

Міністерство освіти і науки України
Хмельницький національний університет

**АКТУАЛЬНІ
ПРОБЛЕМИ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА**

Збірник наукових праць

Випуск шостий

Частина перша

**Хмельницький державний центр
науки, інновацій та інформатизації
2013**

УДК 81'25:81:371.2:82.09

ББК 80/84

A43

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницького національного університету (протокол № 1 від 29 серпня 2013 р.)

Рецензенти:

Марчук Л. М., д. філол. н., проф. (Кам'янець-Подільський)

Слободинська Т. С., д. філол. н., доцент (Вінниця)

Головний редактор – Скиба М. Є., засл. прац. нар. осв. України, чл.-кор. АПН України, д. тех. наук, проф., ректор

Заступник головного редактора – Параска Г. Б., д. тех. н., проф., проректор з наукової роботи

Відповідальний секретар – Гуляєва В. О., зав. патентним відділом

Редакційна колегія випуску:

Бідюк Н. М. – д. пед. н., проф.; *Грицева А. П.* – к. філол. н., доц.; *Гуйванюк Н. В.* – д. філол. н., проф.; *Жайворонок В. В.* – д. філол. н., проф.; *Маслова В. А.* – д. філол. н., проф.; *Мойсієнко А. К.* – д. філол. н., проф.; *Петрук Н. К.* – д. філос. н., проф.; *Погребеник В. Ф.* – д. філол. н., проф.; *Приймак І. В.* – к. філол. н., доц.; *Руснак І. С.*, д. пед. н., проф.; *Скалозуб Л. Г.* – д. філол. н., проф.; *Станіславова Л. Л.* – к. філол. н., доц.; *Сьвідерська Ю.* – д. гуман. н., викл.; *Торчинська Н. М.* – к. філол. н., доц.; *Торчинський М. М.* – д. філол. н., проф., відп. за випуск; *Царалунга І. Б.* – к. філол. н., доц.

Збірник статей включає публікації з ономастики, передусім – з антропоніміки, топоніміки і поетоніміки; також розглядаються теоретичні і прикладні питання вивчення власних назв.

Для науковців, викладачів вищих і середніх навчальних закладів, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться ономастичними проблемами.

A43 **Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць.** – Випуск шостий / головний редактор М. Є. Скиба; відповідальний за випуск М. М. Торчинський. – Хмельницький: ХмЦНП, 2013. – Частина перша. – 311 с.

ISBN 978-617-683-024-5

ББК 80/84

© Автори статей, 2013

©Хмельницький національний університет, 2013

ЗМІСТ

<i>Бачинська Г. В.</i> Прізвища мешканців смт. Козови Козівського району Тернопільської області з відапелятивими іменами чи прізвиськами в основі.....	5
<i>Буга Т. В.</i> Динаміка частотного десятка жіночих імен Донеччини впродовж 1890–2000-х років.....	11
<i>Бурдунюк О. В.</i> Формування прізвищевої системи північно-західної Миколаївщини у зв'язку з історією заселення краю.....	21
<i>Вербовецька О. С.</i> Сімейно-родові іменування Тернопільщини: мотиваційний аспект.....	28
<i>Вирста Н. Б.</i> Українські та німецькі прізвища, мотивовані назвами професій (лексико-семантичний аналіз).....	36
<i>Вільчинська Т. В.</i> Антропоніми латинського походження в українській мові.....	46
<i>Врублевська Т. В.</i> Проблема категорії художнього простору у діахронному аспекті.....	53
<i>Денисюк В. В.</i> <i>Адам</i> в українській фразеології.....	62
<i>Доброльоза Г. М.</i> Спостереження за онімною лексикою в ареальній фразеології (на матеріалі фразеології Середнього Полісся та суміжних територій).....	69
<i>Дячук І. В.</i> Українські прізвищеві назви XVI – XVII ст., мотивовані побутовизмами.....	79
<i>Карпенко О. П.</i> Слов'янські антропоніми з префіксами <i>ла-</i> , <i>ле-</i> , <i>ло-</i> , <i>ли-</i> , <i>лу-</i>	88
<i>Карпенко О. Ю.</i> Онімне якоріння.....	96
<i>Ковтюх С. Л.</i> Особливості вживання флексій вокатива в українських прізвищах II відміни мішаної групи.....	102
<i>Колесник Н. С., Сапогівська А. А.</i> Динаміка жіночого іменника сіл Млиники та Клішківці Хотинського району Чернівецької області.....	112
<i>Лісова Л. О.</i> Сучасні прізвища із суфіксом <i>-ук</i> (<i>-'ук</i> , <i>-чук</i>) в антропоніміконі півдня Волинської області.....	116
<i>Луцько Л. Є.</i> Мотиви вибору імен новонароджених у різностатусних сім'ях (на матеріалі метричних книг костелу Св. Марії Магдалини, Львів, перша половина XX ст.).....	123
<i>Матійв М. Д., Матійв Т. З.</i> Оніми у „Словнику стійких зворотів бойківських говірок”.....	133

<i>Михальчук О. І.</i> Українське прізвище як об'єкт лінгвоохоронних заходів.....	136
<i>Наливайко М. Я.</i> Прізвиська жителів Львівщини, мотивовані комуністичними та посткомуністичними реаліями.....	146
<i>Нестерчук О. Г.</i> Лексико-семантична деривація варіантів імен жителів Волинського Полісся.....	153
<i>Нуждак Л. В.</i> Пропріальна лексика у світлі еколінгвістики.....	161
<i>Осташ Л. Р.</i> Усічення до одного складу як спосіб творення народних варіантів імен в українській історичній антропонімії.....	167
<i>Осташ Л. Р., Осташ Р. І.</i> Українські особові імена середини XVII століття як об'єкт лексикографії. 16 (<i>Петро – Петрушко</i>).....	183
<i>Павлюк В. А.</i> Мотиви номінації дитячих і шкільних прізвиськ.....	193
<i>Поповський А. М.</i> Українські прізвища з компонентом <i>-ід(-іж-)</i>	200
<i>Свистун Н. О.</i> Категорія особового імені.....	210
<i>Торчинський М. М.</i> Українська ономастика: історія, сьогодення, перспективи.....	217
<i>Фандуль О. М.</i> Прізвища Центральної Хмельниччини, утворені суфіксальним способом.....	238
<i>Хвіщук О. В.</i> Прізвища жителів м. Нововолинська, що вказують на психічні властивості або поведінку першонасія.....	249
<i>Царалунга І. Б.</i> Антропонімікон Вижвівської актовї книги XVII ст.....	254
<i>Шатковська О. П.</i> Польські запозичення у структурі антропонімікону (на матеріалі прізвищ села Андріївка Чемеровецького району Хмельницької області).....	263
<i>Шульгач В. П.</i> Лексико-словотвірна мікросистема з коренем <i>*dъlb-</i> (на матеріалі антропонімії).....	268
<i>Dąbrowska-Kamińska A.</i> Nazwy osobowe mieszkańców województw ruskich w lustracjach z XVIII w.....	282
<i>Závodný A.</i> Ortografická a onymická neurčitost' vlastných mien v slovenčine (na toponymii Žitného ostrova).....	292
<i>Наші автори</i>	309

ПРИЗВИЩА ЖИТЕЛІВ СМТ. КОЗОВИ КОЗИВСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ З ВІДАПЕЛЯТИВНИМИ ІМЕНАМИ ЧИ ПРИЗВИСЬКАМИ В ОСНОВІ

У системі власних іменувань людей, що складалася протягом тривалого періоду, прізвища є наймолодшим класом власних особових назв. Вони є скарбницею духовності, мовного багатства, культури кожного народу. На думку І. М. Железняк, у прізвищах закодована пам'ять століть [див.: 2, с. 76].

Вивченню слов'янських автохтонних імен відапелятивного походження в українському мовознавстві приділялося чимало уваги. Ґрунтовно досліджені і продовжують вивчатися прізвища відапелятивного походження Закарпаття (П. П. Чучка), Бойківщини (Г. С. Бучко), Гуцульщини (Б. Б. Близнюк), Лемківщини (С. Є. Панцьо), Закерзоння (Г. В. Бачинська), Лубенщини (Л. О. Кравченко).

Метою запропонованої статті є аналіз прізвищ жителів смт. Козови Козівського району Тернопільської області, в основі яких відображені відапелятивні імена чи прізвиська.

У досліджуваних нами прізвищах Козівщини представлені апелятивні основи двох видів. Одні з них вживалися з особовим значенням ще до антропонімізації, тобто доти, поки стали прізвищами чи прізвисками. Інші не мали особового значення до того часу, поки не стали антропонімами. Такого значення вони набули тільки з часом, лише завдяки метафоризації за мотивами, які тепер уже часто є незбагненними. На основі цього відапелятивні імена та прізвиська дослідники поділяють на два розряди: *nomina personalia* та *nomina impersonalia*.

У класифікаційній схемі українських прізвищевих назв М. Л. Худаш у першу чергу (*nomina personalia*) об'єднує антропонімічно-апелятивні іменування, друга група (*nomina impersonalia*) включає власне антропонімічне іменування [7, с. 111].

Імена та імена-прізвиська розряду „*nomina personalia*” давалися їх носіям за фізичними чи психічними рисами, особливостями поведінки.

У таких власних найменуваннях фіксуються як національні ідеали краси, так і різні відхилення від них, а також фізичні вади [5, с. 11].

В основах аналізованих прізвищ виступають різні семантичні групи цього розряду.

Лексеми, що вказують на зовнішні ознаки людини: *Бородайко, Носенко, Білоус, Черноус, Лабаль, Товстига, Мацьона, Носаль.*

Лексеми, які використовувалися для вказівки на зовнішні чи внутрішні особливості людини, належать до найдавніших часів, коли вони були надзвичайно різноманітними як у семантичному, так і у словотвірному плані. Про наявність лексем названої групи в минулому свідчать саме прізвища [3, с. 201].

Лексеми, що характеризують людину за її вдачею, характером: *Безкровний (слабосильний [Гр. I, с. 205]), Бахур (<„бахор” – „хлопчик-шибенник” [ЕСУМ I, с. 153]), Достойний, Драченко, Жила (<„жила” – „скупа, жадібна до грошей людина” [Фар., с. 192]), Круцько, Ліневич, Ненза, Невдячний, Ласкавий, Простяк, Святий, Скакун, Скорик, Славетний, Твердушко, Твердун, Тринька, Хвастик, Шумило.*

Найпродуктивнішими у цій лексико-семантичній групі були лексеми, які характеризували негативні сторони життя.

Лексеми, які вказують на колір волосся та шкіри: *Бурій, Бурило, Білий, Білик, Рудик, Рябченко, Чорний, Чорній.*

Лексеми, що вказують на фізичні недоліки та людські вади: *Безвушко, Глушечко, Глушко, Кривко, Кривак, Кривий, Кривець, Криморда, Похилий.*

Лексеми, які характеризують людину за мовленнєвими особливостями: *Гакало, Буркотун, Шепеляв, Штокало.*

Лексеми, які вказують на вікові особливості людини: *Малиш, Старуцак, Старенький.*

Лексеми, які характеризують ріст людини та розмір тіла: *Височан, Гузій (< „гузій” – „короткий” [Гр. I, с. 352]), Груб'як, Куций, Куціль, Малюта, Малиш, Малишева, Мацьона.*

Лексеми, які вказують на силу, стан здоров'я чи вгодованість людини: *Гладчук, Кругляк, Слабик.*

Лексеми, що вказують на інтелект людини: *Голова, Головатий, Гуль („гуль” – „йолуп, дурень” [ЕСУМ I, с. 618]), Мовчко, Мудра, Тупол (тупити).*

У досліджуваному розряді прізвищ чимала кількість їх основ вказує на риси істот і предметів взагалі, а не тільки на людські якості. Особливо це стосується прикметників: *Товстий, Грубий, Похилий, Білий*.

Названі прикметники в першу чергу пройшли етап субстантивациї, а вже пізніше почали виконувати функцію називання особи. У староукраїнській мові субстантивовані прикметники становили доволі продуктивний шар лексики [1, с. 13].

Для утворення прізвищ Козови використовувалися давньослов'янські імена та прізвиська, які можна трактувати і як відкомполитні, і як відапелятивні імена. Такими неоднозначними є прізвищеві основи з коренями: **біл-** (*Білик*), **мал-** (*Малік, Малюта*), **руд-** (*Рудик*). Однозначне вирішення цього питання практично неможливе, а тому важко визначити місце таких прізвищ при статистичних підрахунках.

Чисельною виявилася група прізвищ, утворених від слов'янських автохтонних відапелятивних імен та індивідуальних прізвиськ, в основі яких закладена назва „не особи” („*nomina impersonalia*”), а назви рослин, тварин, предметів, явищ навколишнього світу, абстрактна лексика.

Прізвища, в основах яких відображена апелятивна лексика, є „своєрідною енциклопедією народного побуту, звичаїв, духовної культури. У них яскраво відбився національний характер українця, його схильність до жарту, дотепу, веселого, влучного слова” [4, с. 34].

Прізвища жителів смт. Козови, утворені від неособових апелятивів, поділяються на декілька груп.

Прізвища, в основах яких відображені назви звірів, птахів, риб, комах. Серед апелятивів, які лягли в основу прізвищ Козівщини, окрему групу становлять назви, що віддзеркалюють фауну України і світу, тобто назви зоофорного походження:

а) назви домашніх тварин: *Баран, Берашко, Барна* („барна” – *темносірй віл* [Фар., с. 141]) *Бичко, Кіт, Кошка, Кот, Козлик, Коник, Цап, Цапко;*

б) назви диких тварин та гризунів: *Вовк, Волков, Засць, Заяць, Криса, Крисина, Медвідь, Медведів, Хом'як;*

в) назви диких птахів: *Воронович, Воробей, Голуб, Голубович, Голубков, Деркач, Зозуля, Зозуляк, Зозулька, Зезюлькіна, Кавка* (< „кавка” – „галка” [ЕСУМ 2, с. 333], *Кавчак, Сич, Сікора* („сікора” – „синиця” [Гр. II, с. 119]), *Сокаль, Соколов, Соловій, Сорока, Орляк, Орлов, Орлянкін, Папуга, Ремез;*

з) назви домашніх птахів: Гуска, Качур, Козут, Курик („кур” – „півень” [Он. I, с. 396]), Пітух;

д) назви комах: Гнида, Жук, Комар, Хруцик, Шершень;

е) назви риб та плазунів: Коропчук, Рак, Сомко.

Прізвища, в основах яких відображені назви рослин, їх частин та плодів. Назви, що стосуються рослинного світу, досить широко представлені в антропоосновах на всій території України. В основах прізвищ відображені такі види флори:

а) назви дикорослих дерев та кущів: Березюк, Драбик, Дубчак, Ліпа, Ліпна, Ліщишин, Воцина, Смерека;

б) назви плодкових дерев, кущів: Дуля, Калинович, Сливка, Сливак, Оріхович;

в) назви городніх культур та їх частин: Бобко, Бурак, Горошок, Горошко, Диня, Озимків (<„озимка” – „озима пшениця” [Фар., с. 253]), Пшеничняк, Ріпка.

Назви рослин, що фіксуються в аналізованих прізвищах, у переважній більшості загальнонародні, а самі рослини добре відомі.

Прізвища, основах яких відображені назви видів їжі, продуктів харчування та напоїв. У складі твірних основ досліджуваних прізвищ виступають лексеми таких груп:

а) назви видів їжі: Бедзіс, Бедзик (<„бедзь” – „оладки з тертої картоплі” [Фар., с. 142]), Бориц, Варениця, Галушка, Періг, Перожак;

б) назви продуктів харчування: Грис, Крупа, Сало, Сметана, Сухар;

в) назви напоїв: Дзяма („дзяма” – „воловий відвар”, „відвар картоплі, квасолі та бобів із иматочками хліба” [Фар., с. 184]), Кисіль, Бурдаш („бурда” – „каламутний напій” [Гр. I, с. 263]), Маслянка.

Прізвища, в основах яких відображені назви одягу, взуття та їх частин, тканин, прикрас: Гуня („гуня” – „верхній суконний одяг” [Гр. I, с. 340]), Кожух, Майка;

Прізвища, в основах яких лежать найменування знарядь праці, предметів повсякденного вжитку та їх частин. У цій групі виділяємо прізвища, в яких відображені:

а) назви знарядь праці та їх частин: Балда („балда” – „велика сокира” [Фар., с. 138]), Вудка, Галка, Дейнека („дейнека” – „палиця” [Гр. I, с. 356]), Палиця, Решетніков, Шпилька;

б) назви предметів домашнього вжитку: Горшкова, Гребенюк, Казан, Кубашок, Кужель, Пляшко, Шклянка;

в) назви засобів праці: Грабовий, Коцюбан, Кацюбка (< „коцюба” – „кочерга” [Фар., с. 216]), Мотика, Нитка, Сапків, Шило;

з) назви музичних інструментів: Барабан, Бандура, Смик, Сурма, Цимбала;

е) назви зброї: Гармата, Карабін, Шаблії.

Прізвища, в основах яких лежать назви абстрактних понять. Поява абстрактних слів така ж давня, як і людська свідомість. Абстрактні слова можуть виражати різні ознаки. У нашому матеріалі абстрактне значення засвідчене в основному словами, які вказують на внутрішні почуття та душевний стан – *Душа, Журба, Музика, Сум*. Прізвища, лексичною базою яких стали назви абстрактних понять, є однією з особливостей української антропонімії [6, с. 226].

Прізвища, в основах яких відображені назви певних явищ природи і різних часових понять. Прізвища цього розряду входять до двох лексико-семантичних груп:

а) назви явищ природи: Вихор, Вітер, Вітровий, Зоренко, Морох, Тучка, Хмара;

б) назви різних часових понять: Зима, Майко, Полуденко, П'ятничка, Середа.

Проаналізований матеріал показує, що слов'янські автохтонні відапелятивні імена та індивідуальні прізвиська стали базою для 279 прізвищ Козови. Найпродуктивнішими у творенні цих прізвищ виявилися антропоніми, що відображають назви на означення зовнішніх ознак людини, а також прізвища, в основах яких лежать найменування звірів, птахів, риб, домашніх тварин, продуктів харчування.

Список умовних скорочень

Гр. – Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка. – К., 1907 – 1999. – Т. 1 – 4.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. – К., 1982 – 1989. – Т. 1 – 3.

СУМ – Словник української мови. – К., 1970 – 1980. – Т. I – XI.

Фар. – Фаріон І. Українські прізвищеві назви прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником) / І. Фаріон. – Львів : Літопис, 2001. – 371 с.

Список використаної літератури

1. Гринчишин Д. Г. Явище субстантивації в українській мові (субстантивація прикметників) / Д. Г. Гринчишин. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 67 – 81.

2. Железняк І. М. Світоглядний код слов'янської антропонімної лексики / І. М. Железняк // Актуальні питання антропоніміки: [зб. матеріалів наук. читань пам'яті Ю. К. Редька / [відп. ред. І. В. Єфименко]. – К. : НАНУ, 2005. – С. 76 – 88.

3. Керста Р. Й. Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини / Р. Й. Керста // З історії української лексикології. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 200 – 213.

4. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища / Л. Т. Масенко. – К. : Т-во „Знання” УРСР, 1990. – 46 с.

5. Суперанская А. В. Имя и эпоха / А. В. Суперанская // Историческая ономастика. – М. : Наука, 1977. – С. 7 – 26.

6. Унбегаун Б. О. Русские фамилии / Б. О. Унбегаун. – М. : Прогресс, 1989. – 440 с.

7. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.

Анотація

Стаття продовжує цикл публікацій автора з питань української антропонімії. У ній розглядаються прізвища жителів смт. Козови Тернопільської області, в основі яких – відапелятивні імена чи прізвиська.

Ключові слова: *онім, антропонім, апелятив, прізвище.*

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора по вопросам украинской антропонимии. В ней рассматриваются фамилии людей пгт. Козова Тернопольской области, в основах которых – отапеллятивные имена или прозвища.

Ключевые слова: *оним, антропоним, апеллятив, фамилия.*

Summary

The article continues a cycle of the author publications concerning Ukrainian anthroponym. It deals with the surnames of the inhabitants of the village Kozova, Ternopil region, which are formed from an appellative names and nicknames.

Key words: *onym, anthroponym, appellative, surname.*

**ДИНАМІКА ЧАСТОТНОГО ДЕСЯТКА ЖІНОЧИХ ІМЕН
ДОНЕЧЧИНИ ВПРОДОВЖ 1890 – 2000-х РОКІВ**

Важливим завданням антропоніміки є вивчення динаміки сучасного національного іменника. Його розв'язання можливе лише за умови ґрунтового дослідження антропоніміконів усіх областей України. Накопичений і вивчений матеріал стосується поки що окремих регіонів України. Так, якісний і кількісний аналіз українського іменника м. Чернівців провела Л. Кракалія, м. Луцька – І. Скорук, м. Донецька – Г. Кравченко, Болградського та Кілійського районів – О. Медведєва, м. Тернополя – Н. Свистун, м. Кіровограда – О. Черноус.

У запропонованій статті ми маємо на меті проаналізувати динаміку частотного десятка¹ жіночих імен Волноваського, Костянтинівського, Красноармійського, Мар'їнського, Старобешівського, Ясинуватського районів Донецької області з 1890 до 2009 рр. Визначений період розподілено на 12 хронологічних зрізів: I – 1890-1899, II – 1900-1909, III – 1910-1919, IV – 1920-1929, V – 1930-1939, VI – 1940-1949, VII – 1950-1959, VIII – 1960-1969, IX – 1970-1979, X – 1980-1989, XI – 1990-1999, XII – 2000-2009 рр.

Частотний десяток відіграє вагомую роль в іменнику, оскільки обслуговує більшість новонароджених – 50853 (це становить 62,48 % від загальної кількості ім'явжитків). Упродовж 120 років до нього входить 38 імен: *Аліна, Анастасія, Валентина, Валерія, Вікторія, Віра, Галина, Ганна, Дарія, Євдокія, Єлизавета, Єфросинія, Ірина, Катерина, Ксенія, Лариса, Лідія, Любов, Людмила, Марина, Марія, Марфа, Меланія, Мотрона, Надія, Наталія, Ніна, Оксана, Олександра, Олена, Ольга, Пелагія, Параскева, Раїса, Світлана, Тетяна, Уляна, Юлія*. Упродовж досліджуваного періоду частотний десяток імен зазнає кількісно-якісних змін. Щоб простежити глибинні процеси, які стосуються його оновлення

---

¹ Десять імен (або більше, якщо кількість носіїв деяких імен збігається), найпопулярніших на досліджуваній території у певному періоді, утворюють групу найуживаніших імен, або частотний десяток [2, с. 80].

та перерозподілу рангів окремих імен, розглянемо найуживаніші імена кожного періоду окремо.

У **1890-і рр.** частотний десяток включає такі жіночі імена: *Анна, Марія, Євдокія, Мотрена, Анастасія, Прасковія, Марфа, Іуліанія, Евфросинія, Дарія, Наталія*, що обслуговують 2306 (48,96 %) новонароджених. У цей період дівчат переважно називають за церковним календарем. Тому частотними стають ті імена, які найчастіше трапляються у святцях. Так, імена *Анна* й *Марія* очолюють не лише іменник Центральної Донеччини, але й інших регіонів України, зокрема Одещини [6, с. 109, 117, 148, 159], Запоріжжя [9, с. 169] і м. Донецька [5, с. 83]. Проте дівчатам значно частіше, ніж хлопцям, священники надавали не те ім'я, яке вони „самі собі принесли”, а інше, більш милозвучне. Тому частотні десятки жіночих імен різних областей України мають більш помітні відмінності, ніж списки найуживаніших чоловічих імен. Наприклад, ім'я *Марфа* набуває популярності лише в досліджуваному антропоніміконі.

До списку найуживаніших у **1900-і рр.** входить 11 імен, які було надано 1906 (49,03 %) дівчатам. Перша четвірка імен залишається стабільною: *Анна, Марія, Євдокія, Анастасія*. На п'яте місце піднімається широковживане в попередньому десятиріччі ім'я *Пелагія*, витіснивши ім'я *Прасковія* за межі частотного десятка. Шосту позицію надалі посідає ім'я *Марфа*. Сьоме у списку найуживаніших імен минулого періоду ім'я *Іуліанія* поступається місцем імені *Ксенія*. На восьмій сходинці опиняється маловживаний у 1890-і рр. антропонім *Ольга*. Ім'я *Наталія* змінює ранг з десятого на дев'ятий. Останню позицію розділяють імена *Евфросинія* та *Олександра*.

І в сільському, і в міському іменнику Центральної Донеччини у 1900-і рр. панівні позиції втримують канонічні імена, але набір їх різний (збіг становить лише 50%).

У **1910-і рр.** частотний десяток помітно оновлюється й обслуговує 1911 (53,10%) новонароджених. На два періоди поспіль найуживанішим стає ім'я *Марія*, а *Анна* відтепер друге в списку. З четвертого на третє місце переходить ім'я *Анастасія*, з восьмого на сьоме – *Ольга*. Імена *Євдокія* та *Наталія* дещо втрачають популярність: перше опускається з третьої на восьму сходинку, а друге – з дев'ятої на десяту. В оновленому частотному десятку беруть участь широковживані (*Віра, Єкатерина*) та маловживані (*Валентина, Любов*) у минулому періоді імена. При цьому

Віра розміщується на четвертому місці, *Єкатерина* – на п'ятому, *Валентина* – на шостому, а *Любов* – на дев'ятому.

Якщо в чоловічому іменнику 1910-х рр. відмінність з антропоніміконом м. Донецька зростає, то в жіночому, навпаки, – дещо зменшується [5, с. 83]. Проте надалі сільський частотний десяток здебільшого повторює міський частотний десяток попереднього хронологічного зрізу. Так, імена *Віра* та *Єкатерина* в аналізованому іменнику посідають чільні місця вперше, тоді як у Донецьку вони популярні з 1890-х рр. [5, с. 83]. Це свідчить про відставання сільського антропонімікону від міського, яке триватиме до 1940-х років.

У **1920-і рр.** група найуживаніших залишається найвагомішою (охоплює 56,24% ім'явжитків) і містить такі імена: *Марія*, *Ганна*, *Віра*, *Валентина*, *Катерина*, *Любов*, *Меланія*, *Олександра*, *Ольга*, *Євдокія*. До її складу надалі входять традиційні канонічні імена, які надають іменнику певної стабільності та спадковості. Одні з них утримують свої позиції порівняно з попередніми роками: *Марія* – першу, *Ганна* – другу, *Катерина* – п'яту, інші опускаються на кілька сходинок нижче: *Євдокія* – з восьмої на десяту, *Ольга* – із сьомої на дев'яту. Імена *Анастасія* й *Наталія* тимчасово виходять за межі частотного десятка, а продуктивність імен *Віра* (третє місце), *Валентина* (четверте), *Любов* (шосте), *Меланія* (сьоме) й *Олександра* (восьме) дещо зростає.

Панівний десяток 1920-х рр. за складом подібний до групи найуживаніших імен сільського антропонімікону Одещини. В обох регіонах однаково частотні імена *Віра*, *Ганна*, *Євдокія*, *Катерина*, *Марія*, *Олександра*, *Ольга* [4, с. 86]. Відстань між сільським і міським іменником Центральної Донеччини залишається значною – їх об'єднує 5 імен: *Віра*, *Валентина*, *Любов*, *Марія*, *Олександра* [5, с. 95 – 96]. Проте з'являється тенденція до перебудови сільського антропонімікону, зменшення його відставання від іменника міста. Специфічним у досліджуваному частотному десятку виявилось старе канонічне ім'я *Меланія*, що було досить поширене в XIX ст. Збереження давніх шанованих українцями імен, котрі в містах уже втратили популярність, свідчить про традиційність і консервативність сільського антропонімікону.

Найуживаніші жіночі імена **1930-х рр.** – *Валентина*, *Ганна*, *Раїса*, *Марія*, *Лідія*, *Ніна*, *Віра*, *Любов*, *Катерина*, *Антоніна* – було надано 5238 (61,69%) новонародженим. Очолює жіночий іменник ім'я *Валентина*, витіснивши ім'я *Марія* на четверту сходинку. Другим у списку

залишається антропонім *Ганна*. Імена *Віра*, *Катерина* та *Любов* переміщуються в нижню частину частотного десятка: перше посідає сьому позицію, друге – дев'яту, а третє – восьму.

За межі групи найуживаніших виходять імена *Євдокія*, *Меланія*, *Олександра* та *Ольга*, натомість *Антоніна* (десяте місце), *Лідія* (п'яте), *Ніна* (шосте) та *Раїса* (третє) підвищують частотність. Стрімке зростання їхньої питомої ваги свідчить про наслідування селянами антропонімічних смаків мешканців м. Донецька, де ці імена були найуживанішими вже на попередньому зрізі [5, с. 95 – 96].

Частотні десятки міського й сільського іменників Донеччини в 1930-і рр. містять 6 спільних складників: *Валентина*, *Віра*, *Лідія*, *Любов*, *Ніна*, *Раїса* [5, с. 95 – 96]. Найуживаніші в Донецьку імена *Галина* й *Людмила* посядуть чільні місця в сільському іменнику в наступному періоді, а *Алла* й *Тамара* не ввійдуть до частотного десятка жодного разу.

Частотний десяток **1940-х рр.** обслуговує 4783 (66,10 %) носіїв та виявляє у своєму складі такі імена: *Валентина*, *Любов*, *Людмила*, *Ніна*, *Лідія*, *Раїса*, *Ганна*, *Віра*, *Галина*, *Світлана*. Досліджуваний антропонімікон надалі очолює ім'я *Валентина*, а п'яту позицію стійко утримує *Лідія*. Ім'я *Віра* опускається із сьомого на восьме місце, *Ганна* – з другого на сьоме, *Ніна* – з шостого на четверте, *Раїса* – з третього на шосте. Ім'я *Любов* піднімається на друге місце у списку найуживаніших. Зміні якісного складу частотного десятка сприяє залучення імен *Галина* й *Людмила*, що посідають дев'яту й третю позиції відповідно.

У важкі воєнні та повоєнні роки іменник села за складом частотного десятка вперше помітно наближається до іменника міста. Їх різнять лише два складники. У селі й досі поширені імена *Ганна* й *Віра*, а в місті особливо активізуються *Алла* й *Надія* [5, с. 104]. Крім того, ім'я *Раїса* належить до найуживаніших лише на досліджуваній території – у сільському й міському антропоніміконах. Частотний десяток м. Луцька включав його в попередньому періоді [8, с. 83 – 84]. На решті території України це ім'я менш частотне.

Список найуживаніших імен **1950-х рр.** обслуговує 6084 (65,29 %) носіїв. Порівняно з минулим зрізом він оновлюється на 50 %. За його межі виходять імена *Віра*, *Ганна*, *Лідія*, *Раїса*, *Світлана*, популярні в 1940-і роки. При цьому *Світлана* повернеться до частотного десятка вже в наступному періоді, а *Ганна* – двома десятиріччями пізніше. Ім'я *Віра* залишається найуживанішим у 1910-40-і рр., а з 1950-х поступово

переходить до периферійної частини сільського іменника. Імена *Лідія* та *Раїса* перебувають у частотному десятку лише два десятиріччя (1930–40-і рр.). На хвилі антропонімійної моди вони швидко піднялися до групи лідерів, однак втриматися там не змогли, оскільки імена зі стрімким розвитком популярності недовго зберігають статус найуживаніших.

Першими в 1950-і рр. надалі залишаються імена *Валентина*, *Любов* і *Людмила*. На кілька сходинок нижче опускаються *Галина* (з дев'ятої на сьому) і *Ніна* (з четвертої на десяту). Зростає питома вага широковживаних у 1940-і рр. імен *Тетяна* (четверте місце), *Наталія* (п'яте), *Ольга* (шосте) та *Надія* (восьме). Такий самий набір імен має частотний десяток сільського іменника Одещини. Відмінність полягає в розташуванні його складників. Лише однією позицією відрізняються списки найуживаніших імен сіл Центральної Донеччини й м. Донецька [5, с. 104]. Ім'я *Світлана*, що в досліджуваному антропоніміконі тимчасово переходить до розряду широковживаних, у місті не змінює своєї позиції. Натомість міський частотний десяток назавжди залишає ще популярне в селі ім'я *Ніна*.

Найуживаніші імена **1960-х рр.** – *Світлана*, *Олена*, *Тетяна*, *Наталія*, *Людмила*, *Ірина*, *Валентина*, *Лариса*, *Ольга*, *Любов* – було надано 5922 (69,88%) новонародженим. До цієї групи не входять продуктивні в VII періоді імена *Галина* й *Надія*, оскільки перше поповнило групу широковживаних, а друге відійшло до периферії. Помітно активізується й стає найуживанішим ім'я *Ірина* (шоста сходинка). Решта складників частотного десятка лише змінює свій ранг. Очолює рейтинг ім'я *Світлана*, витіснивши ім'я *Валентина* на сьоме місце. Ім'я *Любов* переміщується з другого на десяте місце, *Людмила* – з третього на п'яте, *Ольга* – з шостого на дев'яте. Інші імена покращують свої позиції: *Олена* – з дев'ятої на другу, *Наталія* – з п'ятої на четверту, *Тетяна* – з четвертої на третю.

Аналізований список найуживаніших імен відрізняється від списків м. Донецька та Одеської області [5, с. 112] лише одним іменем. У наведених антропоніміконах менш популярне, ніж на досліджуваній території, ім'я *Любов*.

Частотний десяток імен **1970-х рр.** такий: *Наталія*, *Олена*, *Тетяна*, *Світлана*, *Ірина*, *Ольга*, *Людмила*, *Оксана*, *Вікторія*, *Марина*. Він має найбільше навантаження впродовж досліджуваного періоду – обслуговує 6487 (71,82%) новонароджених. Першим за частотністю на два десятиріччя

стає ім'я *Наталія*, другим – *Олена*, а третім – *Тетяна*. На четверту сходинку опускається лідер минулого хронологічного зрізу – *Світлана*.

На два ранги нижче (з п'ятого на сьомий) переміщується ім'я *Людмила*. Решта імен, навпаки, покращує свою позицію: *Ірина* – з шостої на п'яту, *Ольга* – з дев'ятої на шосту. Імена *Валентина*, *Лариса* й *Любов* у IX періоді поповнюють групу широкоживаних. Їм на зміну приходять *Оксана*, *Вікторія* й *Марина*, що посідають три останні місця в частотному десятку. *Оксана* як окреме, самостійне ім'я подане вже у словнику Б. Грінченка, однак популярності воно набуває лише в 1970-і рр. У попередньому десятиріччі воно було найуживанішим тільки в м. Луцьку [8, с. 83], а на IX зрізі ввійшло до частотного десятка багатьох регіонів України. До середини XX ст. ім'я *Оксана* кваліфікують як український відповідник канонічного *Ксенія*. У цей час воно функціонує переважно в українському іменнику, а в 1970-і рр. здобуває статус найуживанішого і в багатьох регіонах Росії.

Ім'я *Марина* в сільському й міському антропоніміконі Донеччини на IX зрізі виявляє найбільшу активність порівняно з іншими регіонами України. Упродовж чотирьох останніх десятиліть воно стало таким же частотним, яким було в XIX ст. На нашу думку, зріст питомої ваги цього імені вмотивований модою, яка в різні періоди виявляється по-різному і стрімко піднімає на чільні місця в іменнику то одні, то інші імена.

Частотний десяток **1980-х рр.** за складом на 80 % збігається зі списком найуживаніших імен попереднього хронологічного зрізу й обслуговує 8306 (67,61%) новонароджених. Надалі зберігають свої ранги імена *Наталія* (I), *Олена* (II), *Тетяна* (III) і *Ольга* (VI). Інші оніми дещо послаблюють позиції: *Вікторія* переміщується з дев'ятої на десяту сходинку, *Ірина* – з п'ятої на сьому, *Оксана* – з восьмої на дев'яту, *Світлана* – з четвертої на восьму. Антропоніми *Людмила* й *Марина* залишають частотний десяток, звільнивши місце для імен *Ганна* (п'яте місце) та *Юлія* (четверте). При цьому ім'я *Ганна* відновлює популярність після тридцятирічного перебування у групі широкоживаних, а *Юлія* входить до частотного десятка вперше.

На X хронологічному зрізі найменшим є розрив між списками імен-лідерів Центральної Донеччини й міст Одеси та Луцька [8, с. 83 – 84]. Проте в цих іменниках одним із найпопулярніших виявилось ім'я *Катерина*, яке на досліджуваній території знову ввійде до частотного десятка лише в наступному періоді.

У **1990-і рр.** частотний десяток оновлюється на 50 %. До нього належать імена *Анастасія, Ганна, Юлія, Катерина, Олена, Тетяна, Аліна, Марина, Вікторія, Дарія*, які надано 2716 (52,79 %) новонародженим. Частотний десяток залишають імена *Наталія, Ірина, Оксана, Ольга та Світлана*. Натомість відновлюють свою популярність антропоніми *Катерина* (четвертий у списку) і *Марина* (восьмий). Знову до групи найуживаніших повертається дев'яте в частотному десятку 1890-х рр. ім'я *Дарія*. Тепер воно посідає десяту сходинку. Антропонім *Анастасія*, що сімдесят років був за межами списку найуживаніших, очолює жіночий іменник Центральної Донеччини. Помітно активізується ім'я *Аліна*, сьоме за частотністю. Решта імен залишається в панівному десятку, змінюючи лише свій ранг: ім'я *Ганна* пересувається з п'ятої на другу позицію, *Вікторія* – з десятої на дев'яту, *Юлія* – з четвертої на третю, а *Олена* й *Тетяна* – з другої на п'яту та з третьої на шосту відповідно.

Знову збільшується розрив між іменником села й міста. Так, у м. Донецьку найуживанішими є імена *Людмила, Наталія, Оксана, Ольга, Світлана*, які в селах уже втратили популярність, а їхні місця в частотному десятку посіли *Аліна, Анастасія, Ганна, Катерина, Марина*. Найближчим до нашого антропонімікону виявився сільський іменник Кілійського району Одеської області [6, с. 117 – 118]. Відмінність полягає в тому, що на Одещині найуживанішими досі залишаються імена *Ольга* й *Світлана*, тоді як на Донеччині частотність їх зменшується, а питома вага давніх канонічних антропонімів *Дарія* та *Юлія* зростає.

До списку найуживаніших **2000-х рр.** входять імена *Анастасія, Аліна, Ганна, Дарія, Єлизавета, Катерина, Вікторія, Юлія, Марія, Валерія*, які обслуговують 1016 (48,24 %) новонароджених. Усі вони, крім імені *Анастасія*, змінюють свої позиції. Так, *Аліна* за короткий час переміщається із сьомої на другу сходинку, витіснивши ім'я *Ганна* на третє місце. Четвертим стає ім'я *Дарія*, котре на попередньому хронологічному зрізі було заключною ланкою в частотному десятку. Дещо меншу продуктивність виявляє ім'я *Катерина* (шосте за вживаністю). На дві позиції вище піднімається антропонім *Вікторія* (з дев'ятої на сьому), а *Юлія*, навпаки, опускається з третього на восьме місце. Імена *Марина, Олена* й *Тетяна* залишаються частотними, але покидають групу найуживаніших. Ім'я *Марія* після п'ятдесятирічного перебування за межами частотного десятка розташовується на дев'ятій

позиції, *Валерія* та *Єлизавета* вперше входять до списку найуживаніших і посідають десяте та п'яте місця відповідно.

Подібність частотного десятка Центральної Донеччини до групи найуживаніших імен м. Іллічівська становить 80 % [11, с. 272], а до частотного десятка м. Тернополя – лише 40 % [7, с. 133]. В усіх зазначених антропоніміконах на початку ХХІ ст. значно покращується позиція старих канонічних імен, як-от: *Анастасія*, *Дарія*, *Єлизавета*, *Марія*, *Юлія*. Ю. Карпенко називає цю особливість основною тенденцією розвитку сучасного загальноукраїнського іменника [3, с. 288].

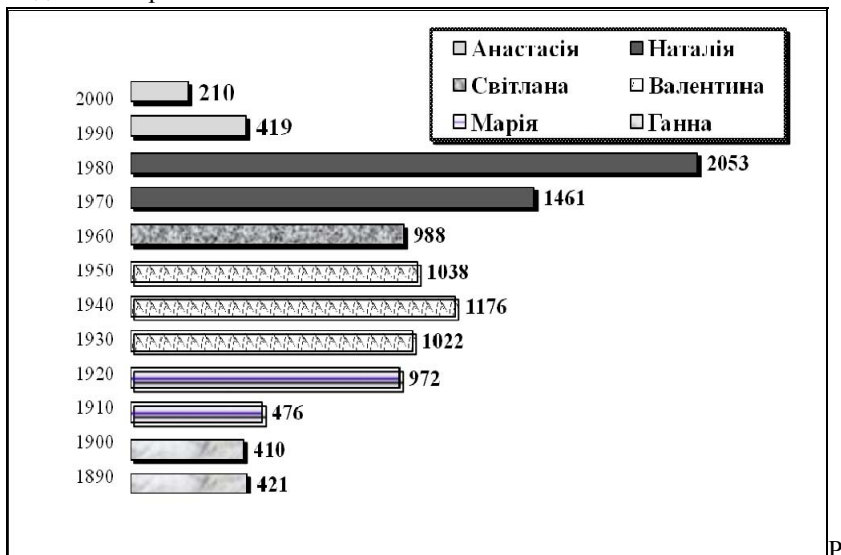
З кінця ХІХ до початку ХХІ ст. частотний десяток змінюється на 70 %. При цьому повного оновлення він не зазнає в жодному десятилітті. Найпомітніші якісні зрушення в ньому пов'язані з ключовими моментами історії. Так, лише в революційні, повосенні роки та в період проголошення незалежності України частотний десяток приймає 50 % нових імен, тоді як на решті хронологічних зрізів цей показник не перевищує 30 %. Обираючи імена для дівчат, батьки найчастіше керуються не стільки релігійними установами чи родинними традиціями, скільки модою, „у якій виявляється суспільний, а не індивідуальний смак” [1, с. 180]. Це зумовлює швидшу зміну лідерів жіночого іменника порівняно з чоловічим.

На чолі жіночого антропонімікону в різні періоди побувало шість імен: *Анастасія*, *Валентина*, *Ганна*, *Марія*, *Наталія*, *Світлана* (див. рис. 1, с. 19).

Стабільне функціонування одних канонічних імен і повернення до вжитку інших нині зумовлене дією двох чинників – традиції та моди. На думку П. Чучки, родинні традиції, „за ступенем актуальності в наші дні, а великою мірою і в минулі десятиліття, ... треба поставити на перше місце” [10, с. 48]. Найтиповішим виявом цього чинника слід вважати найменування новонароджених в честь прабабусь, бабусь, матерів та інших шанованих членів родини. Цей мотив утримує на провідних позиціях в іменнику імена *Валентина*, *Ганна*, *Катерина*, *Марія*, *Наталія*, *Олена*, *Ольга*, *Тетяна*. Стрімке зростання популярності імен *Аліна*, *Валерія*, *Вікторія*, *Лариса*, *Оксана*, *Раїса* та *Юлія* зумовлене антропонімійною модою. Механізм дії цього чинника іноді пояснити нелегко. „Як і всяка мода, мода в надаванні імен є досить примхливою, і не завжди вдається встановити її рушійні сили” [10, с. 39].

Порівняння частотних десятків жіночих імен сільського та міського іменників Центральної Донеччини свідчить про відставання першого, що

зумовлене більшою консервативністю смаків селян. До середини ХХ ст. списки найбільш популярних імен села майже повністю повторюють списки частотних імен міста попереднього десятиліття. У цей час досліджуваний іменник більше подібний до сільського іменника Південної України.

ис. 1. Імена, що очолювали жіночий іменник упродовж 1890 – 2000-х рр.

У 1950 – 70-і рр. антропонімікони села й міста помітно зближуються, а з 1980-х відстань між ними знову зростає. Проте ця відмінність свідчить не про відставання сільського іменника, а швидше про різні антропонімічні смаки мешканців села й міста. Для з'ясування сучасних тенденцій в обох іменниках перспективним видається встановлення динаміки особових імен Центральної Донеччини упродовж останніх п'яти років.

Список використаної літератури

1. Баранникова Л. И. Факторы, определяющие выбор личных имен / Л. И. Баранникова, З. А. Данилова, Н. П. Чернева // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. Проблемы антропонимики : [сборник статей / отв. ред. В. А. Никонов]. – М. : Наука, 1970. – С. 177 – 182.

2. Бондалетов В. Д. Русская ономастика : учебное пособие / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.

3. Карпенко Ю. Динаміка українських особових імен / Ю. Карпенко // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2007. – Вип. 356 – 359. Слов'янська філологія. – С. 285 – 289.

4. Касим Е. Ю. Именник украинского населения Одешины со второй половины XIX по 80-е гг. XX в. : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 – украинский язык / Е. Ю. Касим. – Одесса, 1995. – 208 с.

5. Кравченко Г. В. Динаміка українського іменника м. Донецька з 1890 по 1990-і роки : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Г. В. Кравченко. – Донецьк, 2000. – 325 с.

6. Медведєва О. Ю. Динаміка особових імен мешканців українського Придунав'я : на матеріалі Кілійського та Болградського районів Одеської області : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / О. Ю. Медведєва. – Ізмаїл, 2001. – 213 с.

7. Свистун Н. О. Динаміка антропонімікону м. Тернопіль XIX – XX ст. : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Н. О. Свистун. – Чернівці, 2006. – 197 с.

8. Скорук І. Д. Динаміка антропонімікону м. Луцька в XX ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / І. Д. Скорук. – К., 1999. – 180 с.

9. Цимбалюк Ю. В. Із спостережень за розвитком власних імен Запорізької області / Ю. В. Цимбалюк // Питання ономастики Південної України : доповіді та повідомлення 5 республіканської міжвузівської ономаст. конф. / відп. ред. К. К. Цілуйко. – К. : Наукова думка, 1974. – С. 168 – 170.

10. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття (Вступ та імена) : конспект лекцій / П. П. Чучка. – Ужгород, 1970. – 101 с.

11. Шевчук Л. Динаміка найуживаніших жіночих імен м. Іллічівська / Л. Шевчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2007. – Вип. 354 – 355. Слов'янська філологія. – С. 269 – 273.

Анотація

У статті на матеріалі антропонімікону Центральної Донеччини простежено динаміку частотного десятка жіночих імен, з'ясовано питому вагу цієї статистичної групи в кожному з виділених періодів. Отримані дані порівнюються з іменниками інших регіонів України.

Ключові слова: іменник, жіноче ім'я, частотний десяток імен.

Аннотация

В статье на материале антропонимикона Центральной Донетчины исследована динамика частотной десятки женских имен, установлен удельный вес этой статистической группы в каждом выделенном периоде. Проведен сравнительный анализ полученных данных с именными системами других регионов Украины.

Ключевые слова: *именная система, женское имя, частотная десятка имен.*

Summary

On the basis of an anthroponymikon of the central part of Donetsk province the paper investigates a dynamics of frequent ten of female names. A specific weight of the female names has been determined for each of distinguished periods. The obtained data have been compared with that of other regions of Ukraine.

Key words: *name system, female name, frequent ten of names.*

УДК 811.'373.232:94(477)

Бурдунок О. В.

Институт української мови НАН України

ФОРМУВАННЯ ПРИЗВИЩЕВОЇ СИСТЕМИ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОЇ МИКОЛАЇВЩИНИ У ЗВ'ЯЗКУ З ІСТОРІЄЮ ЗАСЕЛЕННЯ КРАЮ

Дослідження прізвищевої системи окремого історико-етнографічного регіону надзвичайно актуальне та важливе, адже прізвища не лише містять інформацію про його теперішнього носія, але фактично віддзеркалюють історію всього роду. Крім того, саме прізвища відбивають різні історичні процеси, що мали місце на тій чи іншій території. Як слушно зазначає Л. О. Лісова, „прізвища лінгвально відображають історію культури та ментальності народу, накопичують його матеріальний, культурний, історичний досвід. Без вивчення прізвищ неможливе цілісне дослідження історії нації, матеріальної та духовної культури етносу” [2, с. 68].

Оскільки прізвищева система Південної України досі не була предметом сукупного наукового вивчення, то вважаємо за потрібне на прикладі території північно-західної Миколаївщини (Арбузинський,

Веселинівський, Врадіївський, Доманівський, Кривоозерський, Первомайський райони) простежити зв'язок між історією заселення цього краю та формуванням місцевого антропонімікону.

Відомо, що Північне Надчорномор'я, до якого належить і Миколаївщина, у XIV – XVII ст. представляло так звані незаселені „дикі степи”. За різних часів ця територія входила до складу Російської імперії, Туреччини, Польщі. Після 1791 р., коли землі між Бугом і Дністром було закріплено за Росією, почалася інтенсивна колонізація краю. Царський уряд усіяко заохочував освоєння цих земель [6, с. 135].

Так, у II пол. XVIII ст. територія нинішньої Врадіївщини почала активно заселятися постійними жителями – втікачами-кріпаками з Лівобережної України, центральних губерній Росії, а також переселенцями з Молдавії [1, с. 359 – 360]. На землях, де тепер розташовано Арбузинський район, у середині XVIII ст. шукали притулку селяни-перебіжчики з Брацлавщини, Київщини, Поділля, Волині, учасники різних селянсько-козацьких повстань на Україні [1, с. 122]. На територію сучасного Доманівського району поміщики Доманівські перевезли з Польщі кріпаків свого маєтку. Тут також селилися кріпаки з Центральної Росії та України [1, с. 372]. Першими жителями Кривоозерщини були вихідці з Молдавії, що поселилися на лівому березі Кодими, біля гирла невеликої притоки [1, с. 517 – 518]. Територію теперішнього Первомайського району першими заселяли молдавани та українці з Брацлавщини [1, с. 655].

Відтак мовна ситуація сучасної Миколаївської області як регіону відносно пізнього заселення формувалася в умовах безперервних міграційних процесів, міжмовних та міжетнічних контактів населення.

Територія північно-західної Миколаївщини розташована на стику двох діалектних груп української мови: степових говорів південно-східного діалектного типу та подільських говорів південно-західного діалектного типу [4, с. 3 – 4; 8, с. 98]. Унаслідок специфіки історичного заселення краю (в складі населення північно-західної Миколаївщини багато вихідців із південного Поділля), у місцевих діалектах послідовно простежуються риси південних подільських говорів [7, с. 16; 8, с. 98].

Мовні особливості досліджуваної території, безперечно, позначилися на місцевому антропоніміконі. Зокрема, в північно-західній Миколаївщині засвідчено значну кількість відапелятивних прізвищ, які утворилися на базі лексики подільських говорів. Найбільше таких

антропонімних одиниць виявлено у Врадіївському, Кривоозерському та Первомайському районах.

Пор., наприклад, в Арбузинському р-ні: *Мандри'к* (~ *мандри'к* 'сирник; мандрика' [3]); *Му'рза* (~ *му'рза* 'замазура' [3]); у Веселинівському р-ні: *Ба'дур* (~ *ба'йдур* зневажл. 'здоровило' [3]); *Ко'бець* (~ *ко'бець* 'птах боривігер' [3]); Врадіївському р-ні: *Балаба́н* (~ *балаба́н* 'грубозерниста квасоля' [3]); *Бо'цик* (~ *бо'цик* 'м'ясиста середина кавуна' [3]); *Діду́р* (~ *діду́р* 'згрубіло-зневажливе до дід' [3]); *Урда́* (~ *урда́*, *вурда́* 'біла рідина, виготовлена з конопляного насіння; пісне молоко' [3]); *Шпенді́цький* (~ *шпендік* 'низькоросла людина, коротун' [3]); у Доманівському р-ні: *Бадя'* (~ *бадя'* 'широка криниця; великий бідон' [3]); *Бала'буха* (від укр. *бала'буха* 'невелика хлібина' [3]); *Балда'к* (~ *балда'к* зневажл. 'дурень' [3]); *Де'реш* (~ *де'реш* 'кінь чалої масті' [3]); *Приту́ла* (~ *приту́ла* 'причеп, прибудова' [3]); у Кривоозерському р-ні: *Бала́н* (~ *бала́н* 'загальна назва будь-якої білої тварини; білан' [3]); *Бéвко* (~ *бéвка* 'пійло для тварин; рідка недоброякісна страва' [3]); *Лемéха* (~ *лémіх* 'частина плуга, що підрізає шар землі знизу' [3]); *Лілік* (~ *лілік* 'кажан, метелик' [3]); *Люшні́я* (~ *люшні́я* 'лівша' [3]); у Первомайському р-ні: *Багню́к* (~ *багню'к* 'болотяна чагарникова рослина з дурманним запахом' [3]); *Байда́к* (~ *байда́к* 'ледар' [3]); *Байстру'к* (~ *байстру'к* 'позашлюбний син, байструк; неслухняна дитина' [3]); *Гло́ба* (~ *гло́ба* 'плішка, що забивають у ручку молотка чи топорища' [3]); *Гуць* (~ *гуць* 'вузол на нитці, який утворився з невеликого шматочка твердого лика, що потрапив у нитку під час сукання' або *гуць-гуць* виг. дит. 'підплигувати, стоячи на місці, гуцати' [3]); *Кіш* (~ *кіш* 'виплетений із соломи або рогози вулик' [3]); *Овод* (~ *о́вод* 'комаха гедзь' [3]) тощо.

Крім українців – вихідців із різних регіонів, на зазначеній території було багато переселенців із російських губерній, які прибували сюди не лише в період активного заселення цих земель (кін. XVIII – поч. XIX ст.), а й значно пізніше. У часи кріпаччини російські селяни масово тікали від поміщиків на українські землі. Поселялися вони переважно суцільним масивом в одному чи двох сусідніх селах, наслідком чого стало збереження та функціонування російської мови [6, с. 136], а також значне поширення російських прізвищ у надчорноморських степах. Водночас українська козацька старшина, намагаючись здобути дворянське звання,

в усьому наслідувала звичаї російських вельмож, що також позначилося на формуванні прізвищевої системи північно-західної Миколаївщини.

Отже, російська мова мала найбільший вплив на місцеві українські південно-східні говори, який досить суттєво відбився на процесі формування досліджуваного антропонімікону. Внаслідок цього в північно-західній Миколаївщині простежуються не лише російські, але й русифіковані українські прізвища.

Серед власне російських прізвищ на досліджуваній території засвідчено такі¹: *Алдушин* (Арб, Всл, Дмн), *Баглаєв* (Арб), *Бакаєв* (Прм), *Бакланов* (Прм), *Беленцов* (Арб), *Болтаєв* (Арб, Дмн), *Буторін* (Арб, Всл), *Вахрушев* (Арб, Всл), *Верьовкін* (Арб, Врд), *Воронін* (Арб, Всл, Дмн, Крв, Прм), *Долгов* (Арб, Всл, Прм), *Долгошеев* (Арб, Всл), *Дольнев* (Арб, Всл), *Євдокимов* (Арб, Всл, Дмн, Крв, Прм), *Єжов* (Крв), *Зайкін* (Арб, Всл, Прм), *Конєв* (Арб, Всл, Дмн), *Кульов* (Арб, Врд, Дмн), *Леньов* (Арб, Врд), *Литвінов* (Арб, Врд, Всл, Дмн, Крв, Прм), *Медведев* (Арб, Всл, Дмн, Крв, Прм), *Мельніков* (Арб, Крв, Прм), *Мєхов* (Арб, Всл), *Мязгов* (Арб, Всл), *Неваліхін* (Арб, Всл), *Нікулін* (Арб, Всл, Дмн, Крв, Прм), *Петухов* (Арб, Всл, Прм), *Разказчиков* (Арб, Врд), *Солнцев* (Арб, Врд, Дмн), *Суворов* (Всл, Дмн), *Умнов* (Врд, Дмн), *Унтілов* (Врд, Всл, Дмн), *Усликов* (Всл) тощо. До зросійщених відносимо такі українські прізвища, як *Ветєр* (пор. укр. *вітер*) (Арб, Всл), *Воробець* (пор. укр. *горобець*) (Арб, Дмн, Прм), *Кот* (пор. укр. *кіт*) (Арб, Врд, Всл, Дмн, Крв, Прм), *Нікітенко* (пор. укр. *Микитенко*) (Арб, Всл, Дмн, Прм), *Ніколаєнко* (пор. укр. *Миколаєнко*) (Арб, Врд, Всл, Дмн, Крв, Прм), *Слесар* (пор. укр. *слюсар*) (Арб, Всл, Дмн), *Чоботарьов* (пор. укр. *чоботар*) (Всл, Дмн) тощо.

У вільні надчорноморські степи прибували не лише переселенці з різних губерній Російської держави, але й представники інших слов'янських народів, що яскраво засвідчують їхні прізвища, зокрема польські: *Броніцький* (Арб, Прм), *Вонсевич* (Арб, Крв), *Квашиницький* (Арб, Прм), *Левандовський* (Арб), *Ржепецький* (Арб, Дмн), *Полячек* (Арб, Врд) та чеські: *Єлінек* (Арб, Врд), *Новак* (Арб, Всл, Дмн, Крв, Прм).

Наявність у північно-західній Миколаївщині значної кількості молдавських прізвищ пояснюється тим, що під час козацьких заворушень XVII ст. уздовж річки Кодими з'явилося багато так званих ханських слобід, населених втікачами-кріпаками з Молдавії [1, с. 672]. Серед таких

---

¹ Прізвища подано в оригінальній графіці.

поселень були Кримка (тепер с. Первомайського р-ну), Сирове (тепер с. Врадівського р-ну), Криве Озеро (тепер смт, райцентр). На сьогодні в цих населених пунктах мешкає досить великий відсоток молдован, прізвища яких, переживши декілька століть, і дотепер зберігають свою національну специфіку, пор., наприклад: *Албул* (Арб, Врд, Всл Дмн), *Бермасу* (Крв), *Дубесару* (Арб, Крв), *Гарескул* (Арб, Врд), *Маймескул* (Арб, Всл, Дмн, Крв), *Одажіу* (Арб, Врд), *Понескул* (Арб, Врд), *Руссу* (Арб, Врд, Дмн), *Сербул* (Арб, Врд, Всл, Дмн), *Спінул* (Врд, Всл), *Стьопул* (Врд), *Урсу* (Арб, Врд, Всл, Дмн, Крв) та ін.

На досліджуваній території, здебільшого у Веселинівському р-ні, зафіксовано також німецькі прізвища. Це пов'язане з тогочасною політикою російського уряду, за сприяння якого від кінця XVIII ст. сюди почали прибувати переселенці з Центральної Європи й насамперед із німецьких держав-князівств. У західній частині Миколаївщини протягом 1809 – 1833 рр. з'явилися німецькі колонії Раштадт (сучасне с. Поріччя), Рорбах (сучасне Новосвітлівка), Катериненталь (сучасне с. Катеринівка), Ландау (сучасне с. Широколанівка), Ватерлоо (сучасне с. Ставки), Карлсруе (сучасне с. Степове) у Веселинівському, Миколаївському та інших районах [9, с. 54 – 55]. Цю сторінку в історії заселення Миколаївщини яскраво засвідчують німецькі прізвища, що простежуються в нинішніх місцевих жителів цієї території, пор., наприклад: *Вагнер* (Арб, Всл, Дмн, Прм), *Гарт* (Арб, Врд), *Кольц* (Арб, Всл, Крв, Прм), *Райхерт* (Арб, Врд, Всл), *Шанкер* (Прм), *Шварц* (Врд), *Швейдар* (Врд), *Шмідт* (Всл), *Штерн* (Всл), *Штоллер* (Всл) тощо.

Велика кількість переселенців до південного регіону України прибула за радянських часів унаслідок т. зв. міжреспубліканського обміну населенням 40 – 80 рр. XX ст. [5, с. 118 – 119], що також істотно вплинуло на склад місцевого антропонімікону. Зокрема, на території північно-західної Миколаївщини виявлено прізвища грузинського (*Бузиладзе* (Арб, Врд), *Гулікашвілі* (Арб, Врд), *Кекенадзе* (Крв), *Хінікадзе* (Крв)); вірменського (*Гаспарян* (Арб, Всл), *Генкусян* (Арб, Прм), *Гобжелян* (Арб, Врд), *Доносян* (Арб, Прм), *Кизокян* (Арб, Прм), *Курунян* (Арб, Прм), *Унгуриян* (Всл, Дмн, Крв)); тюркського (*Абдулін* (Арб, Всл), *Абдурахманов* (Арб, Всл, Дмн), *Алімов* (Арб, Крв), *Муратов* (Арб, Дмн), *Рахманов* (Арб, Всл, Дмн)) та ін. походження.

Оскільки різні переселенські групи сукупно утворюють населення досліджуваного регіону, то закономірно, що особливості їхньої мови (зокрема діалектні) відбилися в місцевих говірках [6, с. 136].

У мовленні багатьох місцевих поселень і дотепер зберігається та широко вживається чимало запозичених слів із молдавської та болгарської мов; є запозичення з турецької, татарської, польської; також багато запозичень із російської; деякі слова потрапили до говірок північно-західної Миколаївщини з німецької, італійської, грецької, французької та інших мов [6, с. 136].

Отже, дослідження мовних особливостей антропонімної системи певного регіону неможливе без вивчення історії краю. Історичні процеси закономірно визначають процеси мовні, які, своєю чергою, відбиваються в місцевому антропонімії. Лише дослідивши процес формування населення північно-західної Миколаївщини, стає зрозуміло, чому на цій території побутують прізвища, основи яких дуже часто мотивовані лексикою подільських говорів; чому в Кривоозерському районі багато молдавських, а у Веселинівському – німецьких прізвищ. Відповіді на ці питання дає історія заселення досліджуваної території, віддзеркалена у прізвищах місцевих жителів.

Список умовних скорочень назв районів

Арб – Арбузинський; *Врд* – Врадівський; *Всл* – Веселинівський; *Дмн* – Доманівський; *Крв* – Кривоозерський; *Прм* – Первомайський.

Список використаної літератури

1. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Миколаївська область / гол. ред. П. Т. Тронько. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 772 с.

2. Лісова Л. О. Прізвища Волині, мотивовані назвами кольорів / Л. О. Лісова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки [редкол.: Г. Л. Аркушин та ін.]. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – № 1 : Філологічні науки. Мовознавство. – С. 68 – 71.

3. Матеріали до „Словника говірок Бузько-Інгульського ареалу Миколаївської області” (рукопис).

4. Пелех Г. Ф. Прибугские говоры Первомайского района, Николаевской области (фонетико-грамматические особенности) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Г. Ф. Пелех. – К., 1962. – 16 с.

5. Пронь Т. М. Міграційний чинник у формуванні складу населення Миколаївської та Херсонської областей (60 – 80-ті роки ХХ століття) / Т. М. Пронь // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Миколаїв :

Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – Т. 32. – Вип. 19 : Історичні науки. – С. 118 – 123.

6. Спанатій Л. С. Українська діалектологія та її роль у системі викладання лінгвістичних дисциплін у вузі / Л. С. Спанатій // Психолого-педагогічні та лінгвістичні аспекти викладання мовознавчих дисциплін у вищій та середній школі : матеріали наук. конференції. – Миколаїв : МФ НаУКМА, 1998. – С. 134 – 138.

7. Терешко Л. С. Особливості фонетичної системи надбузьких говірок Кривоозерського району на Миколаївщині / Л. С. Терешко // Діалектологічний бюлетень. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – Вип. VI. – С. 98 – 107.

8. Терешко Л. С. Украинские говоры Южного Побужья : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Л. С. Терешко. – Одесса, 1954. – 16 с.

9. Шкварець В. П. Миколаївщина: погляд крізь століття. Нарис історії / В. П. Шкварець, М. Ф. Мельник. – Миколаїв : Вид-во Миколаївського педінституту, 1994. – 386 с.

Анотація

У статті розглянуто становлення прізвищевої системи північно-західної Миколаївщини; простежено процес заселення досліджуваної території в історичній ретроспективі; охарактеризовано специфіку сучасних прізвищ місцевих жителів у зв'язку з особливостями заселення зазначеної території.

Ключові слова: *територія заселення, антропонімikon, прізвищева система, прізвище.*

Аннотация

В статье рассмотрено становление фамильной системы северо-западной Николаевщины; прослежен процесс заселения исследуемой территории в исторической ретроспективе; схарактеризована специфика современных фамилий местных жителей в связи с особенностями заселения указанной территории.

Ключевые слова: *территория заселения, антропонимикон, фамильная система, фамилия.*

Summary

In the article there surnames system develament of the north-west part of the Mykolaiv district is traced. The mentioned territory colonization in the historical perspective examined and the specifics of the local community in connection with the peculiarities of the territory that studies characterised.

Key words: *settlement territory, anthroponymikon, familial system, surname.*

СІМЕЙНО-РОДОВІ ІМЕНУВАННЯ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ: МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Сімейно-родовими іменуваннями вважаємо неофіційні назви, які утворюються від антропонімних означень предків, передаються спадково (щонайменше через три покоління), вживаються для номінації усіх членів сім'ї або ж родини і кожного її члена зокрема. Використовуючись для додаткової ідентифікації особи в середовищі, сімейно-родові іменування в поєднанні з іншими компонентами антропонімійної системи ідентифікують особу [1, с. 6].

Сімейно-родові іменування, поряд із розмовними варіантами особових імен, індивідуальними прізвищами, назвами за родичами (патронімами, метронімами та ін.), соціогруповими, топогруповими та іншими антропонімами, є окремим видом неофіційних іменувань людей на території України. Такі назви є вагомою частиною сучасного та історичного антропонімікону, мають свою специфіку використання, свої особливості і функціональне призначення, зокрема допомагають ідентифікувати особу в суспільстві і є невід'ємною складовою комунікативного акту.

Про віднесеність слов'ян до сім'ї ще на ранніх етапах розвитку суспільства вказував звичай називати осіб „родинно суміжними іменами”, і ці традиції були добре відомі всім членам конкретного комунікативного простору [3, с. 27]. Таке допрізвищеве родинне означення особи було змінною назвою і зберігалось, доки існувала пам'ять про особу, власна назва якої була твірною основою для нього. Коли зв'язок між денотатом і власною назвою був уже цілком зруйнований, вона втрачала таку актуальність, і номінування сім'ї здійснювалося за допомогою іншого оніма, про носія якого ще добре пам'ятали. Збереження назви за сім'єю й після повної десемантизації (при умові граматичної незмінності) є свідченням про її перехід у прізвище [3, с. 29].

Маючи здатність розширювати або звужувати функціонування протягом поколінь, сімейно-родова назва може зникати (спадкоємці

покинули межі антропонімного мікроколективу, померли чи отримали інше іменування), а може замінитися новішою, актуальнішою. Вважаємо, що сімейно-родові іменування в окремому антропонімному колективі несуть певну соціопсихологічну характеристику роду або родини, формують і передають взаємозв'язки з її членами, є певним виявом генотипу роду.

Сімейно-родові іменування в українській ономастиці були предметом зацікавлення ще з часу виходу перших досліджень з антропоніміки. Про них писали І. Франко, П. Чучка, М. Худаш, І. Сухомлин, Г. Бучко та Д. Бучко, Р. Осташ, М. Лесюк, Г. Аркушин, М. Микитиць-Дружинець, Н. Шульська, М. Наливайко та ін. Але проблем у вивченні сімейно-родових іменувань ще досить багато, починаючи з неусталеності термінології і завершуючи відсутністю системних досліджень цього класу найменувань в Україні загалом.

Метою нашої розвідки є дослідження мотиваційної бази сімейно-родових іменувань Тернопільщини. Збір матеріалу проводився експедиційним шляхом у 123 населених пунктах області.

Мотивом номінації вважаємо „екстралінгвальну причину вибору чи створення конкретної власної назви для певного об'єкта” [2, с. 124].

Здавна найпоширенішим способом творення неофіційних спадкових родових антропонімів були іменування за батьком (патроніми), матір'ю (метроніми), дідусем (пропатроніми), бабусею (прометроніми), чоловіком (андроніми), дружиною (гінеконіми) або іншими родичами чи членами сім'ї. П. Чучка називає дев'ять таких мотиваційних груп родичівських прізвищ, вводячи туди, крім названих вище, іменування за сином, братом, зятем [6, с. 200]. Зважаючи на те, що ці іменування є спадковими, то часто мотив номінації уже втрачений і інформатори його не знають або точно не можуть визначити, від назви котрого саме предка воно утворене.

Аналіз зібраного матеріалу показав, що основними мотивами неофіційної номінації родин на Тернопільщині послужили іменування предків, мотивовані в свою чергу іменами, прізвищами, індивідуальними прізвишками предків, а також андронімами та прометронімами.

Найчастіше етимонами сімейно-родових іменувань виступають імена. Чоловічими іменами мотивовано 270 таких назв: *Івасьові*¹ (Щит.): Івась

---

¹ Приклади подаємо у множині, бо їх так називають інформатори.

(< Іван), *Касіянові* (Наст.), *Стахові* (Гов., Сок.); жіночими – 131: *Горпинині* (Кол.), *Клавдині* (Гов., Мол., Пер.), *Корнельчині* (Гл.). Найбільше сімейно-родових іменувань утворено від структурних варіантів особових імен, а також застарілих або рідковживаних чи чужомовних варіантів імен. Таке явище зумовлено функціональними властивостями антропонімікону, його спрямуванням на диференціацію: рідковживані та застарілі імена відкидають можливість сплутування особи; якщо ж в антропонімному колі опиняються денотати з ідентичними іменами (цього не можливо уникнути, зважаючи на невеликий реєстр особових імен), то функцію вирізнення особи виконують їх варіанти.

Прізвища, будучи спадковими офіційними назвами, які вказують на належність людини до певної сім'ї [2, с. 155], можуть використовуватися і в неофіційній сфері комунікації. Практично усі вони в певних ситуаціях здатні вживатися в розмовних варіантах. Критерієм відбору прізвищ як мотиву утворення неофіційних іменувань, а не просто для розмовного вираження офіційної назви, слугують його незвичність, специфічність фонетичного оформлення або ж відсутність якоїсь іншої назви, яка могла б виконувати функцію виокремлення особи в мікроколективі. Відпрізвищеві неофіційні назви виникають на базі прізвищ носіїв чи їх родичів.

Причиною появи неофіційного сімейно-родового іменування часто виступає наявність давнішої назви родини. У межах сільської місцевості залишається серед актуальних давній „грунтовий” принцип ідентифікації особи. Якщо зять або невістка приходять до чужої хати, „на чужий ґрунт”, то вони, як правило, отримують назву родини, в домі якої оселилися. Трапляються і винятки: якщо нова особа мала дуже влучне прізвисько або незвичну сімейно-родову назву, а в родині, до якої вона прийшла, немає особливого іменування, то нове неофіційне іменування закріплюється за родиною.

Мотивом виникнення сімейно-родових іменувань часто служать прізвища по жіночій лінії, на відміну від прізвищ, які передаються у спадок по чоловічій лінії: сімейно-родові іменування *Баси* (Ст. 3б.) та *Галяберди* (Гл.) утворені від прізвищ бабусь по жіночій лінії; нами зафіксовано 124 такі назви.

У пропонованому дослідженні наявні сімейно-родові іменування, утворені від неофіційних назв жінок за чоловіком – андронімів, що є

загальнослов'янською мовною традицією [5, с. 26]. Вони утворювалися як від імен (повних і структурних варіантів), так і від інших іменувань чоловіка: *Антонишині* (Щит.): Антониха, *Демчишині* (Личк.): Демчиха, *Дічишині* (Воз.): Дічиха, пор. дячиха, *Козутишині* (Лл., Сок.): Козутиха, усього 77 назв. Мотивом шести неофіційних спадкових назв є неофіційні іменування батька, що в свою чергу утворені від імені бабусі (прометроніми): *Гандзюки / Гандзюкові* (Ос.): Гандзюк <Гандзя, *Ганчикові* (Наст.): Ганчик <Ганка, *Євчинові* (Пер.): Євчин <Євка. Причиною виникнення таких назв є факт виховання онуків бабусями.

У типовому сільському антропонімному мікролективі найчастіше для найменування особи вживається індивідуальне прізвище, яке не тільки номінує, а й характеризує носія. Оскільки набір лексем, які використовуються у функції прізвищ, є необмеженим, на відміну від репертуару власних імен та прізвищ, тому прізвища є найчастотнішим мотивом утворення сімейно-родових іменувань. Одну і ту ж особу можна назвати по-різному, але лише найпримітніші ознаки стають мотивами неофіційної номінації. Назва, переносячись на родичів і членів сім'ї, частково втрачає свою мотивацію, але в пам'яті народу зберігається ще якийсь період, доки жива пам'ять про першонасія, а далі становить лише спадкове найменування без чіткого мотиву. І. Сухомлин зазначає, що „більшість прізвищ¹ сьогодні нічого уже не означають, бо вони перейшли до синів, внуків, правнуків, які позбавлені тих рис, що мали їхні далекі предки”, хоча не відкидає і винятків [4, с. 35]. Серед сімейно-родових іменувань Тернопільщини, за даними нашого дослідження, трапляються й такі, які виражають особливості роду до сьогодні, наприклад: *Ворони* (Март., Нап.): в усіх носіїв найменування і їх предків чорне волосся і темні очі, *Білюсі* (Ст.3б.): всі члени родини мають біле волосся і білу шкіру. Ці назви найчастіше виникали за домінуючими зовнішніми спадковими ознаками.

Серед сімейно-родових назв, мотивованих індивідуальними прізвищами першонасія, виділяємо 10 груп:

– за зовнішньою характеристикою першонасія: *Високі* (Гумн.), *Зубаті* (Кол.): бабуса мала великі зуби, *Горбаньові* (Кон.): дід був горбатим, *Довгоносики*, *Шоу Довгоносиків* (Бер., Гов.): усі в сім'ї мають довгі носи, *Душкові* (Гумн.): батько носив штани із підтяжками-

---

¹ Автор до прізвищ відносить також сімейно-родові іменування.

„дужками”, *Крукові* (Сок.): дід мав дуже чорне волосся як крук, *Ліпути* (Бар.): усі члени сім’ї низькі за зростом, пор. ліліпути, *Лиховидові* (Туст.): першоносій був завжди насуплений, *Моцні* (Гумн.): першоносій був дуже сильний, *Патлаті* (Вис.): неохайні, *Пузяки* (Туст.): повні, *Худі* (Пер.): усього 109 назв;

– за **внутрішніми ознаками, вдачею, поведінкою уподобаннями першоносія**: *Балабушки* (Жовтн.): батько до школи носив балабухи, *Барани* (Вис.): прадід був упертий, *Сплюхові* (Коз.): усі члени сім’ї ліниві, любили довго спати, *Штунди / Штундові* (Жук., Ст.3б.): протестанти; усього 93 назви;

– за **діяльністю, професією, родом заняття першоносія**: *Гончарі / Гончарові* (Пер.), *Грайчикові* (Гумн.): музикант пор. ’грати’, *Гусачки* (Ябл.): тримали багато гусей, *Кошикові* (Пер.): плели кошики, *Леші* (Ябл.): за звуковою асоціацією до лісник, *Моряки* (Нап.): дід був моряком, *Орендарі* (Ст.3б.), *Помідоркові* (Гумн.): вирощували помідори; усього 150 назв;

– за **етнічним походженням першоносія**: *Басараби / Басарабові* (Авг., Вис., В.Дед.), *Білоруси* (Лоп.), *Жиди / Жидові* (Бугл., Крөг., Оз.), *Москвичі* (Год.): переселилися з Росії, *Переселенці* (Нап.): лемки, *Польчині* (Сок.): бабуся полячка; усього 32 назви;

– за **місцем чи особливістю місця проживання**: *Задорожні* (Ув.), *3 поля* (Гов., Наст.): жили на хуторі, *3 чужої хати* (Наст.): купили в селі хату, про належність якої власнику ніхто не знає, *Кутецькі* (Воз.): живуть на куті села, *Мельникові* (Нап.): у 30-х роках ХХ ст. на місці хати був млин, *Підтанкові* (Наст.): в їх хаті малий ганок, *Полюхові* (Кон.), *Соснії* (Гумн.): живуть біля соснової посадки, *Тарзянкові* (Гл.): живуть, як літературний герой, далеко від села, *Хріни* (Ст.3б.): на ґрунті багато хрону, *Червоні* (Ст.3б.): дах хати червоного кольору, *Якубикові* (Ст.3б.): живуть в Якубиковій хаті; усього 97 назв. Сімейно-родовими стали назви, які слугують відхиленням від основного ґрунтового звичаю слов’ян: оселятися на рідному місці, місці бездітних родичів або будувати нове житло.

Часто сімейно-родові назви іменування мотивуються прізвищем першоносія за назвою населеного пункту, з якого він переселився. Це бувають як назви сусіднього села чи селища, так і назви далеких населених пунктів, бо із сусідніх може бути багато переселенців і назва не зможе виконувати функцій диференціації та інформації: *Воляни*

(Жовтн.): із с. Воля Теробовлянський р-н, *Кокоровці* (Лоп.): із с. Кокорів Кременецького р-ну, *Помаранські* (Оз.): із с. Поморяни Львівської обл. та ін.;

– **за випадком із життя першоносія:** *Гризанові* (Сок.): дід гриз корінь петрушки, *Цибульки* (Жовтн.): крали з городів цибулю, *Комарові* (Кон.): виписували журнал „Комар”, *Американці* (Ол.): отримували посилки з Америки, *Афганцеві* (Гумн.): першоносій служив в Афганістані, *Телефонові* (Пер.): найшвидше в селі мали телефон, *Манайлові* (Ром.): батько грав у виставі „Мина Мазайло”, *Печені* (Гов.): предок від панщини влітку ховався на гарячій печі, *Святі* (Вис.): родичеві з’явився образ Матері Божої; усього 25 назв;

– **за сімейними чи родинними відношеннями першоносія:** *Бабиного* (Гов.): першоносій жив у бабусі, *Бабії* (Циг.): батько мав багато жінок, *Жидки* (Юськ.): першоносій був нешлюбним сином жида, *Мареничі* (Наст.): багатодітна сім’я; усього 14 назв;

– **за соціальним положенням першоносія:** *Бідної* (Кр.), *Богачі* (Ванж., Гумн.), *Босі* (Козл.): після війни не мали взуття, були бідні, *Дідишині* (Сок.): бідні, пор. діди ’бідні’, *Кацюбкові* (Буд.): першоносій мав маленьку ділянку землі, схожу на коцюбку, *Масного* (Оз.): першоносій був багатим, купався, як вареник в маслі; усього 14 назв;

– **за вимовою, вживанням слів-паразитів або невмотивованим вживанням слів першоносієм.** Мотивами виступали вади вимови і дитяча вимова: *Веви* (Ванж.): замість „леви”, *Габенькі* (Ванж.): замість „рябенькі”, *Шпекові* (Сам.): шепелявив; перекручування слів, неправильна вимова: *Вулийки* (Ст.Зб.): бабуся називала олію „вулийко”, *Топірани* (Ванж.): „топіро” замість „тепер”; вживання нетипових для діалекту лексем: *Картузишині* (Юськ.): першоносій на кепку говорив „картуз”, *Шкапи* (Ябл.): прадід називав кобилу шкапою; слова-паразити, лайливі, звуконаслідувальні слова: *Азісові* (Гов.), *Дзіндритові* (Гов.), *Дріни* (Гов.); усього 44 назви.

– **за різними мотивами:** *Кутні* (Кон.): сім’я з прізвиськом Кутний /-а живуть на куті села, *Чорти* (Наст.): носії з довгим кучерявим волоссям, мають погану вдачу; усього 6 назв.

Значна кількість сімейно-родових назв у нашому дослідженні (27,3 %) мають нез’ясований мотив номінації: інформатори не могли пояснити або не пам’ятали його. Втрата мотиву сімейно-родових іменувань є нормальним явищем, зумовленим діахронічним „життям” назви. На сучасному етапі навіть не усі індивідуальні прізвиська мають відомі

мотиви. Серед найменувань із нез'ясованим мотивом номінації є незрозумілі слова і лексеми із прозорою семантикою, проте етимон найменування не може свідчити про мотивацію назви: *Бемові* (Кон.), *Берки* (Кост.), *Бомки* (Кост.), *Бродики* (Ябл.), *Голодні* (Кудр.), *Грибові* (Сн.), *Громові* (Гл.), *Гумени* (Лоп.), *Гульки* (Юськ.), *Лумумбові* (Сн.), *Милимкові* (Пер.), *Палчині* (Гл.), *Подояни* (Сн.), *Приймаки* (Сн.), *Риксієві* (Сн.), *Сали* (Гел.), *Чортові* (Кон.), *Шкури* (Добр.); усього 472 назви.

Сімейно-родові назви є важливим елементом антропонімічної системи кожного села. Поповнення репертуару сімейно-родових іменувань відбувається за рахунок розширення функції індивідуальних прізвищ, іменувань за родичами чи членами сім'ї (виділяють не одну особу, а усю сім'ю чи родину, що має відношення до денотата) і частковій втраті актуальності їх мотивів.

Мотивами номінації неофіційними родовими назвами на Тернопільщині, за даними нашого дослідження, слугували іменування за батьком, матір'ю, дідом, бабусею, прадідом, прабабусею та іншими предками. Найбільше сімейно-родових назв утворено від індивідуальних прізвищ першоносіїв, що вказує на широке використання останніх в антропонімічній мікросистемі. Майже третина сімейно-родових іменувань упродовж свого існування затратила мотивацію. Детальніші результати дослідження подаємо у таблиці.

<i>Мотиви виникнення сімейно-родових іменувань</i>	<i>Кількість іменувань</i>	<i>%</i>
Власне ім'я першоносія	401	23,2
Прізвище першоносія	188	10,9
Андроніми і метроніми	83	4,8
Індивідуальні прізвиська:	584	33,8
– за зовнішньою характеристикою першоносія	109	6,3
– за внутрішніми ознаками, вдачею, поведінкою	93	5,4
уподобаннями першоносія		
– за діяльністю, професією, родом заняття	150	8,7
– за етнічним походженням	32	1,9
– за місцем чи особливістю місця проживання	97	5,6
– за випадком із життя	25	1,4
– за сімейним чи родинним відношенням	14	0,8
– за соціальним становищем	14	0,8

– за вимовою, вживанням слів-паразитів або невмотивованим вживанням слів	44	2,5
– за різними мотивами	6	0,3
Незрозумілі або утрачені мотиви	472	27,3
Усього	1728	100

Список умовних скорочень назв населених пунктів

Авг. – Августівка; *Бар.* – Бариш; *Береж.* – Бережанка; *Бугл.* – Буглів; *Буд.* – Буданів; *Ванж.* – Ванжулів; *Вис.* – Високе; *Воз.* – Возилів; *В.Дед.* – Великі Дедеркали; *Гел.* – Геленків; *Гл.* – Глещавка; *Гов.* – Великий та Малий Говилів; *Год.* – Годів; *Гумн.* – Гумніська; *Дор.* – Дорошівка; *Добр.* – Добриводи; *Жовтн.* – Жовтневе; *Жук.* – Жуківці; *Лл.* – Ілавче; *Коз.* – Козова; *Козл.* – Козлів; *Кол.* – Колиндяни; *Кон.* – Конюхи; *Кост.* – Костянтинівка; *Крог.* – Крогулець; *Кудр.* – Кудринці; *Личк.* – Личківці; *Лоп.* – Лопушне; *Март.* – Мартинівка; *Мол.* – Молотків; *Нап.* – Нападівка; *Наст.* – Настасів; *Оз.* – Озерна; *Ос.* – Осівці; *Пер.* – Переволока; *Ром.* – Ромашівка; *Сам.* – Самолуски; *Сн.* – Сновидів; *Сок.* – Соколів; *Ст. Зб.* – Старий Збарж; *Туст.* – Тустоголови; *Ув.* – Увисла; *Циг.* – Цигани; *Щит.* – Щитівці; *Юськ.* – Юськівці; *Ябл.* – Яблунів.

Список використаної літератури

1. Бучко Г. Є. Народно-побутова антропонімія Бойківщини / Г. Є. Бучко, Д. Г. Бучко // *Linguistica slavica*. – К. : „Кий”, 2002. – С. 3 – 14.
2. Бучко Д. Г. Словник української ономастичної термінології / уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Х. : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
3. Медвідь С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.03 – слов'янські мови / С. М. Медвідь. – К., 2000. – 36 с.
4. Сухомлин І. Д. Українські прізвиська людей як власні родові назви / І. Д. Сухомлин // *Говори і ономастика Наддніпрянщини*. – Дніпропетровськ, 1970. – С. 30 – 58.
5. Чучка П. П. Андронім / П. П. Чучка // *Українська мова. Енциклопедія* / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – К., 2000. – С. 26.
6. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія / Павло Чучка. – Ужгород, 2008. – 671 с.

Анотація

У статті на матеріалі антропонімії Тернопільської області подано спробу мотиваційної характеристики одного з класів неофіційної антропонімної системи – сімейно-родових іменувань.

Ключові слова: неофіційна система іменування, сімейно-родове іменування, прізвисько, мотив номінації.

Аннотація

В статті на матеріалі антропонимії Тернопольської області представлено спробу мотиваційної характеристики одного з класів неофіційної антропонимної системи – сімейно-родових іменувань.

Ключевые слова: неофициальная система именованя, семейно-родовое именование, прозвище, мотив номинации.

Summary

The article on the material anthroponyms Ternopil region presents an attempt motivational properties of a class of informal anthroponymic system – family and tribal naming.

Key words: informal naming system, family and generic naming, named, motive nomination.

УДК 81'373.232: 81'373.6

Вирста Н. Б.
*Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

УКРАЇНСЬКІ ТА НІМЕЦЬКІ ПРІЗВИЩА, МОТИВОВАНІ НАЗВАМИ ПРОФЕСІЙ (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ)

Назви осіб за професією та родом діяльності належать до апелювативних іменувань, які первісно ідентифікували особу за ознаками, що прямо відповідали реальному станові речей. Творення та функціонування цих назв значною мірою пов'язані з дією позамовних чинників: економічним розвитком суспільства в цілому, процесами, що відбувалися у виробничій сфері в певній історичній ситуації, та ін. [2, с. 9]. Характеристика змісту, аналіз словотвірної будови назв за професією викладені у багатьох дослідницьких працях українських та німецьких учених (П. Білоусенко, Р. Керста, І. Ковалик, І. Сухомлин, М. Худаш; К. Kunze, А. F. Pott, M. Gottschald, Н. Gerholz, F. Molle, R. Palla, R. Reith та ін.).

Об'єктом нашого дослідження послужили сучасні українські та німецькі прізвиська, мотивовані назвами професій, занять чи посад. Прізвиська для аналізу почерпнуто головним чином із сучасних українських та німецьких лексикографічних джерел, а також власних

матеріалів дисертації „Становлення та розвиток антропонімії Покуття”. Загалом у статті проаналізовано понад 700 українських і майже 500 німецьких прізвищ.

Прізвища, етимонами яких стали назви професій, є однаково продуктивними в Україні й у Німеччині. Вони мають найбільшу кількість носіїв і фіксуються по всій території країни. Наприклад, у Німеччині перші 14 найпопулярніших прізвищ збігаються з назвами професій. Кожне з них має понад 100 000 носіїв: *Müller* („мельник”¹), *Schmidt* („коваль”), *Schneider* („кравець”), *Fischer* („рибак”), *Weber* („ткач”), *Meyer* („сільський староста”, „заможний селянин, куркуль”), *Wagner* („каретник”), *Becker* („пекар”), *Schulz* (пор. *der Schulze* – „сільський староста”), *Hoffmann* (пор. *der Hofmann* – „придворний слуга, дворецький”), *Schäfer* („вівчар”), *Koch* („кухар”), *Bauer* („селянин, господар”), *Richter* („суддя”). У цілому серед 50 найпопулярніших німецьких прізвищ зафіксовано 30 найменувань, етимонами яких послужили назви професій [9]. Дослідник німецької ономастики А. Гайнце називає прізвища *Müller*, *Schulze*, *Meier*, *Schmidt*, *Schneider* „п’ятьма основними силами у світі антропонімів”. Численність цих прізвищ дослідник пояснює тим, що відображені у них професії були дуже популярними та важливими у середньовічному німецькому місті, а особливо в селі, оскільки у кожному населеному пункті був свій *староста*, *мельник*, *коваль* [10, с. 43].

Не менш продуктивними є такі прізвища і в Україні. Серед 50 найпоширеніших українських прізвищ 20 в основі мають назву професій, 10 найбільш частотних (понад 100 000 носіїв кожне) - це *Мельник*, *Шевченко*, *Коваленко*, *Бондаренко*, *Ткаченко*, *Ковальчук*, *Кравченко*, *Олійник*, *Шевчук*, *Коваль* [4].

Найпопулярнішим як в Україні, так і в Німеччині є прізвище *Мельник* (*Müller*). Як відомо, прізвища, етимонами яких стали назви професій, виникали на основі характеристик, які відповідали дійсному стану речей. Отже, першоносій прізвища *Мельник* дійсно займався млинарством, тобто мав професію мельника. Розвиток торгівлі й сільського господарства у Середньовіччі поступово зумовив появу майже у кожному більшому чи меншому містечку або селі млина. Професія мельника

---

¹Тут і далі при перекладі з німецької мови українською користуємося Великим німецько-українським словником (ВНУС).

набувала популярності. Згідно з традиційними віруваннями слов'ян, мельник, пов'язаний зі стихією води, становив собою поважного чоловіка, оскільки його професія асоціювалась із надприродними, надлюдськими можливостями, зокрема його вважали чарівником. У селі був, як правило, один мельник, тому його називали часто тільки за назвою професії, а не за власним ім'ям. Ця додаткова характеристика легко піддавалася індивідуалізації і ставала згодом спадковою назвою.

Поширеним в обох народів є прізвище *Коваль (Schmidt)*. У німців воно на другому місці, в українців – на 11. Про походження і причини популярності німецького прізвища *Schmidt* цікаво розповідає дослідник А. Гайнце, який зазначає, що ковальське ремесло є найстарішим серед німецьких промислів, одночасно знатним і благородним, оскільки коваль мав виготовляти зброю для бою. У деяких німецьких місцевостях коваль вважався міфічною або ж божественною істотою, яка розуміється на чорній магії. Коваль часто виступав суддею в дрібних непорозуміннях між селянами. Звідси й така велика кількість легенд і казок про ковалів. „Щось таємниче є в поведінці майстра з розтопленим залізом і сталлю”, – зазначав А. Гайнце [10, с. 44]. Оскільки коваль був найнеобхіднішою й усім відомою людиною в поселенні, то номінація за цією ознакою була поширеною. Це пояснює, чому прізвище *Коваль* є одним із найпоширеніших і в Україні. Ковалі здавна користувалися особливою повагою, а їхня майстерність оповита легендами. Люди, які займалися цим ремеслом, уважалися шаманами, чарівниками, пов'язаними з темними силами. В народі вірили, що коваль може не тільки викувати плуг або меч, але й лікувати від всіляких недуг, ворожити, відганяти нечисту силу від села [5].

Прізвища, мотивовані назвами професій, несуть цінну інформацію про суспільно-політичне та економічне життя краю. У них передане багатство назв різноманітних професій, які існували в період становлення прізвищ. Як зауважує Р. Керста, пам'ятки XVI століття скупі на відомості про різного роду промисли й ремесла в Україні того часу. Тому особові іменування є чи не єдиним свідченням існування цілої низки ремісничих промислів в Україні й навіть вказують на їх спеціалізацію. Дослідниця зауважує, що ідентифікація особи за допомогою вказівки на заняття була на той час більш типовою для міста. У пам'ятках XVI століття дволексемні іменування з другим компонентом – назвою особи за професією, заняттям, службовим становищем є найбільш уживаним типом [1, с. 26 – 27].

Як зазначає німецький учений Конрад Кунце, розвиток середньовічних міст приніс із собою потужний розквіт багатьох професій і ремесел. У ті часи типовими були відмінності між селом і містом, зокрема в системі номінації. Сільських жителів називали за професією чи заняттями, пов'язаними із мисливством: *Bärenfänger* („мисливець, який полює на ведмедів”), *Falkner* („сокольничий”), *Hachmeister* („мисливець, який полює за допомогою яструбів”), *Hasenjäger* („мисливець, який полює на зайців”), *Jäger* („єгер”), *Weidmann* („мисливець”); лісівництвом: *Aschenbrenner*, *Pottaschbrenner* („той, хто спалював ліс заради попелу”), *Förster* („лісничий”), *Holz knecht* („дроворуб”). У місті натомість уживались іменування, пов'язані з військовою справою: *Armbruster* („арбалетник”), *Harnisch*, *Harnischfeger* („той, хто натирає до блиску броню”), *Pfeilschmidt* („стрільник”), *Venner* („прапорщик”); правом і поліцією: *Fürbringer* („адвокат”), *Stocker*, *Sulzer* („тюремний наглядач”); церквою: *Glöckner* („дзвонар”), *Sigrüst* („церковний служка”); переписуванням книжок: *Bucher* („книжник”), *Buchfeller* („пергаментник”), *Rothmaler* („той, хто малював кольорові заголовні літери”) [10, с. 40 – 43; 11, с. 259].

Лексико-семантичний аналіз сучасних українських та німецьких антропонімів показав, що значна частина прізвищ, мотивованих назвами професій, пов'язана з типовими для українців і німців заняттями: скотарством, сплавленням та заготовленням лісу, добуванням солі, обробкою металу. Багато етимонів прізвищ указують на професії чи заняття, які були необхідні в кожному більшому колективі людей: пошиття одягу, взуття, обробка зерна і т. п. Серед сільського населення у період становлення прізвищ характеристика особи за її професійним заняттям або ремеслом була достатньою, щоб вирізнити людину серед решти. Іменування за професією легко передавалися нащадкам (зрештою, як і професія чи ремесло) і згодом ставали прізвищами. За словами В. Охримовича, „тих, котрі займаються якимсь ремеслом, називають звичайно після їх ремесла, і та назва стає ся з часом прозвищем, котре переходить відтак „от рода в род” [3, с. 306]. Ю. Редько зазначив, що особи, які займалися тим чи іншим промислом, настільки відрізнялися цієї ознакою від інших людей, що назва їх професії ставала не тільки їх особовою назвою, але передавалася по спадковості [6, с. 133].

Сучасні українські та німецькі прізвища в своїх основах демонструють приблизно однакову кількість назв професій (понад 150). Їх можна

поділити на окремі групи, пов'язані з конкретними ключовими словами (приклади наведено в порядку зменшення кількісних презентацій).

Виробництво з дерева, лісові промисли: *Бердник* (*бердник* – „майстер, що виготовляв берда, деталі до ткацьких верстатів”¹ [Гр.]), *Боднар*, *Боровий* (*боровий* – „лісовий сторож” [Жел. I, с. 40]), *Гайовий* (*гайовий* – „лісовий сторож” [Гр.]), *Колісник*, *Колодій* (*колодій* – „колісник” [Гр.]), *Лісничий*, *Рубач* (*рубач* – „лісоруб” [Гр.]), *Стельмах*, *Столяр*, *Тертичний*, *Тертишний* (пор. *тертичник*, *тертишник* – „розпилювач дощок”), *Трач* (*трач* – „розпилювач дерева на дошки” [Гр.]); *Bedner*, *Bender* („бондар”), *Drechsler* („токар по дереву”), *Hauer* („лісоруб”), *Kästner* („столяр”), *Tischler* („тесля”).

Виробництво зі шкіри, хутра: *Кожухар*, *Кушнір*, *Лимар* („майстер, який виготовляв ремінну зброю”), *Табахарник* (пор. *табакарник* – „майстер, що виготовляв саф’ян”), *Чоботар*; *Beutler* („той, хто виготовляв сумки”), *Lederer* („чинбар”), *Riemer* („лимар”), *Sattler* („сідляр”), *Schuster* („швець”).

Металовиробництво: *Залізник*, *Коваль*, *Ковач* (*ковач* – „коваль” [Гр.]), *Котляр* (*котляр* – „казаняр”), *Токар*; *Blechner* („бляхар”), *Goldner*, *Goldschmidt* („ювелір”), *Kessler* („казаняр”), *Knappe* („рудодобувач”), *Nagler*, *Nagelschmied* („двяхар”), *Schlosser* („слюсар”), *Schmidt*, *Schmied* („коваль”).

Солеваріння, гутництво: *Гутник* (*гутник* заст. – „майстер, який виготовляв скляні вироби” [Гр.]), *Жупник* (*жупник* – „управляючий жупи - соляної копальні” [ЕС II, с. 209]), *Зварич* (*зварич* – „солевар” [ЕС I, с. 332]), *Скляр*, *Соляр* (*соляр* заст. – „солевар”, „той, хто торгує сіллю”); *Glaser* („скляр”), *Haller* („солевар”), *Salzer* („той, хто торгує сіллю”).

Ткацтво, кравецтво: *Кнап* (*кнап* зах. діал. – „ткач” [Гр.]), *Кравець*, *Ступар* (*ступар* заст. – „той, хто валяє сукно”), *Ткач*, *Шаповал* (*шаповал* – „майстер, який виготовляє з вовни шапки способом валяння”); *Feinweber* („ткач”), *Hutter*, *Hütter* („капелюшник”), *Scherer* („сукнороб”), *Schneider* („крavecь”), *Schröder* („крavecь”), *Seiler* („линвар”), *Weber* („ткач”), *Welker* („сукновал”).

---

¹ Тут і далі прізвища, що походять від застарілих, діалектних або невідомих апелятивів, етимологізуємо за словниками Б. Грінченка (Гр.) без вказівки на сторінку, оскільки словникові статті розміщені в алфавітному порядку. Інші джерела подаємо з паспортизацією. Лексеми, подані без вказівки на джерело, взяті з великого тлумачного словника сучасної української мови (ВТС).

Скотарство, сільське господарство, бджолярство: *Бовгар* (бовгар – „пастух великої рогатої худоби у гуцулів” [Гр.]), *Бортник* (бортник – „лісовий бджоляр” [Гр.]), *Вівчар*, *Воловик* (воловик – „той, хто доглядає або пасе волів”), *Гайдар* (гайдар діал. – „вівчар”), *Гайдей* (гайдей зах.-діал. – „у гуцулів: пастух рогатої худоби” [Гр.]), *Дояр*, *Козар* (козар – „пастух кіз” [Гр.]), *Косар*, *Пасічник*, *Пастух*, *Сівак*, *Стадник* (стадник заст. – „пастух”), *Чабан*; *Acker* („наймит”), *Gärtner* („садівник”), *Hirscher* („хлібороб”), *Imker* („бджоляр”), *Keller* („винар”), *Mäher* („косар”), *Mayer*, *Meier* („фермер”, „сільський староста”), *Lehmann* („орендар”), *Daubner* („голубовод”), *Wachsmann* („воскобійник”), *Weingärtner* („виноградар”), *Zeidler* („бортник, лісовий бджоляр”).

Торгівля, транспорт: *Ворітний* (пор. *воротний* – „той, хто стояв на міських воротах” [Гр.]), *Крамар* (крамар – „торговець”), *Купець*, *Кучер*, *Митник*, *Мостовий* (мостовий заст. – „той, хто збирає податок за проїзд через міст”), *Побігач* (побігач розм. – „особа, що виконує незначні доручення, бігаючи кудись”), *Фурман*, *Шинкар*; *Fuhrmann* („фірман”), *Kaufmann* („торговець”), *Kramer* („торговець дрібним крамом”), *Kutscher* („кучер”), *Renner* („кур’єр, посильний”), *Rosstauscher* („торговець кіньми”), *Zoller*, *Zöllner* („митник”).

Приготування їжі, напоїв: *Винник*, *Кухар*, *Кухта* (кухта діал. – „кухарчук” [Гр.]), *Олійник*, *Пекар*; *Bäcker*, *Becker* („пекар”), *Bierbräuer* („пивовар”), *Bierkoch* („пивовар”), *Brenner* („винокур, гуральник”), *Meltzer*, *Melzer* („солодовник”), *Essigmann* („той, хто виготовляв оцет”), *Fleischer* („м’ясник”), *Koch* („кухар”), *Lebküchner* („пряничник”), *Ölmacher*, *Ölschlager* („олійник”), *Schenk*, *Schenker* („шинкар”), *Weiner* („винник”).

Мистецтво: *Басистий* (пор. *басистий* – „той, хто грає на контрабасі”), *Дудар*, *Дудій*, *Маляр*, *Скрипник*, *Снівак*, *Цимбалістий*; *Feifer* („свистун”), *Geiger* („скрипаль”), *Lautner* („лютняр”).

Мисливство, рибальство: *Бобровник* (бобровник – „мисливець на бобрів” [Гр.]), *Ловчий*, *Рибак*, *Стрілець*; *Viberfänger* („мисливець на бобрів”), *Fischer* („рибак”).

Церква, школа: *Біскуп* (біскуп – „католицький єпископ”), *Вікарій*, *Дзвінник*, *Дяк*, *Кадельник* (пор. *кадильник* – „той, хто кадить кадилом”), *Уніят*, *Чернець*; *Glockner* („дзвонар”), *Küster* („паламар”), *Lehrer* („вчитель”), *Meister* („учитель, наставник”), *Pfaff*, *Pfarrer* („піп”), *Prediger* („проповідник”), *Priester* („священик”), *Schiller*, *Schüller* („шкільний учитель”).

Військова справа: *Збройний* (пор. *збройник* – „майстер, робітник, який виготовляв зброю”), *Кошовий*, *Курінний* (*курінний* – „те саме, що курінний отаман”), *Пушкар* (*пушкар* – „артилерист”, „стрілець”, „озброєний сільський поліцейський” [Гр.]), *Сотник*, *Хорунжий* (*хорунжий* – „прапорносець”, „один із учасників шлюбного обряду” [Гр.]); *Bogner* („зброяр, який виготовляв луки”), *Schwertfeger* („мечник”), *Pfeilschnitzer* („стрільник”), *Schütz* („стрілок”), *Thorwächter* („той, хто стерег міські ворота”), *Wächter* („сторож”), *Waffenschmidt* („зброяр”).

Інші види професій і занять: *Баняс* (*баняс* – „знахар” [ЕС I, с. 136]), *Гончар*, *Грабар* (*грабар* діал. – „гробокочач”), *Дворовий* (*дворовий* заст. – „який обслуговував панський двір і жив при ньому”), *Козоріз*, *Постригач* (*постригач* – „перукар” [ЕС V, с. 440]), *Поштар*, *Різун*; *Bader* („перукар”), *Aderlasser* („кровопускач”), *Heiler* („знахар”).

Назви посад: *Восвода*, *Комендант*, *Палач*, *Староста*, *Суддя*, *Цехмістер* (*цехмістер* – „старшина цеху”); *Elster* („старійшина”), *Grebe* („сільський староста”), *Richter* („суддя”), *Scheidemann* („третейський суддя”), *Büttel* („судовий пристав”), *Angstmann* („кат”), *Hofmeister* („управитель маєтком”), *Zwölfer* („солдат, офіцер дванадцятого полку”).

Аналіз цієї групи іменувань показує, що багато апелютивів – назв професій не вживається у сучасній мові, вони вийшли з ужитку разом із занепадом деяких професій чи занять. Етимони цих прізвищ є застарілими або архаїчними, часто оказіональними або вузьколокальними лексемами: *Бочар* (*бочар* – „майстер, що виготовляє бочки” [Чучка, с. 86]), *Бочевар* (?), пор. *бочар*), *Гайдук*, *Гетьман*, *Горничар* (пор. *горничарь* діал. – „гончар” [Чучка, с. 155]), *Джура*, *Коновал*, *Машталір*, *Римар*; *Arnbruster* („той, хто виготовляв арбалети”), *Mauser*, *Meuser* („мишолов”, „той, хто ловив мишей і кротів”), *Netzer* („сіткар”), *Plattner* („той, хто виготовляв кольчугу”), *Preiswerk* („позументник”), *Wammeser*, *Wamsler* („той, хто шив камзоли”), *Winkler* („торговець дрібним крамом”), *Zistler*, *Zeindler* („кошикар”) [10, с. 42; 11, с. 259].

Частина прізвищ віддзеркалює різноманітні словотвірні або лексичні варіанти назв професій, які на час становлення прізвищ мали різний ступінь індивідуалізації й використання в межах певного регіону: *Мельник*, *Мельничайко*, *Милимука*, *Молнар*, *Мукомел*; *Бортник*, *Буртник*, *Пасічник*, *Пасічний*; *Вітрикуш* (пол. *wytrykus* – „дозорець церковних речей, свічкар”), *Свічкар*; *Гончар*, *Горничар*; *Дудар*, *Дудир*, *Дудій*, *Дудник*; *Кожокар*, *Кожухар*, *Кожушиний*; *Колесар*, *Колесник*, *Колісник*, *Колодій*;

Коваль, Ковач, Кузнець, Куйбіда (можл., куйбіда – „жартівливе прізвисько коваля”). Деколи вибір тієї чи іншої лексеми залежав від особливостей професійного життя регіону. Наприклад, у сучасному Коломийському районі Івано-Франківської області проживають 92 % (190) носіїв прізвища *Жупник*. Відомо, що у минулому саме в цьому регіоні знаходилися *жупи*, і їх працівників називали *жупниками*.

У німецьких прізвищах найбільше словотвірних або лексичних варіантів мають назви професії м'ясника (*Fleischhauer, Fleischhacker, Fleischer, Metzger, Knochenhauer, Beinhauer*), боднара (*Binder, Böttcher, Büttner, Fassbinder, Fassler, Fassmacher, Küffner, Pinter, Scheffler, Tonnenmacher*), гончара (*Hafner, Potter, Eulner*) [10, с. 42 – 43]. Німецькі прізвища демонструють різноманітні варіанти назв професій, які тут переважно виникали під впливом місцевих діалектів. К. Кунце наводить наступні приклади: розпилувач дощок (*Holzsäger*) називається на південно-німецькому діалекті (oberdeutsch) *Säger, Se(e)ger* або *Sager*, а на північно-німецькому (niederdeutsch) - *Brettschneider*. Так само кравець (*Schneider*) на півночі - *Schröder, Schro(e)r, Schreu(d)er, Schrär*, а в остфальській місцевості - *Schrader*. Винороба (*Winzer*) на південному сході називають *Weinzierl* (з лат. *vinitor*), на південному заході є форма *Rebmann, Weingärt(n)er, Wengertsmann, Wie(n)mann*, на остфранкському діалекті також *Häcker, Hecker* або *Heckel*. Крім того, у прізвищах закріплені місцеві (локальні або okazіональні) варіанти назв професій, наприклад, кравця на півночі Німеччини називають *Lesner, Lerschmacher, Lederhose*, а на південному сході - *Pfeidler, Feidler* [11, с. 60].

Як в українській, так і в німецькій антропонімії можна виокремити прізвища, мотивовані назвами професій, що вживалися не у прямому значенні, а як народні жартівливо-зневажливі або й презирливі, глузливі клички ремісників [7, с. 137; 10, с. 42]. Особливо часто такі прізвиська отримували представники найбільш поширених професій: ковалі, кравці, мельники, торговці. Ці найменування, як правило, мають композитну будову, походять у більшості випадків від відомих (переважно загальноживаних) слів, проте тепер важко або неможливо встановити, яке значення лежить у їх основі. Очевидно, на час становлення прізвищ вони активно використовувалися в межах певної людської спільноти, але сьогодні вже цілковито зникли або втратили апелятивне значення й збереглися лише в прізвищах і прізвиськах. Ми зараховуємо їх до досліджуваної групи іменувань, виходячи із семантики їхніх

компонентів: *Білоткач, Богоніс, Бочевар, Восколуб, Давимука, Дайковаль, Дарморіз, Жаболуп, Коноплюв, Куйбіда, Мачкодера* (пор. *мачка* – „кішка” [Гр.]), *Мелимука, Муковоз, Мукомел, Осколін, Постовар, Пустовар, Пустовіт, Сушириба, Чорнобай* (*чорнобай* – „народно-розмовний, можливо, з гумористично-зневажливим відтінком апелятивний синонім до нейтральних і загальновідомих слів знахар, шептун” [8, с. 162]), *Чорнокниж* (пор. *чорнокнижник*); *Krempelsetzer* (? „той, хто продавав товари повсякденного вжитку, отже, гендляр”, пор. *der Krempel* – „старий мотлох, дрантя”), *Gänseräufser* (? „торговець птицею, який обскубував тварин”, пор. *die Gans* – „гуска”, *raufen* – „скувати”), *Bratengeiger* (? „трактирний музикант”, пор. *braten* – „смажити”, *der Geiger* – „скрипаль”), *Pinkenpank* (? „коваль”, пор. *pinken* – „кувати”), *Gaugengigl* (? „блазень, дурень”, пор. *gaukeln* – „робити фокуси, обманувати”, *der Gigerl* – „чепурун, дженджик”) [10, с. 42].

Прізвища, мотивовані назвами професій, мають неабияку цінність у багатьох культурно-історичних аспектах, оскільки демонструють багатство різноманітних професій, ремесел чи занять, які існували в Середньовіччі. Як бачимо, українська й німецька антропонімія виявляють здебільшого спільні риси щодо назв професій, відбитих у сучасних прізвищах. Значна частина українських прізвищ, мотивованих назвами професій, пов’язана з типовими для українців скотарством, землеробством, сплавлянням та заготовленням лісу, обробкою металу. Німецькі прізвища демонструють більше назв професій, пов’язаних із військовою справою та виготовленням обладунків і зброї, пивоварінням, торгівлею. Українські та німецькі прізвища, мотивовані назвами професій, мають найбільшу кількість носіїв і утворюють важливу групу в системі власних особових назв.

Список умовних скорочень назв використаних джерел

ВНУС - Великий німецько-український словник / уклад. В. Мюллер. – К. : Вид. дім „Чумацький шлях”, 2005. – 788 с.

ВТС - Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. - К. : Перун, 2005. – 1728 с.

Гр. - Словарь української мови : в 4 т. / НАН України ; Інститут української мови / упоряд. Б. Д. Грінченко. - К. : Наук. думка, 1996. - Т. 1 - 4.

ЕС - Етимологічний словник української мови : у 7 т. / голов. ред. О. С. Мельничук. - К. : Наукова думка, 1982 – 2006.

Жел. - Желеховський Є. Малорусько-німецький словар : у 2 т. / уклад. Є. Желеховський. – Львів : Товариство ім. Шевченка, 1886.

Чучка - Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. - XLVIII, 702 с.

Список використаної літератури

1. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К., 1984. – 152 с.

2. Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI – XVIII ст. : семантика і словотвір / О. Кровицька. – Львів, 2002. – 213 с.

3. Охримович В. Знадоби до пізнання народніх звичаїв і поглядів правних / В. Охримович // Житє і слово. – Львів, 1895. – Т. 3. – С. 302 - 307.

4. Популярні прізвища та імена України : [Електронний ресурс]. URL: <https://sites.google.com/site/uaname/popularnist-prizvis/misca-1---10000> (Дата звернення: 15.04.2013).

5. Происхождение фамилии Кузнец : [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ufolog.ru/names/order/Кузнец> (Дата обращения : 15.04.2013).

6. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. – К. : Радянська школа, 1968. – 255 с.

7. Худаш М. Л. Из спостережень над українськими козацькими особовими назвами-композидами середини XVII ст. / М. Л. Худаш // Ономастика / відп. ред. К. К. Цілуйко. – К. : Наукова думка, 1966. – С. 136 – 145.

8. Худаш М. Л. Складні українські особові назви середини XVII ст. / М. Л. Худаш // Питання історії української мови / відп. ред. Л. Л. Гумецька. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 158 – 175.

9. Familiennamen. Online in Internet: URL: <http://de.wikipedia.org/wiki/Familiennamen> (Stand 15.04.2013).

10. Heintze A. Die deutschen Familiennamen / Albert Heintze. - Halle, 1914. – 266 S.

11. Kunze K. : dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet. 5. Aufl. / Konrad Kunze. - München, 2004.

Список використаних джерел

Вирста Н. Б. Становлення та розвиток антропонімії Покуття : дис. ... канд. філол наук : 10.02.01 – українська мова / Н. Б. Вирста. – Тернопіль, 2012. – 437 с.

Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ : у 2-х томах / Ю. К. Редько. - Львів, 2007. - Т. 1 : А – М. - XXVI, 720 с. - Т. 2 : Н – Я. – 721 – 1438 с., табл.

Die Siebenbürgisch-Sächsischen Familien-Namen (Fritz Keintzel-Schön), Editura Academiei Bucuresti (Böhlau Verlag, Köln), 1976.

Duden. Lexikon der Familiennamen. 2. Aufl. Mannheim u.a., 2008. – 719 S.
Familiennamenbuch des sächsischen Vogtlandes : auf der Grundlage des
Materials der Kreise Plauen und Oelsnitz : [mit einer Übersichtskarte]. Berlin :
Akademie Verlag 1992. – 234 S.

Анотація

У статті проаналізовано сучасні українські та німецькі прізвища, мотивовані назвами професій, занять чи посад, зокрема здійснено їх лексичний і семантичний аналіз.

Ключові слова: українське прізвище, німецьке прізвище, назва професії, прізвисько, антропонім, апелятив.

Аннотация

В статье проанализированы современные украинские и немецкие фамилии, мотивированные названиями профессий, занятий или должностей, в частности осуществлено их лексический и семантический анализ.

Ключевые слова: украинская фамилия, немецкая фамилия, название профессии, прозвище, антропоним, апеллатив.

Summary

The article analyzes the present Ukrainian and German names, motivated by the names of professions, occupations or positions, in particular by their lexical and semantic analysis.

Key words: ukrainian surname, german surname, occupational name, nickname, personal name, appellative.

УДК 81'373.23=124:811.161.2

Вільчинська Т. В.
Хмельницький національний університет

АНТРОПОНІМИ ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

В українській антропонімії знайшли своє віддзеркалення нашарування різних суспільно-політичних, соціально-економічних, етнічних, історико-культурних і побутових процесів, а також різні явища, що відображають історичний розвиток української мови.

Українська антропоніміка – це порівняно молода лінгвістична наука, проте вона вже перебуває на стадії накопичення науково-дослідного і фактичного матеріалу та його узагальнення. Наявні досягнення в галузі

дослідження української антропонімії (як історичної, так і сучасної) вже досить вагомі. Проте на сьогодні існує ще низка проблем, які варто було б вивчити. Якщо говорити про наявні в українській антропонімії прогалини, то головною з них є нерівномірна увага до дослідження складових інгредієнтів української антропонімії системи на різних синхронних зрізах її розвитку та в діахронії в цілому. Це наочно проявляється в майже односторонній зацікавленості до дослідження тільки прізвищ або назв, що походять від прізвищ [1, с. 69 – 70].

Без детального вивчення складних процесів розвитку іменувань людей того чи іншого народу в минулому не можна успішно вивчати сучасний стан антропонімії, адже „матерія і форма рідної мови” стають зрозумілими тільки тоді, коли простежується її виникнення і поступовий розвиток, а це неможливо, коли не приділяти уваги, по-перше, її власним відмерлим формам, і, по-друге, спорідненим живим і мертвим мовам.

Отже, запропонована стаття містить цікаві дані для етнографії, соціальної історії, історії культури українського народу, художньої літератури. Мета публікації – дослідити функціональні та етимологічні особливості імен латинського походження, які побутують в українському іменнику.

Зокрема, ставимо перед собою завдання: розглянути проблематичні питання, пов'язані з дослідженням слов'янських автохтонних особових власних імен; здійснити аналіз досліджуваного матеріалу в межах його класифікаційних різновидів; під час аналізу особових власних імен спробувати з'ясувати питання діапазону їх поширення, багатства іменника.

Своє прізвище людина отримує з народження, а її ім'я залежить від смаку й вибору інших людей, в основному батьків. Прізвище й ім'я будуть пов'язані між собою нерозривно ціле життя й змінені лише в окремих, виняткових випадках.

За старих часів, коли люди ще жили племенами й маленькими групами, нашим предкам вистачало одного власного імені-прізвиська, для того щоб звертатися один до одного, уникаючи плутанини. Чимало із цих імен стали відомі з історичних джерел, хоча більшість їх на сьогоднішній день уже вийшли з ужитку [3, с. 7 – 12].

У період із 750 р. до 1080 р. в історичних документах було зареєстровано більше ніж 1000 новостворених імен. І лише у XII ст. для уникнення плутанини з'явилася необхідність давати людям так звані

розпізнавальні прізвиська. Для цього, як правило, використовувалися професії та ремесла, якими займалася та чи інша людина, – косар, мірошник, коваль тощо. Так поступово з'явилися багато наших сьгоднішніх прізвищ, до виникнення яких сучасне покоління не має ані найменшого стосунку. І якщо прізвища мають суб'єктивний характер виникнення і передаються з покоління у покоління, то зовсім по-іншому функціонують імена.

Багато імен кочували з однієї мови в іншу, перетворюючись, змінюючи свою форму й звучання, однак у більшості випадків зберігаючи первісний зміст. Так, у різних мовах переплелися один з одним грецькі, давньогрецькі, слов'янські, німецькі, давньоєврейські й багато інших імен, які в кожній із мов мають свої форми й написання, але однакове значення: наприклад, *Михайло* – давньоєврейське ім'я, що означає в дослівному перекладі „хто як бог?”. У різних мовах воно має різні форми: *Майк* (англ.); *Міхалакі* (болг.); *Міхай* (угор.); *Мігель* (ісп.); *Мікеле* (італ.); *Міхель* (нім.); *Мігел* (порт.); *Міхай*, *Міху* (рум.); *Міхайло*, *Міховід*, *Мішо* (серб., хорв.); *Міхаль* (словацьк.); *Мікко* (фін.); *Мішель* (франц.); *Міхаль*, *Міхалек* (чеськ.) [4, с. 168 – 170]. Таких зразків різного фонетичного оформлення одного й того ж імені можна запропонувати надзвичайно багато – *Іван*, *Георгій*, *Ганна* та ін.

Порівнюючи статистику популярності імен протягом багатьох десятиліть, можна сказати, що, з одного боку, це імена, які відбивають характер, звичаї часу. А з іншого – це можуть бути „постійні”, „консервовані” імена, що не виходять із моди, стабільно зберігаючи свій пріоритет протягом довгих років (наприклад, *Сергій*, *Володимир*, *Наталія*, *Ірина*). Сьогодні джерелом нових імен стали серіали, міжнародні спортивні змагання, звідки майбутні батьки запозичують імена своїх улюблених героїв, кумирів для своїх майбутніх чад. Приблизно так у Європі після Другої світової війни зросла симпатія до імен давньоєврейського, грецького та римського походження, тоді як англо-американські імена та їхні форми почали використовувати менше. У 60-х рр. минулого століття в моду ввійшли французькі та слов'янські імена. Причому цікаво, що найчастіше саме дівчинці батьки намагаються дати вишукане, екстравагантне ім'я [4, с. 8].

Відповідаючи на запитання „Що означає ім'я?”, потрібно розрізнити два моменти: 1) справжнє походження імені (мова, країна) із його

первісним значенням і змістом; 2) штучно утворені імена, які походять від назв традицій, місця походження, певних подій та ін.

Ранні слов'яни – творці найдавніших слов'янських імен – давали імена не лише для того, щоб позначити і виділити людину серед інших, а й тому, щоб дати дитині охорону від злих сил та добрі побажання на все життя. Вважалося, що ім'я має велику магічну силу і є частиною людської душі. Тому імені людини тоді надавалося значення набагато важливішого, вагомішого, ніж сьогодні.

У кінці IX ст., коли Київська Русь прийняла християнство, на зміну давньоруським іменам прийшли християнські імена грецького, латинського, давньоєврейського походження, запозичені з Візантії разом із релігією. Але давньоруські імена продовжували побутовувати разом із новими християнськими іменами XVIII ст. Так, великий київський князь *Володимир* одержав під час хрещення ім'я *Василій*, а його син *Ярослав* Мудрий звався церковним ім'ям *Юрій*. Склад християнських імен за походженням виявився досить строкатий: основна їх частина – давньогрецькі, латинські та давньоєврейські, незначна кількість – кельтські, халдейські, давньогерманські, тюркські, арабські, індійські, перські тощо. Форми цих імен були вже достатньо слов'янізовані і поступово змінювалися під впливом нового мовного оточення.

Візантійські священники вели довгу боротьбу з язичництвом, але зберігали те, що було вигідним новій вірі. Наприклад, місцеве населення вірило у містичну владу імені – і це було збережено [2, с. 56]. До поч. XX ст. церква використовувала свою владу і насаджувала людям імена зі святців, тому у той період не можна було говорити про строкатість іменника. Певна група імен була особливо поширена у період радянського панування – *Ганна, Марія, Наталія, Галина, Микола, Михайло, Петро, Віктор* та ін. (детальну інформацію стосовно частотності імен у різних регіонах нашої країни можна отримати із праць О. Касім, Г. Кравченко, О. Медведєвої, Н. Свистун, І. Скорук та ін.).

Тому свою увагу зосереджуємо на етимології найбільш поширених чоловічих та жіночих імен латинського походження, якими у XX – на поч. XXI ст. називають дітей.

Валерій – походить від латинського імені *Valerius*, що означає „один з роду Валерія”. *Valerius* – ім’я давньоримського роду, означає „сильний, могутній”.

Віктор – *vincere* означає „перемагати”. Цим іменем також називали грецького героя Геркулеса й римського батька богів – Юпітера. Ім’я Віктор мали християнські святі мученики, а також Папи Римські.

Леонід – від *leo* – „лев”.

Vitalій, Vimalina – від *vitalis* – „міцні, здорові, щасливі, бадьорі”.

Зазначені імена постійно були у реєстрі найпоширеніших особових назв.

Валентина – жіноча форма чоловічого імені *Валентин*, означає „бути здоровою”. Поширене і популярне у багатьох країнах світу.

Ганна – означає „велична, граціозна, урочиста”. Поширене у фонетичних варіантах в усьому світі.

Інна – ім’я означає „в’юнка, невгамовна”. Походить від чоловічого імені святого *Енен*. Про нього розповідалося, начебто він був учнем апостола Андрія. За фанатичну відданість християнській вірі його вморозили в лід на якійсь річці. Він був визнаний „мучеником за віру”, і його ім’я вписали у святці.

Vita – означає „життя”.

Юлія – жіноча форма чоловічого імені Юліус. Ім’я означає „з роду Юлія” (*Юліус* – давньоримське родове ім’я).

Наталя – ім’я означає „народжена в день народження Христа”, „породжена на Різдво”. Ім’я поширене у багатьох країнах.

Марина – жіноча форма чоловічого імені *Марин, Маринус*, означає „морська”, „яка живе в морі”, „належить морю”.

Устина – від *iustus* – „справедлива, чесна, сумлінна”.

Наступні три жіночі імені латинського походження набули поширення у кінці ХХ – на поч. ХХІ ст.

Дарія – жіноча форма чоловічого імені *Харіус*, означає „той, хто володіє, який повеліває”. Походження імені відносять до часів правління перського царя Дарія.

Христина – жіноча форма чоловічого імені *Християн*, від *christianus* – „належна Христові”. Є дуже поширеним у світі.

Діана – „божественна”. Була богинею полювання в давньоримській міфології. Ім’я почало поширюватися з часів Ренесансу й залишається популярним у багатьох країнах світу.

У Європі здавна існує традиція давати дітям подвійні, потрійні, а іноді й ще довші імена. Сьогодні ця тенденція простежується й в Україні, тому можна зустріти і *Анну-Марію*, і *Юлію-Беату*. Пропонуємо етимологію найбільш поширених антропонімів-латинізмів, використовуваних у якості другого найменування. Як правило, подвійні імена у нас отримують дівчатка.

Августа, Августина – ім'я означає „піднесена”. Походження імені пов'язане з епохою правління римського імператора Гая Юлія Цезаря Августа, на його честь був названий 8-й місяць року.

Аврора – означає „ранкова зоря”. У давньоримській міфології це богиня ранкової зорі.

Беата – „щаслива”.

Клара – від *clarus* – „світла, сяюча”. Відоме з часів середньовіччя. Найбільшого поширення набуло в ХХ ст.

Маргарита – від *margarita* – „перлина”. Почало вживатися у християнському світі за часів Середньовіччя завдяки вшануванню святої Маргарити (III – V ст.), яка вважалася захисницею селян, допомагала породіллям і немовлятам.

Олівія – від *oliva* – „олива, маслинове дерево”. Стало відомим у Європі за часів Середньовіччя, але не набуло величезної популярності.

Регіна – від *regna* – „королева, цариця”. Цим словом визначалося християнське значення Марії як небесної цариці.

Сабіна – „сабінянка”, яка походить з давньоіталійського роду Сабіні. Ім'я почало поширюватися на честь святої Сабіни, ранньохристиянської мучениці. У ХХ ст. набуло великої популярності.

Стелла – від *stella* – „зірка”. На використання імені вплинуло шанування святої Марії, яку капітани називали *stella mariam* – „морська зірка” (орієнтувала зірка моряків – полярна зірка).

Флора – походить від імені давньоримської богині весни, квітів і цвітіння, дуже поширена в європейських країнах.

Таким чином, латинські імена ввійшли до складу української антропонімії не тільки в усіх своїх класифікаційних лексичних різновидах, а й у чітко наміченій їх функціональній роздвоєності, що передбачало вживання цих імен у двох функціях: а) у функції стрижневих засобів ідентифікації – особових власних імен; б) у функції додаткових до церковно-християнського імені засобах ідентифікації – імен-прізвищ. Функціональна роздвоєність у вживанні імен – результат

глибокого проникнення на Русь після введення християнства християнської релігії, а разом з нею і церковно-християнських імен. Адаптувавшись за словотворчими законами давньоруської мови, ці імена поступово органічно ввійшли в побут українського народу як обов'язковий засіб ідентифікації кожної особи, докорінно вплинувши на подальшу динаміку своїх попередників-конкурентів – слов'янських автохтонних імен. На сучасному етапі при найменуванні дитини майже ніхто не звертає увагу на походження та етимологію імені, а береться до уваги власне уподобання або мода.

Список використаної літератури

1. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. / М. О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1988. – 145 с.
2. Ісай Ю. А. Чоловічі та жіночі імена / Ю. А. Ісай – Донецьк, 2005. – 355 с.
3. Скрипник Л. Г. Власні імена людей / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К., 1986. – 333 с.
4. Чучка П. П. Розвиток імен і прізвиськ / П. П. Чучка // Історія української мови : Лексика і фразеологія. – К., 1983. – 742 с.

Анотація

У статті розглядається питання виникнення власних найменувань людей, з'ясовується етимологія імен латинського походження, які функціонують в українському іменнику.

Ключові слова: антропонім, особове ім'я, запозичення, латинська мова.

Аннотация

В статье рассматривается вопрос возникновения собственных имен людей, исследуется этимология личных имён латинского происхождения, которые функционируют в украинском реестре имен.

Ключевые слова: антропоним, личное имя, заимствование, латинский язык.

Summary

The article discusses the emergence of the proper names of people studied etymology of personal names of Latin origin that function in the register of Ukrainian names.

Key words: *anthroponym, personal name, borrowing, Latin.*

ПРОБЛЕМА КАТЕГОРІЇ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ У ДІАХРОННОМУ АСПЕКТІ

В останні роки у мовознавстві спостерігається посилений інтерес до категорії простору. Простір як універсальна категорія є предметом дослідження багатьох наук: філософії, лінгвістики, літературознавства, лінгвосеміотики, етнолінгвістики.

Історія дослідження художнього простору нараховує не одне століття. Корифеї вітчизняної лінгвістики (М. Бахтін, Д. С. Ліхачов, Ю. М. Лотман, С. Скварчинська, В. Халізев) намагалися схарактеризувати особливості категорії простору, описати своєрідність її буття у мові, виділити основні типи простору та мовні засоби його вираження у літературних текстах. Погляди науковців відзначалися різновекторністю підходів до класифікації і трактування основних положень аспекту, часто розходились у вирішенні просторових проблем, а інколи й різко протиставлялися. Саме тому все зримишою стає необхідність детального опису та характеристики позиції науковців стосовно категорії простору як основної форми буття та базової категорії людської свідомості у діахронному аспекті.

Наскільки нам відомо, на сьогодні ще немає робіт, присвячених систематизації та репрезентації русла окреслених проблем в їх історичному розвитку. Розгляд цього явища під запропонованим кутом зору розкриє широкі можливості для подальшого заглиблення в проблему номінації категорії простору у літературних текстах. У цьому вбачаємо актуальність та доцільність нашої розвідки.

Мета статті – визначити та проаналізувати основні підходи науковців до інтерпретації категорії простору в її історичному розвитку.

Першість у трактуванні простору належить філософії. Вчені-філософи описували простір як філософську категорію, яка відбиває основні форми існування матерії, що характеризується співіснуванням об'єктів, їхньою взаємодією, протяжністю, структурністю.

У лінгвістиці питання взаємодії та взаємозалежності часу та простору детально розробляв М. Бахтін. Він застосував термін А. Ухтомського

хронотоп до художнього світу і ввів у літературознавство: „Суттєвий взаємозв'язок часових і просторових, котрі є художньо засвоєні в літературі, ми будемо називати хронотопом (що означає в дослівному перекладі – ”часопростір„)” [1, с. 234]. „В літературно-художньому хронотопі, – зазначав лінгвіст, – наявне злиття просторових і часових прикмет в осмисленому і конкретному цілому” [1, с. 235].

М. Бахтін розглядав хронотоп не лише як поєднання часу і простору, а і як напружений діалог між часом та простором. Він дає рекомендації та вказівки для вивчення структурного локального простору і соціально-історичного часу через цей простір, одночасно вказуючи на можливість переходу локального простору в метафоричний, символічний план [9, с. 9].

Дослідник із найбільшою на той час повнотою робить теоретичні, термінологічні, методологічні засади вивчення часу і простору. Але, на жаль, його праці були опубліковані лише через 30 років після їх написання.

Тому хронологічну першість у дослідженні цієї проблеми і віддають польській дослідниці С. Скварчинській. Вона у першому розділі своєї праці „*Wstep do nauki o literaturze*” розглянула часо-просторову проблему у практично-методичному та теоретичному аспектах. Мовознавець наголошувала на органічній залежності просторових засобів від роду і жанру літературного твору: одне вираження просторових особливостей у жанрі байки, і зовсім інше – в історичному романі [9, с. 5 – 6].

Свою науковою розвідкою С. Скварчинська поклала початок детальному вивченню категорії простору у літературних текстах різних жанрів.

Простір літературного твору дослідниця поділяє на *визначений* і *невизначений*. Перший представлений топографічно конкретно, другий – створюється з розрахунку на уяву сприймача. І у першому, і у другому випадках межі простору художнього твору можуть охоплювати від декількох країн до конкретного регіону, міста, села. Зважаючи на це, С. Скварчинська окреслює поняття *закритого* та *відкритого* простору. У свій час над цими ж термінами працювали Ю. М. Лотман та Д. С. Ліхачов.

Ю. Лотман у своєму дослідженні „*Структура художественного пространства*” наголошує на тому, що просторова структура тексту є своєрідною структурою художнього простору, а „внутренняя

синтагматика елементів всередині тексту – язиком просторовного моделювання” [12, с. 138].

Науковець стверджує, що *„самые общие социальные, религиозные, политические, нравственные модели мира, при помощи которых человек на разных этапах своей духовной истории осмысляет окружающую его жизнь, оказываются неизменно наделенными пространственными характеристиками”* [12, с. 138].

Отже, просторовими ознаками у художньому творі можуть виступати різноманітні факти, події, деталі, імена, пов’язані з місцем перебування, народження, життя літературного героя, які підкреслюють культуру, звичаї, традиції, колорит саме цієї місцевості.

Заслугове на увагу і лотманівська класифікація простору. Літературознавець вводить поняття „близкий – далекий”, які характеризують лексеми „свій – чужий”. Таким чином він поділяє простір на *близкий* – свій, рідний, знайомий та простір *далекий* – чужий, незнайомий. Пізніше Ю. Лотман говорить про простір *закритий* та простір *відкритий*.

На думку Ю. Лотмана, *замкненість* полягає в тому, що місце дії відбувається в конкретному місці і не виходить за його рамки, а у тексті виявляється у вигляді різних образів: кімната, дім, місто, регіон, країна. Ці образи, за його словами, наділяються такими ознаками, як „рідний”, „теплі”, „безпечний”. *Відкритий* простір – всеосяжний, необмежений, його Ю. Лотман наділяє такими ознаками: „чужий”, „ворожий”, „холодний”.

Зіставляючи поділ простору на „близкий – далекий” та „закритий – відкритий”, доходимо висновку, що закритий простір і є близьким, а відкритий – далеким. На нашу думку, поняття „близкий”, „рідний”, „свій”, „безпечний” є характеризуючими елементами закритого простору, його ознаками, так само як і „далекий”, „чужий”, „незнайомий”, „ворожий” – понятійні ознаки відкритого простору. Так, у літературному творі автор, постійно описуючи конкретну територіальну місцевість, події, пов’язані з нею, називає її рідною, близькою, своєю стороною – закритий простір, але він може виходити за рамки описаної території – розповідати про далекі країни – відкритий простір.

Коли ми говоримо про простір художнього твору, потрібно звертати увагу на межу. *„Граница делит все пространство текста на два взаимно не пересекающихся подпространства. Основное ее свойство –*

непроницаемость. То, каким образом делится текст границей, составляет одну из существенных его характеристик. Это может быть деление на своих и чужих, живых и мертвых, бедных и богатых. Важно другое: граница делящая пространство на две части, должна быть непроницаемой, а внутренняя структура каждого из подпространств – различной” [12, с. 145]. Отже, закритий простір у літературному творі існує окремо від відкритого. Наприклад, у романі М. Стельмаха „Хліб і сіль” межа ділить простір твору на два підпростори: перший – закритий – охоплює воєнні дії на території Поділля, і він є домінуючим, другий – відкритий – війна на території всього Радянського Союзу та країн-союзників проти загарбника. Другий простір у романі – епізодичний.

Розглядаючи проблему сюжету, Юрій Лотман наголошує на тому, що *„пространственный континуум текста, в котором отображается мир объекта, складывается в некоторый топос”* [12, с. 145]. Згаданий топос завжди наділений предметністю, так як простір дається людині у вигляді конкретного наповнення. Іноді це наповнення максимально наближається до самого автора, його побуту, знайомих, а інколи – принципово віддаляється від знайомої предметної реальності. Отже, топосами в літературному творі ми можемо вважати лексеми „село”, „місто”, „район”, „річку”, „країну” і т. п.

Д. С. Ліхачов у праці *„Поэтика древнерусской литературы”* неодноразово підкреслював, що внутрішній світ літературного твору залежить від реальності і відбиває дійсний світ. *„Мир художественного произведения – явление не пассивного восприятия действительности, а активного ее преобразования, иногда большего, иногда меньшего”* [10, с. 284]. У творі автор створює певний простір, в якому і відбувається дія. Цей простір – за словами Д. Ліхачова – може охоплювати кілька країн, а може обмежуватися однією кімнатою, тобто простору притаманний процес *„розширення”* та *„звуження”*. Простір може бути реальним (літопис, роман, повість), а може бути і вигаданим (казка).

В. Халізов виділяє *замкнений* та *відкритий*, *земний* та *космічний*, *реальний* та *уявний*, *близький* та *віддалений* простір.

Проблема простору набула дискусійного характеру і у польській лінгвістиці. Науковці, опираючись на досвід та наукові розробки своїх попередників (як польських, так і зарубіжних), продовжували вивчати

категорію простору, її класифікацію та засоби вираження у літературних текстах.

Міхал Гловінський у статті „*Przestzenne tematy i wariacje*” виокремлює два типи простору – *простір дійсності*, або *фізичний*, в якому живе людина, та *простір, підпорядкований слову*, в якому величезну роль відіграє просторова метафоризація [13, с. 560].

Простір у контексті конкретного періоду розглядає Тереза Міхаловська у розвідці „*Wizja przestrzeni w liryce staropolskiej (reconesans)*”, яка увійшла до її книжки „*Poetyka i Poezja. Studia i szkice staropolskie*”. Цілий розділ цієї праці присвячено проблемі простору і часу в поезиці Яна Кохановського. Т. Міхаловська поділяє простір на *міфічний, прагматичний, космічний*. Вона зауважує, що прагматичний простір як осередок діяльності людини складався з окремих просторових фрагментів і постав через римське право, яке розглядало кожен людський вчинок у контексті місця його здійснення [13, с. 561].

Роман Інгарден виокремлює простір *представлений* та простір *уявний*. Перший є „*стисло іманентним переважанню уявному, є його справжньою реальною частиною*” [13, с. 564], натомість інша стає продуктом авторської уяви, не ґрунтуючись на попередніх досвідах.

Р. Інгарден акцентує увагу на тому, що *представлений* простір не може обмежуватися чіткими територіальними рамками. „*Той простір, що залишається поза представленим описом у художньому творі, все рівно співпредставлений у творі хоча б через факт неможливості існування переривання простору*” [13, с. 564]. Так чи інакше автор виходить за межі основного простору, створюючи фрагментарні елементи іншого територіального простору. Наприклад, описуючи життя українських селян, їх побут, звичаї, паралельно переходить до опису життя міського населення.

Польські лінгвісти по-різному класифікують художній простір, але усі без винятку наголошують на тому, що у художньому творі простір завжди пов'язаний із місцем перебування головного героя (героїв) та місцем дії твору, тобто це територіальний, географічний простір, названий простором дійсності (М. Гловінський), прагматичним (Т. Міхаловська), простором представленим (Р. Інгарден).

У російській лінгвістиці досить детально прокоментовано окремі мовні елементи вираження категорії простору: просторові прийменники, прислівники, прикметники, іменники тощо [3, с. 321]. Але навіть у

грунтовній праці М. В. Всеволодової та Е. Ю. Володимирського ці засоби представлені частково, адже увагу дослідження зосереджено тільки на способах вираження категорії простору формами імені [2, с. 3].

На сучасному етапі розвитку напрямів просторового дослідження потрібно віддати належне молодим ученим, які, аналізуючи дослідження своїх попередників, створюють власні теорії та відкриття.

С. В. Каширина у статті „*Роль художественного пространства в постижении литературного текста*”, опираючись на праці метрів цієї галузі, створює класифікацію типів художнього простору (конкретний, абстрактний, горизонтальний, вертикальний, розширений, звужений, відкритий, закритий), дає їм поняттєву оцінку.

Конкретний простір (географічний, територіальний) – простір, який прив’язує події до певного, визначеного місця та активно впливає на суть зображуваного. Конкретність у літературному творі реалізується автором за допомогою номінації місця дії. Інший варіант вияву конкретності – створення образу простору. Автор, використовуючи в описі які-небудь деталі, штрихи, символи, спонукає читача самостійно добудувати у своїй уяві зображений у творі простір. Місце дії в цьому випадку може бути не назване взагалі, однак автору вдається „*создать образ пространства, несомненно имеющий реальный аналог: русская провинция вообще, среднерусская полоса, северный край, Сибирь и т. д.*” [4, с. 186].

Абстрактний простір – простір „глобального обобщения” [4, с. 186], що характеризується наявною всеосяжністю – „кругом” і „ніде” та нереальністю; це той простір, що не здійснює впливу на характери та поведінку персонажів [4, с. 50].

За напрямом просторової топографії виділяють горизонтальний та вертикальний простір.

Горизонтальна орієнтація простору у літературному творі перш за все виражається в топосах „відкритого простору” [8, с. 181]: поле, океан, степ, пустеля.

Вертикально художній простір може бути розбитий на три рівні: небесний світ, або „верх” (небо, сонце), реальний, матеріальний світ, або „середина” (земля, гори, річки, село) та підземний світ – „низ” (земні надра, підземне місто).

За словами С. Кашириної, простір у літературному творі здатний деформуватися, тобто може виходити за межі визначеного для нього

кордону. Цей процес залежить від автора, який легко і вільно може розширювати і розтягувати межі простору і навпаки – звужувати його.

Для літературних текстів, у яких простежується *„твердая приуроченность к определенному месту, определенным ситуациям и событиям”* [11, с. 181], характерне звуження художнього простору. Ю. М. Лотман вважає, що такий вид простору *„...является функциональным полем, включение в которое равнозначно включению в конфликтную ситуацию”* [11, с. 253].

Розтягнення, розширення простору виражається у вигляді певної траєкторії, що становить *„обобщенную возможность движения от одной точки к конечной”* [8, с. 181].

Особливості **закритого** та **відкритого** простору створюють просторову локалізацію художньої дії. Закритість простору передбачає його *„ограниченность, невозможность выхода за рамки конкретно-вещного мира, задает неспособность места сообщаться с другими компонентами мира художественного произведения”* [8, с. 182]. Відкритий простір створює необмежені можливості для спілкування.

О. О. Конрашкіна у статті *„Категории пространства, времени и хронотопа в художественном произведении и языковые средства их выражения”* зазначає, що простір, представлений у тексті, може бути конкретним, тобто зв'язаним із локальними показниками, назвами областей і т. п., або абстрактним і не мати локального вираження і зв'язку з визначеним місцезнаходженням.

Засобами вираження просторових відношень у тексті і його просторових характеристик, на її думку, слугують мовні засоби: *„синтаксические конструкции со значением местонахождения, бытийные предложения, предложно-надежные формы с локальным значением, глаголы движения, глаголы со значением признака пространства, наречия места, топонимы”* [5, с. 1219].

О. В. Кардашук зауважує: *„Простір є одним з найважливіших параметрів матеріального світу. У зв'язку з антропоцентричним характером мислення й мови, простір визначається в мовленнєвій діяльності як загальне поняття локума (місяця), в межах якого здійснюється наше буття, а потім і як деякого просторового орієнтира, стосовно якого визначається місцезнаходження, місце розташування предметів”* [7, с. 36]; виходячи з цього твердження, вона дає понятійне визначення терміну „простір”.

Простір – це сукупність відношень, що означають: 1) координацію співіснуючих об'єктів; 2) їхнє розташування відносно один одного; 3) порядок розташування одночасно співіснуючих об'єктів; 4) характеристика місця розташування об'єктів; 5) напрямок [6, с. 4].

У статті „Семантичне поле простору як фрагмент мовної картини світу” О. Кардашук пропонує класифікацію лексико-граматичного семантичного поля „простір”. Дослідниця виокремлює три групи ЛГСП „простір”, кожна з яких складається з мікрополів, а ті, в свою чергу, з лексико-семантичних груп (ЛСГ).

Категорія простору широко досліджується у малих та великих літературних жанрах, джерельною базою яких є прозові та поетичні твори українських і зарубіжних письменників. Кількість праць, присвячених вивченню просторового аспекту, постійно зростає і є чималою. Багато явищ та імен залишилися поза нашою увагою, оскільки завданням статті не було охоплення та систематизування усіх наявних досліджень.

Проаналізувавши теоретичні засади системного дослідження просторових проблем та урахувавши різні підходи до розгляду видів простору, ми вважаємо актуальним і перспективним подальше вивчення регіонального простору на матеріалі художніх текстів українських письменників. У перспективі нами буде проаналізовано регіональний простір у прозових текстах Михайла Стельмаха.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. М. *Формы времени и хронотопа в романе* / М. М. Бахтин // *Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет.* – М., 1975. – С. 234 – 407.

2. Всеволодова М. В. *Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке* / М. В. Всеволодова, Е. Ю. Владимирский. – М., 1982. – 224 с.

3. Довбня І. *Поняттєвий апарат категорії простору в сучасній лінгвістиці* / І. Довбня // *Гуманітарний вісник ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди”.* – Вип. 16. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – С. 319 – 321.

4. Есин А. Б. *Время и пространство* / А. Б. Есин // *Введение в литературоведение : учеб. пособие* / Л. В. Чернец, В. Е. Хализев, А. Я. Эспалнек и др.; под. ред. Л. В. Чернец. – М. : Высшая школа, 2004. – 680 с.

5. Кандрашкіна О. О. Категорії пространства, времени и хронотопа в художественном произведении и языковые средства их выражения / О. О. Кандрашкіна // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – Т. 13. Серия : Филология. – 2011. – №2 (5). – С. 1217 – 1221.

6. Кардашук О. В. Семантичне поле простору: статус, структура, внутрішні зв'язки : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / О. В. Кардашук. – Кіровоград, 1998. – 18с.

7. Кардашук О. В. Семантичне поле простору як фрагмент мовної картини світу / О. В. Кардашук // Наукові праці. – Том 98. Випуск 85. Серія : Філологія. Мовознавство. – Кіровоград, 2009. – С. 35– 38.

8. Каширина С. В. Роль художественного пространства в постиженні літературного текста / С. В. Каширина // Вестник Оренбургского государственного университета. – Оренбург, 2006. – № 9, Ч. 1. – С. 180 – 185.

9. Копистянська Н. Напрями вивчення часу і простору в літературознавстві слов'янського світу / Н. Копистянська, Н. Григораш // Слов'янські літератури : доповіді ; XIII Міжнародний конгрес славистів. Любляна, 15 – 21 серпня 2003 року. – К., 2003. – С. 5 – 35.

10. Лихачов Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачов. – М. : Наука, 1979. – 303 с.

11. Лотман Ю. М. В школе поэтического слова: Пушкин, Лермонтов, Гоголь : [книга для учителя] / Ю. М. Лотман. – М. : Просвещение, 1988. – 352 с.

12. Лотман Ю. М. Проблема художественного пространства / Ю. М. Лотман // Структура художественного текста. – М., 1970. – С. 137 – 153.

13. Циховська Е. Д. Проблематика літературного простору в працях польських учених / Е. Д. Циховська // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. – Вип. XXI. – Бердянськ : БДПУ, 2009. – С. 560 – 566.

Анотація

У статті проаналізовано розвиток категорії художнього простору в історичному ракурсі. У центрі дослідження перебуває вчення вітчизняних та зарубіжних лінгвістів про категорію простору та варіативність її типів. Також розглянуто мовні засоби вираження художнього простору у літературних текстах.

Ключові слова: *категорія простору, художній простір, види художнього простору.*

Анотація

В статті проаналізовано розвиток категорії художественного простору в історическому аспекті. В центрі дослідження – вчення українських і іноземних лінгвістів о категорії простору і варіації її типів. Також розглянуто мовні засоби вираження художественного простору в літературних текстах.

Ключевые слова: *категорія простору, художественне простору, види художественного простору.*

Summary

The article analyzes the development of the Art Space Category in the historical aspect. The works of Ukrainian and foreign linguists about the space category and variants of its types are being researched. The article also considers linguistic ways of the Art Space expression in literature texts.

Key words: *the space category, the art space, the art space kinds.*

УДК 811.161.2'373.2-112

Денисюк В. В.

*Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини*

АДАМ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Власні назви становлять собою динамічну єдність лінгвального змісту й культурно-історичного тла. Особливість пропріативів – це їх здатність до деривації та апелятивації. Онім, зокрема антропонім, запозичується разом зі своїм символічним значенням і, входячи в мову-реципієнт, зазнає семантичної трансформації, в результаті чого може вживатися у стійких сполученнях – фразеологізмах. Фразеологічні одиниці із власними назвами завдяки наявності ономастичного компонента легко розпізнаються і створюють замкнуту мікроструктуру мови. З цього погляду цікавими є ті фразеологізми-інтернаціоналізми, що виконують надкультурну функцію.

Власні назви у складі фразеологізмів української мови докладно проаналізовані в багатьох статтях і дисертаційних дослідженнях (див. праці А. Кравчук, В. Леснової, І. Мілевої, О. Мороз, Н. Пасік, Л. Скрипник, Т. Юрченко та ін.). У нашій розвідці проаналізуємо особливості входження й семантичної адаптації фразеологізму *від Адама*.

Зрозуміло, що для пересічної людини ім'я *Адам* одразу ж асоціюється зі Святим Письмом. Біблія, без сумніву, – це прецедентний текст для всієї європейської культури, вона є гіпертекстом і джерелом прецедентних феноменів. Уся її концептосфера мала і має потужний вплив на світову літературу й розмовні та літературні мови охристиянізованих народів. Будь-яка власна назва, якою ідентифіковано персонаж Книги Книг, автоматично сприймається людиною як символ певних якостей людини або маркер колишніх, досить віддалених від нас подій. Оними біблійного походження в більшості є символами і самі по собі вже мають переосмислене значення (напр.: Авель – безневинна жертва, Юда – символ зрадництва та ін.).

Біблієантропонім (Г. Тимошик) *Адам* увійшов до складу багатьох фразеологізмів української мови. Його функціонування у складі фразеологічних зворотів яскраво доводить, що значення стійких словосполучень залежить більшою мірою від ономастичного компонента, ніж від семантики інших компонентів, що утворюють фразеологізм. Аналіз семантичних процесів у стійких одиницях мови показує, що семантична структура їх компонентів не залишається незмінною: первинні значення окремих слів можуть бути витіснені переносними, змінюється співвідношення між значеннями в семантичній структурі слова.

Фразеологізми з компонентом *Адам* в українській мові пройшли довгий і складний шлях свого становлення. Здавалося, що християнство, потрапивши на українські землі в X столітті, разом із текстом Святого Письма мало би привнести в києворуську мову не тільки власне лексичний, а й фразеологічний компонент. Однак між адаптацією цих двох запозичених елементів лексико-фразеологічної системи спостерігаємо чималий проміжок: для періоду Русі біблійна фразеологія залишалася ще мало зораною нивою. Зрозуміло, що так категорично заявляти не можна, оскільки церковники продовжували тлумачити простому люду епізоди з Біблії, семантичним ядром багатьох із яких були оніми, зокрема антропоніми.

Аналіз писемних пам'яток києворуського періоду дозволяє стверджувати, що ім'я *Адам* ужито в них із двома значеннями: антропологічним – для ідентифікації особи чоловічої статі та нумеративно-темпоральним – „перший”. На третьому – морально-етичному – „грішний” поки що взагалі не акцентовано в давніх текстах. Градація значень імені-символу *Адам* на давньоукраїнському мовному просторі наштовхнулася на поетапне його сприйняття: ланцюжок

„людина” → „перша людина” → „перша грішна людина” було розщеплено на два пучки: „перша людина” і „перший грішник”, об’єднаних спільною нумеративно-темпоральною семою. Звичайно, складно говорити про повну синкретизацію значень, хоч її тут спостерігаємо, проте контексти вживання досліджуваної лінгвооддиниці (а вони представлені переважно літописним жанром) указують, що власна назва проєкціоє сприйняття читачем чи слухачем не історичної особи чи персонажу, а вихідного моменту, початку якихось подій. Важливим засобом реалізації темпорального значення є оформлення синтаксичної конструкції за допомогою службових слів. Таким чином, сучасний фразеологізм *від Адама* потрапив в українську мову у складі більшої синтаксичної одиниці, що репрезентувала точний часовий проміжок, відправною точкою якого слугував антропонім. Саме цю семантику в українській мовній свідомості починають закріплювати пам’ятки літописного жанру, напр.: *Въ лѣм . ꙗко . т . љ [6360 (852)] Индикта . е . дн ъ . начению Михаилу црѣствовати нача сѧ прозывати Руска земля . ѿ семь бо увидѣхомъ . ꙗко при семь црѣи приходиша Русь на Црѣгородъ . ꙗкоже пишетьсѧ в ѣтописани Гречьстѣмъ . тѣмже ѡселе почнем . и числа положимъ . ꙗко ѿ Адама до потопа . лѣт . м . и . в .* (ЛЛ, с. 6 зв.); *В лѣм . ꙗко . т . љ [6360 (852)] индикта . е . начению Михаилу црѣствовати . нача сѧ прозывати Руская земля . ѿ семь бо оувѣдахом . ꙗко прѣсе ѣри приходиша Русь . на Црѣгра . ꙗко же пишеть в ѣтописани Грѣцко . тѣмже и ѡселѣ почнем . и числа положи . ꙗко ѿ Адама до потопа . лѣм . ꙗко . с . м . в .* (ЛЛ, с. 8).

Варіант *від Адама до потопа* знаходить своє продовження і в оповідній літературі, де спостерігаємо його вживання без нумеративного компонента, напр.: *Иногда же приидоша послы отъ папы изъ великаго Рима, глагола князю Александру Ярославичю: „Папа рече, слышахомъ ты князя честна и дивна, и земля твоя славна и велика. Сего ради послахъ къ тебѣ отъ 12 кардиуану двѣ хитрѣйшаа – Гаадада и Гемондада, послушавши учения ею о законѣ божий”. Великий же князь Александръ Ярославичъ здума съ хитрецы своими и восписа къ нему, рекъ: „Отъ Адама до потопа и до разделения языкъ и до начала Аврама, отъ Авраама и до произытия Израиля сквозь Черное море, отъ исхода сыновъ Израилевъ до умертвия Давида царя, отъ начала царства Соломаня до Августа и до рожества Христова, до страсти и*

воскресения, отъ воскресения и на небеса вшествия и до царства Константина новаго, до перваго собора и до седьмаго, си вся добре свѣдаемъ, а отъ васъ учения не приимаемъ". Они же возвратишася во свояси (Житіє, с. 438).

Про те, що ім'я *Адам* в українській мові XIV–XVI ст. репрезентувало і темпоральну семантику, свідчить твір невідомого автора „Списаніє против люторов о поклоненію святих икон”, у якому він, продовжуючи киеворуські літописні традиції, за допомогою власне нумеративного компонента нагадує людям про давність їхнього походження. Для посилення ефекту хронологічної давності людського життя на землі анонім послуговується і часткою *аж*, напр.: ... *Тяжко видится теперешним людем, яко мяса которого дня не поестъ, мнимаєт, иж уже умрет для того, што мяса не ел. И глаголють: „Голоден есми, ижем не ял сего дня мяса”. Что ко сему мают реци, иж первыи люди, почен от Адама лѣт двѣ тысячи двѣстє сорок двѣ лѣтє, аж до потопа* мяса не яли и предя живи и дужи были и для того не умерли, же его не яли. *Постыяй бо ся легок естъ и совершен и трезвениєм молится: сугубы бо имат крыла и паче вѣтра легшайши. Сия крыла добродѣтелей, и божественный Давид датися ему молится, глаголи: „Кто дастъ ми крыле яко голубине? И полещу, и почию”...* (Списаніє, с. 197).

На подальше функціонування і трансформації фразеологізму вплинуло, ймовірно, суб'єктивне сприймання часу людьми. На нашу думку, розчленування досліджуваної конструкції відбувалося у подвійній площині: початок – завершення. І якщо початок асоціювався з чимось стабільним, постійним, непорушним, що було акумульовано в антропонімі *Адам*, то кінець отримував ознаку динамічності – цей компонент стійкого словосполучення міг змінюватися / замінюватися або й узагалі опускатися, оскільки мовець або читач, отримуючи чи продукуючи інформацію під час комунікативного акту, завжди співвідносив її з моментом мовлення, тобто сам перебував у тому часовому вимірі, який реалізувала друга частина фразеологізму. Відповідно, маємо заміну лексичного виразника часового компонента минулої події на лексичний виразник часового компонента сучасності, а згодом і майбутнього – *до наших днів* або *до кінця віку*. Писемні пам'ятки української мови XVII століття, як прозові, так і поетичні, яскраво демонструють уживання фразеологізму у трансформованих варіантах – без другого компонента або з його зміною, напр.: *Вѣк прироженя от*

Адама взятый, Моисеов права, Христов благодати (УП, с. 43); *Смерть*, о як много **от Адама** людій змѣшала зъ землею!.. тут и ты, смерте, не верх водиши, бо упованіе его безсмертія исполнено, и ты, часе, своими забвенія зубами такого челоуѣка не згризеши (Туптало, с. 109); *Уступилисмо ту до некла поради зажити, Що б ис тим Христом чинити и як прожити? Бо будет тут запевне до нас, А почавши от Адама, и всѣх святых маст узяти от нас* (Слово, с. 228); *Возведенна на престол, посажденна вама, Царствовах и царствую даже от Адама: Той во мир воведе, и есм мира пани, Вся конца в област мнѣ през него дани* (Царство, с. 286); *Але те(ж) утае(н)ны е(ст) о(т) всѣх члѣвковъ: о(т) Адама и до днг(с), и до послѣдны(х) вѣковъ* (Зіновіїв, с. 199); *Бо треба (б) всяко(и) речи ведлу(е) челоуѣка: о(т) Адама и по дне(с), и до конца вѣка* (Зіновіїв, с. 292).

Зазначимо, що українські середньовічні літописці при змалюванні творення світу вже не послуговуються цією хронологічною формулою. Вони ведуть відлік від Ноя, який урятувався під час потопу і ніби повторно започаткував рід людський. XVI–XVII ст. стали тим періодом, коли у свідомості українців відбулася зміна часової координати, і місце Адама посів Ной. Адам на темпоральній шкалі був зміщений углиб. За словами А. Коваль, «Адам для людей був завжди чимось дуже далеким, таким, що до нього ледве сягала людська уява» [1, с. 19]. Саме звідси – початки набуття стійкою одиницею жартівливого, іронічного значення, підкріплені витвореними за поширеною в загальнослов'янському світі моделлю мінімальними фразеологізмами на кшталт за [царя] *Опенька*, за [царя] *Омелька* та ін.

Новий відтінок у значенні аж зовсім не додав популярності фразеологізмові. Можливо, побожність українців стала на заваді його активному використанню, у свідомості яких Адам продовжував асоціюватися з Біблією, а тому письменники для іронічного позначення давніх часів надавали перевагу питомим стійким одиницям. Підтвердженням цього може слугувати те, що в жодній лексикографічній праці XIX і майже всього XX століття не кодифіковано фразеологізму *від / за Адама* ні з ремаркою *ірон.*, *жарт.*, ні з будь-якою іншою. Однак радянський атеїзм усе ж таки зробив свою справу (мабуть, під впливом праці російських лексикографів „Словника сучасної російської літературної мови”, бо словник В. Даля також ще не кодифікує цієї стійкої одиниці, проте виокремлює словосполучення *Адамовы вѣкы*

„давні часи” (Даль, I, с. 13)): у „Словнику української мови” фразеологізм *від Адама [починати]* зареєстровано зі значенням „від самого початку, з давніх-давен; дуже здалека” та проілюстровано контекстом із твору „Відьма” М. Коцюбинського (СУМ, I, с. 19). На такі ж тлумачення й ілюстрацію натрапляємо і в інших фразеографічних працях – „Фразеологічних словниках української мови” (ФСУМ, с. 13; ФСУМ У, с. 7), „Словнику фразеологізмів української мови” (СФУМ, с. 19). Прикметно, що російські фразеологи кодифікують як стійке словосполучення *от Адама* „з давнини, з давніх пір; від самого початку” з ремарками *заст., жарт., ірон.* (СРФ, с. 19), і таку ж семантику В. Мокієнко виокремлює у фразеологізмі *адамовы веки* [2, с. 180].

Отже, фразеологізм *від Адама* в українській мові має довгу і складну історію. Увійшовши в українську лінгвокультуру разом з біблійними текстами як семантично й граматично двокомпонентне словосполучення, фразеологізм зазнає усічення, а завдяки переміщенню значень у семантичній структурі антропоніма зберігає і продовжує репрезентувати темпоральне значення.

Список умовних скорочень назв використаних джерел

Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – 3-е, исправл. и значительно доп., изд. – СПб.; М., 1903. – Т. 1. – 1724 с.

Житіє – Житие Александра Невского / Памятники литературы Древней Руси. XIII век / под. ред. Лихачева Д. С. – М. : Худ. литература, 1981. – С. 426–439.

Зіновіїв – Зіновіїв К. Вірші. Приповісті посполиті / К. Зіновіїв; підг. тексту І. П. Чепіги. – К. : Наукова думка, 1971. – 392 с.

ЛЛ – Полное собрание русских летописей. – Т. 2. Ипатьевская летопись. – Изд. 2-е. – СПб. : Типография М. А. Александрова, 1908. – 638 с.

ЛЛ – Полное собрание русских летописей. – Т. 1. Лаврентьевская летопись. – Л. : Изд-во АН СССР, 1926. – VIII + 580 с.

Слово – Слово о збуреню пекла // Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.) / упоряд. О. І. Білецький. – К. : Радянська школа, 1967. – С. 220–232.

Списаніє – Анонім. Списаніє против люторов о поклоненію святых икон / Анонім // Українська література XIV–XVI ст. / ред. Дзевєрін І. О. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 194–198.

СРФ – Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / Бирих А. К., Мокієнко В. М., Степанова Л. И. – СПб. : Фолио-Пресс, 1998. – 704 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970. – Т. 1. – 799, [2].

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

Туттало – Титовъ Ан. Проповѣди святителя Димитрія, митрополита Ростовскаго, на украинскомъ нарѣчїи / Ан. Титовъ. – М., 1909. – IX + 135 с.

УП – Українська поезія: Середина XVII ст. / упорядн. В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – К. : Наукова думка, 1992. – 680 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 1999. – 984 с.

ФСУМ У – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.

Царство – Царство натури людской // Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.) / упоряд. О. І. Білецький. – К. : Радянська школа, 1967. – С. 263–286.

Список використаної літератури

1. Коваль А. П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.

2. Мокиєнко В. М. В глубь поговорки: Рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений / В. М. Мокиєнко. – 3-е изд., перераб. – СПб. : Авалон; Азбука-классика, 2005. – 256 с.

Анотація

У статті проаналізовано особливості функціонування фразеологізму *від Адама* з часу входження цього словосполучення в українську мову. Зроблено висновок, що стійке словосполучення протягом історичного розвитку під впливом народної мови зазнало усічення і в сучасній українській мові продовжує функціонувати як самостійна одиниця.

Ключові слова: *фразеологізм, біблійна фразеологія, семантична структура.*

Аннотация

В статье проанализированы особенности функционирования фразеологизма *від Адама* с момента вхождения этого словосочетания в украинский язык. Сделан вывод, что устойчивое словосочетание на протяжении исторического развития под влиянием народного языка претерпело усечение и в современном украинском языке продолжает функционировать как самостоятельная единица.

Ключевые слова: *фразеологизм, библейская фразеология, семантическая структура.*

Summary

The article analyzes the peculiarities of idiom *від Адама* since joining this phrase in the Ukrainian language. It is concluded that the phrase sustainable over the historical development under the influence of folk language has undergone a truncation in the modern Ukrainian language continues to operate as an independent unit.

Key words: *phraseological unit, the biblical phraseology, semantic structure.*

УДК 81'373.2:168.522=162.1

Доброльожа Г. М.
Житомирський державний
університет імені Івана Франка

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОНІМНОЮ ЛЕКСИКОЮ В АРЕАЛЬНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЇ СЕРЕДНЬОГО ПОЛІССЯ ТА СУМІЖНИХ ТЕРИТОРІЙ)

Оніми (з грецької – *ім'я, назва*) – індивідуальні найменування окремих одиничних об'єктів. О. Селіванова підкреслює, що онімічне значення містить співвіднесення з певним референтом (людиною, місцем, твариною, астрономічним об'єктом тощо), а також компонент відомості імені, стилістичну, оцінну, емотивну й естетичну інформацію [5, с. 426]. Загальне поняття *онім* розгалужується на численні значеннєві групи: антропоніми, топоніми, ергоніми, теоніми, зооніми, космоніми, хрононіми, хрематоніми, ідеоніми тощо [6, с. 404]. Оніми досить часто стають структурно-семантичним елементами фразеологічних одиниць (далі – ФО) та паремій, оскільки саме індивідуальні номени-компоненти надають фразеологічному виразу певної завершеності форми і змісту, вони начебто прив'язують вислів до певних осіб, подій та географічних об'єктів.

Дослідженням онімного компонента у формуванні фразеологічного значення займалися Ю. Карпенко, А. Кравчук, В. Мокієнко, Н. Пасік, Л. Скрипник, В. Ужченко, Н. Хома, Н. Щербакова, однак вивчення фразеологізмів з онімним компонентом є багатоаспектним: онім як концепт, онім як апелятив, онім як засіб для підсилення емоційної та дієвої складової фразеологізму, національна складова онімів у структурі фразеологізму, різновиди онімів у ФО, використання онімів у сталих виразах різного типу тощо, – а тому потребує подальшого наукового розвитку і пошуку.

Актуальність обраної теми полягає у тому, що фразеологізми та паремії з онімним компонентом становлять значний якісний і кількісний шар мовлення українців. Також виникла потреба проаналізувати ареальний фразеологічний фонд з онімним компонентом, адже саме регіональна фразеологія залишається складовою загальноукраїнської.

Для подальшого розгляду обрано фразеологізми та паремії з онімним компонентом, записані на території Середнього Полісся та суміжних територій [2, с. 5 – 160; 3, с. 227 – 390], оскільки раніше в наукових працях мовознавців саме цей аспект поліської фразеології не розглядався.

У середньополіській онімній фразеології активно творяться і вживаються фразеологізми з різнотипними онімними складовими. Однак найчисленнішу групу складають фразеологізми та паремії з **антропонімним** компонентом, адже ім'я – це носій соціальної, культурної, історичної пам'яті народу, воно здатне впливати на розвиток особистості та моделювати її подальший життєвий і творчий шлях. В ім'я людина вклала глибокий зміст: *Артур* – ведмідь, *Руслан* – цар звірів лев, *Людмила* – людям мила; пізніше смислову традицію було перенесено й на християнський ґрунт: *Галина* – тиха, спокійна; *Панас* – безсмертний, *Софія* – мудра. Батьки вірили, що ім'я, дане при хрещенні дитині, передрікає і зумовлює характер, душевні та тілесні риси, долю людини.

Інтерес, бажання зазирнути в суть імені знайшли своє відображення у фразеологізмах з антропонімним компонентом: *при бідному Хомі погано наший кумі; Василь бабі рідний Федір; У всякого Мусія своя затія.*

Що ж стало причиною виникнення таких ФО і чи насправді реальні особи стали прототипами фразеологічних персонажів? Досить часто, як стверджували В. Даль, В. Ужченко, В. Мокієко та інші мовознавці, імена та прізвиська бралися навмання або задля рими: *у всякої Домашки свої замашки; у всякого Федотки свої відмовки; мастить віз Клим, бо поїде в Крим.* На думку Ф. Буслаєва, номени *люди, людина, чоловік, жінка* є абстрактними, і тому в усній народній творчості (піснях, думках, загадках, прислів'ях, приказках, примовках тощо) намагалися замінити абстрактні загальні назви на їх конкретні відповідники – власні імена [1, с. 134]. Унаслідок такої заміни образ (вираз) ставав більш наочним, експресивним, дієвим та адресним. Явище контамінації спостерігається у багатьох ФО: *заливається як дурень (Терешко) сироваткою; вискочив як дурний (Пилип, Мартин) з маку.*

Проте можна припустити, що фразеологізми із власними назвами, особливо ті, де вказується прізвище чи адреса, утворилися внаслідок реагування на цілком конкретні події, на вчинки реальних осіб: *треба як Анельки у Вилах*; *дурний як Альоша з Магадана*. У значній кількості ФО з онімним компонентом можна, як у дзеркалі, побачити яскраві фрагменти минулого: *як Мамай пройшов* (спустошливі набіги татарської орди); *не вмер Мазепа – галушкою вдавився* (політична і військова невдача під Полтавою); *хто про що, а він про Наливайка* (пам'ять про козацького ватажка Северина Наливайка); *живу як Ленін – і в землю не ховають, і їсти не дають; ні корови, ні свині, тільки Сталін на стіні* (реалії життя в радянську епоху); *лисий як Міша після Чорнобиля* (наслідки аварії на ЧАЕС).

Фразеологізми з антропонімною складовою наштовхують на питання – чому саме ці номени стали компонентом того чи іншого сталого виразу? Причин тут декілька: окремі імена добре римуються: *наша Гася на все здалася*; *кожен Іван має свій план*; певні імена добиралися за соціальною ознакою: *Іван* – ‘бідний’, ‘дурний’; *Химка* – ‘дурнувата’, ‘неуважна’; *Варка* – ‘метушлива’; *Хома* – ‘невдаха’. Варто зазначити, що реєстр використаних імен надзвичайно цікавий та розгалужений, він містить близько 180 антропонімів (наприклад, реєстр антропонімів на літеру Г: *Гаврилко, Гаврило, Галя, Гаман, Гандзя, Ганна, Ганя, Гапка, Гапон, Гарасько, Гася, Герасим, Герасько, Гвідон, Геркулес, Гершко, Гиря, Гнат, Голда, Горпина, Гривко, Гриць, Грицько*). Фразеологічні імена є досить різнотипними за походженням: давньоруські (*Ярош, Яропуд*); давньоєврейські (*Адам, Давид*); давньогрецькі (*Параска, Микита*); польські (*Зося, Ясь*); запозичення з інших культур (*Геркулес, Рембо*). Що ж до структури, то інколи використовуються повні форми імен (*Мирон, Орин*) або паспортний варіант із фонетичними особливостями (*Виктор, Хведір*), проте переважають побутові форми з використанням експресивних афіксів (*Захарко, Кіндратик, Дунька, Срулик, Мойсуня*), деякі ФО утворені контамінаційним способом (*Іван Делон і Ніколя Звенон*). Слід зауважити, що смисловий акцент на себе перебирають ситуативні імена-новотвори: *як Авоська доавоськався* (рос. частка *авось* → *Авось+к-а*); *куди-куди?! – до Кудичихи!* (прислівн. *куди* → *Куди+чих-а*). Аналізуючи ФО типу *п'яний як телесик*; *набрався як чіпка*, не слід уважати онімами ці компоненти порівняння, адже *чіпка* – це дерев'яний кілочок або кукурудзяний качан, яким затикали пляшку з горілкою, перед використанням напою його проштовхували усередину, він намокав, тобто був мокрий → ‘п'яний’; а

телесик – це сира дерев'яна колодка (пригадайте однойменного казкового героя, що був виструганий з колоди).

Фразеологізми з антропонімним компонентом характеризують абсолютно усі аспекти матеріального, громадського і духовного життя українця (і зокрема поліщука), рівень його інтелекту, кар'єрний ріст, сімейні стосунки, вади характеру, фізичні недоліки та фізіологічні потреби:

інтелект: *казав Наум – бери на ум* ‘розумний, спостережливий’; *усяк Веремій себе розумій* ‘мудрий’; *радуйся, лисий Остапе,* – *цебер Савку родить* ‘дурний’;

абстракція: *де Макар телят не пас* ‘далеко’; *за царя Панька земля була тонка* ‘давно’; *як у баби Ганни в роті* ‘темно’; *всі Мини з глини* ‘тотожність’;

аморальність: *празник – Іван Бражник* ‘пияцтво’; *кресав Денис та й на гіллі повис* ‘куріння’; *Івана люби, а кишені бережи* ‘злодійство’; *скік через попів тік – та до Гапки в горох, ой як гарно удвох* ‘розпуса’;

риси характеру: *захворів Іванко, аж опух від спанку* ‘ледарство’; *допався як Кирик до сметани* ‘жадібність’; *не рад Гриць до церкви іти, та мусить, бо попові собаки загнали* ‘байдужість’; *Ярема у воду, а Хома на дно: обоє уперті* ‘непоступливість’; *кисла Оришка* ‘плаксивість’; *на вовка неслава, а їсть овець Сава* ‘хитрість’; *джиг, Марушка, – з перцем юшка* ‘сварливість’; *правда Сидорова: киселем млинці помазані на паркані сушаться* ‘брехливість’; *перед паном Хведором розходився ходором* ‘пихатість’; *коли не Кирило – не пхай своє рило* ‘нахабство’; *хоробрий як Іцько на фронті* ‘боягуз’;

естетичність: *нема над рибу лину, а дівку Марину* ‘красива’; *як у Давида: ні с...и ні вида* ‘непривабливий’; *вбралася як Гапка у Вербовку* ‘неестетичний одяг’; *знати Кулину, що пироги пекла: усі двері в тісті* ‘неохайний’;

фізичні особливості: *довга як Йовга* ‘занадто висока’; *получити орден Сутулова* ‘згорблений’; *положили Савку на голую лавку* ‘померти’;

громадське становище: *як Федір безрідний* ‘самотній’; *рідний як Петро Василю двоюрідний Федір* ‘чужий’; *пустив Бог Микиту на волокиту* ‘жебрацтво’; *споживай, Хведьку, то хрін, то редьку* ‘бідність’; *сповідали Іллюху од п'ят до вуха* ‘побити’; *з нашого Захарка ні Богу свічка, ні чортові угарка* ‘нікчемність’; *здрастуй, Маріє, я твій Федір* ‘недоречність’; *виграв як Шльома на оренді* ‘невдача’; *бісів Юхим – і з води вийде сухим* ‘пощастило’.

Чималу групу становлять фразеологізми із зоонімним компонентом, насамперед, – це використання кличок собак: *Сірко, Рябко, Лиско, Шарик, Жучик, Тузік, Барсік, Бобік, Бровко*. Клички тварин здебільшого умотивовані зовнішнім виглядом собак: сірий – *Сірко*, чорний – *Жучик*, рябий – *Рябко*. У структурі ФО використовуються клички тварин, так би мовити, простіші, які є так само „безпородними”, як і ті собаки, яких вони називають, а людей характеризують. Фразеологізми із зоокомпонентом оцінюють вади поведінки людини, недоліки у моральному вихованні, фізичне нездоров’я: ‘безсоромний’: *у Сірка очі позичити; позичити у Сірка очей, а у свині натури*; ‘байдужий’: *набрав у Сірка очей; очі в Жучика(Сірка) позичити*; ‘метушиться’: *крутиться як Серка ср...ть; крутиться як Сірко в качанах*; ‘набридає’: *учепився як Рябко зубами; дайте мені і моєму Шаріку*; ‘невдача’: *Бобік здох; набрався як Барсік блох; загнаний як Бобік*; ‘обережність’: *визирає як Джек з буди*; ‘брехливість’: *бреше як Сірко (на вітер)*; ‘недоречність’: *виглядає як Бровко з пасльону (кукурудзи, конопель)*; ‘шкідливість’: *робить як Сірко на глині; порвав як Тузік шапку*; ‘випадково пощастило’: *радіє як Сірко паскою*.

Як правило, ФО із зоокомпонентом мають іронічний підтекст; природна поведінка собаки (рухливість, обережність, злість, гавкіт) у таких виразах переосмислюється, – і з’являється метафорична характеристика саме людини. Спостереження за вживанням зоонімів підтверджують думку, що фразеологія базується на національному мовному і мовленнєвому ґрунті; характерно, що нові ФО із сучасними кличками тварин в українській, і зокрема поліській, фразеології не утворюються.

Окрему групу становлять ФО з компонентом-назвою релігійних та народних **свят**. Відчувається, що давні українці жили не за числовим календарем, а за відліком свят – церковних (Різдво, Водохреще, Паска, Спас, св. Михайла та ін.) та народних (Кутя, Великдень, Зелені свята, Купайло, Колодій).

Фразеологізми з компонентом-назвою свята досить своєрідно і вибірково характеризують особу: ‘недоречність одягу’: *прибрався як пастух у Петрівку; прибрався як Гапка у Вербовку; вдівся як придуток на Великдень; вбрався як сліпа на всюночну; вбрався як с...ун на Великдень; прийшов Вербич (Вербіч) – кожух тербіч*; ‘невродливість’: *гарна як корова в Петрівку*; ‘заможність’: *живе як жид у Спасівку; цілуй мене в с...у, бо я в Спасівку мед їв*; ‘невдача’: *лишилося жити від Куті до Різдва; рум’яний як поросля на Різдво; пішло як з Петрового дня; як у Петрівку на льоду*

роздерся (розчахнувся, послизнувся); 'чистота': білий як перед Зеленими святами хати; 'краса': яскравий як яйця на Паску; гарна як крашанка на Паску; 'оптимізм': веселий як Великдень; 'щедрість': добрий як Святий вечір; 'пощастило': набалакався як корова на Святий вечір; повезло як псові на Андрія; 'жвавність': мотає головою як коняка на (у) Спаса; благовісний як теля в Петрівку; 'злість': пекучий як мухи у Спасівку.

Досить часто назви релігійних і народних свят символізують межу чогось, перехід до іншої якості: *Лишилося жити від Куті до Різдва 'обмаль'; Прийшов Вербич – кожух тербіч 'довгоочікуване потепління'. У ФО хитра як дівка до Дмитра, а после Дмитра хоч ноги витри (хоч комина витри) зафіксований часовий максимум надсилання сватів до дівчини, а після релігійного свята св. Дмитра (8 листопада) доводилося чекати аж до весни, а то й до наступної осені.*

Свідченням релігійності, побожності українців є численна група ФО з **теонімним** компонентом. Безумовно, першість тримає Бог та його смислові варіанти *Ісус, Спас, Спаситель*. Фразеологізми, що містять компонент *Бог*, за значенням є більш узагальненими, важливими для побутового, духовного та фізичного життя українця, оскільки характеризують життя і смерть, підтримку вищих сил, життєвий оптимізм, а також фортунальну сферу діяльності людини: *'пощастило': Бога за бороду тримати; Бог милував; жити у Бога за пазухою (за дверима, за плечима); 'не пощастило': якщо ти вхопиш Бога за бороду, то він ухопить тебе за с...у; 'всемогутність': Бог палкою не б'є; Бог не фраєр – все бачить; 'справедливість': за виберки Бог дає вибрики; за перебирачку Бог дає болячку; якби Бог слухав пастуха, то усі вівці повиздихали б; 'смерть': Бог забрав; Бог покликав; Бог прибрав; віддати Богу душу; 'оптимізм': дасть Бог діти, дасть і на діти; дасть Бог день, дасть і прожиток; з Божою поміччю; 'допомога': над сиротою і Бог з калитою; Бог дітям подушки стелить; хто рано встає, тому Бог дає.*

Принагідно зазначимо, що мовці не забувають своїх давніх богів: *тримай (май) свого бога в пузі; котрий бог намочив, той і висушить.*

Тема зради і зречення Ісуса Христа знайшла вираження і в кількох ФО відповідної тематики: *вірний як Іуда в середу; зрікся як апостол Петро Христа.*

Однією із найчисленніших є група фразеологізмів із **топонімним** компонентом. В. Жайворонок зазначає, що „переважна більшість таких афоризмів – то влучні, здебільшого гумористичні або іронічні

характеристики місцевих особливостей побуту, мешканців того чи іншого міста чи місцевості” [4, с. 239]. Топоніми, що містяться у складі фразеологізмів, є надзвичайно різнотипними за регіоном знаходження, періодом існування, структурою (*Київ, львівський*), емоційною складовою – і, як результат, фразеологізми несуть неймовірну пізнавальну інформацію, конотативну оцінку, наприклад: *воно тобі тра (треба) як московська барулька*, значення компонента *московський* – тут ‘далекий’, ‘зайвий’, ‘непотрібний’; *барулька* – ‘іграшка’ (пор. *бирюльки* (рос.)), отже загальна семантика – ‘зайве’, ‘недоречне’.

Прикметно, що у ФО з топонімним компонентом відображено багатогранні аспекти життя людей, історичні події, реалії сьогодення. Також різними були причини, що зумовили появу фразеологізмів із топонімним складником:

- вплив художньої літератури: *верещить як конотопська відьма*;
- реальні історичні події: *розбили як шведа під Полтавою*; *мотається як Махно по Кубані*; *затушканий як німець під Москвою*;
- біблійний сюжет: *Содом і Гоморра*; *дістати Віфлеємський вогонь*;
- побутові та професійні реалії: *дурний як Альоша з Магадана*; *піти в Крим по сіль*; *заробив як Павлина на Донбасі*; *виписати Бейлу з Америки*;
- уявлення людей: *як до Києва рачки*; *як до Китаю раком*; *рівний як цегелянська дорога*; *кривий як дорога на Київ (Полонне, Бердичів)*;
- перенесення назви населеного пункту (регіону) на ознаку предмета (метафоризація): *тупий як львівський автобус*; *тупий як сибірський валянок*; *швидкий як житомирський трамвай*; *набрид як грецька паска*; *такий як литовський ціп*: *і туди, і сюди*.

У поліському фразеологічному словнику вживаються топоніми різного адміністративного підпорядкування:

- назви місцевих сіл: *Вили, Хатки, Хичів, Копище, Карпівці, Сіряки, Заріччя*: *треба як Мар’ян у Хатках* ‘зайве’; *за копіюку жабу до Копища зажене*; ‘скупий’; *через Хичів на Бердичів* ‘дурний’; *наївся як пес паскою в Сіряках* ‘голодний’; *пішов як на Заріччя за хлібом* ‘зник’;
- назви районних центрів: *Бердичів, Любар, Полонне, Ружин, Конотоп*: *різкий як ружинське пиво* ‘неякісний напій’; *вдяглася як любарська молода* ‘негарно’; *рівний як дорога до Полонного* ‘киво’; *вищить жидівка з Конотопу* ‘голосно’;

– назви обласних центрів: *Житомир, Одеса, Полтава*: *відправити в Одесу* ‘побити’; *швидкий як житомирський трамвай* ‘повільний’; *побили як шведа під Полтавою* ‘нищівна поразка’, ‘невдача’;

– назви регіонів України: *Донбас, Крим, Поділля, Полісся*: *нога (рука) як подільського (поліського) злодія* ‘великого розміру’; *заробив як Павлина на Донбасі* ‘втратив’; *піти у Крим по сіль* ‘зникнути’, ‘довго не повертатися’;

– назви закордонних міст: *Рим, Париж, Москва, Магадан, Рязань, Сталінград*: *Москву побачив* ‘сильно побили’; *обвісилася торбами як баба рязанська* ‘про торговку’; *пролетів як стая напильників (фанера) над Парижем* ‘невдача’;

– назви російських регіонів: *Сибір, Кубань*: *тупий як сибірський дуб* ‘дурний’; *мотається як Махно по Кубані* ‘метушиться’, ‘швидко пересувається’;

– назви країн: *Америка, Китай*, атрибути: *китайський, німецький, турецький, грецький, литовський*: *голий як турецький святий* ‘бідний’; *дурний як німецька війна* ‘невдала ідея’; *улибається як майська рожса на китайському болоті* ‘дурнувата посмішка’; *відкрити Америку* ‘повторювати давно відоме’.

Досить часто назва-топонім є умовною, оскільки добирається за ознакою римування: *через Хичів на Бердичів* ‘сказати (зробити) дурницю’. Проте іноді реальні обставини стають передумовою утворення ФО з топонімним компонентом: *треба як Анельки під стиртою у Вилах* ‘недоречність’; *одіта як Гапка з Вербовки* ‘без смаку’; *виписати Бейлу з Америки* ‘пощастило’ (значення цього фразеологізму респондент пояснив тим, що українські чоловіки шукають в інших країнах фіктивних дружин, щоб за гроші одружитися і виїхати на проживання за кордон).

У самій структурі та семантиці певних топонімів (іноді й вигаданих під конкретний фразеологізм) уже закладено оцінну функцію: *приїхали – станція Пильки – гляньте* ‘невдача’; *співає як заболотські дівки* ‘негарно співає’. Деякі топоніми втратили своє географічне найменування по суті й сприймаються як знаки, символи, певні концепти: *лисий як чорнобильський їжак* (трагічний наслідок аварії на ЧАЕС); *розбили як шведа під Полтавою* (поразка військ шведського короля Карла XII та козацького війська Івана Мазепи).

Особливо знаковим для українців став топонім-концепт *Київ*. Через призму фразеології Київ-столиця уявляється:

– далеким містом: *як до Києва рачки; дурний як звідси і до Києва; за копіюку і жабу в Київ зажене; язик до Києва доведе;*

– містом розумних людей: *дурень і в Києві розуму не купить;*

– великим містом: *от тобі, Гапко, і Київ; бігає як Мотря з торбами по Києві.*

Характерним для регіональної фразеології є вживання ФО з компонентом, що називає місце поховання померлих, така назва є локальною і зрозуміла лише мешканцям певного населеного пункту: *сумно як на Мотьовому полі; завезти до Тодося; віднести у Вишеньки; винести до Макара; повезти на Фонталку; село „Дружба” фестиваль.* Народна назва житомирського кладовища *Дружба* є досить промовистою, оскільки раніше у нашому багатонаціональному місті поховання відбувалося за конфесійною та / або національною ознакою на польському, російському, лютеранському, єврейському та інших цвинтарях; тепер поділ за цими ознаками відсутній – *Дружба*, одним словом.

Також в ареальній фразеології досить часто обігрується назва психіатричної лікарні, у Житомирі це – *Гуйва: відправити на Гуйву ‘позбутися когось’; випустили з Гуйви ‘неадекватна поведінка’; з Гуйви втік ‘робити дурниці’.*

Проаналізувавши ФО з онімним компонентом, можна зробити загальний висновок, що *Кожне подвір’я має своє повір’я*, тобто кожній місцевості зокрема і країні загалом властиві певні, індивідуальні та неповторні фразеологізми, прислів’я і приказки. Численні афоризми знайомлять нас із онімами різних періодів, їхніми формами. Наявність численних влучних фразеологізмів із онімною складовою свідчить про спостережливість народу, образне переосмислення побаченого, почутого і пережитого у реальному житті.

Онімні фразеологізми і сьогодні залишаються актуальними і затребуваними, оскільки всебічно характеризують мораль і вади характеру, фізичні ознаки і діяльність сучасної людини. Ці мініатюрні поетичні форми – а саме так можна назвати фразеологізми – мають незвичайну глибину і народну філософію, часто будуються як віршовані рядки, з римами, співзвуччям, при створенні використовуються художні поетичні засоби: метафора, епітет, синекдоха, метонімія, порівняння, гіпербола, літота, каламбур, гра слів. Фразеологізми з онімним компонентом дуже яскраві, образні, легко запам’ятовуються і спадають на думку в слухну мить, до того ж, вони більш дієві, адресні, універсальні.

Список використаної літератури

1. Буслаев Ф. Русская народная поэзия: монография / Ф. Буслаев. – СПб., 1861. – Т. 1.
2. Доброльожа Г. Красне слово як золотий ключ. Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій: словник / Г. Доброльожа. – Житомир : Волинь, 2003. – 160 с.
3. Доброльожа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини : словник / Г. Доброльожа. – Житомир : ПП Туловський, 2010. – 404 с.
4. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: Нариси : навчальний посібник для студентів ВНЗ / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 264 с.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. Русанівський, О. Тараненко та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

Анотація

У статті проаналізовано фразеологізми і прислів'я з компонентом-онімом; з'ясовано їхню семантику, структуру та вибір компонента. Досліджено культурно-національні особливості онімів у складі фразеологізмів.

Ключові слова: *фразеологізм, семантика, структура, онімний компонент.*

Аннотация

В статье проанализированы фразеологизмы и пословицы с компонентом-онимом; определена их семантика, структура, выбор компонента. Исследованы культурно-национальные особенности онимов в составе фразеологизмов.

Ключевые слова: *фразеологизм, семантика, структура, онимный компонент.*

Summary

The is article dedicated to the analysis of phraseological units and proverbs with component-onym; their semantic meaning, structure and choice of components are presented. Cultural and national peculiarities of onyms as parts of idioms are analysed.

Key words: *phraseological unit, semantic, structure, component-onym.*

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩЕВІ НАЗВИ XVI – XVII СТ., МОТИВОВАНІ ПОБУТОВИЗМАМИ

У системі українських власних назв осіб знайшли відображення різні види суспільно-господарської діяльності, тому прізвища є одним із важливих джерел для дослідження не лише української мови, а й побуту українців XVI – XVII ст. Науковці вказують, що прізвище як спадкова назва слугувало основним засобом ідентифікації [10, с. 6]. Ведення документації потребувало закріплення найменування особи, справа якої записувалася до тієї чи іншої актові книги. Слід зауважити: більшість лексем перед тим, як перейти до розряду прізвищ, були особовими іменами, а згодом шляхом метафоризації та метонімізації, побудованих на підсвідомих асоціаціях за подібністю чи перенесенням ознак об'єкта на суб'єкт, стали індивідуальними прізвищами, далі – прізвищевими назвами (ПН), а потім – прізвищами [10, с. 7].

Українська історична антропоніміка має давні традиції в дослідженні власних назв. Так, Л. Л. Гумецька приділила значну увагу виникненню особових назв, зокрема – історичному словотвору українських антропонімів [2, с. 10]. І. В. Єфименко проаналізувала прізвищеві назви, зафіксовані в українських писемних пам'ятках XVI ст., зокрема визначила стан дослідження прізвищевих назв в українській антропосистемі XVI ст., з'ясувала їх лінгвістичний статус та особливості функціонування. Основну увагу дослідниця зосередила на проблемі походження українських прізвищевих назв XVI ст., виявила фонетичні, словотвірні та лексико-семантичні риси їхніх антропооснов [3, с. 7]. Л. Т. Масенко простежила етимологію українських імен і прізвищ, описала історичні етапи становлення прізвищевих назв та визначила роль говірок у формуванні цих мовних одиниць [4, с. 6]. Ю. К. Редько здійснив першу спробу загального огляду всіх типів українських прізвищ щодо їх виникнення, словотвірної будови, географічного поширення [5, с. 9]. Особистий внесок Н. І. Рувьової полягає у дослідженні словотвірної будови прізвищ та їх лексико-семантичних особливостей. Мовознавець збирала, систематизувала та проаналізувала сучасні прізвища та прізвищеві назви, що функціонували у XVIII – XIX ст. на

теренах Західного Поділля [6, с. 8]. ПН, утворені від побутовизмів, були об'єктом наукових зацікавлень І. Д. Фаріон, яка дослідила трансантропонізовані прізвищеві назви, утворені від давніх автохтонних імен відапелятивного походження [8, с. 12]. Велике наукове значення мають ономастичні розвідки М. М. Худаша, який з'ясував стан вивчення української антропонімії в історичному аспекті, визначив джерела дослідження українських особових назв, розглянув власні імена у зв'язку із матеріальним і духовним життям народу [9, с. 12]. Вагомим внеском у дослідження власних українських імен є наукові студії П. П. Чучки, який на матеріалі закарпатських говорів описав специфіку особових імен, з'ясував місце антропонімікону у словниковому складі мови [10, с. 9].

Мета нашої статті – проаналізувати прізвищеві назви XVI – XVII ст., які походять від побутовизмів, виявити їхні етимологічні та лексико-семантичні особливості.

Джерельною базою дослідження обрано українські актові книги XVI – XVII ст., зокрема такі як „Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р.”; „Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582 – 1588 рр.)”; „Акты, относящиеся к истории Западной России”; „Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.”; „Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.”; „Реєстр Війська Запорозького 1649 року”. Зафіксовано та опрацьовано 65 мовних одиниць.

Мова актових книг XVI – XVII ст. широко представляє прізвищеві назви, утворені від побутовизмів. Зазначимо, що побутовизми кваліфікуємо як слова для змалювання, опису, показу побуту та позначення назв із різних галузей побуту, господарств тощо (*коц, буда, фура, ла(н)цух, капуста, ворона, баран*) [1, с. 720].

ПН поділяємо на тематичні групи (ТГ) та лексико-семантичні групи (ЛСГ) за їх семантичним особливостями.

До ТГ „**ПН, утворені від назв знарядь праці**” входять такі номени: *Сокира, Бѣсоки(р)ский, Сачок, Сачко, Цебровський, Кошеля, Ко(р)душ, Лемѣшь, Коса, Кодола, Лопата, Кочерга, Подлижний*.

У межах ТГ виділяємо ЛСГ „**ПН, утворені від назв знарядь праці для носіння, зберігання**”, до якої входять такі ПН: *Сачок, Сачко, Цебровський, Кошеля*.

ПН *Сачок* (АЗР, I, с. 15), *Сачко* (ДМВН, с. 20; ЛРК, с. 139), мотивовані лексемою *sak*, запозиченою з латинської мови: *sak* – „сітка

для ловлі риби” (Чучка, с. 499); „сітка для носіння трави; капшук для тютюну і кресала” (ЕСУМ, V, с. 164).

ПН *Цебровський* (АЗР, I, с. 9) походить від слова *цебер*, запозиченого з польської мови від лексеми *ceber* – „посудина з дружкою для носіння і зберігання води та іншої рідини; відро” (ЕСУМ, VI, с. 234).

ПН *Кошеля* (ДМВН, с. 199) походить від запозиченого з польської мови слова *koszela* – „великий плетений і закритий кошик” (Чучка, с. 298; Фасмер, II, с. 360).

Лексеми ЛСГ „**ПН, утворені від назв лезомістких знарядь праці**” такі: *Сокира*, *Бєзсоки(р)ський*, *Лємєшґ*, *Коса*, *Лопата*, *Кочєрга*.

ПН *Сокира* (ДМВН, с. 178), *Бєзсоки(р)ський* (ДМВН, с. 90) проходить від праслов'янського *sekyra* – „знаряддя для рубання і тесання: насаджена на дерев'яний держак залізна лопать, з гострим лезом з одного боку та обухом – з другого” (СУМ, IX, с. 438; ЕСУМ, V, с. 345).

Номен *лємєшґ*, який використовувався для означення частини плуга, що підрізує шар землі (Чучка, с. 333), від литовського *lėmežis* – „розщепляти, ламати” (ЕСУМ, III, с. 220), став мотивувальним для ПН *Лємєшґ* (ДМВН, с. 203; АЖМУ, с. 30, 59), *Лємшґко* (АЖГУ, с. 160).

ПН *Лопата* (ЛРК, с. 120) походить від праслов'янського *lopata* – „лопата”, яке означає знаряддя праці з довгим держакком і широким плоским кінцем, що застосовувалося для згрібання, перекидання або насипання чого-небудь (ВТСУМ, с. 627; ЕСУМ, III, с. 287; Чучка, с. 346).

ПН *Коса* (ДМВН, с. 202) пов'язана з апелятивом *коса* – „знаряддя для косіння,,, який походить від праслов'янського *kosa* – „обрубана жердина, гілка” (ЕСУМ, III, с. 48).

ПН *Кочєрга* (ДМВН, с. 49) походить від слова *кочєрга*, яке бере свій початок від праслов'янського *kočrga* – „довга соснова палка із зігнутиим кінцем” (Чучка, с. 297; ЕСУМ, III, с. 66).

До ЛСГ „**ПН, що утворилися від назв знарядь праці, виготовлених з тканини**” належать: *Ко(р)дьш*, *Кодола*.

ПН *Ко(р)дьш* (ДМВН, с. 178) походить від лексеми *корда* – „довга мотузка, на якій ганяють коней по кругу під час навчання та виїжджування”, запозиченої з латинської мови від *corda* – „мотузок зі струни” (ВТСУМ, с. 573; ЕСУМ, III, с. 14; Чучка, с. 285). Канат, який використовувався для витягування соломи кіньми від молотарки, називали *кодола*, цей номен запозичений із давньоскандинавської мови

(ЕСУМ, II, с. 491). В українських писемних пам'ятках XVI – XVII ст. лексема представлена ПН *Кодола* (ДМВН, с. 20).

ТГ „**ПН, утворені від назв предметів хатнього начиння**” містить номени: *Радно, Калитєнко, Калита, Калитич, Каганєвський, Котєниціки(й)*.

У межах цієї ТГ виділяємо ЛСГ „**ПН, що утворилися від назв хатніх речей для вкривання, застеляння**”.

Компонентами означеної групи є ПН *Радно* (ДМВН, с. 35). Лексема *рядно* – „вид простирадла або покривала” походить від праслов'янського *rědъ* – „сукупність однорідних предметів, витягнутих в одну лінію” (ВТСУМ, с. 1281; ЕСУМ, V, с. 153).

Також виділяємо ЛСГ „**ПН, що утворилися від назв речей для зберігання**”: *Калита, Калитич, Калитєнко*.

Запозичення з тюркської мови *калита* – „гаманець, торба для грошей” (Чучка, 247) лежить в основі антропонімів: *Калита* (ЛРК, с. 30), *Калитич* (ДМВН, с. 56), *Калитєнко* (ДМВН, с. 56).

До складу ЛСГ „**ПН, утворені від назв освітлювальних пристроїв**” входить ПН *Каганєвський* (ДМВН, с. 37), яку пов'язуємо зі словом *каганець* (Чучка, с. 245), що походить від правлов'янського *kaganъ – „невеличкий світильник, що складається з гнота й посуду, до якого наливається олія, лій чи гас; велика чарка” (ВТСУМ, с. 521; ЕСУМ, II, с. 337).

До ЛСГ „**ПН, утворені від назв предметів посуду**” зараховуємо ПН *Котєниціки(й)* (ДМВН, с. 68), що походить від латинського *catilus* – „глиняна чашка, миска, блюдо” (Чучка, с. 294).

До складу ТГ „**ПН, утворені від назв одягу**” зараховуємо такі ЛСГ: „ПН, утворені від назв головних уборів”, „ПН, утворені від назв верхнього одягу”, „ПН, утворені від назв натільного одягу”.

ЛСГ „**ПН, утворені від назв головних уборів**” репрезентують номени *Шапка* (АЗР, I, с. 188), *Безшапєко* (ЛРК, с. 75), що походять від слова *шапка* – „головний убір спеціального призначення, певної форми чи виготовлений з певного матеріалу” (ВТСУМ, с. 1613). Лексема запозичена через середньовісньонімецьку *schapel* зі старофранцузької мови від *chapel* – „капелюх” (ЕСУМ, VI, с. 378). Також із французької мови було запозичене слово *casque* – „каска, шолом” (ЕСУМ, II, с. 399), яке вважаємо мотивувальним для ПН *Каска* (ЛРК, с. 178).

До ЛСГ „**ПН, утворені від назв верхнього одягу**” зараховуємо антропонім *Кожушко* (ДМВН, с. 15), що походить від *кожух* – „довга, не вкрита сукном шуба з великим коміром, пошита звичайно з овечої шкури

хутром до середини” (ВТСУМ, с. 559), від праслов'янського *azьno – „шкіра, шкура” (ЕСУМ, II, с. 493).

У складі ЛСГ „**ПН, утворені від назв натільного одягу**” є ПН *Кошуловський* (ДМВН, с. 35), *Кошулька* (РВЗ, с. 395), що походять від запозиченого з латинської мови слова *кошуля* – „сорочка у весільному обряді” (ЕСУМ, III, с. 70), „жіноча сорочка з широкими рукавами, розшита по подолу” (Фасмер, II, с. 361).

У межах ТГ „**ПН, утворені від назв тварин**” виділяємо ЛСГ „**ПН орнітологічного походження**”, зокрема: *Журавель*, *Журавленко*, *Журавлевич*, *Соколо(в)ски(й)*, *Ворона*, *Воронич*, *Шпак*, *Кулик*, *Зозулинський(й)*, *Голуб*.

ПН *Журавель* (ЛРК, с. 202), *Журавленко* (ЛРК, с. 174), *Журавлевич* (АЖМУ, с. 53) пов'язуємо із назвою птаха *žeravъ – „журавель” (ЕСУМ, II, с. 210).

ПН *Соколо(в)ски(й)* (ЛРК, с. 167; ДМВН, с. 174; АЖМУ, с. 52; АЖГУ, с. 143) походить від номена *сокіл*, мотивованого звуконаслідувальним „сокотати” (ЕСУМ, V, с. 345), також можливе запозичення з давньоіндійської мови від *sakunah* – „великий птах” (Фасмер, III, с. 708 – 709).

ПН *Ворона* (ДМВН, с. 166; АЖМУ, с. 44), *Воронич* (ДМВН, с. 156, 185; АЖМУ, с. 83; АЖГУ, с. 120) – назви птаха *ворон*, яка продовжує праслов'янське *vorň (ЕСУМ, I, с. 427). Лексема *Шпак* (ЛРК, с. 206) походить від праслов'янського *šььракъ, *šćirati* – „дражнити, дратувати” за особливістю птаха, який імітує голоси інших птахів (ЕСУМ, VI, с. 455). Орнітологічна ПН *Кулик* (ЛРК, с. 75) утворилась від назви *кулик* (Чучка, с. 312), яка походить від праслов'янського *kaul – „кістка, нога” (ЕСУМ, III, с. 133). ПН *Голуб* (ДМВН, с. 76), *Голубька* (АЖГУ, с. 159) мотивована праслов'янською назвою птаха *golъbь – „голуб” (ЕСУМ, I, с. 555). ПН *Зозулинський(й)* (ДМВН, с. 89) пов'язана із праслов'янським *žegъzulja – „зозуля” (ЕСУМ, II, с. 274).

ЛСГ „**ПН аніматологічного походження**” також входить до ТГ „**ПН, утворені від назв тварин**”, зокрема ПН: *Козел*, *Баран*, *Барашко*, *Бараненко*, *Горноста(й)*.

ПН *Козел* (ЛРК, с. 67, 68) походить від праслов'янського номена *koza – „коза” (ЕСУМ, II, с. 494). ПН *Баран* (АЖМУ, с. 31), *Барашко* (РВЗ, с. 77), *Бараненко* (РВЗ, с. 270) походять від грецького слова *βάριον* – „вівця” (ЕСУМ, I, с. 138). ПН *Горноста(й)* (ДМВН, с. 21; АЖМУ, с. 21) походить

від праслов'янського *gornostaj, яке вважається запозиченням із давньонімецької мови: *harmestagl – „хвіст горностая” (ЕСУМ, I, с. 569).

У групі „**ПН іхтіологічного походження**” засвідчено ПН *Рак* (ЛРК, с. 113), *Рачок* (АЖМУ, с. 40) *Раченко* (ЛРК, с. 113) *Раковская* (АЖГУ, с. 105), мотивовані лексемою *рак*, імовірно, запозиченою від литовського *erke* – „кліщ” (Фасмер, III, с. 437).

До ЛСГ „**ПН ентомологічного походження**” входить ПН *Жук* (ЛРК, с. 168), яку пов'язуємо з апелятивом *жук*, утвореним від звуконаслідувального *жуужжати* (Фасмер, II, с. 64).

У межах ТГ „**флоронімічні ПН, які походять від назви рослин**” виділяємо такі ЛСГ: „ПН, які походять від назв дерев”, „ПН, які походять від назв кущоподібних рослин”, „ПН, які походять від назв культурних рослин”, „мікологічні ПН”.

ЛСГ „**ПН, які походять від назв дерев**” містить такі ПН: *Со(с)ни(ц)кий* (ДМВН, с. 170), *Сосновский* (АЖГУ, с. 32), походить від назви дерева *сосна*. Загальноприйнятої етимології номена немає, імовірно, це запозичення з німецької мови від *hasan – „сірій” (ЕСУМ, V, с. 359; Фасмер, III, с. 726). Широко представлені ПН з коренем *дуб*, від праслов'янського *dQbь* – „дерево; дуб”: *Дуб* (ДМВН, с. 58), *Дубовик* (ЛРК, с. 181), *Дубовик* (ДМВН, с. 48), *Дубова* (ДМВН, с. 48), *Дубницки(й)* (ДМВН, с. 63), *Дубицки(й)* (ДМВН, с. 61), *Дубровски(й)* (ДМВН, с. 45), *Дубровски(й)* (ДМВН, с. 112).

До ЛСГ „**ПН, які походять від назв кущоподібних рослин**” входять лексеми: *Калина*, *Куц*, *Лобода*.

ПН *Калина* (ЛРК, с. 49; АЖМУ, с. 68) мотивована апелятивом *калина* (Чучка, с. 246), запозиченим із грецької мови від слова *Καλλινική*, утвореного з основ прикметника *χαλός* – „гарний” та іменника *νίκη* – „перемога” (ЕСУМ, II, с. 350).

ПН *Куц* (ЛРК, с. 25, 29), імовірно, походить від праслов'янського *kuszcь – „кущ” (ЕСУМ, III, с. 171), яке використовується на означення низькорослої дерев'янистої рослини, гілки якої ростуть майже від кореня (ВТСУМ, с. 600). ПН, яка походить від назви виду бур'яну, – *Лобода* (ЛРК, с. 177), споріднена з латинським словом *albus* – „білий, блідий, світлий”, що зумовлено зовнішнім виглядом листя (ЕСУМ, III, с. 276; Чучка, с. 343).

Від назви рослини *капуста*, запозиченої з латинської мови від *carutium* – „качан капусти” (Фасмер, II, с. 188), утворились ПН *Капуста* (ЛРК, с. 139; РВЗ, с. 156), *Капустянка* (АЖМУ, с. 39, 40), *Капустенко*

(РВЗ, с. 150, 179), що входять до складу ЛСГ „**ПН, які походять від назв культурних рослин**”. ПН *Цибулка* (АЖМУ, с. 68), яку пов’язуємо з номеном *цибуля*, від латинського *saerula* „цибуля” (ЕСУМ, VI, с. 243), також належить до цієї ЛСГ.

ЛСГ „**мікологічні ПН**” репрезентує антропонім *Грибъ* (АЖГУ, с. 161), *Кгрыбо(в)ский* (ДМВН, с. 177), що походять від апелатива *гриб* у його ботанічному значенні (Чучка, с. 159). В етимологічному словнику української мови походження лексеми не визначене (ЕСУМ, II, с. 592), проте її можна пов’язувати з латиським номеном *gribas* – „неістівні гриби” (Фасмер, I, с. 457).

Отже, проаналізувавши зафіксовані в українських актових книгах XVI – XVII ст. ПН, мотивовані побутовизмами, можна зробити висновок, що найбільша кількість антропонімів походить від праслов’янських слів (44,5 %): *Сокира, Бъсоки(р)ский, Лопата, Коса, Кочерга, Радно, Кожушко, Каганѣцкий, Журавель, Журавленко, Журавлевич, Ворона, Воронич, Шпак, Кулик, Голуб, Голубька, Зозулинский(й), Козел, Горноста(й), Дуб, Дубовик, Дубовик, Дубова, Дубницки(й), Дубицки(й), Дубровски(й), Дубровски(й)*. Менше представлені запозичення з латинської (16,9 %): *Сачок, Сачко, Ко(р)душ, Котѣницки(й), Кошулька, Кошуловський, Куц, Лобода, Капуста, Капустянка, Капустенко, Цибулка*; литовської (9,2 %): *Лѣмѣш, Лѣмишъко, Рак, Рачок, Раченко, Раковская*; грецької (6,2 %) *Баран, Барашко, Бараненко, Калина*; тюркської (4,6 %) *Калитѣнко, Калитич, Калита*; французької (4,6 %) *Шапка, Безшапъко, Каска*; давньонімецької (4,6 %) *Горноста(й), Со(с)ни(ц)кий, Сосновский*; польської (3,2 %) *Цѣбровський, Кошеля*; латиської (3,2 %) *Грибъ, Кгрыбо(в)ский* мов. Поодинокі ПН походять з давньоскандинавської (1,5 %) *Кодола*; давньоіндійської (1,5 %) *Соколо(в)ски(й)* мови.

Досліджувані ПН класифіковані на п’ять ТГ: „ПН, утворені від назв знарядь праці” розподілено на ЛСГ: 1) ПН, утворені від назв знарядь праці для носіння, зберігання; 2) ПН, утворені від назв лезомістких знарядь праці; 3) ПН, що утворилися від назв знарядь праці, виготовлених з тканини; 4) ПН, які утворилися від назв засобів пересування. ТГ „ПН, утворені від назв предметів хатнього начиння” розподілили на такі ЛСГ: 1) ПН, що утворилися від назв хатніх речей для вкривання, застеляння; 2) ПН, що утворилися від назв речей для зберігання; 3) ПН, утворені від назв освітлювальних пристроїв; 4) ПН, утворені від назв предметів посуду. До ТГ „ПН, утворені від назв одягу” входять ЛСГ: 1) ПН, утворені від назв

головних уборів; 2) ПН, утворені від назв натільного одягу; 3) ПН, утворені від назв верхнього одягу. ТГ „ПН, утворені від назв тварин” містить такі ЛСГ: 1) ПН орнітологічного походження; 2) ПН аніматологічного походження; 3) ПН іхтіологічного походження; 4) ПН ентомологічного походження. ПН, що входять до складу ТГ „флоронімічні ПН, які походять від назв рослин” розподілили на такі ЛСГ: 1) ПН, які походять від назв дерев; 2) ПН, які походять від назв кущоподібних рослин; 3) ПН, які походять від назв культурних рослин; 4) мікологічні ПН.

Таким чином, українські актові книги кінця XVI – XVII ст. містять цінний матеріал для мовознавців, оскільки їх лексикон насичений народнорозмовними одиницями. Дослідження українських прізвищевих назв, мотивованих побутовизмами, сприяють відновленню загальної картини функціонування назв предметів побуту у староукраїнській мові, відображенню загальних процесів формування словникового фонду мови, а також допомагають у реконструкції соціальної структури українського суспільства та уточненні багатьох деталей його організації.

Список умовних скорочень назв використаних джерел

АЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – Т. I–IV. – СПб., 1846 – 1851.

АЖГУ – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – 251 с.

АЖМУ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / підгот. до вид. М. К. Бойчук. – К. : Наукова думка, 1965. – 192 с.

ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.

ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. : збірник актових документів. – К. : Наукова думка, 1981. – 316 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 6 т. / редкол. О. С. Мельничук та ін. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. I – VI.

ЛРК – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. : збірник актових документів / О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило. – К. : Наукова думка. – 1986. – 222 с.

РВЗ – Реєстр Війська Запорозького 1649 року / підг. до друку О. В. Тодійчук, В. В. Страшко, Р. І. Осташ, Р. В. Майборода. – К., 1995. – 588 с.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1986.

Чучка – Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Л. : Світ, 2005. – 704 с.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.

2. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.

3. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. / І. В. Єфименко. – К. : Наукова думка, 2003. – 167 с.

4. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища / Л. Т. Масенко. – К. : Т-во „Знання” УРСР, 1990. – 48 с.

5. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наукова думка, 1966. – 216 с.

6. Рупова Н. І. Прізвища як один з антропонімних класів / Н. І. Рупова. – Чернівці : Рута, 2004. – 90 с.

7. Словник прізвищ : практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / К. М. Лук’янчук, Н. Д. Бабич. – Чернівці : Букрек, 2002. – 424 с.

8. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – XIX ст. (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. – Львів : Літопис, 2001. – 371 с.

9. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.

10. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Л. : Світ, 2005. – 704 с.

Анотація

У статті досліджено прізвищеві назви офіційно-ділового стилю староукраїнської мови XVI – XVII ст., мотивовані побутовизмами. Визначено їх походження, здійснено поділ на тематичні та лексико-семантичні групи.

Ключові слова: запозичення, лексема, номен, тематична група, лексико-семантична група, побутовизм, прізвищева назва.

Аннотация

В статье исследованы фамилии официально-делового стиля староукраинского языка XVI – XVII вв., происходящие от бытовизмов,

Изучено происхождение антропонимов, выделены тематические и лексико-семантические группы.

Ключевые слова: заимствование, лексема, номен, тематическая группа, лексико-семантическая группа, бытовизм, фамилия.

Summary

The article studies the surname names, which come from household names that are represented in the documents of official business style of old Ukrainian language of XVI – XVII centuries. Determined their origin, made division into thematic and lexical-semantic groups.

Key words: borrowing lexeme, nomina, thematic groups, lexical-semantic group, household vocabulary, surname names.

УДК 81'373.232: 81'373.6

Карпенко О. П.

Інститут української мови НАН України

СЛОВ'ЯНСЬКІ АНТРОПОНИМИ З ПРЕФІКСАМИ *ла-*, *ле-*, *ло-*, *ли-*, *лу-*

Префікси з формантом *-л-* різної вокалізації навряд чи можна вважати лише експресивними, хоча значній частині слів із такими префіксами властива експресія. Вони трапляються в апелятивній лексиці досить рідко. Одним із перших префікс *ла-* як експресивний вилучив І. Немец на незначній кількості прикладів однієї лексико-семантичної групи [46, s. 120 – 123]. О. М. Трубачов не обмежив свій пошук експресивними утвореннями, він указав на наявність префікса *ла-* займенникового походження в псл. *ladъ, а також у псл. *lagoda і споріднених словах [43, 14, сс. 10 – 12, 13 – 15]. Коло таких префіксальних утворень, але вже із залученням префіксів *ла-*, *ле-*, *лу-*, вдалося розширити М. Белетич на матеріалі сербської та хорватської лексики [2]. Помітно поповнила корпус лексем із досліджуваними префіксами І. П. Петльова. На базі руських говорів, крім дієслівних утворень з префіксом *ла-*, дослідниці вдалося виявити тамб. дієслово з префіксом *лу-* – *лухвіснуть* – ‘вдарити’ – пор. *хвистать*, а також інші приклади на рівні дієслів, іменників та прикметників [23, с. 218]. Матеріал російських народних говорів дозволяє поповнити такі дієслівні утворення, пор., наприклад, рос. волог. *лу-тозить* і *лу-тузить* – ‘бити’ [22, 5, с. 215] і рос. *тузить* – ‘когось

бити, колотити кулаками, битися’ [11, IV, с. 44]. Показові також дієслівні приклади з префіксом *ле-*, засвідчені на Селігері: *ле-бердіть* – ‘запобігати, намагатися сподобатися’, *ле-бердіться* – ‘намагатися виглядати молодою, молодитися’ [27, 3, с. 193] ~ рос. діал. *бёрдить* – ‘не сподіватися на власні сили; боятися, поступатися’, ‘відмовлятися від виконання чого-небудь, від даного слова’ [30, 2, с. 243], *бёрдить* ‘втрачати сміливість, самовладання’ [25, I, с. 171], *бёрдятся* ‘красуватися’ [29, I, с. 42] < **byrditi(se)* [43, 3, с. 164]. Експресивний характер російських діалектних форм привертає увагу при, скажімо, нейтральному блр. діал. *бэрдьца* – ‘добре налагодитися, вдало встановитися – про кросна, на яких тчуть’ [5, с. 194]. Імовірно, емоційно забарвлені діалектні префіксальні утворення *ле-бердіть* і *ле-бердіться* продовжують і посилюють експресію наведених російських дієслів.

В українських говорах також трапляються лексеми з досліджуваними префіксами. У гуцульських говірках засвідчено слово *лускавкі* тільки в мн. – ‘скляне намисто’ [10, с. 115] < *лу-скалки ~ *скалки* – ‘блискучі частки, блискітки, відблиски’ [14, 5, с. 263], *скалка* – ‘шматок, осколок кременя, скла і под.’, ‘крапля жиру на воді’, ‘більмо на оці’, ‘іскра, відбитий промінь сонця’ [31, 4, с. 130]. Сюди ж рос. діал. *скалки* – ‘округлі частинки жиру на поверхні супу’ [30, 37, с. 377], а також блр. діал. *ска́лка, ска́лька* – ‘скалка, краплина жиру на воді’ [39, 5, с. 38]. Префікс *ле-*, на нашу думку, можна вилучити в укр. іменникові *лебурдэйка* – ‘убога хатина’ [18, I, с. 399] ~ *бурдэй* – ‘землянка, курна хата; циганський намет’, *бурдэйка* – ‘землянка; літня кухня’ [39, I, с. 50]. Наведений приклад цікавий тим, що префікс *ле-* в цьому випадку приєднується не до питомого слов’янського слова, а до запозичення, найімовірніше зі східнороманських мов (молд. *бордэй*, рум. *bordéi* ‘землянка’ < іт. *bordello* – ‘хатина; дім розпусти’ [14, 1, с. 299]). Значна поширеність у слов’янських мовах і діалектах забезпечила його адаптування в мовній системі і навіть можливість здобувати експресивне забарвлення за рахунок слов’янського префікса *ле-*. Привертає увагу також укр. дієслово *лавустіти* – ‘базікати, белендіти’ [18, I, с. 395]. Кваліфікується як незрозуміле. Сумнівним видається можливий зв’язок із *лавута* – ‘дурень’ [14, 3, с. 178]. Можливо, доцільніше це дієслово співвідносити з д.-руськ. *ѡстити* – ‘спонукати’ [36, III, с. 1282], рос. *устить* – ‘когось намовляти, підмовляти, підбурювати, спокушати’ [11, IV, с. 514], діал. *устіть* – ‘бентежити, налаштувати’, *уститься* –

‘нападати, леститися на чуже’ [12, с. 293] ~ рос. *уста*, укр. *вуста* < псл. *usta – ‘губи’, укр. префіксальними формами *під’устіти*, *підущати* ‘підбурювати’ [19, II, с. 651], рос. діал. *на’устить*, *наустить* – ‘нацькувати (собаку), ‘підбурити, під’юдити, підштовхнути (на щось погане)’ [30, 20, с. 250]. Якщо наше припущення підтвердиться, тоді список дієслів із префіксом *ла-* розшириться ще на одну одиницю.

Поза межами розглянутого матеріалу залишилися пропріальні лексеми. Видається, що антропонімикон слов’ян у цьому випадку може поповнити й урізноманітнити подібні структурні одиниці. Реєстр таких антропонімів у результаті онімізації апелятивів, звичайно, повторює вже відомі словотвірні моделі, де наявний префікс із формантом *-л-*, наприклад: рос. *Легода* Емельян, 1495 р., Новгород [4, с. 179], укр. Андрій *Лагода*, 1718 р. [24, с. 66], суч. укр. прізвище *Логода* [3, с. 164], укр. *Л’алока* < *лалока* [26, I, с. 579]. Для окремих антропонімів префікс констатується при його виникненні, тобто в цьому випадку відповідна апелятивна стадія може бути відсутньою, наприклад, укр. прізвища *Лититаренко* [7, 2, с. 18] < *Ли-титаренко* – пор. антропонім *Титаренко* [39, с. 254], Хведор *Лококотишинь* зять, 1718 р. [13, с. 229] < *Лококотиха*. За структурою – це суфіксальне похідне від незасвідченого *лококот < псл. *kokotъ [43, 10, с. 117], континуанти якого простежуються в усіх слов’янських мовах, зокрема в укр. *кóкот*, *кóкотень* – ‘пустун, жвава дитина’, сюди ж дієслово *кокотіти* – ‘белькотати, базікати’ [31, 2, с. 267]; *Лочмельов* [7, с. 26] < *Ло-чмельов* – пор. прізвище *Чмелев* (укр. *Чмельов*) – 14 осіб в Україні [6]; прізвисько *Лабабай* – с. Високі Цевеличі Локачинського р-ну Волинської обл. [33, 2, с. 122] – пор. антропонім *Бабай* [9, с. 15]; *Лашкіба* [34, с. 206] – форма з шепелявістю в корені (*с > ш*) < *Ла-скіба, пор. укр. антропоніми *Скіба*, *Скиба* [21, с. 763], проте для більшості антропонімів констатація наявності структур з відповідними префіксами вимагає додаткової етимологічної інтерпретації.

Українські прізвища *Лагойда* [7, 2, с. 4], Федорь *Лагойда* – подільський селянин, 1761 р. [38, с. 222], пол. *Łagojda* [46, VI, s. 15], а також *Лагайда* [8, с. 264], найімовірніше, доцільно вважати префіксальними антропонімами, пор. прізвища *Гойда* [21, с. 202], *Гайда* – солодковзвучні форми (*ј < л*) < *Говда* < *Голда*, мотивовані укр. *говда*, *говдя* – ‘дурна голова’ [31, 1, с. 380], діал. *гойда* – ‘високий худий чоловік’, *галда* – ‘неповороткий чоловік, роззява’, *голда* – ‘великий незграбний кінь’ [20, сс. 25, 27, 28] та ін. [детальніше див.: 15, с. 112–116].

Українські сучасні антропоніми *Леґейда* [7, 2, с. 11; 8, с. 76], Іван *Леґейда*, 1718 р. [24, с. 82], Евтух *Леґейденко*, 1718 р. [39, с. 125], *Легойда* [34, с. 208; 26, I, с. 587], прізвисько *Леґейдіха* – жителька с. Перемиль Горохівського р-ну Волинської обл. з характеристикою ‘дуже повна і ледача’ [33, 2, с. 130] доцільно співвідносити з відповідними апелятивами. Для антропоніма *Леґейда* базовим можна вважати укр. *леґейда* – ‘недотепа; ледар, лежень; незграбна людина, вайло’ [31, 2, с. 351], *леґейда* – ‘ледар, лінива, безпорадна людина’ [26, I, с. 581], бойк. *леґейда* – ‘ледащо, нероба’ [32, с. 255]. Українські етимологи вважають це слово запозиченням з пол. *legiejda* – ‘ледар; незграбна людина; нездара, недотепа, волоцюга’, *lezejda*, *lezejda*, *hygiejda* ‘т.с.’, де воно розглядається як нерегулярне жартівливе утворення від *legać* – ‘лягати’, споріднене укр. *лягати* [14, 3, с. 208; 44, с. 293]. Безперечно, сюди ж можна додати укр. (гуц.) *ларайда* – ‘ледар’ [10, с. 231], а також *логойда* – ‘бродяга, волоцюга, пройдисвіт, шибеник, опришок’ [40, с. 171] – вірогідне запозичення з української мови в угорську. На нашу думку, наведена префіксальна лексика привертає увагу негативною емоційною експресією і сягає базового *ла-райда* / *логойда* / *ле-ґейда* і може бути поставлена в один ряд із наведеними вище апелятивами, а також укр. діал. *гелда* – ‘роззява, дурнувата чи неповоротка людина’ [20, с. 27] < *gьlda.

Відомий факт засвідчення рос. прізвиська *Лабарда* – Новгородщина [30, 16, с. 214]. Для його пояснення доцільно залучити рос. діал. *лабарда* – ‘відстій хлібного квасу на дні пляшки’ [42, с. 180], блр. діал. *льбърда* – ‘страва з різних компонентів’ [17, с. 35]. У їх складі можна вилучити префікс *Ла-* / *ла-* і порівняти з укр. *барда* – ‘відходи виробництва на спиртових заводах, що використовуються для годівлі худоби’ [35, I, с. 105], *бурда* – ‘каламутний напій; погане пиво, несмачна рідка їжа’ [14, I, с. 299], рос. діал. *барда* – ‘брага’, ‘мутне питво, бурда’, ‘густе пійло для худоби з теплої води з домішкою житнього борошна’, *бурда* – ‘суміж чогось, щось змішане, перемішане’, ‘їжа, яка починає псуватися’, ‘рідина (брага), виготовлена для перегону самогону’ [30, 2, с. 111 – 112; 30, 3, 283], блр. діал. *барда* – ‘брага’ [37, с. 47] < **br̥da*. Гніздо **br̥dъ* / **br̥da* має надзвичайно розгалужену семантику. Його континуанти, а також форми, пов’язані з вищерозглянутим прізвиськом якісним аблаутом, знайшли широке закріплення в антропонімії слов’ян, пор., наприклад, префіксальні укр. прізвища Антон *Ли-берденко*, 1718 р. [24, с. 121], а

також сучасне прізвище *Ле-берда́* [34, с. 207]. Поміж них, крім префіксальних утворень *Ла-барда*, *Ли-берденко*, зафіксовано чимало утворень з іншими префіксами, а завдяки ним антропоніми здобули емоційне забарвлення: блр. *Кабарда* < *Kabьrda, укр. *Чеберда* < *Їebьrda, укр. *Шабурда* < *Їebьrda [детальніше про це: 41, с. 294].

На наш погляд, до низки антропонімів із префіксом *Ла-* можна зарахувати укр. *Ла-ба́нда* [34, с. 204], пол. *Ła-banda* [46, VI, с. 5] з огляду на існування рос. деривата *Бандин* Юхно – Новгород, 1495 р. [4, с. 24], блр. *Банд*, *Бонда* [1, сс. 40, 58], пол. *Vand*, *Vanda* [46, I, с. 159]. Враховуючи денталізацію *-л- > -н-* перед *-д-*, їх виправдано співвідносити з першопочатковим *Болда < *Vьlda [детальніше про гніздо **Vьld-* див.: 15, с. 12 – 47]. Пролити світло на мотивацію антропонімів допомагають рос. діал. префіксальні дієслова *лаба́ндать*, *лабайда́ть*, *лабодáть*, *лобада́ть* (форми з абсорбцією плавного), *лобайда́ть* і под. – ‘говорити, розмовляти’, ‘говорити багато й даремно, теревенити, бовкати’, ‘стукати, гриміти, грохотати’, ‘тинятися, хилитатися’, ‘дрижати, трястися’ [28, 3, с. 85 – 86], *лоба́ндать* – ‘шуміти, кричати, говорити голосно’ [30, с. 17, 94], *лобайда́ть* – ‘тинятися без мети’, ‘плескати язиком’, ‘трястися’ [т.с.]. Існує фактичний матеріал для можливості виділення префікса *Ла-* також в генетично спорідненому антропонімі *Ла-байдак*, мотивованого апелятивом *лабайдак* – ‘ледар, мерзотник’ [31, 2, с. 336], – пор. укр. прізвище *Байдак* [9, с. 17], блр. *Балдак*, *Байдак*, *Бандак* [1, с. 34], пол. *Vajdak* [46, I, s. 127]. Апелятив *лабайдак* вважається не зовсім прозорим. Спроба пояснення його як контамінації слів *лайдак* і *байда* або як видозмінене запозичення з пол. *labajda* – ‘нездара, розтелепа’ [14, 3, с. 173] видається структурно не виправданим. Існування укр. лексики *бейдак* – ‘дурень, бовдур’ [31, 1, с. 48], рос. діал. *ба́йда́к*, *байда́ка* – ‘пустун, бешкетник; дурень’, *бить байдаки* – ‘вештатися без діла, бити баклуші’ [30, 2, с. 53], діал. блр. *байдак* – ‘гультьяй’ [39, 1, с. 25], які як солодкозвучні форми входять до обширного гнізда псл. *vьldakь, детального описаного в [15, с. 31 – 32], і вказують на правдоподібність вилучення у слові *лабайдак* применного префікса *ла-*.

Етимологічна інтерпретація дозволяє поміж антропонімів структури *тьрт* вилучити ще одне утворення з префіксом *Ла-* – укр. прізвище *Ла-кірбай* [34, с. 205], структурно співвідносне з укр. *Кірбай* [21, с. 377], блр. *Карбай*, *Кірбай* [1, с. 202], пол. *Kierbaj* [46, IV, 594] < *Кырбай < *Корбай < *Кьrбайь [про псл. *кьrбайь див.: 16, с. 111].

Розглянутий матеріал дозволив не лише поповнити новими прикладами кількість лексем із префіксом *л-* різної вокалізації, але й засвідчити продуктивність префіксальних онімних одиниць.

Список використаної літератури

1. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
2. Бјелетић М. Исковрнути глаголи. Типови експресивних превербалних форманата (на српском и хрватском језичком материјалу): монографије 2 / М. Бјелетић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2006. – 490 с.
3. Богдан Ф. Словник українських прізвищ у Канаді / Ф. Богдан. – Вінніпег; Ванкувер : Накладом Ономаст. комісії УВАН і Канадськ. назвознавчого ін-ту, 1974. – 354 с.
4. Веселовский С. Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии / С. Б. Веселовский. – М. : Наука, 1974. – 382 с.
5. Владимирская Н. Г. Полесская терминология ткачества / Н. Г. Владимирская // Лексика Полесья : материалы для полесского диалектного словаря. – М. : Наука, 1968. – С. 193 – 280.
6. Вся Украина – жители [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nomer.org/allkraina/>.
7. Глуховцева К. Д. Словник прізвищ жителів Луганщини / К. Д. Глуховцева, І. Я. Глуховцева, В. В. Леснова. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – Т. 2. – 363 с.
8. Горпинич В. О. Прізвища Дніпровського Припоріжжя (словник) / В. О. Горпинич, І. А. Корнієнко. – Дніпропетровськ : Пороги, 2003. – 271 с.
9. Горпинич В. О. Прізвища степової України : словник / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 2000. – 405 с.
10. Гуцульські говірки : короткий словник / уклад.: Г. Гузар, Я. Закревська, І. Єдлінська та ін. – Львів, 1997. – 232 с.
11. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М. : Русский язык, 1982. – Т. IV. – 683 с.
12. Дополнения к Опыту областного великорусского словаря. – СПб. : Изд-во 2-го отд. императ. АН, 1858. – 328 с.
13. Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII – XVIII ст. Т. I. : Компуті та ревізії Полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. / упоряд. В. О. Мокляк. – Полтава : АСМІ, 2007. – 398 с.

14. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О.С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.; 1989. – Т. 3. – 549 с.; 2006. – Т. 5. – 703 с.
15. Казлова Р. М. Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд : у двух тамах / Р. М. Казлова. – Гомель : ГГУ, 2000. – Т. I. – 260 с.
16. Козлова Р. М. Структура праславянскаго слова. Праславянское слово в генетическом гнезде / Р. М. Козлова. – Гомель, 1997. – 412 с.
17. Крывіцкі А. А. Рэгіянальная лексіка з паўночнай Віцебшчыны / А. А. Крывіцкі // Народная лексіка / пад рэд. А. А. Крывіцкага, Ю. Л. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – С. 31 – 38.
18. Малорусько-німецький словар / улож. Є. Желехівський, – Львів, 1886. – Т. I. – 426 с.
19. Малорусько-німецький словар / улож. Є. Желехівський і С. Недільський. – Львів; Lemberd, 1886. – Т. II. – С. 595 – 1117.
20. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко. – Одеса : Вид-во Одеск. держ. ун-ту, 1985. – 78 с.
21. Новикова Ю. М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / Ю. М. Новикова. – Донецьк : Вебер, 2007. – 994 с.
22. Областной словарь вятских говоров / под ред. З. В. Сметаниной. – Киров, 2008. – Вып. 5. – 229 с.
23. Петлева И. П. О русских диалектных лексемах с префиксами *ла-*, *ле-*, *ло-*, *ли-*, *лу-* / И. П. Петлева // Этимология 2009 – 2011. – М. : ИРЯ РАН, 2012. – С. 217 – 221.
24. Присяга Миргородського полку 1718 року / опрац. Д. Вирський і Р. Москаленко. – К. : Ін-тут історії України НАН України, 2012. – 233 с.
25. Псковский областной словарь с историческими данными / ред. коллегия: Б. А. Ларин, А. С. Герд, С. М. Глуסקина и др. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1967. – Вып. 1. – 197 с.
26. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ : у 2-х т. / Ю. Редько. – Львів : Наук. т-во ім. Шевченка, 2007. – Т. I. – 720 с.
27. Селигер : материалы по русской диалектологии : словарь / под ред. А. С. Герда. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – Вып. 3. – 333 с.
28. Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / гл. ред. А. С. Герд. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. – Вып. 3. – 414 с.

29. Словарь русских говоров Среднего Урала / под ред. А. К. Матвеева. – Свердловск : Средне-Уральск. книжное изд-во, 1964. – Т. I. – 207 с.
30. Словарь русских народных говоров / под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. – М.; Л.; СПб.: Наука, 1966. – Вып. 2. – 144 с.; 1977. – Вып. 13. – 358 с.; 1980. – Вып. 16. – 376 с.; 1981. – Вып. 17. – 383 с.; 1985. – Вып. 20. – 376 с.; 2003. – Вып. 37. – 415 с.
31. Словарь української мови / упоряд. Б. Грінченко. – К., 1907. – Т. 1. – 494 с.; 1908. – Т. 2. – 573 с.; 1909. – Т. 4. – 563 с.
32. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 687 с.
33. Словник прізвиськ північно-західної України / упор. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ „Вежа” ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. – Т. 2. – 454 с.
34. Словник прізвищ : практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / укладачі: Н. Д. Бабич, Н. С. Колесник, К. М. Лук’янюк (гол. ред.) та ін. – Чернівці : Букрек, 2002. – 423 с.
35. Словник української мови / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка 1979. – Т. I. – 799 с.
36. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. – М. : Изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – Т. III. – 1684 с.
37. Сцяшковіч Т. Ф. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 618 с.
38. Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имен / Н. М. Тупиков // Записки Отделения рус. и славян. археологии имп. Русского археологического об-ва. – СПб., 1903. – Т. 6. – С. 86 – 914.
39. Тураўскі слоўнік / склад.: А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін та ін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – Т. 1. – 254 с.; 1987. – Т. 5. – 423 с.
40. Чопей Л. Русько-мадярский словарь / Л. Чопей. – Будапешт, 1883. – 446 с.
41. Шульгач В. П. Нариси з праслов’янської антропонімії : частина I / В. П. Шульгач. – К. : Довіра, 2008. – 413 с.
42. Элиасов Л. Е. Словарь русских говоров Забайкалья / отв. ред. Ф. П. Филин. – М. : Наука, 1980. – 471 с.
43. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. – М. : Наука, 1976. – Вып. 3. – 199 с.; 1983. – Вып. 10. – 198 с.; 1987. – Вып. 14. – 268 с.

44. Brückner A. Słownik etymologiczni języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1974. – 805 s.

45. Němec I. O slovanské expresivní předponě *la-* / I. Němec // Slavia XLVIII, 2 – 3. – 1979. – S. 120 – 123.

46. Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. – Kraków, 1992. – T. I. – 604 s.; 1993. – T. IV. – 682 s.; – T. VI. – 666 s.

Анотація

У статті пропонується розгляд структурних одиниць із префіксами з формантом *л-* різної вокалізації. Крім апелятивної лексики, залучаються та описуються поміна *propria*.

Ключові слова: *структура слова, префіксальні утворення, антропонім, етимологія.*

Аннотация

В статье предлагается рассмотрение структурных единиц с префиксами с формантом *л-* разной вокализации. Кроме аппеллятивной лексики, привлекаются и описываются поміна *propria*.

Ключевые слова: *структура слова, префиксальные образования, антропоним, этимология.*

Summary

The article considers the structural units with the prefixes with the formant *-l* in different vocalizations. In addition to the appellative lexicon nomina *propria* are involved and described.

Key words: *word structure, prefixal formation, anthroponym, etymology.*

УДК 81'373.2

Карпенко О. Ю.
Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова

ОНИМНЕ ЯКОРИННЯ

Бурхливий розвиток у сучасному мовознавстві маргінальних галузей на межі філології та філософії, психології, когнітології, нейрофізіології тощо призвів до появи нових тенденцій і в ономастиці. Невпинне просування процесу наукового розвитку, еволюції цієї наукової галузі своїм наслідком має розширення кола студій пропріальної лексики,

зокрема появу когнітивного напрямку. Когнітивна ономастика, за формулюванням Д. Г. Бучка, „вивчає буття власних назв у ментальному лексиконі, форми концептуалізації власних назв і способи організації онімних концептів в онімії фрейми” [8, с. 140]. Видається плідним до когнітивних ономастичних студій додати певні аспекти та методи нейролінгвістичного програмування, що дозволить дослідити пропріальні концепти під новим кутом зору. Т. Ю. Ковалевська вважає парадигму нейролінгвістичного програмування актуальною для сучасного українського мовознавства, бо можливість верифікації психосемантичних детермінант через нейролінгвістичні метапрограми дає підстави для визначення інваріантів ментальності як світоглядного конгломерату [2].

У когнітивних розробках власні назви вивчаються не в текстах, не в мові, як то чинить традиційна ономастика, а в ментальному лексиконі, що певним чином перегукується із твердженням Р. Ділтса, що „нейролінгвістичне програмування вивчає проблему впливу мови на програмування психічних процесів ..., яким чином психічні процеси й нервова система формують нашу мову й мовні шаблони та відбиваються у них” [1, с. 16]. Когнітивна ономастика досліджує мовні процеси на вході (невідомий раніше окремій людині онім входить у її ментальний лексикон або твориться самою людиною) та на виході (онім виходить із ментального лексикону для спілкування в мовленні або зовсім із нього випадає, забувається). Розвитку когнітивної ономастики також істотно допомагають розмаїті експерименти із власними назвами й особливо – формування асоціативних полів, встановлення асоціативного значення слова. Входячи до ментального лексикону, власні назви трансформуються, зазнають переробки, стаючи **концептами**, які ми розуміємо як одиниці збереження інформації в ментальному лексиконі. Більш-менш чітко виражена одиниця інформації у процесі людського мислення формується в концепт, структуру якого складають „когнітивні ознаки різного ступеня яскравості (актуальності) для когнітивної свідомості етносу” [7, с. 68]. Завдяки процесам концептуалізації, а також категоризації концепти не лише витворюються зі слів у ментальному лексиконі, а й постійно осмислюються, уточнюються, збагачуються і знаходять своє оптимальне місце в ментальному лексиконі, зрештою шикуючись у фрейми та їх дрібніші об’єднання – субфрейми. Фреймове об’єднання концептів спирається на групування денотатів, на позамовну дійсність, як вона пізнається ментальним лексиконом.

Основний постулат нашої теорії базується на припущенні існування концентричної структури будь-якого онімічного (зокрема антропонімічного) фрейму. Коло – це основна фігура кожного індивідуального фрейму, тоді як у мовному фреймі кіл бути не може, хоч він теж має центр і периферію. Адже структурація індивідуального фрейму є чисто суб'єктивною, а структура корпоративних та загальномовних фреймів (абстрактних і певною мірою уявних, бо побудованих теоретично) має об'єктивну орієнтацію. В індивідуальному онімічному фреймі розрізняється щонайменше чотири кола: **ти**-коло, **Ви**-коло, **вони**-коло і **потенційне** коло. Найближче **ти**-коло, куди входить і наймення власника ментального лексикону, включає наймення членів своєї родини, близьких друзів. Наймення як таке тут стає другорядним виразником концепту. В цьому колі вербальне вираження концепту супроводжується великим масивом різноманітної невербальної, зокрема й емоційної інформації. У друге коло антропонімічного фрейму (**Ви**-коло), що помітно ширше від першого, входять наймення людей, яких власник ментального лексикону знає особисто. Тут основними репрезентантами концептів є саме антропоніми. Залежно від ступеня знайомства – ім'я, ім'я та по батькові, прізвище, інколи прізвисько. Це друге коло має теж виразно денотатний характер і поєднує вербальну інформацію з помітними обсягами невербальної. Третє коло індивідуального антропонімічного фрейму складають наймення історичних осіб. Для власника ментального лексикону це – люди, з якими він особисто не знайомий. Інакше кажучи, історичних осіб пізнають не від денотата до імені, як це маємо в перших двох колах, а від імені до денотата. Четверте, останнє, потенційне коло індивідуального антропонімічного фрейму складають антропоніми, що оточують ментальний лексикон, але до нього не входять. Людина цих антропонімів не знає. Однак вона знає про їх існування, має певну інформацію про їх прикмети. Загалом висновковуємо, що потенційне коло є невід'ємним, органічним компонентом індивідуального онімічного фрейму – саме воно є регулятором онімічного фрейму, будучи джерелом його поповнення і вмістилищем його відпалих компонентів, бо „наша пам'ять є дуже гнучкою та рухомою, її можна порівняти з величезною чорною дошкою, на якій безперервно щось пишеться й витирається” [4, с 385].

Синтез певних аспектів нейролінгвістичного програмування та когнітивної ономастики дозволить нам ввести до нашої теорії щонайменше

один, але дуже вагомий термін – **якоріння**. **Якір** – це „стимул в теорії умовних рефлексів І. П. Павлова, який позасвідомо викликає постійну реакцію (стан, настрій) в людини” [5, с. 164]. Дійсно, процес якоріння є щільно пов’язаним із рефлекторною теорією, яку розробляли І. П. Павлов, І. Ф. Толочинів, Е. Твітмайер. Термін **якоріння** з’явився значно пізніше у роботах Р. Бендлера, Д. Гріндера, А. Тверського, Д. Канемана та ін. За О. О. Селівановою, якоріння – „психологічний пусковий механізм каузації, що характеризується тенденцією будь-якого елемента досвіду викликати в пам’яті весь досвід і має рефлекторну й асоціативну природу” [6, с. 799]. Природу якоріння А. Тверський та Д. Канеман розуміють так: „Різні точки відліку призводять до різних оцінок, які є упередженими щодо ініціальної значущості. Ми називаємо цей феномен якорінням” [13, с. 1128]. Тобто якір – це „внутрішня чи зовнішня репрезентація, яка відтворює іншу репрезентацію” [9, с. 191].

Якорі – це „прості, очевидні, всеосяжні процеси”, які забезпечують нам внутрішню стенограму, „за якою відразу підключаються ресурси для негайної реакції на ситуацію” [10, с. 175–176]. Якорі можуть бути встановленими самим життям, як, наприклад, шлюбний марш Мендельсона може в деяких людей (але не в усіх) викликати щасливі спогади про весілля з відповідним настроєм та фізіологічною реакцією. Крім того, якорі можуть свідомо чи ні встановлюватися іншими людьми – щось випадково чи навмисно зроблене, знову ж таки, може викликати постійну реакцію. Найяскравішим прикладом саме такого типу якоріння може бути політична реклама, яка переважно базується на маніпулюванні свідомістю реципієнтів.

Якорі можуть бути позитивними або негативними, що залежить від похідної ситуації та її наслідків для окремого індивіда. Скажімо, ім’я першої вчительки цілком можливо буде викликати цілий комплекс позитивних реакцій: відчуття вдячності, людського тепла, порозуміння, цікавості. Людина може пам’ятати її голос, її образ, навіть запах її парфуму. Тобто якір може бути репрезентовано в усіх репрезентативних системах – візуальній, аудіальній, кінестетичній. Чим більше задіяно систем та підсистем, тим сильніший якір, який закріплюється поступово в усіх типах пам’яті [11, с. 258–261] – сенсорній, короточасній та довгочасній (чи семантичній), причому тільки в останній онім-якір кодується візуально, акустично або кінестетично.

Природу якоріння у нейролінгвістичному програмуванні пояснюють через явище рефлекторних реакцій та процесів асоціювання [3, с. 287].

Якір завжди викликає певну **фізіологічну** реакцію, на відміну від простого асоціативного зв'язку, бо **асоціація** – це „динамічний тимчасовий нервовий зв'язок між ... психічними явищами ..., а також їхніми позначеннями в мові, який утворюється за певних умов на підставі рефлексу суб'єктивного реагування на відповідні стимули” [6, с. 44]. Тобто відмінність якоря від асоціації полягає, по-перше, у фізіологічній складовій реакції на стимул, по-друге, у часі існування зв'язку із стимулом. Якір – це постійний, а не тимчасовий зв'язок, який актуалізується за будь-яких обставин. Оскільки саме онімічні концепти пов'язуються з іншими складниками ментального лексикону як їх упорядники й організатори, то можна твердити, що власні назви оптимізують роботу ментального лексикону й підвищують його ефективність. Саме оніми слугують найпотужнішими якорями, особливо коли ці оніми належать до першого кола. Можемо припустити, що потужні якорі охоплюють усі без винятку власні назви цього кола.

Узагальнюючи викладене, можна сказати, що у мові та її використанні, тобто в комунікації, власні назви є необхідним, обов'язковим компонентом. У ментальному лексиконі організаційна роль, функціональна вагомість власних назв стає ще більшою. Власне кажучи, найвагомішою видається роль власних назв у процесі запам'ятовування і, відповідно, згадування. Меншою, але теж важливою є робота онімів під час формування та формулювання думки, а відтак – комунікації, усного та писемного спілкування. Ще меншу, однак теж досить помітну навантаженість власні назви мають при сприйнятті та розумінні тексту. Оніми першого кола – це якорі, тобто вони викликають не тільки асоціативну реакцію, а й фізіологічну. Яскравим художнім прикладом цього є зображення реакції головної героїні саги С. Мейер „Сутінки” на ім'я її коханого:

„The name stirred something inside me, something that began to claw its way toward the surface, something I knew I didn't want to face”¹ [12, с. 72];

„The sound of his name unleashed the thing that was clawing inside of me – a pain that knocked me breathless, astonished me with its force”² [12, с. 73];

---

¹ Це ім'я зворухнуло щось всередині мене, щось, що почало продиратися кігтями на поверхню, щось, з чим, як я розуміла, мені не хотілося стикатися (пер. – О. К.).

² Звук його імені вивільнив те, що дерлося у мене всередині – біль затамував мій подих, вразив мене своєю силою.

„His name sent another wave of torture through me”¹[12, с. 73].

Одним із найпродуктивніших методів дослідження когнітивної ономастики є асоціативний експеримент. До власне психолінгвістичного експерименту зі встановлення асоціативного наповнення оніма можемо додати безпосереднє спостереження за реакціями інформанта – калібрування, завдяки якому дослідити фізіологічну реакцію на онім. За певними ознаками спостерігач встановлює присутність яскравої фізіологічної реакції на певний стимул, що й дозволить віднести його до першого кола індивідуального онімічного фрейму, бо до цього кола мають входити тільки ті пропріальні одиниці, якоріння яких відбулося.

Список використаної літератури

1. Дилтс Р. Фокусы языка / Р. Дилтс // Изменение убеждений с помощью НЛП. – СПб. : Питер, 2011. – 256 с.
2. Ковалевська Т. Ю. Перспективи нейролінгвістичного програмування в сучасному мовознавстві / Т. Ю. Ковалевська // Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1077>
3. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2001. – 344 с.
4. Майерс Д. Психология / Д. Майерс. – Минск : Попурри, 2008. – 848 с.
5. Плигин А. А. Руководство к курсу НЛП-Практик / А. А. Плигин, А. В. Герасимов. – М. : Твои книги, 2009. – 576 с.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
7. Стернин И. А. Когнитивная интерпретация в лингвокогнитивных исследованиях / И. А. Стернин // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 65 – 69.
8. Словник української ономастичної термінології / уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. – Х. : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
9. Холл М. Полный курс НЛП / М. Холл, Б. Боденхамер. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 635 с.
10. Элиас Д. Поиск истинной магии: трансперсональный гипноз и гипнотерапия / НЛП / Д. Элиас. – М. : Профит Стайл, 2008. – 400 с.
11. Gross R. Psychology. The Science of Mind and Behavior / R. Gross. – 6th ed. – L. : Hodder Education, 2010. – 902 p.
12. Meyer S. New Moon / S. Meyer. – L. : Atom, 2010. – 497 p.

---

¹ Його ім'я піддало мене новим тортурам.

13. Tversky A. Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases / A. Tversky, D. Kahneman // Science, New Series. – Vol. 185, No. 4157. – 1974. – P. 1124 – 1131.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню онімних психоментальних комплексів.

Ключові слова: когнітивна ономастика, нейролінгвістичне програмування, онім, ментальний лексикон, якоріння.

Аннотация

Статья посвящена изучению онимных психоментальных комплексов.

Ключевые слова: когнитивная ономастика, нейролингвистическое программирование, оним, ментальный лексикон, якорь.

Summary

The article is dedicated to onymic psychomental complexes.

Key words: cognitive onomastics, neuro-linguistic programming, onym, mental lexicon, anchor.

УДК 811.161.2

Ковтюх С. Л.

**Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка**

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ФЛЕКСІЙ ВОКАТИВА В УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩАХ II ВІДМІНИ МІШАНОЇ ГРУПИ

Постановка проблеми. В українському мовознавстві не так багато праць, присвячених функціонуванню форм кличного відмінка, зокрема у призвищах. У граматиках, посібниках, словниках зазвичай зафіксовані морфологічні парадигми апелятивів і тільки спорадично – власних назв. Крім того, мовці уникають використання спеціальних словоформ вокатива для призвищ II відміни мішаної групи, уживаючи в цій функції номінатив. Такому явищу є кілька пояснень: нехтування вокативом у радянські часи (його навіть позбавили статусу відмінка, іменуючи кличною формою), незнання особливих закінчень, свідоме ігнорування спеціальних форм під впливом інших мов, наприклад російської, активізація загальнослов'янської тенденції заміни словоформ кличного відмінка називним та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різномасштабні проблеми кличного відмінка (етимологію, функції, морфологічні, синтаксичні ознаки тощо) вивчали О. А. Албул, С. П. Бевзенко, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Є. Г. Кравченко, І. Г. Матвіяс, М. Я. Плющ, С. П. Самійленко, М. С. Скаб, О. О. Тараненко та ін.

У словниках, лексикографічних додатках до дисертацій та монографій прізвища найчастіше подані в називному відмінку [Див.: 4, с. 7, 12 – 13]; у деяких джерелах – в інших формах: у „Довіднику українських прізвищ” (1968) Ю. К. Редька засвідчені флексії Р., Д., О. в. однини та Н., Р. в. множини чоловічих прізвищ; у „Словнику прізвищ жителів Луганщини” у 2 томах (2010) за редакцією К. Д. Глуховцевої вміщена інформація про закінчення Р., Д. та О. в. однини, проте в жодному друкованому довідковому виданні не вказані флексії Кл. в. однини українських прізвищ.

Повні парадигми частини досліджуваних назв подано в електронному виданні „Словники України” (2001 – 2010), з одного боку, серед них спорадичні приклади лексем II відміни мішаної групи, з другого – трапляються помилки.

В „Українському правописі” стосовно вокатива прізвищ II відміни зазначено: „Прізвища прикметникового походження на **-ів (-їв), -ов, -єв (-єв), -ин, -ін (-їн)**, як *Глі́бов, Королі́в, Пу́шкін, Романі́шин, Тютчєв, Чапа́єв, Щоголі́в*, при звертанні мають як форму називного, так і форму кличного відмінка: *Глі́бов* і *Глі́бове* та ін. ... У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище завжди виступає у формі називного відмінка: *дру́же Макси́менко, коле́го Іваничу́к, ...товари́шу Гонча́р*” [10, с. 74]. На нашу думку, варто у словозмінних парадигмах для вокатива прізвищ II відміни чоловічого роду, як і для всіх інших іменників, рекомендувати тільки форми зі спеціальними закінченнями, де це можливо, навіть у сполученні з іншими власними чи загальними назвами.

Системний опис відмінювання розгляданих антропонімів здійснений О. М. Кашталян у кандидатській дисертації „Словозмінна парадигматика українських прізвищ” (2010), що стала основою однойменної монографії (2012), у якій ми на правах редактора й співавтора по-новому переосмислили, змінили та доповнили деякі положення, зокрема кардинально перебудували підрозділ про словозміну прізвищ II відміни мішаної групи й, відповідно, 2 додатки: додаток А. Таблиці відмінювання

елементарних парадигматичних класів українських прізвищ та додаток Б. Репертуар елементарних парадигматичних класів українських прізвищ.

Мета статті – вивчити специфіку вживання закінчень кличного відмінка в українських прізвищах II відміни мішаної групи.

Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути, які прізвища чоловічого роду відмінюються за зразком іменників II відміни мішаної групи; 2) проаналізувати чинники, що впливають на вибір флексії вокатива досліджуваних антропонімів; 3) з'ясувати рекомендовані закінчення для словоформ кличного відмінка однини в межах ЕПК (елементарних парадигматичних класів) українських прізвищ II відміни мішаної групи.

Виклад основного матеріалу. До II відміни мішаної групи належать чоловічі прізвища з кінцевою твердою шиплячою фонемою основи /ж, ч, ш/ (на -д^ж досліджуваних антропонімів не зафіксовано) та на -я^р (останні утворені переважно від назв осіб за родом діяльності, у яких наголос при відмінюванні переміщується із суфікса на флексію): *Чиж, Тиж, Стóрож, Берéзич, Бобáнич, Вовкáнич, Гарасéвич, Горбáч, Данкáнич, Зозу́лич, Квич, Малисéвич, Окунéвич, Поп'юркáнич, Рісич, Уля́нич, Устияно́вич, Яцкáнич, Неда́йборц, Печі́борц, Видіиш, Дéреш, Кéкиш, Кінаш, Сабада́ш, Фéдиш, Хáриш, Худа́ш, Цвєньгріш, Юра́ш, Ярош; Дігтя́р, Козя́р, Шуля́р, Вовня́р, Мазя́р, Скля́р, Соля́р* та ін.

На морфологічну парадигматику вказаних прізвищ, зокрема на вибір вокативної флексії -у чи -е, мають вплив такі чинники: допрізвищева (або доонімна) семантика; відхилення від прогнозованих форм; залежність вибору закінчення від словотворчого суфікса чи фіналі основи; акцентуація тощо.

Частина прізвищ омонімічна загальним назвам: *борц, гарма́ш, горбáч, дéреш* (діалектне – чалий кінь або віл), *діди́ч, кулі́ш, лемі́ш, м'яку́ш, отченáш* (розмовне – молитва), *паві́ч, попади́ч, у́лич* (представник стародавнього племені), *дігтя́р, шкля́р, мазя́р* (продавець дьогтю); чоловічим іменам: *Лука́ш, Мі́клош*; іменам по батькові: *Архі́пович, Дани́лович, Кири́лович, Кузьмі́ч, Мику́лич, Миро́нович, Омеля́нович, Охрі́мович, Пили́пович, Са́вич, Хоми́ч, Які́мович, Янови́ч, Яре́мович* та ін. Прізвища на -ович від подібних імен по батькові зазвичай відрізняються наголошенням, рідше така закономірність характерна для імен по батькові на -ич (як правило, прізвища, утворені від останніх, збігаються

наголошуванням із назвами по батькові). Одна назва омонімічна займенниковому слову *нич* (діалектне – *нічого*) [4, с. 106].

Переважає більшість прикладів цієї групи має спільнослов'янський суфікс **-ич**, що походить з **-*itjo** чи **-*itjъ**. С. П. Бевзенко підрахував, що у XVII ст. на Чернігівщині прізвища на **-ич**, **-ович** (**-евич**) серед інших посідали третє місце – понад 4,1 % [1, с. 27 – 28]. За даними словника Ю. К. Редька, у сучасній українській мові їх 6,1 % [8, с. 164]. Прізвища на **-ич**, **-ович** (**-евич**) творилися переважно від чоловічих чи жіночих імен та прізвищ батьків, що вказує на канцелярське походження цих дериватів. Спорадично, на думку О. Д. Неділько, ці антропоніми походили від назви ремесла або посади батька (пор. Максим *Стельмахович*) [7, с. 136 – 137].

Досліджуючи вокатив в українській мові, В. С. Чепель зазначав: „Слова на *ч, х, ш* у кличній формі мають ненаголошене закінчення *-у*, рідко *-е*: *глядáч – глядáчу, доповідáч – доповідáчу*” [11, с. 27]. В „Українському правописі” зафіксовано, що закінчення **-е** мають „власні назви з основою на **ж, ч, ш, дж**” [10, с. 74], проте серед прикладів апелятивної лексики, зокрема назв істот-осіб після фонем **/ч/**, що постала на місці **/к/** (*чумáче*) та **/ц'/**: *жéнче, крáвче, молóдче, хлопáче, шéвче*, тільки один онім – *Довбуше* [10, с. 74]. У цьому самому параграфі (§ 53) чинного правопису засвідчено, що в Кл. в. флексію **-у** мають „іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім **ж**)” [10, с. 74]. Така невизначеність породжує хитання у виборі флексії Кл. в. однини прізвищ: *Ей, пане куме, пане Барабаше, Пане гетьмане молодий!* – *Ей, пане куме, пане Барабашу, Пане гетьмане молодий!* (Народна дума).

Такі самі думки висловлює І. Г. Матвіяс. Аналізуючи відмінювання слів чоловічого роду II відміни, учений констатує: „Закінчення **-у** мають ... іменники із стверділими шиплячими приголосними основи (*читáчу, слухáчу, сівáчу, товáришу, погóничу*)” [5, с. 117]. Крім того, дослідник зазначає в іншій праці: „Перед закінченням **-е** кінцеві приголосні основи” **/г/, /к/, /х/** чергуються із шиплячими **/ж/, /ч/, /ш/**: „*друг – друзé, козák – козáче, Явтух – Явту́ше*. Серед таких іменників зустрічаються випадки хитання в уживанні флексії кличної форми **-е** та **-у**... Закінчення **-е** мають також іменники чоловічого роду м'якої групи з суфіксом **-ець**” (із чергуванням **/ц'/–/ч/**): „*хлопáче, стрі́льче, шéвче, крáвче, молóдче, але мудрецю́, комсомольцю́*” [6, с. 106].

Отже, флексія **-е** після стверділих шиплячих у формі Кл. в. однини засвідчена не тільки в іменниках мішаної, а й твердої та м'якої груп, де

шиплячі з'явилися внаслідок давніх історичних чергувань приголосних фонем. Іншомовні іменники на /г/, /к/, /х/ обирають флексію -у з метою уникнення чергування, зумовленого І палаталізацією, як нехарактерного для них. Таким чином, частина іменників на приголосну тверду шиплячу фонему, на /г/, /к/, /х/ та -ець має вокативне закінчення -е, частина – -у.

У праці „Морфологія української мови” В. О. Горпинич звертає увагу на те, що вибір аломорфних закінчень -у чи -е в Кл. в. однини серед інших причин зумовлений „фонемною будовою іменників – основи на **ж, ч, ш** мають флексію -у: *небожу, доповідачу, сестричу, синашу*” [2, с. 81]. Перший приклад цього списку, можливо, помилковий: автори „Граматичного словника української літературної мови. Словозміна” (2011) та „Словників України” (2001 – 2010), а також О. О. Тараненко пропонують словоформу вокатива *небоже* (у першому джерелі з наголосом на першому складі, у другому й останньому – з подвійною акцентуацією першого та другого складів) [3, с. 655; 9, с. 113].

Усі загальні назви чоловічого роду на /шч/ (графічно на літеру **ща**), зафіксовані в „Інверсійному словнику української мови” (1985) на с. 587: *плац, хац, свиц* (2 значення), *приц, кліц, пробоц, овоц, хвоц, борц, куц, хруц, плюц, хлюц, ляц* (2 значення), *підляц, хряц* (3 значення), відповідно до „Словників України”, у Кл. в. однини мають флексію -у, проте для 2 омонімічних до вказаних апелятивів прізвищ *Борц* і *Плюц* автори електронного видання пропонують у вокативі закінчення -е: *Борце, Плюце*.

У „Граматичному словнику української літературної мови. Словозміна” (2011) також подано список слів на /шч/ (орфографічно **щ**), який майже збігається з попереднім: не зафіксовані лексеми – *хац, овоц*, додані слова – *доц, напівкуц* [3, с. 451]. Для них також характерна флексія -у у формі Кл. в. однини [3, с. 656]. У зразках словозміни іменників мішаної групи чоловічого роду в цій лексикографічній праці у Кл. в. однини запропоновано тільки закінчення -е для апелятивів на -ж: *екіпаже, страже, паже, небоже; корже, ноже, морже; шарже, грабеже, тираже* [3, с. 655, 656, 664]; для іменників на -ч – закінчення -у: *попівичу, помаранчу; родичу, силачу; смерчу, плачу, кумачу* [3, с. 655, 656, 665]; для слів на -ш – також флексію -у: *товаришу, грошу, ковшу, лемешу; кулешу* [3, с. 656, 665].

Таким чином, усі іменники – загальні назви – чоловічого роду II відміни мішаної групи, за даними „Граматичного словника” (2011), у Кл. в. однини

обирають певну флексію залежно від кінцевої приголосної фонему основи: на /ж/ – *-е* [3, с. 79 – 80]; на /ч/ та /ш/ – *-у* [3, с. 445 – 448, 449].

У словозмінних парадигмах апелятивів з основою на тверду шиплячу приголосну фонему основи О. О. Тараненко для лексем на *-ж* рекомендує зазвичай флексію *-е*: *консьєрже, стóроже, чі́же, не́бо́же, ко́рже, са́же, пля́же, ванта́же, міра́же, рубéже* [9, с. 112 – 116], хоч у стовпчику з парадигмами, що містять у вокативі закінчення *-у*, зафіксовано іменник *прóдаж* [9, с. 115]. Для останнього слова у „Граматичному словнику” (2011) та „Словниках України” (2001 – 2010) автори пропонують закінчення *-е*: *прóдаже* [3, с. 79].

У таблицях О. О. Тараненка переважна більшість загальних назв на *-ч* зафіксована із флексією *-у*: *погóничу, родичу, ткачу, нали́гачу, ме́чу, клі́чу, мого́ричу, пла́чу* [9, с. 112 – 116], один апелятив *харч* має у Кл. в. однини словоформу *ха́рче* [9, с. 116]. У „Граматичному словнику” він уживається з *-у* [3, с. 448], у „Словниках України” цей іменник кваліфіковано як слово подвійного – чоловічого або жіночого роду – відповідно першій категорії відповідає форма *ха́рчу*, а другій – *ха́рче*. О. О. Тараненко для іменників на *-ш* пропонує переважно вокативні словоформи з *-е*: *а́ркуше, фети́ше, ко́вше, леме́ше, спа́ше* [9, с. 114 – 116], проте *това́ришу* [9, с. 112].

У „Словниках України” зафіксовано, що не збігаються у формі Кл. в. однини деякі апелятиви й утворені від них прізвиська: *гарма́шу*, але *Гарма́ше*; *кулешу́* (помилковий наголос, варто *куле́шу* [3, с. 665]), але *Кулі́ше*. Однаковими закінченнями у вокативі характеризуються назва істоти *горба́чу* (*горба́ч*) та прізвисько *Горба́чу* (*Горба́ч*), власне ім'я та прізвисько *Лука́ше* (*Лука́ш*). Для апелятивів *де́реш* (діал., чалий кінь або віл), *м'яку́ш*, *лемі́ш* у Кл. в. однини рекомендують *де́решу*, *м'яку́шу*, *лемéшу*; для прізвиськ *Ілля́ш* і *Сабада́ш* – *Ілля́шу*, *Сабада́ше*. Іменник *гріш 1* (у значенні „у Росії XIX ст. – дрібна розмінна монета – іст.; незначна, мізерна грошова сума”) у вокативі зафіксовано із закінченням *-е* – *гро́ше*, а лексема *singularia tantum гріш 2* – „взагалі гроші” – із закінченням *-у* – *гро́шу*. І прізвиська, й омонімічні загальні назви на *-ж* тяжіють до вибору вокативної флексії *-е*: *Чи́же, чі́же, Ко́рже, ко́рже*.

У теоретичній частині, доданий до таблиць словозміни, О. О. Тараненко щодо пояснення вибору закінчення у Кл. в. лексем чоловічого роду II відміни мішаної групи висловлює такі міркування: флексію *-у* варто вживати в низці лексем „з основою на шиплячі

приголосні **ж** (рідко), **ч** (графічно також **щ**, але рідко), **ш**: *му́жу, пани́чу, синáшу* та ін.”; закінчення **-е** засвідчене в іменниках „з основою на шиплячі **дж, ж** (переважна більшість ім. з основою на цей приголосний), **ч** (графічно також **ш**), **ш**: *га́ндже, не́бо́же, хру́ще, коми́ше* та ін.” [9, с. 189]. Дослідник вважає, що власні імена у Кл. в. однини характеризуються варіантністю форм: *До́роше (-у), Тимо́ше (-у), Лука́шу (-е)* [9, с. 112, 114, 113].

Проаналізувавши різні погляди вчених щодо вживання флексій Кл. в. однини в іменниках чоловічого роду II відміни мішаної групи, варто зробити певні висновки щодо вибору закінчень вокатива для прізвищ.

Для антропонімів на **-р**, які відмінюються за зразком мішаної групи, характерна у Кл. в. тільки флексія **-е**: *Вовня́ре, Дігтя́ре, Мазя́ре, Шкля́ре*.

В іменах по батькові у вокативі в однині вживається виключно флексія **-у**, це підтверджують приклади з таблиць О. О. Тараненка – *Іллі́чу* [9, с. 113] та „Словників України”: *Ада́мовичу, Анто́новичу, Григо́ровичу, Давидовичу* тощо. Указаний підклас антропонімів сприяє тому, що й у прізвищах на **-ич, -ович (-евич)** засвідчене виключно закінчення **-у** в Кл. в. однини, наприклад: *Базиле́вичу, Гандзе́вичу, Глаго́личу, Глуха́ничу, Григу́личу, Грине́вичу, Гу́бичу, Дубне́вичу, Ду́дичу, Ду́мичу, Духне́вичу, Духно́вичу, Дяко́вичу, Калине́вичу, Кали́ничу, Калино́вичу, Лисе́вичу, Ліско́вичу, Малишке́вичу, Ма́мричу, Миля́ничу, Миляно́вичу, Николае́вичу, Олеське́вичу, Се́ничу, Сеньке́вичу, Шушке́вичу* та ін.

На нашу думку, прізвища із суфіксом **-ач** та омонімічні апелятиви, що стали твірною базою для цих антропонімів, повинні мати тотожні флексії у словоформах Кл. в., а саме: закінчення **-у**: *Горба́чу, Волоха́чу*. За аналогією до вищезазначених прізвищ назви на **-ач, -ич** із непрозорою семантикою тяжіють до словоформ вокатива на **-у**: *Волева́чу, Косила́чу, Осіда́чу, Уха́чу, Кві́чу*.

Спорадично прізвища на **-ч** можуть мати закінчення **-е** (назви із затемненою етимологією та переважно нерухомим наголосом на основі): *До́скоче, Кі́нче*. Можливо, це закінчення характерне і для антропонімів із фіналлю **/шч/** (орфографічно **щ**): *Бо́рице, Неда́йборице, Печі́борице, Трі́це*.

Нами проведений невеликий соціолінгвістичний експеримент: відомим науковцям, які професійно вивчають проблеми словозміни, рядовим філологам, аспірантам, студентам, пересічним громадянам-нефахівцям – пропонувалося поставити прізвище *Бориц* у вокативі, абсолютно всі опитувані висловилися на користь словоформи *Бо́рице*. За

нашими спостереженнями, якщо мовці не знають точно, якій флексії надати перевагу в Кл. в. однини лексем чоловічого роду II відміни мішаної групи, то вони обирають зазвичай **-е**. Можливо, такому вибору сприяють досить відомі форми вокатива, але не мішаної групи, а твердої на /г/, /к/, /х/, що чергуються із /ж/, /ч/, /ш/ перед голосною фонемою переднього ряду /е/ внаслідок I палаталізації, та іменники м'якої групи на **-ець** із чергуванням /ц'!-/ч/: *дру́же, лу́же, коза́че, земля́че, ве́рше, мона́ше; о́тче, хло́пче, молодче, ста́рче* тощо. Частина вказаних словоформ відома з фольклору та художньої літератури [4, с. 109]: *Мій дру́же, любий мій дру́же, створений для мене, як можна, щоб я жила сама, тепер, коли я знаю інше життя?* (Леся Українка); *Ой не шуми, лу́же, зелений байра́че, Не плач, не жури́ся, молодий коза́че* (українська народна пісня); *Земля́че дорогий, і право стидно Вкраї́нцям велича́тись під Хмельком, Коли ми ще не ви́бралися з бидла, Колгоспний дух не стерли рушником* (Б. Олійник); *Ой ве́рше, мій ве́рше, Мій зелений ве́рше, Уж мі так не буде, Як... як було перше* (українська народна пісня); *Ста́рче Йване, перед богом, перед злоса́йним сонцем... Дотепер ти між живими був наш брат Іван Вишенський* (І. Франко). Засвідчені й рідковживані лексеми у Кл. в.: *Дай мені силу, Дай мені вмі́ння З дуи бур'яну ви́пкати корі́ння! Вірний мій дру́же! Мая́че незгасний! Мово прекрасна!* (С. Караванський); *Непевний кро́че мій, іди!* (М. Вінграновський); *...починаєш доходити тямки, що перед тобою не товариш, не односту́пець, а (якщо не ворог) чужа украї́нству людина, а значить і тобі, наї́вняче Михаї́ле* (С. Процюк); *Зараз розпластаю і розі́рву тебе, му́даче, як цю тарі́лку, забира́йся геть* (С. Процюк). Трапляються й оказіональні словоформи вокатива, утворені, зокрема, від прізвищ на **-ук (-юк)**: *Володимире Возню́че* (Вознюк – С. К.), *ті́льки не бий у пику надто бо́ляче її кривди́кам!* (М. Матіос). *І те, що ти обмі́рковуєш, Кре́щуче* (Крещук – С. К.) *Петровичу Микито, при озвученні було би для них важкою образою (за умови осягнення сенсу хоча би три чверті лексичного наповнення твого мовлення)* (С. Процюк). Крім того, додатковий вплив на користь флексії **-е** має той факт, що таке закінчення „характерне для відмінюваних запозичених іменників” із твердими кінцевими шиплячими [5, с. 118]: *Жо́рже, Джо́рдже* тощо.

Наші висновки не можуть бути істиною в останній інстанції, тому що мовці надзвичайно рідко послуговуються у формі Кл. в. однини прізвищ чоловічого роду II відміни мішаної групи спеціальними закінченнями,

надаючи перевагу вживанню форми Н. в. однини у вокативному значенні [4, с. 110], відповідно, не може бути в цьому питанні абсолютної прескрипції.

Серед досліджуваних антропонімів виокремлено 8 ЕПК з урахуванням лексичного значення допрізвищевої назви, відхилень від прогнозованих форм, впливу словотворчого суфікса чи фіналі основи, акцентуації, однотипності відмінкових закінчень, зокрема флексії Кл. в. однини, морфонологічних чергувань голосних і приголосних фонем [4, с. 111 – 112].

Прізвища ЕПК № 95 (*Анто́нич*), ЕПК № 98 (*Горба́ч*), ЕПК № 100 (*Хомі́ч*) у словоформах Кл. в. однини мають закінчення **-у**; флексію **-е** – антропоніми, об'єднані в ЕПК № 96 (*Отченáи*), ЕПК № 97 (*Малогрiш*), ЕПК № 99 (*Болюбаиш*), ЕПК № 101 (*Лемiш*), ЕПК № 102 (*Вовняр*) [4, с. 110 – 111]. Також у монографії репрезентовані таблиці відмінювання прізвищ [4, с. 209 – 211] та репертуар кожного з ЕПК II відміни мішаної групи [4, с. 237 – 239].

Висновки. Отже, у прізвищах на **-ч** у Кл. в. однини домінує флексія **-у**, зокрема в антропонімах з фіналями **-ич**, **-ович** (**-евич**), **-ач**, для назв на **-ич** з наголошеним закінченням вокативна флексія **-у** – єдина, рідковживаною для антропонімів на **-ч** є **-е**; у назвах на **-шч** (орфографічно **щ**) превалує **-е**; прізвища на **-ш** також більше тяжіють до вибору закінчення **-е**, хоч можливе й **-у**; тільки флексія **-е** у Кл. в. однини характерна для назв на **-ж**, **-дж**, **-яр**. Можливо, для деяких прізвищ варто рекомендувати варіантні вокативні закінчення **-у** та **-е**, оскільки припис тут не може бути дуже суворий.

Ця проблема потребує додаткових досліджень з урахуванням системи релевантних чинників, а саме: фонетико-фонологічного, морфонологічного, акцентуаційного, семантичного, етимологічного, словотвірного, морфологічного, територіального, зокрема діалектологічного, узусного тощо.

Список використаної літератури

1. Бевзенко С. П. Словотвір українських прізвищ Чернігівщини в XVII ст. / С. П. Бевзенко // Тези доп. та пов. міжвуз. наук. конф. з питань східнослов'янського іменного словотвору (Запоріжжя, 24 – 26 вересня 1974 р.). – К., 1974. – С. 27 – 28.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ Академія, 2004. – 336 с.

3. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна / В. І. Критська, Т. І. Недозим, Л. В. Орлова та ін.; відп. ред. Н. Ф. Клименко. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. – 760 с.

4. Ковтюх С. Л. Словозмінна парадигматика українських прізвищ : [монографія] / С. Л. Ковтюх, О. М. Кашталян ; за ред. С. Л. Ковтюх. – Кіровоград : ПОЛІМЕД-Сервіс, 2012. – 258 с.

5. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К. : Радянська школа, 1974. – 184 с.

6. Матвіяс І. Г. Іменник / І. Г. Матвіяс // Сучасна українська літературна мова : морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 32 – 139.

7. Неділько О. Д. З історії формування прізвищ з суфіксами -ич, -ович, -евич / О. Д. Неділько // Питання словотвору східнослов'янських мов. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 136 – 137.

8. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наукова думка, 1966. – 214 с.

9. Тараненко О. О. Словозміна української мови / О. О. Тараненко. – Nyíregyháza, 2003. – 199 с.

10. Український правопис. – К. : Наукова думка, 1994. – 240 с.

11. Чепель В. С. Кличний відмінок в українській літературній мові / В. С. Чепель // Українська мова та література в школі. – 1971. – № 11. – С. 25 – 28.

Анотація

У статті розглянуті особливості вживання флексій кличного відмінка у прізвищах чоловічого роду II відміни мішаної групи, проаналізовано чинники, зокрема фонетико-фонологічний, акцентуаційний, семантичний, словотвірний, морфологічний та інші, що впливають на вибір закінчення вокатива -у чи -е в межах елементарних парадигматичних класів досліджуваних антропонімів.

Ключові слова: вокатив, словоформа, флексія, мішана група, прізвище.

Аннотация

В статье рассмотрены особенности употребления флексий звательного падежа в фамилиях мужского рода II склонения смешанной группы, проанализированы факторы, в частности фонетико-фонологический, акцентуационный, семантический, словообразовательный, морфологический и другие, влияющие на выбор окончания вокатива -у

или -е в пределах элементарных парадигматических классов исследуемых антропонимов.

Ключевые слова: *вокатив, словоформа, флексия, смешанная группа, фамилия.*

Summary

The article describes the peculiarities of the use of the vocative case inflections in masculine surnames of the second declension of mixed group; there have been analyzed the factors – phonetic, phonological, accentuate, semantic, derivational, morphological and others, that influence the choice of the vocative inflexion -y or -e within elementary paradigmatic classes of the anthroponyms under investigation.

Key words: *vocative, word form, inflection, mixed group, surname.*

УДК 811.161.2'373.23

Колесник Н. С., Сапогівська А. А.
Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича

ДИНАМІКА ЖІНОЧОГО ІМЕННИКА СІЛ МЛИНКИ ТА КЛІШКІВЦІ ХОТИНСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Особові імена – не лише один із найстаріших, але й один із найбільш динамічних антропонімічних класів, у межах якого упродовж навіть невеликого часового відтинку можуть відбуватися зміни як щодо якісних (оновлення реєстру), так і щодо кількісних (збільшення або зменшення числа уживань) параметрів. Оскільки акт найменування детермінований не лише лінгвістичними, але й екстралінгвальними чинниками, на зміни іменника впливають і певні соціальні процеси, а отже, що відчутніші зміни в суспільстві, то кардинальнішими є зміни національної системи називання.

Упродовж останніх десятиліть, з огляду на зумовлені соціальними чинниками трансформаційні процеси в українській онімії, мовознавці доволі активно цікавляться, як саме вона змінюється, зокрема й український іменник, і чим зумовлені ці зміни. У поле зору дослідників уже потрапили антропонімікони Одеси, Тернополя, Луцька, Донецька, Іллічівська, Хмельницького, Косова, Кіровограда тощо [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7;

8; 9; 10; 11]. На жаль, динаміка особових імен мешканців Буковини ще не була об'єктом подібних студій. Наша публікація – перший крок у вивченні кількісних та якісних змін іменника буковинців упродовж 1950 – 2012 років, що й зумовлює актуальність обраної теми. Джерелом фактичного матеріалу стали архівні дані сільської ради сіл Клішківці та Млинки Чернівецької області.

Мета нашої публікації – вивчення складу та динаміки жіночих імен згаданих вище сіл. На шести хронологічних зрізах шляхом суцільної вибірки було зафіксовано імена 2494 новонароджених дівчаток. У першій десятці імен, вибраних батьками для їх називання, побували такі антропоніми: *Аліна, Альбіна, Анастасія, Ангеліна, Валентина, Вікторія, Галина, Ганна, Дарина, Діана, Євгенія, Зінаїда, Каріна, Катерина, Лідія, Людмила, Марія, Надія, Наталя, Ніна, Оксана, Олександра, Ольга, Світлана, Софія, Тетяна, Христина, Яна.*

У нашому матеріалі немає жодного імені, яке б належало до найпопулярніших на всіх хронологічних зрізах, що свідчить про високий динамізм жіночого іменника сіл Клішківці та Млинки упродовж останніх шістдесяти двох років. У перших трьох аналізованих нами десятиліттях мешканці сіл надавали перевагу таким іменам: *Алла, Валентина, Віра, Галина, Емілія, Євгенія, Євдокія, Єлизавета, Єфросинія, Жанна, Зоя, Лариса, Лідія, Лілія, Майя, Неля, Раїса, Ельміра, Тамара, Уліта, Сніжана.* А з 1980 р. і до нашого часу уподобання мешканців трохи змінюються, у вжиток входять нові, не властиві іменнику попередніх десятиліть імена: *Анастасія, Дана, Дарина, Діана, Аліна, Альбіна, Альона, Богдана, Валерія, Вероніка, Віталіна, Елла, Інга, Інна, Кароліна, Каміла, Каріна, Катерина, Леся, Мальвіна, Марта, Марина, Мирослава, Михайліна, Павліна, Роксолана, Росіна, Софія, Таїсія, Христина, Ярослава, Яна.*

Найдовше до десятки найуживаніших належали імена *Ганна, Людмила, Тетяна*, які були найпопулярнішими на чотирьох зрізах. Три рази серед найуживаніших побували імена *Галина, Наталя*. На двох зрізах найпопулярнішими виявилися імена *Ангеліна, Валентина, Вікторія, Євгенія, Катерина, Надія, Ніна, Оксана, Олександра, Світлана*. І лише на одному зрізі активно функціонували імена *Аліна, Альбіна, Дарина, Діана, Зінаїда, Каріна, Лідія, Марія, Ольга, Софія, Христина, Яна*. Як бачимо, упродовж трьох-чотирьох десятиліть найуживанішими є традиційні українські імена. Саме вони продовжують формувати якісний

бік іменника та впливають на динаміку усього іменного репертуару. Тільки на одному зрізі до десятки найуживаніших потрапили чужомовні, не характерні для традиційного буковинського іменника антропоніми *Аліна, Альбіна, Ангеліна, Каріна, Яна*, до речі, *Каріна* ще й в неадаптованій формі. Узагалі протягом 2000–2012 років побільшало в репертуарі екзотичних імен, дівчаток почали називати *Ельмірами, Ілонами, Камілами, Каролінами, Тамілами*. Натомість зникли традиційні, упродовж багатьох століть улюблені імена: *Галина, Євдокія, Єфросинія, Леся, Любов, Оріся, Павліна*.

Цікавою є динаміка імені *Ганна*: упродовж 60–90 років ХХ ст. втративши, порівняно з 50-ми роками, популярність, воно на трьох останніх зрізах стабільно зберігає високу вживаність. Динаміка імені *Катерина* має дещо іншу тенденцію: поступове зростання кількості носіїв. Ім'я *Марія*, у 60-х роках опинившись серед малопопулярних, уже в 90-х починає відновлювати втрачені позиції і нині належить до найулюбленіших, зберігши безперервну традицію уживання. До імен з неперервним використанням належать також імена *Ганна, Ірина, Катерина, Надія, Наталя, Ніна, Олена, Ольга*. Лише на останньому зрізі (2010–2012 рр.) не засвідчені імена *Любов* і *Людмила*, які протягом 1990–2010 рр. уже належали до рідковживаних у досліджуваному регіоні. Натомість імена *Дарина, Катерина, Марія, Марина, Софія, Христина* упродовж останніх двох-трьох десятиліть повертаються до найулюбленіших імен. Особливо прикметною є динаміка імені *Софія*, яке на чотирьох зрізах узагалі не фігурувало, а в 2010–2012 рр. із-поміж 80 новонароджених 10 дівчаток (приблизно 12,3 %) були названі *Софійками*.

Проаналізувавши якісний та кількісний склад жіночого іменника сіл Клішківці та Млинки, можемо констатувати, що впродовж шістдесяти двох років питома вага традиційних українських імен у його складі залишається високою і формує ядро антропонімікону. Але паралельно з цією позитивною тенденцією відчутним є переобтяження буковинської антропонімії чужими, нерідко неадаптованими, насамперед фонетично, до української системи називання іменами. Як засвідчило проведене опитування, сьогодні мешканці сіл, називаючи немовля, часто віддають перевагу екзотичному імені, нехтуючи релігійними, родинними, національними традиціями іменування. Щоправда, мусимо зауважити, що на противагу цьому за останні десятиліття почали повертатися в регіональну систему називання питомі українські антропоніми.

Список використаної літератури

- 1.Брайченко С. Улюблені чоловічі імена жителів Одеської області / С. Брайченко // Мовознавство – 1998 – № 4 – 5. – С. 18 – 21.
- 2.Горобець О. Кількісний та якісний склад широковживаних чоловічих імен у місті Хмельницькому протягом 1905 – 2005 років / О. Горобець // Наукові записки. – Випуск 89 (3).– Серія : Філологічні науки (мовознавство): у 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 345 – 349.
- 3.Касим Е. Д. Динамика русских и украинских имен жителей Одесщины (женский именник) / Е. Д. Касим // Русская ономастика. – Одесса : ОГУ, 1984. – С. 76 – 81.
- 4.Медведева О. Динаміка особових імен Українського Придунав'я (на матеріалі Кілійського та Болградського районів Одеської області) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / О. Ю. Медведева. – Одеса, 2001. – 19 с.
- 5.Кравченко Г. В. Динаміка українського іменника м. Донецька з 1890 по 1990-і роки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Г. В. Кравченко. – Донецьк, 2000. – 20 с.
- 6.Павелко С. Динаміка жіночих особових імен м. Косова / С. Павелко // Наукові записки. Серія : Мовознавство. – Тернопіль : ТДПУ, 2003. – Вип. 1. – С. 77 – 83.
- 7.Свистун Н. О. Динаміка антропонімікону м. Тернополя ХІХ – ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Н. О. Свистун. – Чернівці, 2006. – 20 с.
- 8.Свистун Н. Динаміка особових імен м. Тернополя / Н. Свистун // Наукові записки. – Випуск 37.– Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – С. 69 – 72.
- 9.Свистун Н. Іменник м. Тернополя / Н. Свистун // Наукові записки. Серія : Мовознавство. – Тернопіль : ТДПУ, 2000. – Вип. 2. – С. 117 – 118.
- 10.Скорук І. Д. Динаміка антропонімікону м. Луцька в ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / І. Д. Скорук. – К., 1999. – 17 с.
- 11.Шевчук Л. Динаміка найуживаніших жіночих імен м. Іллічівська / Л. Шевчук // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Вип. 354 – 355. Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 269 – 273.

Анотація

У статті проаналізовано склад і динаміку особових імен немовлят жіночої статі сіл Млинки та Клішківці Хотинського району Чернівецької області, насамперед тих, що за частотою використання упродовж 1950 – 2012 років належали до найуживаніших.

Ключові слова: *особове ім'я, широкоживане ім'я, хронологічний зріз.*

Аннотация

В статье проанализирован состав и динамика личных имен младенцев женского пола сел Млинки и Клишковцы Хотинского района Черновицкой области, в первую очередь тех, что за частотой использования на протяжении 1950 – 2012 годов принадлежали к самым употребляемым.

Ключевые слова: *имя личное, широкоупотребляемое имя, хронологический срез.*

Summary

In the article the structure and dynamics of villages Mlinki and Klishkivci of Khotinski district of Chernivtsi area newborns personal names widely used during 1950 – 2012 are analysed.

Key words: *the personal, name, widely used name, the chronological period.*

УДК 811.161.2'373.232'373.611(477.82)

Лісова Л. О.

*Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки*

СУЧАСНІ ПРИЗВИЩА ІЗ СУФІКСОМ -УК (-'УК, -ЧУК)

В АНТРОПОНІМІКОНІ ПІВДНЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Питання словотвору прізвищ розглянуто в більшості регіональних досліджень української антропонімії. Ця проблема стала об'єктом наукових інтересів Г. Є. Бучко, Л. О. Кравченко, С. Є. Панцьо, І. Д. Фаріон, П. П. Чучки. Модель на **-ук (-'ук, -чук)** належить до найпродуктивніших в українському антропоніміконі, прізвища з цим формантом переважають на території півдня Волинської області (13,74 %; 3716 прізвищ). За структурою та семантикою основ прізвища на **-ук (-'ук, -чук)** неоднорідні, їх лексичною базою стали власні імена людей, прізвиська та апелятивні означення особи.

Об'єкт дослідження – сучасні прізвища півдня Волинської області (Володимир-Волинського, Горохівського, Іваничівського, Локачинського, Луцького районів) із суфіксом **-ук (-'ук, -чук)**.

Як зазначає В. В. Німчук, апелятиви, утворені за допомогою суфікса **-ук (-'ук, -чук)**, що означають молодих, недорослих істот, характерні для української мови, часто трапляються в білоруській, у невеликій кількості в російських і польських говірках, зменшено-пестливі форми іменників із суфіксами **-uk-as, -iuk-as** відомі литовським говорам. Суфікс **-ук (-'ук, -чук)** існував уже у праслов'янській мові і вживався для творення демінутивних форм і, можливо, форм зі значенням суб'єктивної оцінки взагалі [10, с. 197]. П. П. Чучка припускає, що сучасна українська словотворча модель на **-ук (-'ук, -чук)** могла виникнути під впливом відповідних тюркських утворень [13, с. 70]. На думку І. Д. Фаріон, відсутність аналізованого суфікса у дослідженні Ф. Славського „Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego” [18], А. Мейє „Общеславянский язык” [9], а також в „Этимологическом словаре славянских языков” [5] засвідчує непраслов'янське коріння суфікса **-ук** [12, с. 49].

Перші українські писемні фіксації особових назв із суфіксом **-ук (-'ук, -чук)** сягають XIII ст. і походять із Закарпаття [14, с. 37]. Найдавніші записи слов'янських антропонімів із суфіксом **-ук (-'ук, -чук)** засвідчують карпатські латиномовні пам'ятки XIII та XIV ст. Більшість таких лексем виражали, очевидно, здрібнілість або пестливість. У XV ст. утворення із суфіксом **-ук (-'ук, -чук)**, крім Закарпаття, відомі на Буковині, над Сяном, а також на Волині, частина з них уже, напевно, виконувала патронімну функцію [15, с. 605]. Як зазначає І. В. Єфименко, антропонімів із суфіксом **-ук (-'ук, -чук)** у пам'ятках XVI ст. зафіксовано дуже мало, їх питома вага серед розглянутих авторкою прізвищевих назв становить лише 0,9 % [6, с. 23]. У білоруській антропонімії (у пам'ятках XVI–XVIII ст.) із суфіксом **-ук (-'ук, -чук)** зафіксовано 15 форм від 15 імен [4, с. 219].

Дослідниця І. Митнік зазначає, що в давній антропонімії Волині патроніми з цим суфіксом стосувалися міщан та селян і виступали у джерелах протягом XVI–XVIII ст.: найменше у XVI ст. (0,2 % міщан та 1 % селян) та XVII ст. (2,9 % та 2,8 %). Лише у XVIII ст. відбувся значний зріст їх популярності, особливо серед селян (17 % усіх номінацій міщан та 32,4 % селян) [16, с. 231]. Дослідники давньої антропонімії Західної Волині XVI ст. А. М. Матвієнко та А. Білорус не відзначають не тільки популярності цих формантів, а навіть не наголошують на їх наявності в

антропоніміконі, із чого можна зробити висновок про низьку їх продуктивність, існування в поодиноких утвореннях [див.: 2; 8]. В. В. Німчук зауважує, що на Волині і в Західному Поліссі, де тепер прізвищ із суфіксом **-ук (-'ук, -чук)** найбільше, у пам'ятках XV – XVI ст. таких антропонімів майже зовсім немає [10, с. 208]. Цілісний аналіз антропонімії давньої Волині, здійснений І. Митнік, спростовує гіпотезу щодо продуктивності суфікса **-ук** на Волині у XV – XVI ст., а отже, і про поширення цього форманта з Волині в інші регіони України через міграційний рух [7, с. 92]. Суфікс **-ук (-'ук, -чук)** виступав словотворчим формантом тільки в номінаціях міщан та селян, він відсутній у прізвищевих назвах шляхти XVI – XVIII ст. Очевидно, саме через непродуктивність його у прізвищевих назвах привілейованих верств антропоніми цього типу відсутні у проаналізованому Е. Рудольф-Жолковською „Альбомі студентів Академії Замойської” („*Album studentów Akademii Zamojskiej*”, 1595 – 1781) [17].

За матеріалами Ю. К. Редька, прізвища із суфіксом **-ук (-'ук, -чук)** у Волинській області переважають, охоплюючи 33,6 % прізвищ [11, с. 196]. Розбіжність між наведеною Ю. К. Редьком кількістю прізвищ та нашими матеріалами (13,74 %) можна пояснити кількома причинами. Оскільки дослідник враховував прізвища з території всієї Волинської області, припускаємо, що більша активність цього форманта характерна для поліської частини Волині. Г. Л. Аркушин у західнополіському діалекті виділяє любешівсько-зарічненсько-іванівський ареал (говірки Любешівського району Волинської області, Зарічненського Рівненської та Іванівського Брестської області Республіки Білорусь), де продуктивність суфікса **-ук (-'ук, -чук)** особливо висока [1, с. 208]. Білоруські прізвища на **-ук (-'ук, -чук)**, охоплюючи 5 % від загальної кількості прізвищ, найбільш поширені на півдні Брестської області (50 %), на решті території вони становлять 1 – 4 % [3, с. 40].

Відмінність між кількістю прізвищ, засвідчених Ю. К. Редьком, та нашими матеріалами може бути зумовлена змінами в антропонімній системі, які відбулися внаслідок міграції населення від 1966 року, коли побачила світ монографія дослідника. Враховуючи те, що останній фактор не міг вагомо вплинути на антропонімну систему, припускаємо, що концентрація прізвищ із цим формантом у поліській частині Волинської області може бути більшою, ніж на її півдні (насамперед через значну продуктивність суфікса **-ук** в апелятивній лексиці).

Деривати на **-ук (-'ук, -чук)**, похідні від назв професій, могли вказувати на сина особи, а також на його підмайстра, учня, помічника. Частина антропонімів на **-ук** могла виникнути і від співвідносних апелятивів (пор. *Маслюк, Селюк*). На Західному Поліссі лексеми на **-ук** становлять продуктивний тип найменувань дітей (із відтінком зменшеності та пестливості) (*дитюк*), нейтральних назв дорослих (*багнюк*), назв осіб із відтінком зневажливості (*манюк*), а також назв молодих тварин (*гусюк, поросюк*) [1, с. 209]. Формант **-ук (-'ук, -чук)** відносимо до поліфункціональних, оскільки розрізнення мотивів таких іменувань у кожному конкретному антропонімі неможливе.

Як було вище зазначено, у сучасній антропонімі півдня Волинської області прізвища на **-ук (-'ук, -чук)** становлять 13,74 % антропонімів (3716 прізвищ). Від календарних імен виникло 1466 прізвищ, які похідні від християнських імен різної структури:

повних імен: *Августинюк, Адамук, Андріюк, Арсенюк, Артемук, Вакулюк, Василюк, Власюк, Гаврилюк, Гнатюк, Гордіюк, Григорук, Давидюк, Данилюк, Дем'янюк, Денисюк, Захарук, Іванюк, Іллюк, Карпук, Касянчук, Кирилюк, Климук, Кондратюк, Кузьмук, Купріянюк, Леонтюк, Логвинюк, Максимук, Мартинюк, Матвіюк, Миронюк, Митрофанюк, Михайлюк, Назарук, Наумук, Никонюк, Овдіюк, Олександрук, Олексіюк, Омелянюк, Онофрійук, Остапук, Пантелеймонюк, Пилипук, Потапук, Савюк, Самсонюк, Севестиянюк, Свиридюк, Северинюк, Сельвеструк, Тимофіюк, Тихонюк, Трохимук, Устимук, Федорук, Филімонюк, Юхим'юк, Якимук;*

суфіксальних варіантів повних імен: *Демедасюк < Демедас < Демид, Дмитрацюк < Дмитрашко < Дмитро, Іванищук < Іванисько / Іванишко < Іван, Климасюк < Климас < Клим, Клименюк < Климентій, Лукайчук, Павлесюк, Павлочук < Павло, Петройчук < Петройко < Петро, Петрусюк;*

усічених варіантів імен: *Аврук, Васюк, Вашук < Ваш < Іван, Генюк < Гена < Геннадій, Дацюк < Даць < Данило, Зинюк, Оксюк < Овксентій, Онисюк < Онисим, Стецюк < Стець < Степан, Яцюк < Яць < Яків;*

усічено-суфіксальних варіантів імен: *Грищук < Гришко < Григорій, Проценюк < Проць < Прокіп, Степосюк < Степан, Харкоцюк < Харкоць < Харитон, Захар, Юшкевичук < Юшкевич < Юшко < Юхим, Якоцюк < Яків.*

60 прізвищ утворені від жіночих календарних імен: повних імен: *Горпинюк, Докійчук, Катеринюк, Маланчук, Мотронюк, Оксанчук, Оленчук, Палагнюк, Софійчук;* різноманітних варіантів імен: *Вівдюк,*

Гандзюк, Катрук, Магдисюк, Магдюк, Мандзюк, Марусюк, Мотрюк, Одарчук, Тацюк.

Окремі прізвища цієї групи могли виникнути і від чоловічого, і від жіночого імені: *Варварук <чол. Варвар, жін. Варвара, Дарчук <чол. Дарій, жін. Дарія, Мар'янчук <чол. Мар'ян, жін. Мар'яна, Наталюк <чол. Наталій, жін. Наталія, Улянчук <чол. Улян, жін. Уляна, Устюк <чол. Устин, жін. Устина, Христюк <чол. Християн, Христодул, Христофор, жін. Христина, Християна, Христодула, Христофора. 245* прізвищ похідні від некалендарних імен: *Бажанюк, Богданюк, Владарчук, Драганчук, Жданюк, Звірук, Коханюк, Любчук, Нетребчук, Перванчук, Святинчук, Станіславчук.*

Від апелятивних основ утворено 2005 прізвищ, серед них переважають антропоніми, мотивовані назвами:

1) професій (209): *Бляхарчук, Бондарук, Винничук, Вівчарук, Гончарук, Діхтярук, Дударчук, Знахарчук, Ковальчук, Коновальчук, Котлярчук, Кухарук, Кушнірук, Малярчук, Млинарчук, Олійчук, Пекарук, Пивоварчук, Плахотнюк, Поштарук, Решетарчук, Сідлярчук, Свинарчук, Стрихарчук, Токарчук, Фурманюк, Хмільярчук, Цимбалюк, Чабанюк, Шклярук;*
2) особливостей зовнішності (206): *Богатирчук, Бородюк, Головатюк, Губарчук, Довгайчук, Коротчук, Лисайчук, Лобанюк, Похильчук, Рижук, Товстанюк, Чубатюк, Щербатюк;* 3) тварин (140): *Баранчук, Буслюк, Воронюк, Гнидюк, Гусачук, Журавлюк, Змійчук, Кобильчук, Комарчук, Лебедюк, Орлюк, Півнюк, П'явчук, Рибчук, Соловейчук, Удодюк, Хрущук, Чижук, Шишкарук;* 4) предметів побуту (130): *Довбнюк, Дрилюк, Казанчук, Коритюк, Кочерецьук, Лопатюк, Макогончук, Нагайчук, Решетюк, Трапчук, Шаблюк;* 5) рослин (112): *Березюк, Берестюк, Вербюк, Гарбузюк, Дубук, Коноплюк, Лободюк, Сливчук, Тополок, Хмелюк, Черешнюк, Шафранюк, Ясенюк;* 6) особливостей поведінки (103): *Ворошилюк, Гупалюк, Крутюк, Мовчанюк, Пиндюк, Плаксюк, Свистанюк, Смикалюк;* 7) осіб за родинними стосунками (58): *Братюк, Вдовичук, Дядюк, Котилюк, Приймачук, Притулюк, Сиротюк, Швагрुक;* 8) страв (54): *Галуцук, Калитюк, Киселюк, Книшук, Ковбасюк, Коржук, Коровайчук, Пирожук, Шкварчук;* 9) національностей (49): *Волошинюк, Литвинюк, Мазурук, Москальчук, Татарчук, Циганюк, Швабіюк, Шведюк.*

Незначна кількість антропонімів виникла від назв, що вказували на характер людини (45): *Завиднюк, Кислюк, Наглюк, Хитрук;* місце проживання (44): *Долинюк, Міщанюк, Нагорнюк, Поддуб'юк, Подлознюк,*

Селюк, Слободюк; фізичні вади (42): *Глушук, Горбатюк, Кривов'язюк, Криволапчук, Кульгавюк, Сліпчук*; соціальний стан (40): *Біднюк, Голюк, Господарчук, Королюк, Мужичук, Хлопук, Царук*; абстрактні поняття (30): *Зарадюк, Лагодюк, Шкодюк, Шумук*; анатомічні поняття (27): *Зубюк, Крилюк, Кулачук, Лапчук, Ребрук, Хвостюк*; одяг (25): *Довгополюк, Колошук, Кутасюк, Сардачук*; військову службу (24): *Гетьманчук, Козачук, Пушкарук, Солдатюк, Сотничук*; посаду (22): *Буймиструк, Писарук, Присяжнюк, Солтисюк, Старостюк*; релігійність, віросповідання (20): *Дячук, Ксендзюк, Пономарчук, Титарчук*.

Відапелятивні антропоніми із суфіксом **-ук (-'ук, -чук)** можуть бути патронімами утвореннями, що виникли від прізвиць (*Лобанюк* < Лобан < *лобан*), або мотивованими безпосередньо апелятивами із цим формантом (*Плаксюк* < *плаксюк*), тобто утвореними лексико-семантичним способом (про існування значної кількості апелятивів із формантом **-ук (-'ук, -чук)** на Західному Поліссі зазначає Г. Л. Аркушин [1, с. 208]).

Отже, в антропонімії півдня Волинської області прізвища із суфіксом **-ук (-'ук, -чук)** становлять значну частину (13,74 %). Серед них переважають відапелятивні утворення, похідні від назв професій, особливостей зовнішності, тварин, предметів побуту, рослин. Основи відапелятивних антропонімів на **-ук (-'ук, -чук)** представлені значною різноманітністю, репрезентують усі лексико-семантичні групи українських прізвищ, що свідчить про значну активність цього форманта у творенні прізвищ регіону. Більшість прізвищ, похідних від власних особових імен, мотивовано чоловічими календарними іменами, серед яких домінують прізвища від суфіксальних та усічено-суфіксальних імен, менше прізвищ виникло від дохристиянських імен.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Іменний словотвір західнопольського говору : монографія / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 764 с.

2. Білорус А. Про особові назви Західної Волині XVI ст. / А. Білорус // Архіви України. – 1970. – № 3. – С. 36 – 42.

3. Бірыла М. В. Беларускія антрапанімічныя назвы у іх адносінах да антрапанімічных назваў іншых славянскіх моў (рускай, украінскай, польскай) / М. В. Бірыла. – Мінск, 1963. – 57 с.

4. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. 3. Структура ўласных мужчынскіх імен / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 320 с.

5. Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. – М., 1974 – 2007. – Вып. 1– 33.
6. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. / І. В. Єфименко. – К., 2003. – 168 с.
7. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини : монографія / Л. О. Кравченко. – К. : Факт, 2004. – 197 с.
8. Матвієнко А. М. Особові назви Західної Волині XVI ст. / А. М. Матвієнко // Друга республіканська ономастична нарада. – К. : Наукова думка, 1962. – С. 146 – 148.
9. Мейє А. Общеславянский язык / А. Мейє. – М. : Изд-во иностр. лит., 1951. – 491 с.
10. Німчук В. В. Українські прізвища з суфіксами *-(')ук, -чук* та етимологічно споріднені утворення / В. В. Німчук // Українська діалектологія і ономастика : збірник статей. – К. : Наукова думка, 1964. – С. 194 – 210.
11. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наукова думка, 1966. – 216 с.
12. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початок XIX століття (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. – Львів : Літопис, 2001. – 372 с.
13. Чучка П. П. До походження і значення українських іменникових утворень із суфіксами *-'ук, -чук* / П. П. Чучка // Тези доповідей та повідомлень XVII наукової конференції УжДУ (квітень 1963 р.). – Серія філологічна. – Ужгород, 1963. – С. 70 – 71.
14. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 704 с.
15. Чучка П. П. Розвиток імен і прізвищ / П. П. Чучка // Історія української мови. Лексика і фразеологія – К. : Наукова думка, 1983. – С. 592 – 620.
16. Mytnik I. Antroponimia Wołynia w XVI – XVIII wieku / I. Mytnik. – Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 2010. – 412 s.
17. Rudolf-Ziółkowska E. Uwagi o antroponimii ziemi łuckiej w XVII–XVIII wieku (na podstawie Albumu studentów Akademii Zamojskiej z lat 1595–1781) / E. Rudolf-Ziółkowska // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. – 2000. – T. 36. – S. 109 – 119.
18. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego / F. Sławski // Słownik prasłowiański. – Wrocław, 1974. – T. 1 – 2.

Анотація

У статті проаналізовано сучасні прізвища мешканців півдня Волинської області із суфіксом **-ук (-'ук, -чук)**.

Ключові слова: *прізвище, формант, патронім.*

Аннотация

В статье проанализированы современные фамилии жителей южной части Волынской области с суффиксом **-ук (-'ук, -чук)**.

Ключевые слова: *фамилия, формант, патроним.*

Summary

The article deals with problem of peculiarities of Ukrainian surname system of Volyn'.

Key words: *surname, formant, patronym.*

УДК 81'37 : 81'27

Луньо Л. Є.

**Львівський національний
університет імені Івана Франка**

МОТИВИ ВИБОРУ ІМЕН НОВОНАРОДЖЕНИХ У РІЗНОСТАТУСНИХ СІМ'ЯХ

**(на матеріалі львівських метричних книг костелу
Св. Марії Магдалини, Львів, перша половина ХХ ст.)**

До цієї проблеми звертаються представники різних лінгвістичних традицій, досліджуючи її на матеріалі білоруської, польської, російської, української мов, див. праці Ш. Аннакличева [1], Л. Белея [2; 3], В. Івашка [6], В. Ніконова [10], С. Пахомової [9; 11], П. Чучки [13], Е. Брези [15], М. Чапліцкої [16], М. Гурного [17] та ін. Оскільки матеріал львівського іменника ще потребує свого аналізу, у статті з'ясуємо: 1) мотиви вибору імен як позалінгвальну інформацію метричних книг про народження та 2) зв'язок мотивів вибору імен для дітей із соціально-професійним статусом їхніх батьків. Для цього 1 570 ім'явживань, отриманих із 1000 латиномовних метричних записів про хрещення парафіян у львівському римо-католицькому храмі Св. Марії Магдалини за 1900 – 1931 рр., проаналізуємо за допомогою методу кореляцій (дає змогу виокремити системні зв'язки між іменами та соціальними чинниками, зокрема соціально-професійним статусом особи), методу соціолінгвістичної

інтерпретації (сприяє виокремленню десяти соціально-професійних груп львів'ян першої половини ХХ ст.) та методу соціолінгвістичної реконструкції (допомагає відтворити чинники вибору імен для новонароджених). Використання елементів кількісного методу уможливило частотну характеристику антропоодиноць та визначення потужності дії конкретних чинників найменування. Упроваджена методика дозволила виокремити шість чинників найменування: релігійний, ім'я батька, ім'я матері, ім'я хрещеного батька, ім'я хрещеної матері, ім'я повитухи, а також обґрунтувати належність львів'ян до десяти соціально-професійних прошарків, зокрема „робітників”, „ремісників”, „службовців”, „військовиків”, „підприємців (купців та власників майна)”, „прислуги”, „представників вільних професій”, „осіб без зазначеного в метриках статусу”, „матерів-одиначок”, „повитух”)

1. Мотиви вибору імен як позалінгвальна інформація метричних книг

Релігійний чинник. Його дію засвідчує співвідношення дат народження і хрещення новонародженого з церковним календарем. Для найменування дитини львів'яни обирали ім'я святого (агіонім), день вшанування якого збігався або наближався до дня народження чи хрестин новонародженого. Як вважають дослідники, ім'я для дитини можна було вибирати від першого до восьмого дня тижня (оскільки Ісус отримав ім'я на восьмий день після Різдва [10, с. 145; 12, с. 38 – 39]), а також зважаючи на попередні дати календаря [5, с. 26]. Тому, визначаючи вплив агіоніма на вибір найменування, враховуємо діапазон восьми (рідко десяти) днів до і після дат народження чи хрещення. Наприклад, якщо дитина народилася або була охрещена упродовж 19 червня – 9 липня й отримала ім'я *Petrus*, вважаємо, що на вибір імені новонародженого вплинув релігійний чинник, адже у римо-католицькому обряді Ап. Петра вшановують 29 червня.

Використання імені батька або імені матері. У селянських сім'ях першого сина часто називали іменем батька, а першу дочку – іменем матері, визначаючи таким чином прямих продовжувачів роду. Аналізуючи явище однойменності в межах однієї сім'ї або родини, С. Пахомова подає перелік мотивів, виокремлених різними мовознавцями: забезпечення здоров'я дитини; віра, що повторюване ім'я здатне припинити народжуваність; свавілля священника; скорочення репертуару імен. Вибір однакових імен був характерним із часу

дохристиянського періоду і притаманний представникам індоевропейських мов: віра в Рода – патрона сім'ї виявлялася в антропонімічній пов'язаності родин [11, с. 65 – 66]. Зібраний у статті ілюстративний матеріал дозволяє дотримуватися такого підходу: якщо в метриках зафіксовано, наприклад, ім'я батька *Stephanus*, а в рубриці „ім'я новонародженого” присутні антропоодиниці *Stephanus* або *Adamus-Stephanus* чи *Stephania-Joanna*, то це засвідчує використання імені батька як чинника найменування. Або: якщо ім'я матері *Josepha* збігається з найменуванням дитини – *Josepha*, *Josephus* чи у випадку багатокомпонентної назви – *Joanna-Josepha*, то ім'я матері слугує чинником вибору найменування.

Використання імені хрещеного батька або імені хрещеної матері. Вірування про вплив долі та характеру хрещених на життя дитини, з одного боку, та сподівання батьків на матеріальну допомогу кумів під час зростання похресника, з іншого, зумовлювали вибір імені новонародженому. Наприклад, ім'я хрещеного батька *Carolus* збігається з компонентом найменування новонародженого *Carolus-Casimirus*, рідковживане ім'я *Susanna* спільне для хрещеної матері та новонародженої.

Використання імені баби-повитухи. Як правило, дію чинника підтверджують імена новонароджених дівчат, що, очевидно, з'явилися на світ під час важких пологів, успішність яких залежала від вправності та умінь повитухи. Наприклад, зафіксовано ім'я повитухи та новонародженої *Anna*.

2. Зв'язок мотивів вибору імен із соціально-професійним статусом батьків

Щоб проілюструвати дію чинників вибору імен у соціогрупах, розглянемо мотиви найменування новонароджених у сім'ях із різних соціально-професійних груп: „прислуги” (міщан з нижчим соціальним статусом), „ремісників” (осіб, що належали до середнього прошарку), „представників вільних професій” (соціальної верхівки міста).

Соціально-професійна група „прислуга”. У її склад потрапляли звичай особи, які не володіли нерухомим майном і наймалися на постійну службу до панського двору, перебували в повній економічній та особистій залежності від поміщика; найбільшу частку прислуги становили вихідці зі сіл [4, с. 9 – 10].

У латиномовних метричних книгах римо-католицького віросповідання зафіксовано 33 метричні записи про народження дитини у сім'ї прислуги.

Серед мотивів найменування у цій соціогрупі найпотужнішим був релігійний чинник, який зумовив появу більш ніж половини імен дітей – 57,5 %. Ім'я римо-католицького святого слугувало зазвичай другим компонентом складного найменування, напр. *Ladislaus-Josephus*, народжений 15 березня (19 березня вшановують Св. Йосифа); *Stephania-Hedvigis*, народжена 22 жовтня (16 жовтня – Св. Ядвіги).

У 41,7 % метричних записів зафіксовано вплив імен хрещених батьків (хрещеного – 27,2 %, хрещеної – 14,5 %), які часто були джерелом рідковживаних антроподиниць і слугували другими компонентами складних назв. Наприклад: *Joannes-Titus* /новонароджений/ ← *Titus* /хрещений/, *Theresia-Maria* /новонароджена/ ← *Theresia* /хрещена/. Зафіксовано запис, у якому ім'я хрещеного вплинуло на вибір імені для новонародженої дівчинки: *Josepha-Ladislau* /новонароджена/ ← *Ladislaus* /хрещений/.

Внутрішньосімейні однайменування становлять 6 % імен (3 % – ім'я батька, 3 % – ім'я матері), напр. *Stephania-Hedvigis* /новонароджена/ ← *Stephanus* /батько/, *Rosalia* /новонароджена/ ← *Rosalia* /мати/.

Ім'я повитухи як частина складного антропоніма присутнє у 3 % записів, напр. *Anna-Magdalena* /новонароджена/ ← *Anna* /повитуха/.

У результаті дії чинників виявлено мотивацію вибору та формування 81,8 % найменувань або іменних компонентів дітей, народжених у сім'ях прислуги римо-католицького віросповідання (див. гістограму на с. 124).

Соціально-професійна група „**ремісники**”. Група містила жителів, які після приєднання Львова до складу Австрійської імперії отримали низку пільг (ремісники звільнялися на десять років від усіх податків, а їхні сини – від військової повинності; цехи були підпорядковані державній владі, проте чисельно також діяли позацехові ремісники [7, с. 30]).

У метричних книгах костелу Св. Магдалини збережено 198 записів, що засвідчують про народження дітей у сім'ях ремісників.

Найпотужнішим чинником вибору найменування був релігійний. Його вплив виявлено у 41,4 % метричних записів: напр. *Franciscus-Ladislaus*, охрещена 10 жовтня (4 жовтня вшановують римо-католицького святого Францішка), *Casimira-Julia*, народжена 16 лютого у день Св. Юліани). Вплив релігійного чинника поєднувався і з іншими чинниками вибору, напр.: *Casimirus-Theodorus*, народжений 10 жовтня

(4 жовтня вшановують римо-католицького святого Казиміра), *Theodorus* /хрещений/; *Hedvigis-Valeria*, народжена 13 квітня (14 квітня – день Св. Валерія), *Hedvigis* /матір/.

Однонайменування між новонародженими та хрещеними батьками зберегли 30,1 % метричних записів (17,5 % – ім'я хрещеного батька, 12,6 % – ім'я хрещеної матері). Здебільшого під впливом імен хрещених відбувався вибір іншомовних компонентів: напр. *Josephus-Vincentius* /новонароджений/ ← *Vincentius* /хрещений/, *Susanna-Michaëlina* /новонароджена/ ← *Susanna* /хрещена/.

Вплив імен батьків на ім'я дитини ілюструють 19,7 % антропонімів (9,1 % – ім'я батька, 10,6 % – ім'я матері). Наприклад *Guilhelmüs-Romanüs* /новонароджений/ ← *Romanüs-Marianüs* /батько/, *Maria-Antonina* /новонароджена/ ← *Antonius* /батько/, *Helena-Stephania* /новонароджена/ ← *Stephania* /матір/. Особливістю внутрішньосімейного найменування в латиномовному іменнику римо-католиків був високий показник впливу імені матері – 10,6%. Виявлено низку метричних записів з однойменністю між матір'ю та сином, що загалом було рідкісним явищем: *Conradus-Victor* /новонароджений/ ← *Victoria* /матір/, *Josephus-Rudolphus* /новонароджений/ ← *Josepha* /матір/, *Marianüs-Michaël* /новонароджений/ ← *Marianna* /матір/.

Ім'я повитухи слугувало компонентом для творення складних антропонімів новонароджених у 3 % найменувань, напр. *Francisca-Leontina* /новонароджена/ ← *Francisca* /повитуха/.

Аналіз римо-католицьких метрик засвідчив, що при виборі складних найменувань, які були характерними для структурного складу поляків, часто використовували кілька мотиваційних чинників. Так, імена *Josepha-Maria*, *Joanna-Maria*, *Susanna-Michaëlina* утворені в результаті поєднання імен хрещеного батька та хрещеної матері.

Виявлено тенденцію утворення імен шляхом використання імені одного з батьків дитини та одного із хрещених батьків. Назви *Leopoldus-Antonius*, *Joannes-Alexander* утворені від імен батька та хрещеного батька дитини. Жіночі імена утворювалися відповідно до найменувань матері та хрещеної: *Maria-Bronislaa*, *Janina-Stanislaa*. Також метрики зберегли записи, у яких ім'я новонародженого формують імена батька і хрещеної матері дитини: (*Romana-Sophia*) або матері і хрещеного батька: (*Marianüs-Stanislaüs*). Імена хрещених батьків зазвичай слугували першими компонентами складних імен новонароджених, імена батьків – другим.

Під дією аналізованих чинників виявлено вибір 64,4 % латиномовних імен або іменних компонентів новонароджених у сім'ях римо-католицьких ремісників (див. гістограму на с. 124).

Соціо-професійна група „представники вільних професій”. Зміни в суспільному житті Львова, спричинені реформами австрійської влади та новими тенденціями моди, сприяли виникненню в місті інтелектуального та культурного середовища. Встановлення австрійської адміністрації та реформування Львівського університету зумовили появу значної кількості представників вільних професій [7, с. 121] – міщан, які забезпечували специфічні потреби суспільства у сфері гуманітарних та соціально-економічних відносин. Представникам вільних професій притаманні високі вимоги рівня освіти і кваліфікації та публічність. Традиційно виокремлюють чотири основні категорії вільних професій: 1) медичні професії; 2) консультанти в галузі економіки та права; 3) технічно-наукові професії; 4) професії в галузі гуманітарних наук та культури. В опрацьованих метричних записах представниками вільних професій були: адвокат (*advocatus*), музикант (*musicus*), лікар (*d. medicus*), професор університету (*prof. univer.*), юрист (*prof. juris*), шкільний викладач (*magister scholae*) та ін. Очевидно, за сьогоdnішніми реаліями це могли бути представники інтелігенції, яку соціологи вважають міжкласовим утворенням [14, с. 204].

Латиномовні метрики римо-католицького віросповідання містили 85 записів про народження дітей у сім'ях цієї соціально-професійної групи.

Вплив релігійного чинника на вибір іменних компонентів ілюструють 47,7 % записів, напр. *Romanūs-Carolūs-Stanislauīs*, народжений 29 вересня (1 жовтня – день Св. Романа), *Helena-Josepha*, народжена 1 березня у переддень вшанування Св. Хелени.

Імена хрещених батьків як компоненти складних найменувань новонароджених зафіксовані у 32,6 % записів (18,6 % – ім'я хрещеного батька, 14 % – ім'я хрещеної матері), напр.: *Romanus-Adamus-Josephus* /новонароджений/ ← *Adamus* /хрещений/, *Stella-Maria-Josepha* /новонароджена/ ← *Stella* /хрещена/.

Одноіменність між батьками та дітьми також присутня у 32,6 % метричних записів: *Ericus-Antonius-Rudolphus* /новонароджений/ ← *Rudolphus* /батько/, *Susanna-Hedvigis-Vanda* /новонароджена/ ← *Susanna-Sophia* /матір/. Зафіксовано запис, у якому двоконтактне ім'я батька слугувало частиною трикомпонентного імені новонародженого

– **Franciscus-Xaverus-Antonius** /новонароджений/ ← *Franciscus-Xaverius* /батько/. А для утворення складного імені дитини *Antonius-Josephus* використано імена обох батьків *Antonius* і *Josepha*.

Вплив повитухи позначився в основному на виборі імен-універсалій для складного антропоніма новонародженої: *Eva-Anna* ← *Anna* /повитуха/, *Stephania-Maria* ← *Maria* /повитуха/.

Аналіз мотивів найменування виявив тенденцію до використання кількох чинників у процесі вибору імені для дітей представників вільних професій. Наприклад: **Ladislaus-Romanus-Stanislaus**, народжений 28 лютого у день Св. Романа, *Stanislaus* /хрещений/, *Ladislaa* /хрещена/, **Hedvigis-Maria-Vladimirus-Alexandra** ← *Alexander* /хрещений/, *Vladimira* /хрещена/, *Maria* /повитуха/ та ін. У метриках присутній одиничний запис з інформацією про діда новонародженого, ім'я якого також слугувало чинником найменування: **Josephus-Maria-Matheus-Petrus-Thomas-Ignatius**, народжений 20 вересня у переддень вшанування Св. Матєя, *Ignatius* /батько/, *Mathaeus* /дід/, *Thomas* /хрещений батько/.

У результаті дії окреслених чинників виявлено мотиви вибору 74,4 % імен чи іменних компонентів у найменуванні дітей зі сімей римокатолицьких представників вільних професій.

Отож, на основі аналізу позалінгвальної інформації метричних книг про народження виявлено перелік чинників вибору найменування для новонароджених – релігійний чинник, використання імені батька, імені матері, імені хрещеного батька, імені хрещеної матері, імені повитухи.

З'ясовано залежність потужності чинників найменування дітей від соціально-професійного статусу їхніх батьків. Так, найпотужнішим в усіх типах сімей був релігійний чинник, що свідчить про усталеність віросповідних вказівок щодо вибору імен у середовищі львів'ян першої половини ХХ ст. Найбільшу кількість імен або іменних компонентів згідно зі святцями обрано у сім'ях наймеш заможної соціогрупи – прислуги. Частотність використання імені батька та імені матері як чинників найменування зростає від найбіднішої сім'ї (прислуги) до найбагатшої (представників вільних професій), що пов'язано з віруванням про передачу разом з іменем і соціального статусу. Імена хрещеного батька та хрещеної матері слугували потужними чинниками найменування в усіх різностатусних сім'ях, що ілюструє поширене сприйняття хрещених батьків як духовних та матеріальних опікунів дитини. Очевидно, перевага матеріальної ознаки зумовила високі

показники дії цих чинників саме у сім'ях прислуги. Використання імені повітухи було найслабшим чинником найменування для дітей ремісників та представників вільних професій, тобто заможніших соціогруп, у середовищі прислуги дія чинника зростає.

Гістограма

Чинники вибору імен у різностатусних сім'ях

Перспектива досліджень полягає у виявленні зв'язку мотивів найменування дітей із соціально-професійним статусом їхніх батьків, зокрема на прикладі сімей робітників, службовців, матерів-одиначок.

Список використаної літератури

1. Аннакльчев Ш. Мотивы выбора имен у туркмен / Ш. Аннакльчев // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. – М. : Наука, 1970. – С. 201 – 213.
2. Белей Л. Українські імена колись і тепер / Л. Белей. – К. : Темпора, 2010. – 128 с.
3. Белей Л. О. Ім'я дитини в українській родині / Л. О. Белей. – Х. : Фоліо, 2011. – 281 с.
4. Вітенко М. Д. Польсько-українські відносини у Галичині: соціально-економічний аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 – всевітня історія / М. Д. Вітенко. – Чернівці, 2006. – 17 с.

5. Грушевський М. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу / М. Грушевський. – К., 2001. – 96 с. [Передрук з Матеріалів до українсько-руської етнольоґії / Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. Комісія етнографічна. Т. VIII–IX. Львів, 1906 – 1907].

6. Ивашко В. А. Как выбирают имена / В. А. Ивашко. – Минск : Вышэйшая школа, 1980. – 174 с.

7. Історія Львова : у 3 т. / редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів : Центр Європи, 2007. – Т. 2. – 559 с.

8. Крыжановскій Г. Поученіе для г. к. приходскихъ урядовъ о належному веденію и писанію метричь крещенія, вѣнчанія и погребанія / Г. Крыжановскій. – Львов : Ставропигійской Институт, 1873. – 91 с.

9. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах / С. М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 1999. – 248 с.

10. Никонов В. А. Имя и общество / В. А. Никонов. – М., 1974. – 276 с.

11. Пахомова С. М. Одноимення братів та сестер: причини та мотиви / С. М. Пахомова // *Studia Slavica* : зб. наук. ст. – Вип. 9 : Ономастика. Антропоніміка / [упоряд. і відп. ред. : С. Пахомова, Я. Джоганик]. – Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2009. – С. 62 – 68.

12. Сторонська Т. Роль хрещених батьків в обряді хрещення та у житті християнина : літургійно-моральний аспект / Т. Сторонська. – [Б. м.], 2007. – 94 с.

13. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія / П. П. Чучка. – К, 1969. – 669 с.

14. Ялинський Б. Основи соціолоґії : підручник / Б. Ялинський. – Львів : Каменярь, 2008. – 295 с.

15. Breza E. Motywy wyboru imion dla dzieci urodzonych w Bydgoszczy w roku 1966 i 1976 / E. Breza // *Socjolingwistyka*. – 1987. – № 6. – S. 91–96.

16. Czaplicka M. Współczesne tendencje w nadawaniu imion dzieciom w Łobzeniczy / M. Czaplicka // *Onomastica Slavogermanica*. – Wrocław, 2008. – XXVII. – S. 179 – 187.

17. Górny M. Wybór imion chrzestnych dla dzieci szlacheckich w powiecie kctńskim w XVII wieku / M. Górny // *Genealogia : studia i materiały historyczne* / red. Marek Górny. – Poznań ; Wrocław : Wyd. Historyczne. – 1995. – Т. 5. – S. 53 – 67.

18. Koška M., Lewandowska D. Księgi metrykalne różnych wyznań z terenów tzw. Zabużańskich przechowywane w AGAD / M. Koška, D. Lewandowska // Przeszłość demograficzna Polski. – Warszawa, 1997. – T. 20. – S. 192 – 144.

19. Kumer B. Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych / B. Kumer // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1966. – R. XIV, nr. 1. – S. 65 – 75.

20. Laszuk A. Księgi metrykalne stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce. Informator / A. Laszuk. – Warszawa, 1998. – 240 s.

21. Rojszczak-Robinska D. Język a Kościół (propozycja rozdziału podręcznika do nauczania treści historycznojęzycznych na studiach I stopnia) / D. Rojszczak-Robinska // Kwartalnik Językoznawczy. – 2010. – No. 2 (2). – S. 76 – 91.

Анотація

У статті визначено потужність дії чинників найменування новонароджених, зокрема релігійного чинника, імен батьків, хрещених батьків та повитухи, у сім'ях представників різного соціально-професійного статусу.

Ключові слова: іменник, мотиви вибору імен, різностатусні сім'ї, Львів.

Аннотация

В статье определена мощность воздействия факторов наименования новорожденных, в частности религиозного фактора, имен родителей, крестных родителей и повитухи, в семьях представителей разного социально-профессионального статуса.

Ключевые слова: именник, мотивы выбора имен, разностатусные семьи, Львов.

Summary

The article is dedicate to the research power of religious factor, names of parents, names of godparents and names of midwife in choosing a name for a newborn from family of different social and professional status.

Key words: proper names, motives choosing names, different status family, Lviv.

Матіїв М. Д.
*РВНЗ „Кримський університет
культури, мистецтв і туризму”*

Матіїв Т. З.
*Таврійський національний
університет імені В. І. Вернадського*

ОНИМИ У „СЛОВНИКУ СТІЙКИХ ЗВОРОТІВ БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРОК”

У структурі реєстрової статті підготовленого до друку словника подано фразеологічні та інші стійкі звороти, а також лексикалізовані сполучення слів, яких немає у „Словнику бойківських говірок” М. Й. Онишкевича [2]. Діалектні матеріали зібрав Микола Матіїв у тридцяти двох населених пунктах Сколівського (30 сіл), Турківського (1 н. п.), Самбірського (1 н. п.) районів Львівської області протягом двадцяти восьми років шляхом багаторазового опитування старожилів, представників середнього та молодшого поколінь безпосередньо на місцях їхнього постійного проживання.

На початку основної частини „Словника стійких зворотів бойківських говірок” (ССЗБГ) вміщено довідковий перелік із відповідними відсиланнями: *покажчик фразеологізмів, термінологічних та інших лексикалізованих сполучень слів; покажчик паремійних та інших стійких зворотів*. Далі подаються словникові статті, розташовані в алфавітному порядку чинного правопису. Ці реєстрові слова (значення) так само відсутні у „Словнику бойківських говірок” М. Й. Онишкевича (крім деяких вокабул, а також мовних одиниць, які в ССЗБГ мають розширену багатозначну семантику. У кінці статті після двох скісних рисок вони супроводжуються скороченням СБГ [„Словник бойківських говірок”]).

Фразеологізми, термінологічні та інші лексикалізовані сполучення слів подаються у структурі словникової статті після застосованих позначок: стійкі словосполучення фразеологічних одиниць супроводжуються однією зірочкою [*], термінологічні та інші лексикалізовані сполучення слів – двома [**]. Паремійні звороти (прислів'я, приказки, примовки і т. ін.) із повчальним, доброзичливим, жартівливим змістом наводяться як ілюстративний матеріал після світлого „смайлика” [☺], а лайливі, зневажливі, згрублі та іронічні вирази – після чорного [☹]. Вітання,

побажання добра, дотепи, нісенітниці, застереження, прокльони, погрози і т. ін., а також поєднання двох однакових іменників, з яких один має форму називного відмінка, а другий – орудного, вигуківі сполучення слів, порівняльні та інші стійкі одиниці подаються після відповідних „смайликів”, але взятих у дужки [(☺), (☹)]. Фразеологізми, словосполучення-номени та інші сполучення слів, які не мають статей на їхні опорні слова, розміщуються в реєстрі окремо за таким зразком: провідний компонент, двокрапка, зірочка або „смайлик”, стійкий зворот, тлумачення, приклад.

„Смайлики”-ідентифікатори в лексикографію запроваджено вперше.

Принципи побудови словникової статті загалом спираються на традиції укладання регіональних діалектних словників, а також на засади 11-томного академічного „Словника української мови” [3].

„Словник стійких зворотів бойківських говірок” містить деякі одиниці, які у своєму складі мають оніми: **БАРИЛО** [бари'ло], -а, с. 1) Невеликий дерев'яний посуд для рідини з двома днищами й опуклими стінками, стягнутими обручами. *Ой ло'пнув о'бруч та біля бари'ла, Дівчина козака' сім рас обдури'ла* (коломийка). 2) *перен., ірон.* Великий живіт. ☉ *Гаври'ло від'їв бари'ло.* 3) ч. і с., *перен., ірон.* Людина з великим животом. ☉ *Бари'ло ви'пер ри'ло.* **ВЕСЕЛЯК** [весел'а'к], -а', ч. Веселун. ☉ *Васи'ль-веселя'к на всі бо'ки коза'к.* **ВУСІЙ** [вус'ій], -я', ч. Чоловік з вусами; вусач (☺). *Вусію, вусію, Васи'лю-Чана'ю.* **ДУРМАН** [дурма'н], -а, ч. 1) Те, що одурманює, п'янить. (☺) *Ка'же, що ни п'є Степа'н. – А вітки му в голові дурма'н?* 2) Важкодум. *Тя'шко в шко'лі дурма'ну.* **КІНЬСЬКИЙ** [к'ін'с'кий], -а, -е. Належний коневі. *Уїно, я вам привезу кін'ського гно'ю, зміша'ете с коро'в'ячим – ліпша ся бу'льба вро'дит.* ****Кін'ська то'рба** [к'ін'с'ка то'рба]. Неглибокий широкий мішок, призначений для годівлі коней січкою, зерном і т. ін. *Кін'ську то'рбу вішають на ши'ю коню', аби ни росипа'в зерно.* ***На кін'ські Пе'тра** [на к'ін'с'к'і Пе'тра]. У жодний час, ні в якому разі; ніколи. *Зро'бит ти на кін'ські Пе'тра.* **ЛАПАТИ** [лапа'ти], -а'ю, -а'єш, *недок.* Хапати, ловити. (☺) *Ой ти, Ю'рку, лапа'й курку.* **НАГАВІЦІ** [нагави'ц'і], -ів, *мн.* Штани (*перев.* чоловічі). ☉ *Ни ви'дів Гриць нагави'ць, як уздрів, то умлів.* **НИЖЕ** [ни'же], *присл.* Нижче. ☉ *Ни'же нас живе' Пана'с.* // СБГ. **ОБРУС** [обрус], -а, ч. Скатертину. ☉ *Прийшо'в дід Білоу'с, кладіт щось на обру'с.* // СБГ. **ПОЛЬСЬКИЙ** [по'л'с'кий], -а, -е. 1) *прикм.* до *поляки і Польща.* *До'вго-м носи'в по'льський костюм.* ****По'льські моро'зи** [по'л'с'к'і моро'зи]. Зимові дні з

дуже низькою температурою. У *польські морози і пса в стаїни затирали*. 2) -кого, ч., бот. Їстівний гриб із бурою шапкою, жовтувато-зеленуватою зіпсоду; моховик (*Boletus badius* Fr.). *Давно' польські ни збирали, а типи'рь друт*. **За Польці [за По'л'шч'і]. А) Час, коли Західна Україна входила до складу Польщі (1920 – 1939 рр.). *То вам ни за Польці, що мня ту в школі б'ете'*. Б) У далекому минулому, багато років тому. *Ни памятаю, бо то бо'ло за Польці*. **СИВУЛЯ** [Сиву'л'а], -і, ж. Власна назва корови сірої масті. (☉) *Крутитя як Сивуля у вівсі*. **СИНИВІТЦИ** [сини'в'ітци], -ів, мн. Жителі сіл Верхнього Синьовидного та Нижнього Синьовидного Сколівського району. ☉ *Колу'мб в Аме'рику – сини'вітци вітсі*. Висміювання мешканців сусідніх сіл за схильність жителів Верхнього Синьовидного та Нижнього Синьовидного до торгівлі. *Ти до ме'не ни ходи', ништо' тя ни про'сит, Люби' собі сини'віцьку, що цибулю но'сит* (коломийка). **ХОБУЗЯ** [хобуз'а'], -я', с., *перев. зневажл.* 1) Бур'ян. *Дожджі затягли'ся, хобу'з узя'вся*. 2) Хмиз, уламки дерев у лісі. *Ми ни в Япо'нії, де хобу'з визби'руют*. ☉ *На горо'ді хобузя', а в Ки'їві ву'їко*.

„Словник стійких зворотів бойківських говірок” містить також одиниці, складовою частиною яких є власні назви, зокрема: **ВВЕДЕННЯ...** ☉ *Введе'н, аби' бов щоде'н*. **ВЕЛІГДИНЬ...** (☉) *Як на Вели'гдинь*. ***По Вели'конни*. **КРА́СЯ...** **Кра'ся во'ду п'є*. ☉ *Кра'ся во'ду п'є – пото'ну більше ни бде*. **МА́ТКА...** ☉ *Дру'га Ма'тка – сестра' Покро'ви*. **НИКО́ЛИ...** ***Весня'ного Нико'ли*. **ПЕ́ТРА...** ☉ *На Пе'тра вода' те'пла*. ☉ *По Петру'– та й по теплу'*. **СПА́СА...** ☉ *До Спас рукави'ці за поя'с, а від Спа'са тягни' рукави'ці з-за поя'са*. **СТРІ́ТІНЯ...** ☉ *На Стрі'тіня зима' з весно'в стріча'єся* [див.: 1, с. 36 – 38].

Список використаної літератури

1. Матіїв М. Д. Власні назви в „Словнику говірок центральної Бойківщини” / М. Д. Матіїв // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Випуск ХХІХ. – ХХХІ. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 36 – 39.
2. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984.
3. Словник української мови : в 11 тт. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.

Анотація

У статті подається інформація про підготовлений до друку „Словник стійких зворотів бойківських говірок”. Наводяться одиниці, які у своїй структурі мають оніми.

Ключові слова: онім, словник, словникова стаття, бойківські говірки.

Аннотація

Статья информирует о подготовленном к печати „Словаре устойчивых оборотов бойковского говора”. Представлены единицы, имеющие в своей структуре онимы.

Ключевые слова: оним, словарь, словарная статья, бойковский говор.

Summary

The article informs about prepared for printing the „Dictionary of stable speed Boykovskiy dialect”. The presented units having in it's structure onyms.

Key words: onym, dictionary, article in the dictionary, boykovskiy dialekt.

УДК 811.161.2' 343.2

Михальчук О. І.

*Інститут мовознавства
імені О. О. Потебні НАН України*

УКРАЇНСЬКЕ ПРІЗВИЩЕ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВООХОРОННИХ ЗАХОДІВ

Проблема екології мовного простору є однією з найважливіших серед сучасних питань лінгвістики. Актуалізувавшись наприкінці ХХ століття з ініціативи Е. Хаугера, екологія мови отримала підґрунтя і перспективний розвиток в українському мовознавстві. Упродовж останнього десятиліття еколінгвістичний підхід набуває широкого впровадження у студіях з української ономастики, зокрема у працях Л. Белея [3], Д. Бучка та Г. Бучко [4], Б. Ажнюка [1; 2], Л. Нуждак [8]. Ономастичне довкілля – важливий об'єкт мовної політики. Здобуття незалежності часто стає поштовхом для „реформування ономастичних систем за принципом відштовхування від нав'язаних колоніальною владою моделей і стереотипів” [1, с. 231]. Адже мовна політика у сфері власних назв є потужним засобом впливу на мовну свідомість громадян, інструментом для утвердження мовної самобутності держави та основою для нормативно-правового врегулювання функціонування імені як ідентифікатора особи.

Мовна ситуація в українському ономастичному середовищі залишається складною і непрогнозованою через нестабільність або інертність мовної політики у цій сфері. Однією з найбільш проблемних

субсистем українського ономастикону є українська антропонімія, зокрема прізвищевий фонд, що зазнав суттєвого впливу тоталітарної доби. Українські прізвища як окремих клас особових назв формувалися упродовж століть, і сьогодні їх слід трактувати як національно-культурне надбання, „частину соціокультурного коду нації” [1, с. 234]. Водночас прізвище є основним ідентифікатором особи, засобом індивідуалізації в суспільстві та інструментом інтеграції в соціум, а також основою колективної ідентичності на рівні родинних стосунків та виразником етнічної чи етномовної ідентичності за формальними показниками, передусім фонеморфемною структурою та мотивованістю антропоніма. Українські прізвища як офіційні ідентифікатори осіб протягом тривалого часу функціонували в загрозовій ситуації процесів етнокультурної асиміляції. Офіційні записи прізвищ українців упродовж десятиліть велися латинською, російською, німецькою, угорською, польською, румунською мовами, що спричиняло невідворотний вплив на фонеморфемну структуру офіційних найменувань. Сьогодні еколінгвальний баланс українського ономастикону перебуває в ситуації загрози з боку онімних систем споріднених або контактних мов, глобалізаційних процесів та деформації мовного (онімного – зокрема) довкілля. Відповідальність за збереження антропонімного фонду української мови з одного боку – на носіях відповідних прізвищ (уважне ставлення до документальних записів), з іншого – на державі як гарантові забезпечення мовних прав громадян. Гарантуючи право на запис імені відповідно до національної традиції, очевидно, держава мусить передбачити, що принаймні в межах національного мовного коду прізвище особи буде захищене від орфографічних деформацій та негативних впливів позалінгвальних чинників. Фактично втручання у фонеморфемну структуру прізвища є зміною прізвища, тобто порушенням законодавства щодо юридичного функціонування імені особи. Запис прізвища відповідно до норм українського правопису ускладнюється тим, що значна частина українських прізвищ має діалектну твірну основу. Проте вони є „фактами ... загальнонаціональної мови, тому мусять підлягати єдиним правописним і граматичним правилам” [15, с. 500]. Факторами, що впливають на рівень збереження екології українського прізвищевих фонду, є 1) *нормативно-правописна база*, до функцій якої належить а) кодифікація написання прізвищ відповідно до стандартів української мови, б) стандартизація запису

українських прізвищ латинською графікою; в) унормування відтворення українських прізвищ іншими (зокрема російською) мовами; 2) *українське законодавство* як інструмент забезпечення права на національне ім'я, стабільності юридичних аспектів функціонування прізвища для ідентифікації особи, врегулювання та сприяння правописній нормалізації та стандартизації антропонімікону тощо.

На сьогодні порядок запису імені фізичної особи регламентовано передусім ст. 28 Закону України „Про засади державної мовної політики”, ст. 294 Цивільного кодексу, Постановами Кабінету Міністрів „Про затвердження порядку розгляду заяв про зміну імені фізичної особи” тощо. Інструментами, що врегульовують правописні норми функціонування українських прізвищ в соціолінгвальному середовищі, є „Український правопис”, словник-довідник „Власні імена людей” Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківської, Постанова Кабінету Міністрів України № 55 „Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею”. Будучи зняряддям, що до певної міри дозволяє лінгвістичними методами регламентувати документалізацію прізвищ, правопис і довідник водночас є спадщиною радянського підходу до запису і відтворення російською мовою українських прізвищ. Попри позитивні тенденції усталених принципів і правил фіксації імен та прізвищ, у довідниках залишається закладеним підмурівок асиміляційних мовних процесів, що призводить до уневираження етномовної самобутності прізвищ, кількісної втрати прізвищ із питомо українськими суфіксальними та префіксальними формантами через адаптацію до російської мови тощо і не забезпечує повноцінного підґрунтя для збереження українського прізвищового фонду в сучасній мовній ситуації. З іншого боку, мовне довілля не сприяє формуванню в масовій мовній свідомості принципів осмисленого ставлення до власного прізвища як до знакового мовного коду, який індивідуалізує й об'єднує одночасно, і є правовим інструментом для забезпечення юридичних та майнових прав. Виникнення розбіжностей у документальних записах прізвищ призводить до правових труднощів для особи зокрема та до порушення мовного балансу в антропонімній системі загалом. Спостереження за ономастичним довіллям та джерельна база „Українського бюро лінгвістичних експертиз НАН України” дозволяє констатувати, що відхилення від нормативних записів сучасних українських прізвищ зумовлені такими основними причинами: 1) ситуацією контактного

(передусім українсько-російського) білінгвізму; 2) тривалим періодом уподібнення українських прізвищ до фонорморфемної структури російської мови внаслідок неусталеності правил і принципів міжмовного (українсько-російського та російсько-українського) перетворення, через міжмовну інтерференцію та необгрунтоване використання етимологічного принципу при міжмовних перетвореннях; 3) використанням упродовж тривалого періоду одночасно різних стандартів передачі кириличних записів латинською графікою тощо.

Розглянемо детальніше наслідки впливу цих чинників на екомовний стан українських прізвищ¹.

1. Ситуація контактного білінгвізму призводить до орфографічного розподібнення та фонорморфемних деформацій прізвищ, серед них:

а) **субнормативний запис українських прізвищ** – суфіксальних дериватів на *-ик, -ич, -инськ, -ин*, а саме: вживання літери *і* замість *и* в суфіксах усупереч параграфам 101, 104 „Українського правопису” під впливом їх російської вимови: *Мислік* замість *Мислик*, *Мельнік* замість *Мельник*, *Власовіч* замість *Власович*, *Зоріч* замість *Зорич*, *Дубінська* замість *Дубинська*, *Вдовін* замість *Вдовин*, *Літвін* замість *Литвин*² тощо. Такі записи свідчать про низький рівень мовної свідомості, неграмотність, а також про недостатню мовну компетенцію представників тих органів, що відповідають за реєстрацію документів особи;

б) **змішування кореневих морфем [a] / [o] та [e] / [u], [i] в ненаголошених складах**. Такі явища часто зумовлені посередництвом російської мови, для якої характерний вищий ступінь редукції ненаголошених голосних, а також говірковими фонетичними особливостями та деякими паронімічними паралелями. Орфографічне закріплення в офіційних документах призводить до виникнення варіантів запису прізвищ, на зразок *Собуцький* – *Сабуцький*, *Петросюк* – *Петрасюк*, *Полєнкова* – *Палєнкова*, *Прокопівнюк* / *Прокопєвнюк*; *Гребінник* / *Грибінник*, *Приліпко* / *Приліпко*, *Приманко* / *Пріманко*. Часто це призводить до етимологічного розподібнення, і встановити первісне звучання майже неможливо, оскільки графічна видозміна прізвища

---

¹ Розглядаючи українські прізвища з погляду екології мови, ми трактуємо їх як прізвища, які за базовою твірною основою та / або словотвірною структурою корелюють із системою української мови.

² Тут і далі ілюстративний матеріал подаємо за матеріалами архіву Українського бюро лінгвістичних експертиз НАН України.

призводить до появи нових мотиваційних ознак походження антропоніма, пор. *Вінницький / Винницький; Лісняк / Лисняк; Синько / Сінько / Сенько, Сімак / Семак, Співак / Спивак*. Непоодинокі випадки, коли девіації виникають через зміну наголосу та омонімічні міжмовні паралелі. Зокрема, українське прізвище *Кирпич* в більшості документів родини зафіксовано як *Кірпіч*.

2. Неусталеність правил і принципів українсько-російського та російсько-українського перетворення зумовлює руйнівні процеси у структурі українських прізвищ через:

а) **застосування етимологічного принципу передачі українських прізвищ російською мовою**. При зворотному перекладі використовували принцип транслітерації або транскрипції, що призводило до значних відмінностей у документальних записах прізвища однієї особи або членів однієї родини. Така неусталеність принципів міжмовного перетворення сприяла асиміляції українських антропонімів до фонорморфемної системи інших, передусім російської мови, втрати прозорості мотиваційної бази, зміни семантики твірної основи тощо. Це призвело до 1) змін у кореневій системі відапелятивних прізвищ, базова основа яких є спорідненою в українській, російській та інших слов'янських мовах чи їхніх говірках, пор. *Сивокінь* – рос. *Сивоконь* – укр. *Сивоконь*, *Білодід* – рос. *Белодед* – укр. *Белодед*, *Палій* – рос. *Палей* – укр. *Палей / Палей*, *Погрібний* – рос. *Погребний* – укр. *Погребний*, *Сусідка* – рос. *Соседка* – укр. *Соседка*, *Чорній* – рос. *Черней* – укр. *Черней*. Аналогічні порушення фонорморфемної структури спостерігаємо в низці відантропонімних українських прізвищ, базовою основою яких є особове ім'я: укр. *Сергієнко* – рос. *Сергеенко* – укр. *Сергеєнко*; укр. *Матвійчук* – рос. *Матвейчук* – укр. *Матвейчук*. Хоча непоодинокі випадки, коли орфографічно відмінні документальні записи прізвищ, які походять від особових імен, зумовлені варіантною парадигмою особового імені. Зокрема, документальний варіант особового імені *Андрій*, що є базовою основою прізвища *Андрійченко*, представлений також розмовним варіантом особового імені *Андрей*, що може бути мотивантом прізвища *Андрейченко* [12, с. 33]. Аналогічний ряд: *Самійленко* – *Самойленко* (розм. укр. *Самойло*), *Мойсієнко* – *Мойсеєнко* (розм. укр. *Мойсей*), *Миколаєнко* – *Николаєнко* (розм. укр. *Николай*) тощо. Водночас такі відхилення від правописних норм можна трактувати і як вплив російської мови: укр. *Самійло* – рос. *Самойло*, укр. *Микита* – рос. *Никита* тощо;

2) деформації афіксальних частини українських прізвищ, зокрема розподібнення прізвищ із суфіксами *-івськ-*, *-овськ-*, *-евськ-*. Як зазначає довідник, „українські прізвища на *-івський* передавалися російською мовою здебільшого через *-овский*, рідше через *-евский*” [11, с. 317]. При зворотному перетворенні російського запису в український прізвище часто фіксувалося із суфіксом *-овськ-*. Така ситуація призвела до появи дублетних варіантів прізвищ, утворених від спільного кореня за допомогою прикметникових суфіксів *-овськ-* / *-евськ-* / *-івськ-* [10, с. 26 – 28], наприклад: *Бортнівська* / *Бортновська*; *Копачівський* / *Копачевський* / *Копачовський*; *Прошківський* / *Прошковський*, *Шатківський* / *Шатковський* – та до зменшення в сучасному українському ономастиконі значної кількості українських прізвищ із суфіксом *-івськ-*, які втратили первинне українське звучання через пристосування до російської чи польської словотвірної моделі, зокрема укр. *Бандурівський* – рос. *Бандуровський* – укр. *Бандуровський* тощо. Типовими девіаціями є також розподібнення антропонімів із префіксами *без-* / *бес-*; *роз-* / *рос-*; *під-* / *под-*: *Бессмертний* / *Безсмертний*; *Розсоха* / *Россоха*, *Безкровна* / *Бескровна*, *Піддубний* / *Поддубний*, *Підгайний* / *Подгайний* тощо. Внаслідок таких перетворень, а часто і міграцій носіїв прізвищ, сьогодні встановити нормативний запис за лінгвістичними показниками майже неможливо. Аргументами щодо правильності записів *Білий* чи *Белий*, *Піддубний* чи *Поддубний*, *Бессонова* чи *Безсонова*; *Чеховський* чи *Чехівський* можуть бути тільки позалінгвальні фактори, що вказують на етновне походження прізвища; 3) руйнування системи українських прикметникових прізвищ. Згідно із довідником, українські прізвища прикметникового типу з наголошеним закінченням, зокрема *Верховий*, *Луговий*, можуть відтворюватися російською мовою через адаптацію суфікса *-ий* до російського відповідником *-ой*: рос. *Верховой*, *Луговой* – або транскрипцією української форми прізвища „за зразком уже традиційного написання”: рос. *Верховый*, *Луговой* [11, с. 316]. Такі подвійні стандарти в умовах радянського періоду сприяли виникненню дублетних українських прізвищ при зворотному перетворенні російського запису в український: укр. *Мостовий* – рос. *Мостовой* – укр. *Мостовой*. Тому в сучасній практиці міжмовних перетворень для захисту фонду українських прикметникових прізвищ та уникнення розбіжностей у документах носіїв цих прізвищ необхідно чітко регламентувати транскрибований варіант запису цього типу українських прізвищ іншою

мовою, що відповідає також ст. 294 Цивільного кодексу України, де зазначено, що „фізична особа має право на транскрибований запис її прізвища та імені відповідно до своєї національної традиції” [14];

б) **зміну категоріальної належності прізвища іменникового типу на прикметниковий**, що призводить до 1) руйнування типологічного ряду українських прізвищ іменникового типу на *-ій*. Українські прізвища *Заворотній, Повалій, Горбатій, Торочій* при зворотних російсько-українських перетвореннях записів *Заворотний, Повалий, Горбатий, Торочий* часто фіксуються українською мовою із прикметниковою фіналлю *-ий*. Таким чином, *Петро Горбатій* стає *Петро Горбатий*, а *Марія Горбатій* – *Марія Горбата*. Встановлення первісного звучання прізвища з огляду на нормативність прикметникових (*Шаркий / Шарка*) та іменникових (*Шаркій*) прізвищ часто неможлива; 2) зменшення питомої частки українських прізвищ – субстантивованих посесивів на *-ів, -ин*. Передусім зазнали втручання у структуру українські жіночі прізвища іменникового типу на *-ин* та *-ів*, що однозвучні з чоловічими і відмінюються за іменниковою парадигмою [11, с. 303 – 304]. Змішування цих прізвищ відбувається внаслідок міжмовної інтерференції та через зближення в усному мовленні з наступним перенесенням в офіційні документи жіночих прізвищ іменникового типу до етимологічно споріднених прізвищ прикметникового типу на зразок *Ільків Галина* – *Ільківа Галина, Лепешин Марія* – *Лепешина Марія* тощо. Окрім того, посесиви на *-ів* найбільш вразливі до впливу ономастичної парадигми російських прізвищ на *-ов*. В українському мовному середовищі втрата типово українських патронімічних прізвищ на *-ів* (*Михайлів, Шевців*) та регіональних закарпатських прізвищ на *-ув* (*Вакарув, Микулув*) – результат оформлення документів російською мовою або олітературнення прізвищевої системи [9, с. XIV; 15, с. 271]. Наслідком запису у свідоцтвах про народження російською мовою українських прізвищ на *-ин* та пізніших російсько-українських перетворень, коли ці прізвища відтворювалися за правилами передачі російських прізвищ українською мовою, є деградація цього типу українських прізвищ, зокрема *Петро Савин* став *Петро Савін, Олена Савин* – *Олена Савіна, Василь Маринин* став *Василь Марінін, Ганна Маринин* – *Ганна Марініна*; 3) перекидання українських прізвищ іменникового типу на *-ина* через зміну наголосу. Прочитання українських прізвищ іменникового типу *Пазина, Калина, Височина* російською мовою як прикметників на *-ин(-а)*

призводить не тільки до втрати частки українських прізвищ (*Андрій Пазина* – рос. *Андрей Пазин* – укр. *Андрій Пазін*), а до певних комунікативних незручностей для носія прізвища. Зокрема, *Галина Полова* через неправильний наголос і відповідний запис прізвища російською мовою стає *Галина Половая*.

Потребують диференційованого підходу з погляду мовної належності прізвища на *-иков (-а)*: *Колесников (-а)*, *Турчинов (-а)* тощо. За формальними показниками їх можна трактувати як сучасні російські прізвища. Однак у розмовному мовленні та практиці документальних записів ХІХ – початку ХХ ст. були звичними архаїчні сьгодні форми жіночих прізвищ, утворених від основи чоловічої форми прізвища за допомогою суфікса *-ов* або *-ев*, на зразок *Чередник* – *Чередникова*, *Гальчук* – *Гальчукова*, *Свида* – *Свидова*, *Косар* – *Косарева* і т. ін. [7, с. 41]. У пізніших документальних записах відповідно до усталеної норми жіноча форма прізвища втрачалася і прізвище зазвичай фіксувалося в чоловічій формі, набуваючи подвійного роду. Однак непоодинокими в ономастичній практиці радянського періоду є випадки змішування жіночих форм українських прізвищ з російськими прізвищами з посесивними суфіксами *-ов*, *-ев*. Таким чином, пара чол. *Чередник* / жін. *Чередникова*, що була притаманна українській ономастичній практиці у 20 – 30 рр. ХХ століття, на початку ХХІ ст. через посередництво жіночого варіанта трансформувалася в чол. *Чередников* / жін. *Чередникова*, чол. *Сотник* / жін. *Сотникова* стало *Сотников* *Сотникова*; чол. *Коваль* / жін. *Ковалева* – *Ковальов* / *Ковальова* тощо.

3. Тривалий час практика відтворення українських прізвищ латинською графікою не була достатньо уніфікованою. Послугування різними стандартами (ГОСТ 16876–71 /СТ СЭВ 1362-73/, ГОСТ 7.79-2000, ISO 9-95, постанова Кабінету Міністрів України від 31 березня 1995 р. № 231, постанова Кабінету Міністрів України 27 січня 2010 р. № 55, рекомендації ІКАО, Дос 9303/1 та деяких інших нормативів) призводило до відмінностей у записах одного і того ж прізвища. Ускладнювало міжмовне функціонування українських прізвищ як ідентифікаторів особи також посередництво російської мови та особливості відтворення окремих морфологічних елементів власних імен, специфіка передачі палаталізованих приголосних тощо [5, с. 21 – 30]. При зворотній транслітерації з англійського запису українською чи іншою мовою з кириличною системою письма часто виникають

орфографічні варіанти українського прізвища. Як констатує на матеріалі десятків документальних записів Б. Ажнюк, „ланцюжок перекладних трансформацій ... нерідко призводить до значного віддалення іншомовного запису прізвища від його первісного вигляду” [1, с. 230]. Ця ситуація підтверджується також фактом „із українським прізвищем *Береговий*, що після його транслітерації латинкою з російського запису *Береговой* перетворилося в *Beregovoy*” (французьке звучання *Береговуа*). Таким чином прізвище втратило свою етномовну оболонку, і українське походження прізвища одного з носіїв цього прізвища прем'єр-міністра Франції (1992 – 1993 рр.) П'єра Береговуа міг впізнати далеко не кожний [1, с. 231].

У ситуації контактного білінгвізму та внаслідок неусталеності правил і принципів міжмовного перетворення українська прізвищева система зазнала суттєвих деформацій, які потребують ретельного аналізу та певного алгоритму усунення та уникнення, оскільки такі девіації впливають на еколінгвальний стан української мови. Субнормативні записи українських прізвищ в офіційних документах нівелюють у мовній свідомості носіїв процеси мовної та колективної ідентичності. Відповідальність за збереження антропонімного фонду нації має бути пріоритетом мовної політики і полягає у сприянні стабілізації, унормуванню та узгодженості юридично-правової та лінгвістичної бази.

Список використаної літератури

1. Ажнюк Б. М. Екологія мови як принцип мовної політики / Б. М. Ажнюк, Л. В. Ажнюк // Сьогодення українського мовного середовища : збірник наукових праць. – К., 2008. – С. 7 – 23.

2. Ажнюк Б. М. Переклад і міжмовна ідентифікація власних імен / Б. М. Ажнюк // Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство : збірник наукових праць. – К. : Видавничий дім Д. Бураго, 2012. – С. 228 – 236.

3. Белей Л. Глобалізація як панівна тенденція розвитку сучасного українського антропонімікону / Л. Белей // Ономастика і апелятиви. Вип. 30. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2007. – С. 76 – 82.

4. Бучко Г. Радянська дійсність і українська ойконімічна система: соціологічний аспект / Г. Бучко, Д. Бучко // Мовознавство : доповіді та повідомлення на IV міжнародному конгресі українців. – К. : Пульсари, 2002. – С. 75 – 78.

5. Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами : збірник наукових праць. – К., 1995. – 175 с.

6. Закон України „Про засади державної мовної політики” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

7. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища / Л. Т. Масенко. – К. : Т-во „Знання”, 1990. – 48 с.

8. Нуждак Л. В. Український ономастикон посттоталітарної доби крізь призму еколінгвістики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Л. В. Нуждак. – Львів, 2011. – 17 с.

9. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ : у 2-х томах / Ю. Редько. – Львів, 2007. – Т. 1: А – М. – XXVI, 720 с.

10. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наукова думка, 1966. – 216 с.

11. Скрипник Л. Г. Власні імена людей : словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наукова думка, 1996. – 335 с.

12. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк – К. : Довіра, 2005. – 509 с.

13. Український правопис. – К. : Наукова думка, 2000. – 240 с.

14. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

15. Чучка П. Антропонімія Закарпаття : монографія / П. Чучка. – Ужгород, 2008. – 672 с.

Анотація

У статті йдеться про причини і наслідки порушення екомовного балансу в системі українських прізвищ. Вказано на необхідність низки лінгвоохоронних заходів, що можуть забезпечити етномовну стабільність та соціоправову функціональність антропоніма.

Ключові слова: прізвище, екологія мови, ономастичне середовище, мовна політика.

Аннотация

В статье рассматриваются причины и последствия экоязычных нарушений в системе украинских фамилий. Предусмотрены необходимые меры языковой защиты, которые могут обеспечить этнолингвальную стабильность, а также социальную и юридическую функциональность антропонимов.

Ключевые слова: фамилия, экология языка, ономастическая среда, языковая политика.

Summary

The article is about causes and effects of violation of lingual balance in the system of Ukrainian surnames. It was indicate on a number of necessary measures for lingual protection that can provide ethnolinguistic stability and social legal functionality of anthroponomy.

Key words: surname, ecology of language, onomastic environment, policy of language.

УДК 81'373.2 (477.83)

Наливайко М. Я.

*Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

ПРИЗВИСЬКА ЖИТЕЛІВ ЛЬВІВЩИНИ, МОТИВОВАНІ КОМУНІСТИЧНИМИ ТА ПОСТКОМУНІСТИЧНИМИ РЕАЛІЯМИ

Неофіційна система відрізняється від урядово-адміністративної передусім тим, що вона є продовженням так званої однойменної системи, характерною ознакою якої є принцип індивідуального іменування [2, с. 3]. Неофіційні іменування відіграють важливу роль у житті народу. Дослідження індивідуальних прізвиськ і сімейно-родових назв є одним із найактуальніших завдань неофіційної антропонімії. Кожне прізвисько є „лінгвальним фактом” антропонімії. Для антропоніміста важливо, як прізвисько називає носія, тобто яке його синхронне антропонімічне функціонування [4, с. 15]. Вивчення українських прізвиськ розпочалося з праць М. Сумцова, В. Охримовича, І. Франка, В. Ястребова, І. Крип'якевича, І. Сухомлина. Неофіційні найменування як засоби вторинної номінації (а серед них і прізвиська) становлять помітний пласт антропонімікону національної мови українського народу. Окремим питанням народнопобутової антропонімії присвячено розвідки Б. Близнюк [1], Г. Бучко [2], С. Вербича [3], Л. Кравченко [5], М. Лесюка [6], Р. Осташа [7], Є. Черняхівської [12] та ін. Неофіційні іменування монографічно дослідили Н. Павликівська (псевдоніми) [8], П. Чучка (неофіційні іменування Закарпаття) [13], Н. Федотова (прізвиська Луганщини) [10], В. Чабаненко (прізвиська Нижньої Наддніпрянщини)

[11], Г. Аркушин (прізвиська північно-західної України) [9], Н. Шульська (неофіційні іменування Західного Полісся) [14].

Кожна власна назва ідентифікує та індивідуалізує номінований об'єкт у лексичному складі української мови. Неофіційні іменування – це додаткові імена, на основі яких ідентифікується та характеризується особа. Вони посідають важливе місце в лексичному складі сучасної української мови. Прізвиська людей становлять особливий клас пропріальної лексики, оскільки виявляють специфіку на рівні виникнення, функціонування і взаємозв'язку з екстралінгвальними й інтерлінгвальними чинниками. Ми дотримуємося погляду, що *прізвисько* – це неофіційне іменування, яке дають номінатори особі чи колективові людей за індивідуальними ознаками, а також за спорідненістю і свояцтвом між носієм і членами родини для ідентифікації і конкретизації. Прізвишкам притаманні індивідуальність, конотативне забарвлення і вмотивованість. Джерельною базою наших студій є записи прізвиських жителів Львівщини з комуністичними та посткомуністичними реаліями, створені на основі опитування мешканців указаної території. Прізвиська з комуністичними реаліями становлять 2 % від усього зібраного матеріалу, тоді як іменування з посткомуністичними реаліями становлять 1 %.

Виділяємо такі лексико-мотиваційні групи (далі ЛМГ):

1. ЛМГ „Прізвиська, які відтворюють певні суспільні відносини”: *Буржу'ї* – „багатий чоловік” (с. Золочівка Злч), *Піонер* – 1) „першим у селі купив машину” (с. Брониця Дрг), 2) „вступив першим у партію” (с. Туринка Жвк), *Піонерка* – „всюди перша” (с. Сидорівка Ждч).

2. ЛМГ „Прізвиська, мотивовані участю іменованих у політичному житті”: *Комуніст* – „був у комуністичній партії” (с. Берегове Мст), *Партійний* – „чоловік, який не ходив до церкви” (с. Дунаїв Прм).

3. ЛМГ „Прізвиська, утворені від імен історичних осіб, політичних діячів, кіноакторів, артистів, футболістів, героїв фільмів тощо”.

На всій території Львівщини поширені так звані „телевізійні прізвиська” [16, с. 83]. Так, прізвишками стали назви: **а) казкових осіб:** *Буратіно* – „схожий на Буратіно” (с. Красів Мкл), *Іва́сик Телесік* (сс. Верчани Стр, Солонське Дрг); **б) мультиплікаційних героїв:** *Кла́ус* – „чоловік народився на Миколая” (с. Раковець Пст), *Па́па Ка́рло* (сс. Володимирці Ждч, П'ятничани Стр, Ушковичі Прм), *Пана́й* (сс. Корчів Скл, Мильчиці Грд), *Поштальо́н Пе́чкін* – „схожий на однойменного героя мультфільму „Пригоди у Простоквашино”

(с. Мильчиці Грд), *Тарз'ян* (с. Климець Скол, Старе Село Пст), *Тартіла* – „вчителька англійської мови, яка носить окуляри” (с. Гряда Жвк); **в) героїв кінофільмів:** *Гаррі Поттер* – „схожий на героя однойменного роману Дж. Роулінг” (с. Терновиця Явр), *Зорро* – „який сам назвався” (с. Підгірці Брд), *Лор'єна* – „від імені героїні кінофільму „Багаті теж плачуть” (с. Бортники Ждч), *Мама Чолє* – „від імені героїні фільму „Дика Роза” (с. Нестюки Злч), *Ракель* – „висока і гарна вчителька, схожа на героїню фільму „Ніхто, крім тебе” (с. Грушів Дрг), *Рембо* – „за схожістю на героя фільму „Рембо” Сильвестра Сталоне” (с. Поруденко Явр), *Сабріна* – „вчителька англійської мови, схожа на героїню фільму „Сабріна” (с. Нагуєвичі Дрг), *Супермєн* (с. Уріж Дрг), *Фантомас* (с. Потелич Жвк), *Шкірліц* – „схожий на героя фільму „Сімнадцять миттєвостей весни” (с. Уріж Дрг); **г) літературних героїв:** *Мавка* (с. Корчів Скл), *Отелло* (с. Голобутів Стр, Лішня Дрг); **г) імена біблійних осіб:** *Соломон* (с. Бердихів Явр, Струтин Злч), *Юда* (с. Крехів Жвк); **д) прізвища вчених:** *Дарвін*, *Едісон*, *Мічурін*, *Сухомлинський*; **е) імена, прізвища музикантів, співаків, поетів, акторів:** *Лєся Українка* – „жінка схожа на відому поетесу Лєсю Українку” (с. Нестюки Злч), *Майкл Джексон* (с. Дидятичі Мст), *Моцарт* (с. Грусятичі Ждч), *Нікулін* – „схожий на актора Нікуліна” (с. Дидятичі Мст, Золочівка Злч, Сможе Скол), *Шварценегель Васи'ль* – „схожий на американського актора А. Шварценегера” (с. Батьків Брд); **є) прізвища спортсменів:** *Гусін* – „схожий на Гусіна – відомого футболіста” (с. Сидорівка Ждч), *Зідан* – „схожий на З. Зідана – видатного французького футболіста” (с. Корчів Скл), *Каха'* (с. Висоцько Брд), *Марадо'на* (с. Скварява Злч, Скоморохи Скл), *Ребров* – „схожий на футболіста Реброва” (с. Сидорівка Ждч), *Сабоніс* – „від прізвища відомого баскетболіста” (с. Золочівка Злч), *Тайсон* – „за схожістю до боксера М. Тайсона” (с. Дидятичі Мст); **ж) прізвища історичних осіб:** *Бре'жнєв* – „схожі на Л. Брежнєва” (с. Брюховичі Прм, Дуліби Ждч), *Лєнін* – „схожі на В. Лєніна” (с. Борщів Прм, Климець Скол, Красів Мкл, Лагодів Прм, Любеля Жвк, Побіч Злч, Струтин Злч, Явора Трк), *Сталін* 1) „схожі на Сталіна” (с. Болозів Ст. Самб, Борщів Прм, Дидятичі Мст Переліски Брд, Потелич Жвк, Сновичі Злч, Чаниж Бск), 2) „деспотична жінка” (с. Паликорови Брд), *Суслов* – „схожий на Суслова” (с. Стремільче Рдх), *Фурцева* – „жінка схожа на К. Фурцеву – екс-міністра культури СРСР” (с. Климець Скол), *Чапа'єв* – „чоловіки схожі на Чапаєва” (с. Лівчиці

Ждч, Сможе Скол, Явора Трк), а також **сучасних політиків**: *Кенеді* (с. Вузлове Рдх), *Павло Хмара* – „схожий на Степана Хмару” (с. Сихів Стр), *Рейган* (с. Потелич Жвк), *Фідель* – „схожий на Фіделя Кастро – кубинського лідера” (с. Климець Скол), *Фіделя* (с. Первятичі Скл), *Чорновіл* – „за схожістю до В’ячеслава Чорновола” (с. Путятичі Грд), *Ярозельський* – „чоловік схожий на экс-Президента Польщі” (с. Нестюки Злч). На думку М. Саевича, прізвиська від прізвищ політиків мають іронічно-жартівливе забарвлення [15, с. 76].

На території Львівщини побутують прізвиська, що увійшли в ужиток недавно: *Абрамович* (с. Климець Скол), *Жириновський* – „схожий на депутата Російської Федерації В. Жириновського” (с. Климець Скол), *Кіркоров* – „який схожий на Ф. Кіркорова – відомого російського співака” (с. Ушковичі Прм), *Моніка* – „схожі на Моніку Левінські” (сс. Желдець КБ, Климець Скол), *Петрасян* (с. Поруденко Явр), *Руслана Пісанка* (с. Корчів Скл), *Тимошенко* – „жінка схожа на Ю. Тимошенко колишнього Прем’єр-міністра України” (с. Брюховичі Прм), *Шер* (с. Дидятичі Мст), *Ющенко* (с. Верчани Стр).

4. ЛМГ „Прізвиська, які вказують на рід занять носія”: *Бригадір* – „був бригадиром у колгоспі” (сс. Переліски Брд, Тур’я Бск), *Віт* – „прадід був війтом” (с. Гребенів Скол), *Гатаман* (с. Ходорківці Ждч), *Доярка* – „була дояркою” (с. Лішня Дрг), *Касір* – „жителі працювали в конторі” (сс. Нижнє Синьовидне Скол, Скварява Злч), *Касірка* – „жінка була касиркою” (с. Брюховичі Прм), *Касірочка* – „жінка маленького зросту була касиром у колгоспі” (с. Лівчиці Ждч), *Кіномеханік* – „працює кіномеханіком” (Сихів Стр), „який крутив кіно в клубі” (с. Голобутів Стр), *Кіно́тчик* – „який працював кіномеханіком у сільському клубі” (с. Переліски Брд), *Комісар* (с. Кізілів Бск, Красів Мкл, Тур’я Бск), *Контроляр* – „дід був контролером” (с. Кругів Злч), *Об’єщик* – „лісничий” (с. Переліски Брд), *Пожежник* – „мав пожежну фіру” (с. Раковець Пст), *По́ник 1* „був священиком” (с. Козьова Скол), *2* „працює священиком” (Тростянець Злч), *Пошта́льон* – „листоноша” (с. Кнісело Ждч), *Су́да* – „дід був суддею” (с. Підгайчики Смб), *Старий війт* – „прадід був війтом” (с. Верхобуж Злч), *Танкіст* – „в армії був танкістом” (с. Нивиці Рдх), *Танкіста* (с. Туринка Жвк), *Шахтёр* – „який був шахтарем” (с. Кнісело Ждч), *Шандар* – „дід шандар” (с. Соколя Мст).

Післярадянський період репрезентують прізвиська, які виникли при зміні політичного устрою: *Амон* – „працював у міліції” (с. Желдець КБ),

База'р – „чоловік працює на ринку” (с. Терновиця Явр), *Газета* – „працював журналістом” (Липник Жвк), *Гайка* – „ремонтує авто” (с. Тростянець Злч), *Гендляр* – „пор. діал. гендлювати „промишляти, перепродувати” (с. Хашів Трк), *Депутат* (сс. Полове Рдх, с. Раковець Пст, Старий Яричів КБ, Стрілки Прм, Тучапи Грд), *Кореспондент* – „був кореспондентом” (с. Дуліби Ждч), *Кореспондентка* – „жінка працювала журналістом” (с. Климець Скол), *Ксерокс* – „працює на ксероксі” (с. Климець Скол), *Летіант* (с. Корчів Скл), *Податкова* – „чоловік працює у Державній податковій інспекції” (с. Побіч Злч), *Прапор* – „чоловіки працюють прапорщиками у військовій частині” (сс. Сасів Злч, Сможе Скол), *Режисер* – „чоловік любив організовувати заходи” (с. Нижнє Синьовиднє Скол), *Санітар* – „робив на птахофабриці” (с. Скварява Злч), *Санітарка* (с. Полонична КБ), *Хірург* – „на зерноскладі носив білий халат замість чорного” (с. Раковець Пст)

5. ЛМГ „Прізвиська, в основу яких покладено реалії побуту”.

Прізвиська комуністичного періоду: *Вонучар* – „який збирав по селі онучі” (с. Тростянець Злч), *Куфайка* – „носить фуфайку” (с. Дідилів КБ), *Радіо Бібісі* – „жінка, яка знає все про всіх” (с. Нестюки Злч), *Ява* – „чоловік мав мотоцикл „Ява” (с. Кізілів Бск). Індивідуальні прізвиська посткомуністичного періоду: *Бумер* – „має автомобіль „БМВ” (с. Стільсько Мкл), *Вася Бімер* – „має автомобіль „БМВ” (с. Бартатів Грд), *Вася Ровер* – „який завжди їздить велосипедом” (с. Сновичі Злч), *Дизель* – „чоловіки мають автомобіль” (сс. Поруденко Явр, Старе Село Пст), *Долярник* – „хлопець, якому батьки висилали долари з Америки” (с. Пługів Злч), *Панасонік* – „від прізвища Панасюк” (с. Сможе Скол), *Фуджік* – „фотографував плівкою „Фуджі”: має власний фотосалон” (с. Стрілки Ст. Самб).

Прізвиська, які відображають найновіші реалії: *Адідас* – „хлопець носить кросівки фірми „Адідас” (с. Ушковичі Прм), *Елємищик* – „курив „ЛМ” (с. Кізілів Бск), *Марс* – „любить шоколадний батончик „Марс” (с. Пониковиця Брд), *Мілківей* – „любить шоколад „Мілківей” (с. Сидорівка Ждч), *Репер* – „слухає реп” (с. Мшанець Ст. Самб), *Снікерс* – „любить шоколадний батончик „Снікерс” (с. П'ятничани Стр), *Снікерсон* – „хлопець любить шоколадний батончик „Снікерс” (с. Климець Скол), *Твікс* – „індивідуальне прізвисько двох сестер, які завжди разом” (с. Сможе Скол), *Чіпс* – „хлопець любить чіпси” (с. Сторонибаби Бск).

На території Львівщини побутують прізвиська, утворені від назв міст і країн: *Аме́рика* – „чоловіка спитали, в чому він прийшов одягнутий, то той відповів: „Америка” (с. Велика Вільшаниця Злч), *Іва́н Аме́рика* – „чоловік, який добре живе” (с. Старгород Скл), *Кабу́л* – „чоловік, який служив у м. Кабулі в Афганістані” (с. Дуліби Ждч), *Лондо́н* – „був у Лондоні” (с. Климець Скол), *Москв́а* – „чоловік був 6 років у Москві на заробітках” (с. Бортники Ждч), *Па́н Гама́рка́н* – „який був у США” (с. Малі Мокряни Мст). Усього зафіксовано 270 прізвиськ. Більшість іменувань цього типу має іронічне забарвлення.

Список умовних скорочень назв районів

Брд – Бродівський; *Бск* – Буський; *Грд* – Городоцький; *Дрг* – Дрогобицький; *Жвк* – Жовківський; *Ждч* – Жидачівський; *Злч* – Золочівський; *КБ* – Кам’яно-Бузький; *Мкл* – Миколаївський; *Мст* – Мостиський; *Прм* – Перемишлянський; *Пст* – Пустомитівський; *Рдх* – Радехівський; *Скл* – Сокальський; *Скол* – Сколівський; *Смб* – Самбірський; *Стр* – Стрийський; *Ст.Смб* – Старосамбірський; *Трк* – Турківський; *Явр* – Яворівський

Список використаної літератури

1. Близнюк Б. Сучасні гуцульські прізвиська / Б. Близнюк, М. Будз // Наукові записки. Серія „Мовознавство” / Кіровоград. держ. пед. у-тет ім. В. К. Винниченка. – Кіровоград, 2001. – С. 93 – 95.
2. Бучко Г. Є. Народно-побутова антропонімія Бойківщини / Г. Є. Бучко, Д. Г. Бучко // *Linguistica slavica* : Ювілейний збірник на пошану І. М. Железняк. – К. : Кий, 2002. – С. 3 – 14.
3. Вербич С. О. Деякі прізвища і прізвиська українців з погляду походження / С. О. Вербич // Актуальні питання антропоніміки : збірник матеріалів наукових читань пам’яті Юліана Костянтиновича Редька. – К. : НАН України Інститут української мови, 2005. – С. 56 – 62.
4. Ковалик І. І. Типологія системи словотвору прізвиськ жителів села Млинів Жешівської області ПНР / І. І. Ковалик // Повідомлення Української ономастичної комісії. – Вип. 4. – К., 1967. – С. 15 – 30.
5. Кравченко Л. О. Сучасні прізвиська Полтавщини / Л. О. Кравченко // *Studia Slovacistica*. – Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка : [зб. наук. ст.]. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – С. 150 – 158.
6. Лесюк М. Прізвиська жителів гуцульських сіл / М. Лесюк // *Przezwiśka i przydomki w językach słowiańskich. Część 1.* / Pod redakcją Stefana Warchol. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. – S. 227 – 240.

7. Остап Р. І. Из життя сучасних українських прізвиськ 2. / Р. І. Остап // Українське і слов'янське мовознавство. – № 4 (138). – Ужгород, 2001. – С. 408 – 412.

8. Павликівська Н. М. Питання української псевдонімії ХХ століття / Н. М. Павликівська. – Вінниця : Глобус-прес, 2011. – 386 с.

9. Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. / упорядник Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2009.

10. Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. – українська мова / Н. М. Федотова. – Х., 2008. – 20 с.

11. Чабаненко В. А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини : у 2-х кн. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2005.

12. Черняхівська Є. М. Про одну з особливостей української антропонімії (колективні прізвиська) / Є. М. Черняхівська // Вісник Львів. ун-ту ім. І. Франка. Серія філологічна. – Львів : Львів. ун-т ім. І. Франка, 1975. – Вип. 9. – С. 62 – 65.

13. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : рукопис дис. ... доктора філол. наук / П. П. Чучка. – Ужгород, 1969. – 987 с.

14. Шульська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. – українська мова / Н. М. Шульська. – Луцьк, 2011. – 20 с.

15. Sajewicz M. Przewiska mieszkańców kilku wsi z białorusko-ukraińskiego pogranicza językowego na Białostoczczyźnie / M. Sajewicz // Przewiska i przydomki w językach słowiańskich. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999. – S. 59 – 85.

16. Surma G. Przewiska mieszkańców gminy Debrzno / G. Surma // Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. – 1985. – Nr. 11. – S. 69 – 86.

Анотація

У статті проаналізовано вуличні прізвиська жителів Львівщини, в основах яких – комуністичні та посткомуністичні реалії. Увесь антропонімний фактаж розподілено на п'ять мотиваційних груп.

Ключові слова: антропонімія, прізвисько, лексико-мотиваційна група.

Аннотация

В статье исследовано уличные прозвища жителей Львовщины, в основах которых – коммунистические и посткоммунистические реалии. Весь антропонимный фактаж поделено на пять мотивационных групп.

Ключевые слова: антропонимия, прозвище, лексико-мотивационная группа.

Summary

The article provides analysis of the nicknames population of Lviv region based on communist and postcommunist realities. Entire anthroponymic base, which includes such realities, is distributed among five lexico-motivating groups.

Key words: *anthroponomy, nickname, lexico-motivating group.*

УДК 811.161.2'373.23'373.611'282.3(477.82)

Нестерчук О. Г.

*Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ВАРІАНТІВ ІМЕН ЖИТЕЛІВ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ

На думку українських ономастів, сучасні варіанти власних особових імен утворені за допомогою лише трьох різновидів морфологічного способу: суфіксального, регресивного (усічення), усічено-суфіксального, та ще зрідка для цього використовують редуплікацію [4, с. 215; 6, с. 138 – 140; 8, с. 70; 9, с. 133; 10, с. 80; 12, с. 15; 16, с. 89]. Однак у говірках Волинського Полісся (Ківерцівський, Любешівський та Маневицький райони Волинської області) нами виявлено творення варіантів імен за допомогою ще неморфологічної деривації. Безперечно, такі утворення є й серед говірок інших регіонів, а самі носії таких варіантів добре встановлюють, з якої мови вони запозичені.

Варіанти імен на основі писемних пам'яток XIV – XV ст., утворені неморфологічним способом, проаналізувала Л. Л. Гумецька, виділивши окремі семантичний спосіб творення, куди віднесла „слов'янізовані та русифіковані церковні імена” [5, с. 27]. Л. О. Белей поділив антропоніми на лексичному рівні на дві групи: варіанти, запозичені з інших мов, та варіанти, зумовлені номінацією одного суб'єкта за різними його властивостями [1, с. 11 – 12]. У „Словнику української ономастичної термінології” Д. Бучка і Н. Ткачової для цього словотворення запропоновані терміни *лексична деривація* та *лексико-семантичний*

спосіб деривації [2, с. 112]. Ми користуватимемося терміном лексико-семантична деривація.

У статті робимо спробу проаналізувати варіанти імен, утворені неморфологічним способом. Порівнюємо фіксовані розмовні імена із їхніми російськими та польськими відповідниками.

Упродовж багатьох віків українські землі перебували у складі різних країн, де державною була не українська мова, де панували різні обмеження для рідного сова, де в офіційних паперах навіть антропоніми „перекладали” панівною мовою, де контактували – за бажанням і за небажанням – представники різних національностей, а все це і призвело до запозичень не тільки апелятивів, а й антропонімів. У сучасних волинсько-поліських говірках найбільше запозичень насамперед із російської мови (іменник і надалі поповнюється такими росізмами), менше полонізмів (значна їх частина вже „вмерла” зі смертю носіїв, що були народжені у двадцятих та тридцятих роках минулого століття), зрідка представники найстаршого покоління використовують церковнослов’янські форми (за тодішньою церковною традицією), натомість у мовленні сучасної молоді уживані запозичення з англійської, частково французької та іспанської мов, які перейняли безпосередньо з фільмів та телесеріалів.

Уплив російської мови спостерігаємо і в сучасній Україні початку ХХІ століття не лише на рівні побутового спілкування, зокрема серед розмовних варіантів особових імен, а й в офіційному написанні прізвищ (напр., серед корінних жителів Волинської області – *Алексюк, Калиновський, Клімчук, Литвін, Максимюк, Прокопюк, Сокол*) та у використанні патронімів (*Константиновна, Нікітішна, Савішна, Сан Санич*).

Дослідниця актової мови Р. Й. Керста зазначає, що усічені імена на *-а* в українських писемних пам’ятках ХVІ ст. мало вживані – такі утворення „найбільш поширені в російській мові і <...> є більш типовими для російських народних говорів, ніж для літературної мови” [8, с. 85]. Російська дослідниця О. В. Суперанська зазначає, що скорочені російські форми імен *Маша, Саша, Даша, Валя, Галя, Коля, Толя* та ін. найбільш улюблені серед росіян [14, с. 17]. Зауважимо, що у трьох групах говірок Західного Полісся ці варіанти імен по-різному прижилися: у берестейсько-пінських це вже „свої” (дається взнаки державна двомовність), у волинсько-поліських – майже „свої” (російська мова й

далі „наступає”), у підляських українських рідкісні (старше покоління поступово відмовляється від них).

Отож, детальніше проаналізуємо запозичені російські варіанти особових імен.

Чоловічі імена

Ал'оша || *Гал'оша* < Олексій (у багатьох н.пп.) – пор. рос. *Алёша* [14, с. 50]; *Арт'ом* (Брв, НРд, Прл, Чрв – „на старих чоловіків”) – пор. рос. *Артём* [14, с. 61]; *Вал'эра* (усі н.пп.) – пор. рос. *Валера* [14, с. 69]; *Ван'а* || *Ван'о* (у багатьох н.пп.) – пор. рос. *Ваня* [14, с. 71]; *Грі'иша* (усі н.пп.) || *Гри'иша* (Слн) – пор. рос. *Грыша* [14, с. 92]; до речі, цей варіант імені (*Гриша*) зафіксований і в Реєстрі Війська Запорозького [7, с. 513]; *Й'аши* < Яків (у багатьох н.пп.); див. рос. *Яша* [14, с. 367]; *Ж'ора* < Георгій (Грдк, Ддв, Крп) – пор. рос. *Жора* [14, с. 121]; *Л'ова* < Лев (Грн, Злс) – пор. рос. *Лёва* [14, с. 163]; *М'иша* || *Мі'иша* (усі н.пп.) – пор. рос. *Миша* [14, с. 209]; *Ник'ола* (Клк, Крсн) – пор. рос. *Никола* [14, с. 219–220]; *Ол'ікс'єї* (МОс) || *Ол'екс'єї* (Чрв) – пор. рос. *Алексей* [14, с. 228]; *Па'иша* (у багатьох н.пп.) – пор. рос. *Паша* [14, с. 247]; *П'єт'а* || *П'єт'а* (у багатьох н.пп.) – пор. рос. *Петя* [14, с. 252]; *Са'иша* < Олександр (усі н.пп., Сфн „після війни”) – пор. рос. *Саша* [14, с. 281]; *С'єн'а* || *С'єн'а* < Семен (ВВд, Жрн, СтПд) – пор. рос. *Сеня* [14, с. 287]; *Серг'єї* (Чвн „на старого”) та його варіанти: *С'єрії* (Чрв), *С'єрик* (Грн), *Сер'ога* (Срх), *С'єр'ожа* || *Сир'ожа* || *Сир'ожа* || *С'ір'ожа* (Грн, Жрн, Кмн, Лсв, Нсв, Скр, Срх) || *С'ір'ожа* (у багатьох н.пп., Сфн „на старого”) – пор. рос. *Сергей*, *Серёжа* [14, с. 288–289], пор. *С'ірг'а* і *С'ірг'о* (Лпн); *С'ім'іон* || *С'імн'он* || *С'ома* < Семен (у багатьох н.пп.) – пор. рос. *Семён* [14, с. 289]; *Ст'опа* < Степан (усі н.пп.) – пор. рос. *Стёпа* [14, с. 299]; *Тро'иша* < Трохим (Окн, Рзн, Слн, СтПд) – пор. рос. *Троша* [14, с. 316]; *Ф'єд'а* || *Ф'єд'а* || *Хв'єд'а* (у багатьох н.пп.) – пор. рос. *Федя* [14, с. 328]; однак пор. фіксовані варіанти у Реєстрі Війська Запорозького *Федя*, *Федь* [7, с. 516]; *Ф'іл'ін* < Пилип (Омл, Чмр) – пор. рос. *Филип* [14, с. 334]; *Шу'ра* < Олександр (Глз) – пор. рос. *Шура* [14, с. 354].

Жіночі імена

Ан'а (у багатьох н.пп.) – пор. рос. *Анна* [14, с. 55]; *В'эра* (усі н.пп.) – пор. рос. *Вера* [14, с. 76]; однак ця форма могла виникнути незалежно від рос. варіанта, оскільки в частині говірок *ē (z) дав рефлекс [e]: *в'эха*, *йэхати*, *йэсти*, *хл'єб* та ін.; *Га'иша* (Брв, ВЯб, Грд, Грн, Дмш, Клч, Лбз, ЛВл, Цмн) – пор. рос. *Гаши* [14, с. 86]; *Гал'іна* (Слн) – пор. рос. *Галина* [14, с. 83]; *Да'иша* (Ктв „стара жінка”, Ост – старша жінка, Пдк) – пор. рос.

Даша [14, с. 97]; *Жѣн'а* (у багатьох н.пп.) – пор. рос. *Жэня* [14, с. 121]; *Йѣлена* < Олена (Грд) – пор. рос. *Елена* [14, с. 112]; *Кс'ўха* (усі н.пп., вживає переважно молодше та середнє покоління) – пор. рос. *Ксюха* [14, с. 155]; *Л'ѣна* (у багатьох н.пп.; вживає молодше і середнє покоління) – пор. рос. *Лена* [14, с. 166]; *Мáша* (у багатьох н.пп. серед молодшого покоління) – пор. рос. *Машиа* [14, с. 197]; *Натáша* (у багатьох н.пп.) – пор. рос. *Наташиа* [14, с. 216]; *Пáша* < Парася (у багатьох н.пп.) – пор. рос. *Пашиа* [14, с. 247]; *Сáша* (у багатьох н.пп. серед молодшого та середнього покоління) – пор. рос. *Сашиа* [14, с. 281]; *Шўра* (Кпл, Скр) – пор. рос. *Шура* [14, с. 354].

Отже, у волинсько-поліських говірках виявлено 22 чоловічих та 14 жіночих варіантів особових імен-росізмів.

Для дослідників українського іменника стоїть завдання, як кваліфікувати широко вживані російські варіанти імен, що стали твірними основами для дериватів з українськими словотворчими суфіксами. П. П. Чучка до власне українських імен відносить „всі похідні варіанти імен, утворені від запозичених за допомогою українських словотворчих засобів” [16, с. 138 – 139]. Отже, і ми їх уважаємо українськими варіантами.

Наведемо приклади таких російських варіантів імен, до яких додані українські словотворчі суфікси:

-ен'к-а: *Сáшен'ка* („посля війни” Сфн); пор. широку вживаність таких варіантів на всій території України [15, с. 263];

-к-а: *Ал'ўшка* || *Гал'ўшка* (Срх, СтПд), *Вán'ка* (Грн, Злс, Зрч, Кмр, Нвс, Рзн), *Йáшка* < Яків (ВВд, Грн, Злс, Клб, Крп, Ктв, Окн, Слн), *М'ўшка* || *Міўшка* (Дбщ, Двж, Клд, Крп, Нвк, Нвс, Пдг, Прл, Рмш, Стн, Хрс), *Сáшка* (Грдк (старий)), *С'ómка* < Семен (ВЯБ, Грм, Двж, Жбк, Злс, Окн, Рзн, Стн), *Ст'ópка* < Степан (Грн, Злс, Кпл, Ктв, Лпн, Нчг, Ост, Рзн, Стн, Чмр, Чтв), *Т'ómка* < Артjom (Брв, Грз); *Гáшка* < Гафія (Грн, Згр, Нвс, Свр, СтЧр, Чтв) – пор. уживання цих варіантів в інших регіонах [15, с. 20, 262, 264, 332, 349, 414; 3, с. 281; 16, с. 91].

У мовленні жителів Волинського Полісся збережені церковнослов'янські форми деяких власних імен, що притаманні насамперед представникам найстаршого покоління; частина таких форм перейнята старшим і середнім поколінням, пор.: *Владíмир* || *Влад'ím'ір* || *Влад'імер* || *Влад'імёр* || *Влад'імір* || *Владимі́р* || *Владим'ір* || *Владимóр* (у багатьох н.пп.) || *Лад'імир* (Слн) – пор. церков. [13, с. 41, 109]; *Николáй* (у багатьох н.пп.) – пор. церков. [13, с. 138].

У досліджуваних говірках зафіксовані такі запозичення з польської мови:

Чоловічі імена

А́ндрик || *Гéндрик* (Чтв) – пор. польськ. *Andrek* < Andzeja [17, с. 51]; *Вал'димáр* < Володимир (МГл) – пор. польськ. *Waldemar* [17, с. 16]; *Влад* || *Влáдик* || *Влáд'ік* < Володимир (Ддв, Крп, Мтл, Стн, Стр) – пор. польськ. здрібнілі форми від *Włodzimierz* – *Włodko* || *Włodk* || *Włodek* [17, с. 330], форму імені *Влáде"к* зафіксовано у холм. говірках [11, с. 363]; *Гéл'о* < Ілля (Двж, Зрч) – пор. польськ. *Gelij* [18, с. 143]; *Гéн'о* < Євген (СтПд) – пор. польськ. *Genio* < Eugeniusz [17, с. 120]; *Грес'* < Григорій (Чвн) – пор. польськ. *Grześ* < Grzegorz [17, с. 138]; *З'у́ник* < Зиновій (Олк) || *З'у́нчик* < Зиновій (Чтв), *Дзéн'ко* < Зиновій (Рзн) – пор. польськ. *Zenek*, *Zenuś*, *Zenio* < Zenon [17, с. 337]; *Йан*, *Йáник* < Іван (Злс, Клб, Клк, ЛВл, Пдг, Скр, Стн, Хлн) – пор. польськ. *Jan* < Iwan [17, с. 159], *Janek* < Jan [17, с. 166]; *Й'у́з'о* (Злз, Клк, МГл, Сфн, Угр) || *Й'у́з'ік* || *Й'у́зик* < Йосип (у багатьох н.пп.) – пор. польськ. *Józio*, *Józek*, *Józik* < Józef [17, с. 175]; *Лáдик* < Володимир (Слн, Чтв) || *Лáз'о* || *Лóз'о* (Клк, Шлп) – пор. польськ. *Włodek*, *Włodzio*, *Włodziu* < Włodzimierz [17, с. 331]; *Мац'е́ї* < Матвій (Чвн) – пор. польськ. *Maciej* < Matthias, Mateusz [17, с. 220]; *М'і́хал* || *М'і́хал'* || *Мі́хал'* (Ств) < Михайло (Бдч, Глз, Ддв, Клб, Крс, Мщн, Плч, Хрл) – пор. польськ. *Michał* < Michael [17, с. 241], інші похідні форми до *Michał*: *Michalek*, *Mishaś*, *Misiek*, *Miś* [17, с. 242].

Жіночі імена

Гал'і́нка < Галина (Бдч, Ддв, Дчн, Ждч, Жрн, Слн, Чмр) – пор. польськ. *Halinka* [17, с. 142]; *Кáс'а* < Катерина (Бдч, Брв, ВЯб, Грн, Кнп, Мтл, Окн, Скр, Ств) – пор. польськ. *Kasia*, *Kas'ka* [17, с. 186]; *Зóн'а* < Софія (Брз, Брс, Грк, Длс, Злзн, Злс, Лбз, ЛВл, Лхв, Лпн, Пдк, Угр, Хцн) – пор. польськ. *Zonia* [18, с. 433]; *Марі́с'а* || *Марі́с'а* < Марина, Марія (Брс, Бхв, ВЯб, Грдк, Звз, Клч, Рдн, Рзн, Угр, Чрв, Чрс) – пор. польськ. *Marusia* < Maryna [18, с. 275].

Запозичення з інших мов нечисленні. Середнє і молодше покоління, читаючи зарубіжну літературу (рідше) та переглядаючи кіно- чи телефільми (найчастіше), запозичує іншомовні варіанти до „своїх”, тобто адаптованих українцями, імен. Насамперед це стосується школярів. Наведемо такий приклад: після прочитання роману Л. М. Толстого „Війна і мир” у класі *Петрú* ставали *Пйéрами*. Досить часто передплатники

журналу „Наталі” *Натáлок* починають іменувати *Натал'і* (у багатьох н.п.п.). Із французької запозичені також *Баз'іл'*, *М'іш'єл'*, *Н'ікол'а*, *Жан:єт*, *Наді'н*, *Серж* та деякі інші. З англійської (американської) мови запозичені *Алік* || *Ал'ік* < Олександр, Олексій, *Ѕек*, *Ѕон*, *Лук*; з іспанської *Пéдро* – для найменування Петра, а Олександра називають *Сáнчо*.

Зауважимо, що така „мода на імена” буває скороминуща, хоч деякі варіанти можуть зберігатися упродовж усього життя носія.

Отже, серед жителів Волинського Полісся фіксуємо розмовні варіанти імен, запозичені із суміжних мов. Такі іменні назви, особливо російськи, поширені серед середнього та молодшого покоління, зазнаючи стандартизації. Уживані давніші українські варіанти імен на **-очк-о**, **-очк-а**, **-ун'-о**, **-ун'-а**, **-ус'-о**, **-ец' -ц'-о**, **-ц'а** та ін. поступово втрачають свою популярність, а на їхнє місце „приходять” імена-замінники з інших слов'янських і неслов'янських мов.

Умовні скорочення назв районів та населених пунктів

Квр – Ківерцівський р-н; *Лбш* – Любешівський р-н; *Мнв* – Маневицький р-н;
Бдч – Бодячів Квр; *Брв* – Боровичі Мнв; *Брз* – Березичі Лбш; *Брс* – Берестяне Квр; *Бх* – Біхів Лбш; *ВВд* – Велика Ведмежка Мнв; *ВЯб* – Велика Яблунька Мнв; *Глз* – Галузія Мнв; *Грд* – Граддя Мнв; *Грдк* – Городок Мнв; *Грз* – Грузятин Мнв; *Гр* – Гірки Лбш; *Грм* – Гороймівка Мнв; *Гр* – Гор'янівка Квр; *Дбщ* – Дубище Квр; *Двж* – Довжиця Мнв; *Ддв* – Дідовичі Квр; *Длс* – Дольськ Лбш; *Дми* – Домашів Квр; *Дчн* – Дачне Квр; *Жбк* – Жабка Квр; *Ждч* – Жидичин Квр; *Жрн* – Жорнище Квр; *Звз* – Звози Квр; *Згр* – Загорівка Мнв; *Злз* – Залаззя Лбш; *Злз* – Залізниця Лбш; *Злс* – Залісоччя Квр; *Зрч* – Заріччя Мнв; *Клб* – Клубочин Квр; *Клд* – Колодії Мнв; *Клк* – Куликовичі Мнв; *Клч* – Кульчин Квр; *Кмн* – Кам'януха Мнв; *Кмр* – Комарове Мнв; *Кпл* – Копилля Мнв; *Крп* – Карпилівка Квр; *Крс* – Красноволя Мнв; *Крсн* – Карасин Мнв; *Ктв* – Котів Квр; *Лбз* – Люб'язь Лбш; *ЛВл* – Любешівська Воля Лбш; *Лпн* – Липне Квр; *Лсв* – Лісове Мнв; *Лхв* – Лахвичі Лбш; *МГл* – Мала Глуша Лбш; *МОс* – Мала Осниця Мнв; *Мтл* – Метельне Квр; *Мицн* – Мощаниця Квр; *Нвк* – Новоукраїнка Мнв; *Нвс* – Новосілля Мнв; *НРд* – Нова Руда Мнв; *Нсв* – Носовичі Квр; *Нчг* – Нічоґівка Мнв; *Окн* – Оконськ Мнв; *Олк* – Олика Квр; *Омл* – Омельне Квр; *Ост* – Островки Мнв; *Пдг* – Підгаття Мнв; *Пдк* – Підкормілля Лбш; *Плч* – Пальче Квр; *Прл* – Прилісне Мнв; *Рдн* – Рудники Мнв; *Рзн* – Розничі Мнв; *Рми* – Ромашківка Квр; *Свр* – Северинівка Мнв; *Скр* – Сокиричі Квр; *Слн* – Сильне Квр; *Срх* – Серхів Мнв; *Ств* – Ставок Квр; *Стн* – Ситниця Мнв; *СтПд* – Старі Підцаревичі Квр; *СтЧр* – Старий Чорторійськ Мнв; *Сфн* – Софіянівка Мнв; *Угр* – Угриничі Лбш; *Хлн* – Холоневичі Квр; *Хрл* – Хорлупи Квр; *Хцн* – Хоцунь Лбш; *Цмн* – Цміни Мнв; *Чвн* – Човниця Квр; *Чмр* –

Чемерин Квр; *Чрв* – Череваха Мнв; *Чрс* – Черськ Мнв; *Чтв* – Четвертя Мнв; *Шлп* – Шлапань Лбш.

Список використаної літератури

1. Белей Л. Е. Вариантность антропонимов на разных уровнях украинского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 – языки народов СССР (украинский язык) / Л. Е. Белей. – Ужгород, 1986. – 23 с.

2. Бучко Д. Словник української ономастичної термінології / Д. Бучко, Н. Ткачова. – Х. : Ранок – НТ, 2012. – 256 с.

3. Горбач О. Зібрані статті. Діалектологія / О. Горбач. – Мюнхен, 1993. – Т. 5. – 659 с.

4. Горпинич В. О. Конолативні власні імена як джерело вивчення історичної морфеміки української мови / В. О. Гопинич // Питання історичної ономастики України. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 214–225.

5. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – 297 с.

6. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. / М. О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1988. – 169 с.

7. Індекс власних особових імен // Реєстр Війська Запорозького 1649 року / підг. до друку Н. Л. Осташ, Р. І. Осташ – К. : Наукова думка, 1995. – С. 513 – 516.

8. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К. : Наукова думка, 1984. – 151 с.

9. Кравченко Л. О. До питання класифікації розмовно-побутових варіантів імен / Л. О. Кравченко // Актуальні питання антропоніміки : зб. матеріалів наук. читань пам'яті Ю. К. Редька / відп. ред. І. В. Єфименко. – К. : Видавничий дім „Академперіодика” НАН України, 2005. – С. 130–137.

10. Лук'янюк К. М. Особливості буковинського іменника / К. М. Лук'янюк, О. К. Пілат // Українська мова на Буковині : мат. Всеукр. наук. конф., присвяченої 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича (Чернівці, 13 – 15 жовтня 1994 р.). – Чернівці : Рута, 1994. – С. 78 – 80.

11. Осташ Н. Словник діалектної лексики переселенців із Холмщини / Н. Осташ // Діалектологічні студії. 4 : Школи, постаті, проблеми / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. – С. 355 – 378.

12. Панцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини : монографія / С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Книжково-журнальне вид-во „Тернопіль”, 1995. – 132 с.

13. Славянскій именовсловъ или собраніе славянскихъ личныхъ именъ / сост. священник М. Морошкин. – СПб., 1867. – 213 с.

14. Суперанская А. В. Словарь народных форм русских имен / А. В. Суперанская. – М. : Либроком, 2010. – 368 с.

15. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 508 с.

16. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія / П. П. Чучка. – К. : Папірус, 1969. – 671 с.

17. Grzenia J. Słownik imion / J. Grzenia. – Warszawa : Wydwnictwo Naukowe PWN, 2002. – 362 s.

18. Rymut K. Słownik imion współcześnie w Polsce używanych / K. Rymut. – Kraków : Drukarnia Kurii Prowincjalnej X.X. Pijarów, 1995. – 439 s.

Анотація

У статті проаналізовано творення варіантів власних особових імен лексико-семантичним способом. Виявлено запозичення з російської, польської та інших мов серед представників різних вікових груп.

Ключові слова: *варіанти імен, неморфологічна деривація, лексико-семантичні варіанти імен.*

Анотация

В статье проанализировано лексико-семантические варианты мужских и женских имен. Обнаружены заимствования из русского, польского и других языков среди представителей разных возрастных групп.

Ключевые слова: *варианты имен, неморфологическая деривация, лексико-семантические варианты имен.*

Summary

The article analyses the lexico-semantic variants of masculine and woman names. Found borrowings from Russian, Polish languages among the older generation and other languages among the younger generation, with the help of which are formed by registered names.

Key words: *variants of the names, unmorphological derivate, lexico-semantic variants of the names.*

ПРОПРІАЛЬНА ЛЕКСИКА У СВІТЛІ ЕКОЛІНГВІСТИКИ

Високі темпи оновлення субсистеми пропріальної лексики актуалізують проблему екології власної назви, розв'язання якої вимагає подальший розвиток ономастикону та літературної мови загалом.

Мета нашого дослідження полягає у висвітленні специфіки взаємодії між певною мовою та середовищем крізь призму еколінгвістики.

Екологія – це наука, що вивчає „взаємовідношення між організмами та навколишнім середовищем” [4, с. 458]. Появу цієї науки пов'язують з іменем визначного німецького натураліста та біолога-еволюціоніста Ернста Геккеля, який не лише вперше використав термін **екологія**, а й намагався обґрунтувати засади соціального дарвінізму, тобто довести необхідність вивчення взаємовпливів живих організмів та середовища, в якому вони живуть [5].

У середині ХХ ст. учені-екологи все частіше почали вважати організмами не лише представників рослинного і тваринного світу, а й людину, завдяки чому постала ціла низка таких наукових дисциплін, як екопсихологія, екосоціологія, екопедагогіка та ін. Екологічний аспект дослідження мови, тобто взаємовідношення мови та її соціального середовища, став об'єктом дослідження еколінгвістики, або лінгвоекології.

Від 70-х рр. ХХ ст. еколінгвістика як наукова дисципліна розвивається у рамках соціолінгвістики та зосереджується на вивченні зв'язків між певною мовою та її середовищем. За словами Е. Гаугена, екологією мови можна вважати науку про взаємодію мови та її навколишнього середовища, а таким навколишнім середовищем мови є суспільство, що послуговується мовою у ролі одного зі своїх кодів. Мова існує лише у свідомості мовців, які нею послуговуються, і функціонує лише при взаєминах (комунікації) з іншими мовцями та з їх соціальним і природним оточенням. Це дає підстави Е. Гаугенові стверджувати, що еколінгвістика, з одного боку, має психологічну природу, яка проявляється через взаємодію з іншими мовами у думках бі- та мультілінгвальних мовців, а з іншого боку, вона має соціальну природу, бо мова функціонує в суспільстві, у якому вона виступає як засіб комунікації [8, с 43].

За Е. Гаугеном, термін „екологія мови” охоплює широке коло лінгвістичної проблематики, при дослідженні якої, щоб збагнути взаємовідношення мови та її носіїв, мовознавці не можуть обійтися без співпраці з представниками інших гуманітарних дисциплін. Е. Гауген наголошує, що еколінгвістика – це наука більше діахронна, ніж синхронна, це дисципліна, яка не вкладається у дескриптивні рамки і, тим самим, скерована на прескриптивні, навіть терапевтичні цілі [8, с. 59 – 60].

Серед еколінгвістичної проблематики Е. Гауген виокремлює також проблеми мовної демографії; особливості взаємодії мови та її носіїв з огляду на регіональне, класове чи релігійне походження останніх; специфіку інституційної підтримки мови (урядові ухвали та законодавчі акти тощо); з'ясування ставлення мовців до мови; рівень стандартизації мови та особливості правописної кодифікованості тощо [8, с. 65].

Гаугенове зацікавлення еколінгвістичною проблематикою із середини 80-х рр. ХХ ст. підтримав німецький мовознавець Г. Гарманн, який, окрім іншого, на думку І. Огнгайзера, першим в історії мовознавства до вивчення еколінгвістичної проблематики залучив дані слов'янських мов [9, с. 11].

Г. Гарманн збагатив теоретичну базу еколінгвістики вченням про лінгво-екологічні змінні („sprachökologische Variablen”) – демографічна, соціальна, політична, культурна, психічна, інтерактивна, лінгвістична, – які не лише визначають мовну поведінку, а й творять еколінгвальну систему [7, с. 9]. Досліджуючи взаємодію між лінгвоекологічними змінними, Г. Гарманн аналізує також окремі мовні категорії та підсистеми на матеріалі різних мов, зокрема і слов'янських.

Попри те, що в сучасній еколінгвістиці домінує переконання, що перше еколінгвістичне дослідження виключно на матеріалі слов'янських мов виконав чеський лінгвіст П. Зіма 2003 року, за нашими даними, науковий пріоритет у сфері слов'янської еколінгвістики належить Ї. Марвану, авторові праці „Мова в контексті завдань еколінгвістики (Еколінгвістика та її роль у відродженні посттоталітарного суспільства)”, зреалізованої на матеріалі української мови ще 1993 року [3].

Помітне місце в сучасній слов'янській еколінгвістиці посідають дослідження білоруського вченого Г. А. Цихуна, який у праці „Славянські мови ў святле екалінгвістыкі” (1998) зробив спробу визначити місце еколінгвістики в контексті сучасного екологічного мислення. Г. А. Цихун зараховує до компетенції екології функціонування мов та інших мовних утворень у світі, а як предмет еколінгвістики

визначає вивчення їх з точки зору максимального збереження мовного багатства та різноманіття як тепер, так і в майбутньому. Засади еколінгвістики, на думку Г. А. Цихуна, цілком узгоджуються з основними принципами сучасного екологічного мислення, що виникло як реакція на непередбачувані наслідки, що можуть з'являтися при втручанні людини у природні процеси, особливо коли йдеться про складні природні системи та комплекси; безперечно, культура і мова належать до таких складних системних комплексів, хоча наслідки бездумного втручання в їх функціонування не завжди вважають такими небезпечними [6, с. 12 – 13]. Важливо, що Г. А. Цихун вбачає завдання еколінгвістики не лише в зборі та систематизації фактів, а й у можливостях впливати на розробку мовного планування та мовної політики: існування (збереження) складних системних комплексів як у природі, так і в мовній сфері стає можливим лише за умови свідомого недопущення впливів, які призводять до втрати ними балансу. Таке недопущення вимагає наукової розробки системи заходів, що забезпечать необхідний результат [6, с. 21].

Чеський дослідник П. Зіма зосередив свою увагу на деталізації опису ланцюжка взаємодії мови з навколишнім середовищем, який подав у формі схеми „мовець – мовний колектив – суспільство – держава”. На думку П. Зіми, „так само, як кожна жива мова не існує абстрактно, але завжди пов'язана з конкретними мовцями чи мовними колективами, так само немає ніяких безпосередніх зв'язків між мовою та її середовищем. Адже на мову екологічні чинники впливають лише так, як чинники зовнішнього середовища впливають на мовців” [10, с. 46].

Сучасний відомий славіст І. Огнгайзер, який має солідний доробок і в галузі еколінгвістики, справедливо наголошує на тісному зв'язку культури мови та еколінгвістики: „...культура мови *sui generis* пов'язана з поняттями і положеннями еколінгвістики. При цьому центральними питаннями є такі, як інтернаціоналізація, націоналізація, а також зміщення стильових меж та норм комунікації. Протягом минулих десятиліть у всіх східнослов'янських мовах постали проблеми норми, які, з одного боку, є спадщиною радянського періоду, а з іншого – наслідком демократизації /.../ Білоруська та українська культура мови, окрім іншого, зіткнулася з проблемою дерусифікації літературної норми” [9, с. 32].

Російська дослідниця Є. В. Іванова зазначає, що „еколінгвістика як наука, що об'єднує екологію і лінгвістику, вивчає взаємодію між мовою, людиною як мовною особистістю та її навколишнім середовищем. Мова при цьому

розглядається як невід’ємний компонент ланцюжка взаємодії між мовою, суспільством і природою. Функціонування і розвиток мови визначається як екосистема, а навколишній світ – як мовний концепт” [2, с. 41].

Сучасні мовознавці, зокрема російська дослідниця Є. В. Іванова, виділяє три аспекти еколінгвістичних досліджень:

1. Інтралінгвальний, який пов’язаний з культурою мови, стилістикою, риторикою і включає вивчення порушень мовних норм та інших комунікативних властивостей мови.

2. Інтерлінгвальний, який пов’язаний із багатомовністю як середовищем існування певної етнічної мови та із проблемою зникнення мов і зменшенням мовного різноманіття.

3. Транслінгвальний, який пов’язаний із використанням одиниць, засобів однієї мови як засобів іншої мови [2, с. 54].

На думку О. Белея, еколінгвістика представляє сучасні світоглядні позиції, на базі яких реалізується сучасна європейська демократична мовна політика, зокрема в умовах посттоталітарних слов’янських країн, в т. ч. й України. Основним знаряддям ефективної мовної політики в умовах демократичного громадянського суспільства можуть і повинні стати законодавчі акти, ухвалені національним парламентом, та нормативні документи, підготовлені урядом та відповідними державними установами й інституціями. Ефективна мовна політика у галузі пропріальної лексики має ґрунтуватися на удосконаленні засад і методів її кодифікації, які також допомагає сформулювати сучасна еколінгвістика [1, с. 145].

За роки незалежності України пропріальна система української мови зазнала глибоких трансформаційних змін як якісного, так і кількісного характеру – вийшли з ужитку або переоцінено статус цілих типів власних назв, успішно нав’язуються модні онімійні стандарти, стали очевидними глобалізаційні впливи, чисельність окремих розрядів онімів зросла у десятки разів тощо. Такі процеси у сфері української пропріальної лексики як системи свідчать про втрату нею еколінгвального балансу. „Окремі онімійні субсистеми, – як слушно зазначає О. Белей, – виводяться з усталеної врівноваженості оновлюючих та архаїзуючих процесів, бо небачена досі динаміка та глибина змін породжує своєрідні інноваційні зони новотворів, які, окрім іншого, актуалізують проблему збереження чистоти мовного (онімійного) середовища в умовах системних суспільно-політичних змін” [1, с. 146]. Це означає, що динамічний, трансформаційний характер української онімійної лексики

посттоталітарної доби взаємодетермінований динамікою взаємовідношень між українським ономастикомом кін. ХХ – поч. ХХІ ст. та соціально-політичним і культурним середовищем його побутування, що відкриває значні можливості саме для еколінгвального аналізу.

При реалізації еколінгвального дослідження українського ономастикону посттоталітарної доби треба також зважати, що українська мова здобула статус державної лише 1989 року. Столітнє функціонування українського ономастикону в умовах бездержав'я мало згубний вплив на функціональну завантаженість українських онімів, а також спричинилося до усталення традицій іменування українців чи інших денотатів на українському етнокультурному просторі, зокрема в офіційних сферах, неукраїнськими власними назвами. Набуття українською власною назвою поліфункціонального статусу в умовах незалежної України відбувається в результаті мовної політики: одні аспекти реалізуються цілеспрямовано, а інші – стихійно. Вивчення мовної політики, за Е. Гаугеном, також належить до компетенції еколінгвістики [8, с. 43]. Адже виважена мовна політика, на думку В. Любася, може бути вибудована лише за умови чіткого окреслення: 1) внутрішніх і зовнішніх умов її реалізації; 2) суб'єктів, які її формують та реалізують; 3) її об'єктів; 4) мети, найближчої та кінцевої; 5) методів реалізації [6, с. 36].

У пострадянський період помітно зріс вплив демографічного чинника на еколінгвальний стан української пропріальної системи, зокрема власних назв населених пунктів: через відчутне зниження чисельності населення України (високий рівень смертності та низький рівень народжуваності), трудову еміграцію, активне переселення мешканців сіл у міста тощо було знято з реєстрації 504 населені пункти, а їх власні назви перейшли до пасивного лексичного запасу української мови, поповнивши реєстр ойконімів-історизмів.

Еколінгвістичний аналіз української пропріальної лексики виявив тенденцію до зниження вагомості впливу діалектної диференціації перед соціальною диференціацією та глобалізаційними впливами. Проте необхідно зважати на той факт, що еколінгвістична оцінка онімних варіантів, у структурі яких наявні риси народнорозмовної мови, є досить складною. Адже вона повинна враховувати не лише особливості живомовної (діалектної) стихії, в якій з'явився та функціонує конкретний варіант власної назви, а й специфічну природу онімної лексики, що передбачає широту її джерельної бази.

Естетика власної назви є невід'ємним елементом загальної еколінгвальної картини українського онімного простору посттоталітарної доби. Недооціненість важливості проблеми естетичного стану українського ономастикону спричинилася до появи численних онімів різних розрядів, які за своєю структурою, джерельною базою або специфікою доонімійної семантики ніяк не пов'язані з традиціями українського назовництва. Пропаганда апробованих засад естетики української власної назви та самих високоестетичних українських онімів має стати актуальним завданням українських мовознавців, зокрема лексикографів, стилістів, а також письменників та журналістів.

Отже, еколінгвістика – це один із сучасних напрямків розвитку мовознавчої науки, що вивчає мовну сферу існування людини та суспільства, який сформувався на пограниччі соціального, психологічного та правового аспектів мовознавчих студій. Еколінгвістичний аналіз української пропріальної лексики посттоталітарної доби дозволяє оцінити стан окремих її субсистем у контексті середовища існування мовного колективу (нації, етнографічної групи, мешканців певного регіону або населеного пункту тощо).

Список використаної літератури

1.Белей О. Трансформація українського ономастикону посттоталітарного періоду на загальнослов'янському тлі / О.Белей. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2007. – 239 с.

2.Иванова Е. В. Цель, задачи и проблемы эколингвистики. Прагматический аспект коммуникативной лингвистики и стилистики / Е. В. Иванова – Челябинск, 2007. – 125 с.

3.Марван І. Мова в контексті завдань духовної екології (Еколінгвістика та її роль у відродженні посттоталітарного суспільства) / І. Марван // Мовознавство : Другий міжнародний конгрес українців 22 – 28 серпня 1993 р., Львів : Доповіді і повідомлення. – Львів, 1993. – С. 197 – 198.

4.Словник української мови : [в 11 т.] – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 2. – 1971. – 550 с.

5.Український радянський енциклопедичний словник : в 3 т. – К., 1986 – 1987. – Т. 1. – 1986. – 752 с.

6.Цыхун Г. А. Славянські мови ў святле еколінгвістыкі / Г. А. Цыхун // Доклады : XII Міжнародны з'езд славыстаў. – Мінск, 1998. – 24 с.

7. Haarmann H. Elemente einer Sprachökologie / H. Haarmann // Multilingualismus. – 1980. – В. 2. – С. 3 – 45.

8. Hauge E. The ecology of Language / E. Hauge. – Stendford, 1972. – 211 p.

9. Ohnheiser I. Эколингвистика и тенденции развития современных славянских языков / I. Ohnheiser // Języki słowiańskie w perspektywie ekolingwistycznej. – Opole, 2003. – С. 9 – 34.

Анотація

Стаття продовжує цикл публікацій автора з питань еколінгвістики, які відбивають стан сучасного ономастикону з точки зору культури мови та дотримання правописних норм.

Ключові слова: *онім, еколінгвістика, апеллятив, посттоталітарна доба.*

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора по эколингвистике, которые отражают состояние современного ономастикона с точки зрения культуры речи и соблюдение норм правописания.

Ключевые слова: *оним, эколингвистика, апеллятив, посттоталитарная эпоха.*

Summary

The article continues a cycle of the author publications concerning ekolinhvistyks from the post-totalitarian period, reflecting the state of the art onomasticon in terms of culture and language compliance spelling rules.

Key words: *onym, ekolinhvistyks, appellative, post-totalitarian period.*

УДК 811.161.2'373.2

Осташ Л. Р.

**Львівський національний
університет імені Івана Франка**

УСІЧЕННЯ ДО ОДНОГО СКЛАДУ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ НАРОДНИХ ВАРІАНТІВ ІМЕН В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ АНТРОПОНІМІЇ

У статті ставимо за мету розглянути один із способів творення народних варіантів імен в українській антропонімії минулих століть. Це мовне явище раніше залишалося поза увагою антропонімістів.

Джерельною базою служать писемні пам'ятки XIV – XIX століть. Основну увагу приділено іменам, зафіксованим у Реєстрі Війська Запорозького 1649 року [43]. Протягом XIV – XVIII століть усічення імен до одного або двох складів було продуктивним способом творення народних варіантів. Про це свідчить і наявність у списках Реєстру імен на зразок *Ва(с), Дань, Євъ, Кратъ, Кубъ, Ма(л), Павъ, Панъ, Опанъ, Ювъ, Юсь* та ін. Оскільки такі імена з часом виходили з ужитку в офіційному (у тогочасному розумінні цього терміна) антропоніміконі, хоча й залишалися активно функціонувати в антропоніміконі народному, у побутовому вжитку, сучасні дослідники українських прізвищ змушені звертатися до історичної антропонімії, до давніх імен для пояснення відіменних прізвищ, у яких вихідна форма імені затемнена словотвірними і фонетичними змінами.

Частково ця проблема уже порушувалася у статті Р. І. Остаха „Власні особові імена з однофонеменними суфіксами в українській антропонімії середини XVII століття”, у якій дослідник звернув увагу на усічення імен до відкритого складу на голосний. Імена усікалися до одного відкритого складу, напр. **Гри-**, **Да-**, **Ти-** та ін., і до цих усічень додавалися однофонеменні суфікси **-н/-нь**, **-с/-сь**, **-х**, **-ц/-ць**, **-ш** [33]. На сучасному матеріалі це явище вивчав П. П. Чучка. Він зауважив, що імена могли усікатися і на один голосний, наприклад, **Я-** (< *Яків*), до якого приєднувався суфікс **-ць**, і таким чином утворився народний варіант *Яць*. П. П. Чучка наводить ряд таких усічених основ: **Гри-**, **Сте-**, **Се-**, **Да-**, **Я-**, **Па-**, **Са-**, **Лу-** та ін., що вживаються в народному антропоніміконі не самостійно, а лише у сполученні з певними суфіксами: *Гринь, Стець, Сень, Даць, Яць, Луць* та ін. [53, с. 88 – 89].

У Реєстрі ця модель також чітко простежується в іменах, які усікалися на один голосний звук, наприклад, *Я-ць* (< *Я-ковъ* < церк. *Іако́въ*) [24, с. 211], і на один початковий відкритий склад, який не виступав як окреме ім'я, напр., **Гри-**, **Да-**, **Ти-** та ін. Добре ілюструє цю модель основа **Гри-**, оскільки у XVII ст. нотуємо народні варіанти майже з усіма вищезгаданими однофонеменними суфіксами: *Гринь, Грись, Гриць, Гришъ* [43, с. 513]. З іншими основами збереглися вже навіть у той час лише окремі імена першого ступеня творення. Набагато більше імен, ускладнених дальшими суфіксами: *Ва(ц)ко, Га(ц)ко, Гу(ц)ко, Кгреско* (диграф **кг**=[г]), *Дацикъ, Дацко, Де(с)ко, Жа(ц)ко, Игна(ш)ко, Коцько, Куришко, Ку(ц)ко, Куцунъ, Лацоръ, Лашко, Лесикъ, Лецикъ, Лосикъ,*

Луцина, Масикъ, Машко, Мелешко, Мешко, Мисанъ, Мишко, Ницко, Оницко, Оношъко, Отрушко, Расикъ, Раско, Рашко, Ро(с)ко, Са(ц)ко, Улашинъ, Хацына, Хви(ц)ко, Хо(ц)ко, Юсько, Ярмошъко, Я(ц)ко, Я(ш)ко [43, с. 514 – 515].

Імена з однофонеменними суфіксами фіксуються в українській антропонімії віддавна. Наявні вони у значній кількості, скажімо, у XIV – XVI ст. Функціонують вони і в XVII ст., причому і як імена, і як прізвищеві назви. Такі усічення зумовили виникнення великої кількості народних варіантів імен. Деякі з них могли переходити на друге місце у двочленних іменуваннях і таким чином ставали прізвищевими назвами, прізвищами, а згодом багато з них перейшли у розряд прізвищ.

Якщо б ці колишні імена (*Гас, Гах, Дах*) не вийшли з ужитку, ми сприймали б їх зараз так само спокійно (і знали б, від яких повних форм імен вони утворилися), як і аналогічні імена того ж походження: *Анто-сь* (< *Антон*), *Гри-нь* (< *Григорій*), *Гри-ць* (< *Григорій*), *Іва-сь* (< *Іван*), *Лу-ць* (< *Лук'ян*), *Миро-сь* (< *Мирон*), *Про-ць* (< *Прокіп*), *Сте-ць* (< *Степан*) та ін. [27, с. 46].

Деякі імена з однофонеменними суфіксами активно побутували у XX ст. і вживаються зараз в українському народному антропоніміконі у різних фонетичних діалектних формах: *Антось, Янтось* (< *Антон*), *Гринь, Гриць* (< *Григорій*), *Гриць* (< *Григор*), *Івась* (< *Іван*), *Ілаш* (< *Ілля*), *Ївась* (< *Їван* < *Іван*), *Кліша* (< *Кли[м]* + **-ш-** + **-а**), *Луць* (< *Лука, Лук'ян*), *Мирось* (< *Мирон*), *Міхась* (< *Михайло*), *Михась* (< *Михайло*), *Миць* (< *Дмитро*), *Міць* (< *Мирослав, Мирон*), *Олесь* (< *Олександр*), *Проць* (< *Прокіп*), *Сень* (< *Семен*), *Стась, Стах* (< *Євстахій*), *Стець* (< *Степан*), *Яць* (< *Яків*) та ін. [8, с. 171; 9, с. 63 – 64; 27, с. 46; 28, с. 201; 32, с. 105].

Водночас, укладаючи словник чоловічих імен на матеріалі Реєстру Війська Запорозького, ми зіткнулися з необхідністю пояснити шляхи утворення деяких народних варіантів імен, які не вкладалися у зазначену схему. У процесі аналізу виявилось, що популярними були не тільки усічення до одного або двох складів на голосний (які не виступали як самостійні імена), а й усічення на приголосний (які могли виступати як самостійні імена). Пояснимо це на прикладі таких імен із Реєстру, як *Яко* Зава(д)цки(й) (Корсунський полк) [43, арк. 113 зв.], *Якько* Гл±бько (Білоцерківський полк) [43, арк. 131 зв.]. Народний варіант *Яко* є усічено-суфіксальним дериватом, утвореним за допомогою суфікса-флексії **-о**. Це ім'я цікаве передусім тим, що суфікс-флексія **-о** приєднана до усічення до

одного складу на приголосний, оскільки більшість все-таки становили імена, у яких суфікс-флексія **-о** приєднувалася до повних варіантів імен. Яскравою ілюстрацією цього служать імена *Гаврило* і *Данило*. Ім'я *Гаврило* походить від церк. імені *Гаверііл* [24, с. 197]. Можливі два шляхи утворення цього імені: а) основа Гаврил- (пор. у Реєстрі *Гавриль* Гриневичь (Чернігівський полк) [43, арк. 449]) + суфікс-флексія **-о** → *Гаврило*; б) в імені відбулося стягнення двох голосних в одну (на українському мовному ґрунті ми одержали **и**) і одночасне додавання суфікса-флексії **-о** [див.: 56, с. 59 – 60]. На думку Л. Л. Гумецької, „при формуванні народних форм церковнослов'янських хрещених імен проявилася ... характерна риса української мови – наявність флексії **-о** в називному відмінку однини чоловічих імен. Багато мовознавців намагалися пояснити наявність флексії середнього роду **-о** в іменниках чоловічого роду, проте жодне з пояснень не було достатньо обґрунтоване” [див.: 12, с. 116]. Такої ж думки дотримується П. П. Чучка: „імена з кінцевим **-о** властиві майже всім слов'янським мовам. Однак становлення цього словотворчого типу імен і понині не знайшло задовільного пояснення” [53, с. 71]. В українських мовознавців немає єдиної думки, наприклад, щодо шляхів утворення народного варіанта *Данило* (огляд різних версій див. докл. [4, с. 15 – 18; 12, с. 116; 56, с. 59]). На нашу думку, дериват *Данило* утворився внаслідок стягнення двох голосних (графічно: **їи**) в одну (на українському мовному ґрунті ми одержали **и**; пор.: пнове Радови(ц)киє, *Дани(л)* а Пє(т)рь (1571 р.) [6, с. 219]; *Данил* (одночленне іменування) (1576 р.) [40, с. 151]; *Данил* Ворбовецкий (1654 р.) [41, с. 66]; *Данил* Иваненко (1660 р.) [52, с. 147]; *Даниль* Чичвакь (1728 р.) [36, с. 100]) і одночасного додавання суфікса-флексії **-о**, як і *Карпо* (< *Кáрпъ* [24, с. 215]), *Петро* (< *Петрь* [24, с. 227]) [див. також 56, с. 59–60]. У деяких іменах перед приєднанням суфікса-флексії **-о**, очевидно, існувала проміжна ланка, напр., *Михаиль* > *Михайль*, пор.: *Михайль* Плакса; *Михайль* Вакуленко (1732 р.) [18, сс. 100, 104].

Суфікс-флексія **-о** у досліджуваній період вживався при творенні народних варіантів імен досить часто. Зауважимо, що в деяких писемних пам'ятках XVII ст., виданих в останні роки, міститься ще більш різноманітний список народних варіантів імен із суфіксом-флексією **-о**: па(н) *Але(к)са(н)дро* Мочу(л)ски(и) (1611 р.) [25, с. 182]; *Андрухо* Легенький; ... *[П]льяхо* – півпляцу; ... *Карпо* – півпляцу; ... *Хомо* Гарасимович; ... *Кирхо* – волока (1620 р.) [7, сс. 316, 326 – 327, 153, 384]; *Горо* Степанов (поруч із: *Гора* Голушка) (1659 р.) [39, с. 85]. Такі імена і

прізвищеві назви, утворені від імен, трапляються і в Реєстрі: *Васило* Лихо(ц)ко(й) зя(т), (Білоцерківський полк, 1649 р.) [43, арк. 132], *Кило* Бри(д)ня, (Переяславський полк, 1649 р.) [43, арк. 323] (< церк. [А]кил[а] [24, с. 173] + суфікс-флексія -о), *Микуло* Губчє(н)ко (Київський полк, 1649 р.) [43, арк. 300 зв.], Павло *Како* (Уманський полк, 1649 р.) [43, арк. 151 зв.] (< церк. [А]как[ий] [24, с. 173]) + суфікс-флексія -о. Це свідчить про те, що у XVII ст. вживання суфікса-флексії -о було активним. Пізніше окремі з таких варіантів вийшли з ужитку, але модель, за якою вони утворювалися, залишила помітний слід в українській антропонімії; пор. імена *Гаврило, Данило, Павло, Петро, Михайло, Самійло* та ін.

Підтвердженням існування усіченого на приголосний варіанта *Як* служить прізвищева назва *Степань Як* (Полтавський полк, 1718 р.) [13, с. 194], *Івань Як[унь]* (Чернігівський полк, 1732 р.) [18, с. 92], *Матвѣи Як[уша]* (1756 р.) [3, с. 131]. Прізвищева назва *Як* за походженням становить собою ім'я, утворене шляхом усічення до одного складу на приголосний від імен на зразок *Як[овь]*, *Як[имь]* та ін. Коли до нього приєднувався суфікс-флексія -о, то зрозуміло, що таким чином утворилося ім'я *Яко*, а коли приєднувався суфікс -к-о, то зрозуміло, що таким чином утворилося ім'я *Якько*. Ім'я *Яко* фіксуємо не лише у Реєстрі, але і в інших писемних пам'ятках XVII – XVIII ст.: *Яко* Котля(р); *Яко* Новоселецький (Острожчина, 1603 р.) [31, сс. 96, 103]; *Яко* Баштенко; *Яко* Парканец (Білоцерківський полк, 1654 р.) [41, сс. 81, 87]; *Іако* Лопатенко; *Яко* Чухрай (1756 р.) [3, сс. 181, 226]. У Реєстрі знаходимо також прізвищеві назви, утворені від цього імені: *И(п)ко Я(ч)ченько*; *Рома(н) Я(ч)ченько* (1649 р.) [43, арк. 122]. Разом із тим ми не виключаємо, що *Яко* і *Якько* могли бути фонетичними варіантами один від одного.

Чимало варіантів імен можуть мати кілька етимологій, із яких лише одна могла стосуватися усічення до одного складу на приголосний. Прикладом може послужити ім'я із Реєстру *Ко(с) Меневичь*, (Київський полк, 1649 р.) [43, арк. 308], яке за походженням могло бути: а) усічено-суфіксальним дериватом від імені *Микола*: *Кос/Кось* < *Микос/Микось* < [Ми]ко[ла] + однофонемиї суфікс -с; б) усіченням від імен на зразок *Кос[тикь]*, *Кос[тюкь]*, *Кос[ть]* та ін.; в) усічено-суфіксальним дериватом від імен із початковим **Ко-** (*Ко[стикь]*, *Ко[стюкь]*, *Ко[сть]* та ін.), утвореним за допомогою однофонемиї суфікса -с.

На прикладах словникових статей із Реєстру спробуємо пояснити шляхи утворення: а) народних варіантів з однофонемиї суфіксами в

основі; б) народних варіантів з усіченнями на кінцевий приголосний. Водночас, як побачимо далі, багато із народних варіантів імен того періоду могли мати обидві вищезгадані етимології. Як ілюстративний матеріал використовуємо уже укладені словникові статті із нашого історичного словника: *Любов Остап, Роман Остап. Реєстр Війська Запорозького 1649 року: словник імен* (частина з них уже опубліковані, частина – у друці). У цій статті збережені ті ж принципи побудови словникових статей, що застосовувалися в уже опублікованих частинах [див.: 34, с. 392 – 398].

А) Приклад народних варіантів з однофонеминими суфіксами в основі.

Сухина. Ім'я *Сухина* походить від імен із початковим **Су-** (*Сулимь, Супро(н), Супрунь* та ін.) шляхом додавання однофонеминого суфікса **-х-** і суфікса **-ин-а**: **Су-** + **-х-** → *Сух* + **-ин-а** → *Сухина*. У Реєстрі фіксуємо запис *Сухина* До(г)тярь (Черкаський полк, 1649 р.) [43, арк. 51 зв.], в іншій пам'ятці маємо *Сухиня* Великий (Харків, 1667 р.) [38, с. 27]. Цей антропонім фіксуємо і у прізвищевих назвах, як у Реєстрі, так і в інших писемних пам'ятках: Я(с)ко *Сухина*; Ми(с)ко *Сухиничь*; ≡едо(р) *Сухина* (1649 р.) [43, арк. 40, арк. 343, арк. 416 зв.]; Івашко *Сухиня* (Білоцерківський полк, 1654 р.) [41, с. 51]; Стец *Сухина* (Харків, 1660 р.) [52, с. 140]; Радко *Сухинин* (1666 р.) [37, с. 410]; Михайло *Сухина* (Полтавський полк, 1718 р.) [13, с. 197]; Іван *Сухина* (1784 р.) [19, с. 7].

Юцько І. Походження: усічено-суфіксальний дериват, утворений шляхом приєднання до імен, усічених до початкового **Ю-** (*Ювко, Ювтухъ, Ювъхимъ, Юрій* та ін.), однофонеминого суфікса **-ц-** і суфікса **-к-о**. Варіант *Юц/Юць* у давнину виступав як самостійне ім'я: *Юць* (XVI ст.) [21, с. 138], пор. також відіменні прізвища *Юц[ев], Юц[евич]* [42, т. II, с. 1242] і сучасні вуличні прізвиська *Юц, Юцара, Юцик*, (жін.) *Юциха*, (жін.) *Юцишка, Юцко* [45, с. 350].

II–III. *Юцько* Сенє(н)ко, 183 (Бр).

Б) Приклад народних варіантів з усіченням на кінцевий приголосний.

Ювь І. Походження: а) усічення від церк. імені *Юв[еналій]* [50, с. 406]; б) усічення від будь-якого діалектного варіанта з початковим **Юв-** (*Юв[тухъ], Юв[тѣй], Юв[химъ]* та ін.

II–III. *Ювь* Бо(р)шче(н)ко, 62 зв. (Кнв).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Кузма *Ювєнько*, 332 зв.

V. Пам'ятки, словники: *Juw Deszkowicz*; *Juw Szadaiewicz* (1604 р.) [31, сс. 134, 138].

Юринь I. Походження: утворене від народного варіанта *Юр* за допомогою суфікса **-ин**. Про *Юр* див. у словниковій статті **Юрко**.

II–III. *Юринь* Тихне(н)ко, 174 (Бр).

IV. Прізвищеві назви: Просор *Jurinicz* (Снятинське ст-во, 1564 р.) [30, с. 32]; Юринець *Juryniec*, Юринів *Jurinow* (Прикарпатська Львівщина, 1785–1788 рр.) [51, с. 319].

V. Пам'ятки, словники: Наст≥, дочка *Юрина* (Гирлов, 1499 р.) [48, т. 2, с. 575]; *Юрин* з-під Львова (1581 р.) [14, с. 43]; *Юриньó* (вуличне прізвисько) (поч. XX ст.) [11, с. 8].

Ю(р)ка I. Походження: утворене від народного варіанта *Юр* за допомогою суфікса **-к-а**. Про *Юр* див. у словниковій статті **Юрко**.

II–III. *Ю(р)ка* Халепь, 391 (Плт).

IV. Прізвищеві назви: Юрка *Jurka* (Прикарпатська Львівщина, 1785 – 1788 рр.), Юрчин *Jurczyn* (Прикарпатська Львівщина, 1819 – 1820 рр.) [51, с. 319].

Юрко I. Походження: а) усічено-суфіксальний варіант від *Юр[іи]* (< церк. *Геóргій* [24, с. 199]), утворений за допомогою суфікса **-к-о**; б) усічено-суфіксальний варіант із приставним **[й]** від церк. *Оўр[іи]* [24, с. 237] (диграф **оу**=**[у]**), утворений за допомогою суфікса **-к-о**. Тут доречним буде сказати про форму *Юр*. У Реєстрі вона зафіксована лише у прізвищевих назвах (Єдо(р) *Юреви(ч)* [43, арк. 62 зв.]; Дени(с) *Ю(р)євь*, [43, арк. 174]), однак в інших пам'ятках фіксується і як власне ім'я – *Ю(р)* (1499 р.) [48, т. 2, с. 575], *Jur Pankowicz* (1564 р.); [30, с. 278], *Ю(р)* Івано(в)ски(и) (1605 р.); [57, т. I, с. 82], і в прізвищевих назвах – Михайло *Юревь* (Чернігів, 1732 р.) [18, с. 8]; *Юрах*, *Юраш*, *Юренко*, *Юрич*, *Юрович*, *Юрч* та ін. (Лемківщина, 1787 – 1819 рр.) [35, с. 124], і в прізвищах XIX ст. – *Юренко*, *Юровский* [23, с. 194]. Ім'я *Юр* активно вживалося ще на початку XX століття (1909 р.) [28, с. 201]. Уживається воно як розмовний варіант і тепер [50, с. 408]. Підтвердженням широкого вживання народного варіанта *Юр* є мікротопоніми (пор.: Кóло *Юрової* горі – в'їзд у м. Сміла [46, с. 202], а також наявність сучасних українських прізвищ *Юр* [17: Житомирська обл.; 29, с. 977], *Юра* [54, с. 640], *Юрага* [29, с. 977], *Юра́к* [54, 640], *Юра́ш* [47, с. 407; 54, с. 640], *Юраш*, *Юрашко* [29, с. 977], *Юре́вич* [10, с. 256], *Юревич*, *Юренко*, *Юрєня*, *Юреско*, *Юрескул* [29, с. 977], *Юре́ць* [*Юрі́ць*]

[54, с. 640], *Юр'єв* [29, с. 978], *Ю́рик* [47, с. 407; 54, с. 641], *Ю́рич*, *Ю́риш* [47, с. 407], *Ю́рица* [54, с. 641], *Юрица* [29, с. 978]; *Юро* [54, с. 641], *Юрóвич* [17: Львівська обл.; 54, с. 641]; *Юрох* [17]; *Юрош* [54, с. 641], *Юриша* [29, с. 978], *Jur'ak*, *Jur'uk* [58, с. 176-177]; *Юряк* [54, с. 641] та ін.

II. Приклади: *Ю(р)ко* Тарасовичь, 123 зв.; *Юрко* Неча(й), 163 зв.; *Ю(р)ко* Литвинь, 443 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: *Юрко* 12: Ум 4, Бр 4, Клн 1, Плт 1, Чрг 2; *Ю(р)ко* 159: Чг 16, Чрк 15, Кнв 10, Крс 9, Б 8, Ум 19, Бр 12, Клн 7, Кв 11, П 11, Крп 11, М 6, Плт 6, Прл 9, Н 5, Чрг 7; *Юръко* 29: Чрк 5, Крс 7, Б 5, Бр 1, Клн 1, П 3, Крп 1, М 1, Плт 1, Прл 2, Чрг 2.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Данило *Ю(р)ковичь*, 43; □лекьса *Ю(р)че(н)ко*, 120; Петро *Юръченько*, 125; Корьн±й *Ю(р)ко*, 128; Кости(н) *Юръче(н)ко*, 174 зв.; Романь *Ю(р)че(н)ко*, 411 зв.; б) (в інших пам'ятках) *Matwiei Jurkowicz* (Галицьке ст-во, 1564 р.) [30, с. 88]; *Sawka Jurkow*; (жін.) *Iurczycha Wdowa* (1604 р.) [31, с. 156, 164]; Григорій *Юркевичь*; Ілля *Юрченко* (Чернігів, 1732 р.) [18, с. 8, 43]; Влась *Юркови(ч)* (Стародуб, 1746 р.) [15, с. 273]; *Юркевич Jurkiewicz*, *Юрків Jurkow*, *Юрчак Jurczak*, *Юрчик Jurczyk*, *Юрчишин Jurczyszyn* (Прикарпатська Львівщина, 1785 – 1788 рр.) [51, с. 319]; *Юркевич*, *Юрко*, *Юрков*, *Юрковський*, *Юркула*, *Юрчак*, *Юрчик* (Лемківщина, 1787 – 1819 рр.) [35, с. 124]; *Юрко Jurko*, *Юркович Jurkowicz*, *Юрчин Jurczyn* (Прикарпатська Львівщина, 1819 – 1820 рр.) [51, с. 319]; *Юрченко* (прізвище) (Чернігівщина, 1858 р.) [49, с. 37].

V. Пам'ятки, словники: а се попове: Денись, попь *Юрко* Кропышевичь, попь Лой (1351 р.) [1, т. I, с. 20]; *юрко* мошничь (Львів, 1370 р.) [48, т. 2, с. 575]; *Iurko Wierozub* (Снятин, 1564 р.) [30, с. 1]; *Ю(р)ко* Кравець (Острожчина, 1576 р.) [31, с. 50]; (ор.) *Ю(р)ко(м)* Не(в)трато(м) (1588 р.) [57, т. II, с. 134]; *Iurko Iarozzewicz* (1604 р.) [31, с. 117]; (род.) *Ю(р)ка* Ивано(в)ского (1605 р.) [57, т. I, с. 82]; *Юрко* из братом Васком (1637 р.) [55, с. 92]; *Юрко* (одночленне іменування) (Київ, 1646 р.) [20]; *Юрко* Иваненко (1660 р.) [52, с. 140]; Купиль сию книгу... рабь божиі Лукачъ із женою своєю Оленою, и з родичи своими Мигаль, *Юрко*, Марцин, Янчо (1670 р.) [36, с. 112]; (дав.) *Ю(р)ку* Ле(с)че(н)ку (1678 р.) [26, с. 174]; *Юрко* Онищенко (1695 р.) [16, с. 55]; *Юрко* Гриненко (Чернігів, 1732 р.); [18, с. 130]; *Юрко* Опанасови(ч) (Стародуб, 1746 р.) [15, с. 273]; *Юрко* Парубчишин (1772 р.) [55, с. 28]; *Юрко* (Лемківщина, 1787-1819 рр.) [35, с. 16]; *Юрко* (Холмщина, 1864 р.)

[22, с. 115]; *Юрко*, Юрась – Георгій, Егорка (1882 р.) [44, с. 302]; *Юрко* (1902 р.) [5, с. 487]; *Юрко* (поч. ХХ ст.) [11, с. 6].

В) Приклад народних варіантів із подвійними етимологіями.

Юнашкo І. Походження: а) усічено-суфіксальний дериват від імені *Юній* [50, с. 408]: *Юн[ій]* + поліморфемний суфікс **-аш-к-о** → *Юнашко*. Якщо зважити на функціонування в сучасній антропонімії прізвища *Юнда* [17: м. Київ; 45, с. 348], сімейно-родового вуличного прізвиська *Ю'нові* [45, с. 348] та наявність у Реєстрі прізвищевої назви *Юненко* (Івань *Юнењко*) [43, арк. 336 зв.], то можна стверджувати, що в українській антропонімії того часу існував як самостійне ім'я народний варіант *Юн*, від якого й утворені зафіксовані у Реєстрі імена *Юнашкo* та *Юнець*; очевидно, функціонував також як окреме самостійне ім'я варіант *Юнаш*; б) від церк. імені *Іона* [24, с. 213] за допомогою поліморфемного суфікса **-аш-к-о**; в) І.Д. Фаріон вважає, що в наявних наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. відіменних прізвищевих назвах із початковим **Юн-** (*Юнак*, *Юник*, *Юнів*, *Юнович*) можна вбачати також сліди давніх слов'янських імен на зразок *Un[ěmysl]*, *Un[erad]*, де праслов'янське **uně-** < unij, uněj 'кращий, ліпший' [51, с. 319]; г) варіант *Юн* міг бути утворений і від будь-якого іншого імені з початковим **Ю-**: усічення до початкового голосного від імен на зразок *Ю[вко]*, *Ю[втухъ]*, *Ю[вхимъ]*, *Ю[химъ]* + однофонемиї суфікс **-н**. У цьому переконує сучасне розмовне мовлення: пор. вуличне прізвисько *Ю'нько* від імені *Юхим* [45, с. 348]. З цього погляду припускаємо також українське походження для зафіксованих на Донеччині чол. розм. варіантів *Ю'ня*, *Ю'нька* < *Юхім* [50, с. 410], які І. І. Трійняк вважає запозиченнями з російської мови.

ІІ–ІІІ. *Юнашкo* Ма(р)тинє(н)ко, 421 зв. (Прл).

ІV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Івань *Юнашкo*, 447 зв.; б) (в інших пам'ятках) пор. Mielech *Junakovicz* (Снятинщина, 1564 р.) [30, с. 31].

Юнець І. Походження: а) усічено-суфіксальний варіант від церк. *Юн[ій]* [50, с. 408], утворений за допомогою суфікса **-ец/-ец'** (див. ще **Юнашкo**); б) від церк. імені *Іона* [24, с. 213] за допомогою суфікса **-ец /-ец'**; в) варіант *Юнець* міг бути утворений і від будь-якого іншого імені з початковим **Ю-**: усічення до початкового голосного від імен на зразок *Ю[вко]*, *Ю[втухъ]*, *Ю[вхимъ]*, *Ю[химъ]* + однофонемиї суфікс **-н-** + суфікс **-ец/-ец'**.

II–III. *Юнець* Трохименько, 117 (Крс).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) пор. Сєвери(н) *Юньчє(н)ко*, 172 зв.; б) (в інших пам'ятках) Серешко *Юнцов* (1654 р.) [41, с. 138].

V. Пам'ятки, словники: *Юнец* Босаревич; *Юнец* Давыдович; *Юнец* Ходорович (1552 р.) [2, ч. 1, т. VII, сс. 632, 641].

Юсь I. Походження: а) усічення від *Юс[ипъ]*, *Юс[ифъ]*; б) усічено-суфіксальний дериват, утворений шляхом приєднання до імен, усічених до початкового **Ю-** (*Ювко*, *Ювтухъ*, *Ювъхиль* та ін.), однофонежного суфікса **-с/-с'**.

II. Приклади: *Юсь* Петрашовъ сы(н), 177; *Юсь* Шаповале(н)ко, 181 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: *Юсь* 2: Бр.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Ничипо(р) *Юсєчъко*, 162 зв.; б) (в інших пам'ятках) *Юсь* (Лемківщина, 1787 – 1819 рр.) [35, с. 124].

VI. Сучасний словник: розм. *Юсь* від оф. *Йóсип* [50, с. 161].

Юхно I. Походження: а) усічено-суфіксальний дериват від *Юх[имъ]*, утворений за допомогою суфікса **-н-о** [50, с. 410]; б) усічено-суфіксальний дериват, утворений шляхом приєднання до імен, усічених до початкового **Ю-** (*Ю[вко]*, *Ю[втухъ]*, *Ю[въхиль]*, *Ю[рко]* та ін.), однофонежного суфікса **-х-** (проміжна ланка – народний варіант *Юх*, який виступав і як самостійне ім'я) та суфікса **-н-о**. Пор. відіменну прізвищеву назву Iwan *Iuch* (Снятинське ст-во, 1564 р.) [30, с. 9]; Iwan *Iucha* (=Іван Юх[а]) (1604 р.) [31, с. 161].

Отже, здійснений аналіз дав нам змогу переконатися, що, окрім усічень імен до відкритого складу на голосний (із наступним додаванням однофонежних суфіксів), в українській антропонімії минулих століть активно функціонував інший тип усічень: усічення до одного складу на приголосний. Від обох цих типів активно утворювалися народні варіанти, ускладнені наступними суфіксами. У період XVI – XVII століть усічення до одного складу на приголосний ще були популярними як імена і зуміли навіть пробитися в офіційні документи високого рівня, пор. у Реєстрі *Ва(с)*, *Данъ*, *Євъ*, *Кратъ*, *Кубъ*, *Ма(л)*, *Павъ*, *Панъ*, *Опанъ*, *Ювъ*, *Юсь*. Як і усічення на голосний із наступним додаванням однофонежних суфіксів, вони могли ускладнюватися суфіксами, напр., *Яко*, *Якъко*. В народному антропоніміконі цей спосіб творення народних варіантів імен функціонував і функціонує досі, тобто здатність творити такі типи імен не втратилася. Водночас значна частина народних варіантів імен, які

були утворені таким шляхом у минулі століття, могла втрачати популярність (не модель, а саме імена) і переходити у прізвищеві назви, а потім – у прізвища. Процес цей був довгий, очевидно, він тривав кілька століть.

Список умовних скорочень

Загальні умовні скорочення: *арк.* – аркуш; *дав.* – давальний відмінок; *жін.* – жіноче; *зв.* – зворотний бік аркуша; *ор.* – орудний відмінок; *оф.* – офіційний варіант імені; *род.* – родовий відмінок; *розм.* – розмовний варіант імені; *ст.-во* – староство; *церк.* – церковне; *чол.* – чоловіче.

Назви полків із Реєстру Війська Запорозького 1649 року: *Б* – Білоцерківський; *Бр* – Брацлавський; *Кв* – Київський; *Клн* – Кальницький; *Кнв* – Канівський; *Крп* – Кропивнянський; *Крс* – Корсунський; *М* – Миргородський; *Н* – Ніжинський; *П* – Переяславський; *Плт* – Полтавський; *Прл* – Прилуцький; *Ум* – Уманський; *Чг* – Чигиринський; *Чрг* – Чернігівський; *Чрк* – Черкаський.

Список використаної літератури

1. Акты, относящиеся къ истории Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою Комиссією. Т. I (1340 – 1506). – СПб., 1846.

2. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. – К., 1859–1914. – Ч. 1 – 8.

3. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775. – Т. 5 : Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / упоряд. : Гісцова Л.З., Демченко Л.Я., Кузик Т.Л., Муравцева Л. М. ; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К. : ВІПОЛ, 2008. – 528 с.

4. Бучко Г. Українські відіменні прізвища на -о (до 125-річчя з дня народження В. Сімовича) / Г. Бучко // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство. – 1(13). – Тернопіль, 2005. – С. 14 – 29.

5. Верхратський І. Про говор галицких лемків / І. Верхратский // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1902. – Т. 5. – 489 с.

6. Волинські грамоти XVI ст. / упорядники В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко ; НАН України, Інститут української мови, Інститут української археографії. – К. : Наукова думка, 1995. – 245 с.

7. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / переклад, упорядк. і передмова Ірини Ворончук ; НАН України ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К. ; Старокостянтинів, 2001. – 416 с.

8. Горбач О. Говірка Комарна й Комарнянщини / О. Горбач // Зібрані статті. V. Діалектологія / О. Горбач. – Фотопередрук. – Мюнхен, 1993. – С. 157 – 172.

9. Горбач О. Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області / О. Горбач // Зібрані статті. Т. V. Діалектологія / О. Горбач. – Фотопередрук. – Мюнхен, 1993. – С. 56 – 156.

10. Горпинич В. О. Прізвища степової України : словник / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 2000. – 408 с.

11. Грабець В. Назвознавчі матеріали з Галичини (Нове село, Любачівщина) / В. Грабець. – Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук, 1964. – 16 с. – (Серія : Назвознавство / за ред. Яр. Рудницького ; Ч. 27).

12. Гумецька Л. Л. Народні форми хресних імен в українській мові XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька // Українська історична та діалектна лексика / [відп. ред. Л. М. Полюга]. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 113 – 116.

13. Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII – XVIII ст. – Т. I: Компюти та ревізії полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. / упоряд., вступ. ст. В. О. Мокляка. – Полтава : АСМІ, 2007. – 400 с.

14. Дзира Я. Найдавніший реєстр українського козацтва 1581 року / Я. Дзира // Україна – козацька держава / [упор. Володимир Недак]. – К. : ЕММА, 2004. – С. 40 – 43.

15. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. : зб. документів / упоряд. В. Й. Горобець. – К. : Наукова думка, 1993. – 392 с.

16. Древности города Купянска, 1675 – 1699 : документы по основанию, истории и первым годам существования города / [ответственный за выпуск Вячеслав Стражев]. – Х. : Харьковский частный музей городской усадьбы, 2011. – 60 с.

17. Записи автора.

18. Именная роспись Черниговского полка 1732 года. – Х. : Харьковский частный музей городской усадьбы, 2010. – 144 с.

19. Именные списки казаков украинских полков, проходящих войсковую службу в 1784 - 1785 гг. / Центральный государственный исторический архив Украины, г. Киев ; Харьковский частный музей городской усадьбы. – Х. : Харьковский частный музей городской усадьбы, 2012. – 196 с.

20. Картотека Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у м. Львові. – Рукопис.

21. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування / Р.Й. Керста. – К. : Наукова думка, 1984. – 152 с.

22. Корнилович М. Огляд народних родових прізвищ на Холмщині й Підляшші / М. Корнилович // Етнографічний вісник. – Кн. 2. – К., 1926. – С. 113 – 123.

23. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини : монографія / Л. О. Кравченко. – К. : Факт, 2004. – 197 с.

24. Лексикон словенороський Памва Беринди / підгот. тексту і вступна стаття В. В. Німчука ; [відп. ред. К.К. Цілуйко]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.

25. Литвинчук Л. В. Відгопонімні прізвищеві назви Житомирщини XVI – XVII століть / Л. В. Литвинчук // Студії з ономастики та етимології. 2007 / відп. ред. В.П. Шульгач ; НАН України ; Інститут української мови. – К. : ПУЛЬСАРИ, 2007. – С. 179 – 187.

26. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. : збірник актових документів / підгот. до видання О.М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило ; [відп. ред. І. П. Чепіга]. – К. : Наукова думка, 1986. – 223 с.

27. Лук'янюк К. М. Словотвір здрібніло-пестливих власних імен у буковинських говірках / К. М. Лук'янюк // Міжвуз. наук. конф. з питань укладання обласних діалектних словників (м. Чернівці, 23 – 25 січня 1960 р.). [тези доп.] – Чернівці, 1960. – С. 44 – 47.

28. Михальчук К. Програма для збирання діалектичних одмін української мови / К. Михальчук і Е. Тимченко. – К. : Друкарня 1-ї Київської Спільки Друкарської Справи, 1909. – 206 с.

29. Новикова Ю. М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / Ю. М. Новикова ; [під ред. Т. Ю Ковалевської і І. Є. Намакштанської]. – Донецьк : Вебер (Донецька філія), 2007. – 996 с.

30. Описи королівщин в землях руських XVI віку : т. 1 : Люстрації земель Галицької й Перемиської / під ред. Михайла Грушевського // Жерела до історії України-Руси / Наукове Товариство імени Шевченка ; Археографічна комісія. – Львів, 1895. – 312 с.

31. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / упор. В. Атаманенко ; [ред. Л. Винар]. – Острог, 2004. – 384 с.

32. Осташ Р. Власні особові імена в антропонімії Бойківщини / Р. Осташ, Л. Осташ // Бойківщина. Історія та сучасність : матеріали історико-народознавчої конф. 6 березня 1996 р. – Львів : ФІРА-люкс, 1996 р. – С. 104 – 106.

33. Осташ Р. І. Власні особові імена з однофонемними суфіксами в українській антропонімії середини XVII століття / Р. І. Осташ // *Linguistica slavica*: Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Желєзняк. – К., 2002. – С. 104 – 115.

34. Осташ Р. І. Українські власні особові імена середини XVII століття як об'єкт лексикографії / Р. Осташ // Діалектологічні студії. 4. Школи, постаті, проблеми / [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. – С. 392 – 411.

35. Панцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини / С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Книжково-журнальне видавництво “Тернопіль”, 1995. – 132 с.

36. Панькевич І. Матеріали до історії мови південнокарпатських українців / І. Панькевич // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1970. – Т. 4. – Кн. друга. – 223 с.

37. Переписні книги 1666 року / підготував до друку і зредагував В. О. Романовський. – К. : ВУАН, 1933. – 448 с.

38. Переписные книги города Харькова 1667, 1669 гг. / Российский государственный архив древних актов; Харьковский частный музей городской усадьбы. – Х. : Харьковский частный музей городской усадьбы, 2009. – 94 с.

39. Перепис Подільського козацького полку 1659 року // Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття : статті і матеріали / Микола Крикун. – К. : Критика, 2006. – С. 67 – 97.

40. Податкові реєстри сплати королівщини з міст Острога (1576) і Дубна (1586) / підгот. Т. Ю. Гирич // Матеріали до історії Острозької академії (1576–1636) : бібліографічний довідник / упорядник І.З. Мицько. – К., 1990. – С. 144–158.

41. Присяжні книги 1654 р. Білоцерківський та Ніжинський полки / упоряд. Ю. Мицько, М. Кравець. – К. : ІАД НАН України, 2003. – 349 с.

42. Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ / Ю. Редько ; Наукове товариство ім. Шевченка. – Львів, 2007. – Т. I – II.

43. Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / підготували до друку: О.В. Тодійчук (головний упорядник), В. В. Страшко, Р. І. Осташ, Р.В. Майборода. – К. : Наукова думка, 1995. – 592 с.

44. Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской империи / составил Фортунат Пискунов. – К. : Типография Е. А. Федорова, 1882. – 304 с.

45. Словник варіантів власних імен північно-західної України : А – Я / [упорядник Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 372 с.

46. Словник мікротопонімії Черкащини / укл. Т. О. Гаврилова, З. М. Денисенко. – Черкаси : Вид. В. Ю. Чабаненко, 2010. – 494 с.

47. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / [гол. ред. Лук'янюк К. М.]. – Чернівці : Букрек, 2002. – 424 с.

48. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. / ред. Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1977. – 631 с. ; – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1978. – 591 с.

49. Список козацьких родів Сосницького повіту. Ч. 1. Ревізькі сказки 1858 року. Зошит 2. Місто Сосниця, містечко Нові Млини і села / уклад Євген Чернецький. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2010. – 48 с.

50. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 510 с.

51. Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття : з етимологічним словником / І. Фаріон. – Львів : Літопис, 2001. – 371 с.

52. Харківський перепис р. 1660 (Перепис Слобожанщини Ф.Т. Пестрикова й С.С. Ушакова) // Записки іст.-філол. відділу ВУАН. – 1928. – Кн. XXI. – С. 129 – 173.

53. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття (Вступ та імена) : конспект лекцій / П. П. Чучка. – Ужгород : Вид-во Ужгород. ун-ту, 1970. – 103 с.

54. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник / П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 703 с.

55. Шамрай М.А. Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15 – 17 ст. з фонду Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського / Маргарита Шамрай ; НАН України ; Інститут української археографії та

джерелознавства імені М.С. Грушевського ; Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2005. – 332 с.

56. Шевцова В. О. Суфіксальний словотвір особових чоловічих імен (на матеріалі середньонадніпрянських лівобережних пам'яток другої половини XVII – першої половини XVIII ст. / В. О. Шевцова // Мовознавство. – 1979. – № 2. – С. 57 – 61.

57. Яшук Л.В. Антропонімія Житомирщини XVI – XVII ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова/ Л. В. Яшук. – Житомир, 2008. – Т. I–II.

58. André de Vincenz. Traité d'anthroponymie houtzoule / André de Vincenz. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1970. – 613 s.

Анотація

У статті на матеріалі писемних пам'яток XIV – XIX століть розглядається поширений в українській антропонімії того часу спосіб творення народних варіантів імен – усічення до одного складу. Імена, утворені цим способом, у подальшому стали одним із джерел формування українських прізвищ.

Ключові слова: історична антропонімія, словотвір, власне особове ім'я, прізвищева назва.

Аннотация

В статье на материале памятников письменности XIV – XIX веков рассматривается распространенный в украинской антропонимии того времени способ образования народных вариантов имен – усечение до одного слога. Имена, образованные этим способом, в дальнейшем стали одним из источников формирования украинских фамилий.

Ключевые слова: историческая антропонимия, словообразование, личное собственное имя, фамильное название.

Summary

Way of folk variants of names formation – shortening to one syllable – widespread in Ukrainian anthroponymy of that period is considered in the article based on material of written monuments of the XIV–XIX centuries. In future names formed in this way became one of sources for Ukrainian surnames formation.

Key words: historical anthroponymy, word formation, personal proper name, surname-related name.

Осташ Л. Р.
*Львівський національний
 університет імені Івана Франка,*
 Осташ Р. І.
*Інститут українознавства
 імені І. Крип'якевича НАН України*

УКРАЇНСЬКІ ОСОБОВІ ІМЕНА СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЛЕКСИКОГРАФІЇ. 16 (*Петро – Петрушко*)

Мета статті - лексикографічно опрацювати кілька чоловічих власних імен із початковою літерою **П**, зафіксованих у списках полків Реєстру Війська Запорозького 1649 року. Завдання: розглянути їх походження, фонетичні і словотвірні зміни, визначити кількість носіїв кожного імені у Реєстрі, зафіксувати вживання імені в інших писемних пам'ятках від давнини до наших днів. Перспективність досліджень такого типу бачимо у дальшому лексикографічному опрацюванні чоловічих власних імен із наступними початковими літерами (Р – Я) із указаной пам'ятки. Це дало б змогу створити словник чоловічих імен середини XVII ст., який ґрунтувався б на новаторських принципах його побудови.

Імена аналізованої групи чоловічих власних імен із початковою літерою **П**, зафіксовані у списках полків Реєстру Війська Запорозького 1649 року [30], – церковні за походженням. Вони вже адаптовані на українському мовному ґрунті: *Петро*, *Петруша*, *Петрушко*. Наявне у цій групі ім'я *Петро́* функціонує у сучасному українському антропоніміконі як офіційне, решта – як розмовні варіанти. Воно представлене також найбільшою кількістю носіїв і зафіксоване у списках усіх 16-ти полків, тобто на всій території, охопленій списками Реєстру: *Петро́* – 566.

У статті збережено ті ж принципи побудови словникових статей, що застосовувалися і в попередніх частинах [див.: 24, с. 392 – 398].

П

Петро І. Походження: утворене від церковного варіанта *Петръ* [18, с. 227] за допомогою суфікса-флексії **-о**.

ІІ. Приклади: *Петро* Миките(н)ко, 7 зв.; *Петро* Са(м)сонє(н)ко, 28; *Петро* Паць, 58; *Петро* Богушъ, 61 зв.; *Петро* Ки(р)ста, 72; *Петро* Ща(с)ны(й), 143; *Петро* К□дла(й), 207 зв.; *Петро* Каєнько, 391 зв.; *Петро* Мисче(н)ко, 443 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: *Петро* 557: Чг 39, Чрк 49, Кнв 37, Крс 62, Б 33, Ум 30, Бр 33, Клн 37, Кв 27, П 43, Крп 26, М 44, Плт 37, Прл 34, Н 13, Чрг 13; Пє(т)ро 1: М; Петро 8: Ум.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Ку(з)ма *Петре(н)ко*, 4; Ива(н) *Петро(н)ко*, 28; Дорошъ *Петровичъ*, 34; Петро *Петровичъ*, 36 зв.; □мелья(н) *Петро(н)ко*, 67 зв.; Аньдру(с) *Петре(н)ко*, 141; Лавринъ *Петре(н)ко*, 207; Криско *Петренько*, 449 зв.; б) (в інших пам'ятках) Панько *Петровичъ* (Чорнобиль, 1552 р.) [2, ч. 7, т. I, с. 591]; Panko *Petrowicz* (Галицьке ст-во, 1564 р.) [22, т. I, с. 90]; Па(в)ло *Пе(т)ре(н)ко* (Поділ. полк, 1659 р.) [27, с. 83]; Юра *Петришин* (1688 р.) [41, с. 110]; Иван *Петрович*... признал: иж огород свой власний,... продал Самусеви Никитичу (1693 р.) [4, с. 921]; (ор.) Хвеском *Петренком* (Гиравка, 1694 р.) [11, с. 1923]; Антон *Петрович* атаман городовий; Филип *Петренко*; Андрушко *Петришин* зять; Иван *Петренченко* (Миргород. полк, 1718 р.) [28, сс. 45, 49, 95, 129]; Васил *Петренко* (Черніг. полк, 1732 р.) [15, с. 133]; Семень *Петренко* (1756 р.) [1, т. V, с. 111]; *Петрак* (*Petrak*), *Петрах* (*Petrach*), *Петренко* (*Petrenko*), *Петрин* (*Petryn*), *Петриняк* (*Petryniak*), *Петричко* (*Petryczko*), *Петрів* (*Petrow*), *Петрівський* (*Petriwski*), *Петрук* (*Petruk*), *Петрус(ь)* (*Petrus*), *Петрусів* (*Petrusiow*), *Петрух* (*Petruch*), *Петруха* (*Petrucha*) (Прикарпатська Львівщина, 1785–1788 рр.) [39, с. 261]; *Петрачко*, *Петрига*, *Петрицький*, *Петрич*, *Петричко*, *Петришин*, *Петришко*, *Петров*, *Петрови*, *Петровський*, *Петровчик*, *Петронка*, *Петрук*, *Петрусик*, *Петрусъ* (Північна Лемківщина, 1787–1819 рр.) [26, с. 114]; *Petrenkow* (1795 р.) [44, с. 69]; *Петрах* (*Petrach*), *Петренків* (*Petrenkow*), *Петречко* (*Petreczko*), *Петриців* (*Petricow*), *Петришин* (*Petryszyn*), *Петрох* (*Petroch*) (Прикарпатська Львівщина, 1819–1820 рр.) [39, с. 261]; *Петренко*; *Петрук* (прізвища) (1858 р.) [35, с. 22]; *Петренко*; *Петровський*; *Петров* (прізвища) (2-га половина XIX ст.) [17, с. 338].

V. Пам'ятки, словники: пан ощовский з тих ощинадцати свѣтковъ... обрал: с Хлонева *Петра* Ковалѣ, а Савк□ (Звиняча, 1549 р.) [41, VI, 97]; заставила есми... па(н)у *петр*□... полтретна(д)ца(т) копь гроше(и) (Київ, серед. XVI ст.) [16]; у *Петра* Куцевича взяли сетей заячих две (Луцьк, 1585 р.) [3, ч. 1, т. I, с. 210]; *Пе(т)ро* Голо(в)че(н)ко (Поділ. полк, 1659 р.) [27, с. 77]; *Петро* Тарасе(н)ко (Лохвиця, 1665 р.) [19, с. 124]; Петро Романенко (Переяслав, 1689 р.) [11, с. 449]; *Петро* Самоненко (1693 р.) [4, с. 966]; *Петро* Сінявській (1718 р.) [41, с. 118]; *Петро* Хворостина

(Миргород. полк, 1718 р.) [28, с. 45]; *Петро* Богунь (Черніг. полк, 1732 р.) [15, с. 106]; *Петро* Скъдань (1756 р.) [1, т. V, с. 53]; *Petro* Wiłaczuk (Жаб'є, 1789 р.) [45, с. 583]; *Петро́, Петрусь – Петръ* (1818 р.) [25, с. 77].

VI. Сучасний словник: оф. *Петро́* [32, с. 140; 31, с. 91; 38, с. 292]; розм. *Пётро* від оф. *Петро́* [32, с. 140; 38, с. 293].

VII. Прізвища: *Пётра, Петраве́ць, Петраве́цький* [38, с. 294]; *Петравча́н* [33, с. 271]; *Петравчу́к, Петра́йко* [38, с. 294]; *Петра́к* [3, с. 222; 29, т. II, с. 809; 33, с. 271; 38, с. 294]; *Петраке́вич, Петракі́в, Петракі́вський* [38, с. 294]; *Петрако́в* [7, с. 178; 33, с. 271]; *Петрако́вець* [38, с. 294]; *Петрако́вич* [33, с. 271; 38, с. 294; 40, с. 441]; *Петраковський* [20, с. 636]; *Петрале́вич, Петра́ль* [39, 441]; *Петра́р, Пётрас* [33, с. 271]; *Петра́с* [38, с. 294]; *Петрасю́к* [3, с. 222; 33, с. 271; 38, с. 294]; *Петра́ха, Петрахо́вич, Петра́цький* [38, с. 294]; *Петрач* [40, с. 441]; *Петрача́н* [33, с. 271]; *Петраче́вський* [38, с. 294]; *Петраче́нко* [3, с. 222; 33, с. 271; 38, с. 294]; *Петраченков* [20, с. 636]; *Петра́чик* [38, с. 294]; *Петрачко́в* [33, с. 271]; *Петрачков* [20, с. 636]; *Петрачо́к* [38, с. 294]; *Петрачу́к* [3, с. 222; 38, с. 294; 33, с. 271]; *Петре́й* [39, 441]; *Петре́йко* [33, с. 271; 38, с. 294]; *Петре́йко* [43, с. 321]; *Петре́йчу́к* [33, с. 271; 38, с. 294]; *Петре́л, Петре́лії* [33, с. 271]; *Петрене́цький, Петрені́й* [38, с. 294]; *Петре́нко* [3, с. 222; 5, с. 245; 6, с. 124; 7, с. 178; 8, с. 93; 33, с. 271; 38, с. 294]; *Петре́нченко, Петренчу́к* [38, с. 294]; *Петре́нь* [33, с. 271]; *Петреню́к* [33, с. 271; 38, с. 294]; *Петреня́к* [3, с. 222]; *Петре́ску, Петре́скул* [33, с. 271]; *Петре́цький* [38, с. 294; 39, 441]; *Петреч* [40, с. 441]; *Петрече́нко* [33, с. 271]; *Петре́чко* [38, с. 294]; *Петри́га* [3, с. 223; 13/Трн обл; 38, с. 294; 40, с. 442; 29, т. II, с. 809]; *Петригу́ра, Петри́га* [3, с. 223]; *Петрига́н [Петри́ган]* [40, с. 442]; *Петри́йчук* [20, с. 636]; *Петри́ла [Петри́ла]* [40, с. 442]; *Петрило* [43, с. 322]; *Петриля́к* [3, с. 223; 38, с. 294]; *Пётрин* [3, с. 223; 6, с. 12; 7, с. 178; 33, с. 271; 38, с. 294; 40, с. 442]; *Петри́на* [3, с. 223; 6, с. 133; 7, с. 178; 38, с. 294; 40, с. 442]; *Петрине́нко, Петрине́ць* [38, с. 294]; *Петринець* [40, с. 442]; *Петри́ник* [38, с. 294]; *Петри́нич* [6, с. 15; 7, с. 178; 38, с. 294]; *Петри́нка* [3, с. 223; 38, с. 294]; *Петри́нко* [3, с. 223; 40, с. 442]; *Петри́нський, Петри́нчик* [38, с. 294]; *Петринчу́к* [3, с. 223; 38, с. 294]; *Петриню́к* [3, с. 223; 38, с. 294]; *Петри́ня* [38, с. 294]; *Петриня́к* [3, с. 222; 32 с. 271; 38, с. 294]; *Petrusko* [45, с. 204]; *Петри́сько* [38, с. 294]; *Петрих* [13/Рвн обл]; *Петрихевич* [43, с. 322]; *Петрицев* [20, с. 636]; *Петри́цький* [38, с. 294; 40, с. 442]; *Petrusio* [45, с. 204]; *Петрицю́к* [38, с. 294]; *Петри́ця* [3, с. 222; 38, с. 294];

Петрицяк [33, с. 271]; *Пётрич* [3, с. 222; 8, с. 93; 38, с. 294; 33, с. 271; 40, с. 442; 29, т. II, с. 810]; *Петрича* [3, с. 222; 38, с. 294]; *Петричак* [33, с. 271; 38, с. 294]; *Петричальський* [3, с. 222]; *Петричан* [33, с. 271]; *Петричівський* [38, 294]; *Петриченко* [3, с. 223; 7, с. 178; 8, с. 93; 38, с. 294]; *Петричка* [3, с. 223; 38, с. 294; 40, с. 442]; *Петричківич* [38, с. 294]; *Петричко* [3, с. 223; 38, с. 294; 33, с. 271]; *Петричкó* [40, с. 442]; *Петричківич*, *Петричók* [38, с. 294]; *Петричук* [3, с. 223; 33, с. 271; 38, с. 294]; *Петричукóвич* [33, с. 271; 38, с. 294]; *Пётриш*, *Петришак*, *Петришан* [38, с. 294]; *Петришен* [33, с. 271]; *Петришин* [3, с. 223; 7, с. 178; 33, с. 271; 38, с. 294; 40, с. 443]; *Петришин* [13/Лв м; 20, с. 636; 43, с. 322]; *Петришинець* [38, с. 294; 40, с. 443]; *Петришка* [7, с. 178; 38, с. 294; 40, с. 443]; *Петришківич* [3, с. 223]; *Петришко* [7, с. 178; 38, с. 294; 40, с. 443]; *Петришський* [43, с. 322]; *Петрицяк* [3, с. 223; 38, с. 294; 40, с. 443]; *Петрицак* [43, с. 322]; *Петрище* [38, с. 294; 40, с. 443]; *Петрищенко* [38, с. 294]; *Петрищенко* [3, с. 223]; *Петрищів*, *Петрищук* [38, с. 294]; *Пётрив* [7, с. 178; 29, т. II, с. 811; 33, с. 272; 38, с. 294]; *Петрив* [3, с. 222]; *Петрівний* [38, с. 294]; *Петрівський* [3, с. 222; 13/Лв обл; 38, с. 294]; *Петрівський* [20, с. 636]; *Петрієнко* [38, с. 294]; *Петрій* [29, т. II, с. 811; 38, с. 294; 40, с. 443]; *Петрійко* [38, с. 294]; *Петрійчук* [3, с. 222; 38, с. 294]; *Петрікей* [17, с. 300]; *Петрінко* [38, с. 294]; *Петричак*, *Петричан*, *Петричук* [33, с. 272]; *Petriszkan* [45, с. 203]; *Петришко*, *Петріяненко*, *Петріянчук* [38, с. 294]; *Петро́* [3, с. 222; 33, с. 272; 38, с. 294; 40, с. 443]; *Петро* [43, с. 322]; *Петро́в* [3, 222; 5, с. 246; 7, с. 178; 8, с. 93; 33, с. 272; 36, с. 78]; *Пётро́в* [40, с. 443]; *Петрова́й* [38, с. 294]; *Петровай*, *Петрован* [40, с. 443]; *Петрованов* [20, с. 637]; *Петрованчук*, *Петро́вєць*, *Петровєцький*, *Петро́вий* [38, с. 294]; *Петровій* [3, с. 222]; *Петровицький* [20, с. 637]; *Петро́вич* [3, с. 222; 5, с. 247; 7, с. 178; 29, т. II, с. 811; 33, с. 272; 38, с. 294]; *Петровиченко* [38, с. 294]; *Петро́вич* [33, с. 272]; *Петро́вка* [38, с. 294; 40, с. 443]; *Петро́внин* [38, с. 294]; *Петро́вський* [3, 222; 5, с. 246; 7, с. 178; 8, с. 93; 33, с. 272; 38, с. 294; 40, с. 443]; *Петро́вцій* [38, с. 294; 40, с. 443]; *Петровчан* [33, с. 272; 37, с. 294]; *Петро́вченко* [38, с. 294]; *Петровчин* [40, с. 443]; *Петроєнко* [3, с. 222]; *Петрожіцький*, *Петроканський* [38, с. 294]; *Петрокас* [20, с. 637]; *Петрокевич*, *Петрокієнко* [38, с. 294]; *Петрокович* [33, с. 272]; *Петрокушин*, *Петролюк*, *Петронєцький* [38, с. 294]; *Петро́нський* [3, 222]; *Петрончак* [38, с. 294]; *Петронюк* [3, с. 222; 38, с. 294]; *Петроняк* [3, 222; 33, с. 272; 38, с. 294]; *Петро́сь* [3, с. 222]; *Петросюк* [3, 222; 38, с. 294]; *Петросяк*, *Петроценко* [38, с. 295];

Петрочан [33, с. 272]; *Петроченко* [6, с. 133; 7, с. 178; 38, с. 295]; *Петрочко* [38, с. 295]; *Петрочук* [7, с. 178; 38, с. 295]; *Пётрош, Петрошак* [38, с. 295]; *Петрошенко* [33, с. 272; 38, с. 295]; *Петрошин, Петрошинський, Петрошук, Петрошак, Петрошук* [38, с. 295]; *Petrojanczuk* [45, с. 204]; *Петрув* [40, с. 443]; *Петруга* [43, с. 322]; *Петруга* [3, с. 222]; *Петруй* [38, с. 295]; *Петрук* [3, с. 222; 8, с. 93; 29, т. II, с. 812; 33, с. 272; 36, с. 78; 38, с. 295]; *Петрука* [38, с. 295]; *Петрукевич* [3, с. 222]; *Петруківич, Петрулевич* [38, с. 295]; *Петрулинець, Петрулич* [38, с. 295; 40, с. 443]; *Петруля* [7, с. 178; 38, с. 295]; *Петруляк* [33, с. 272; 38, с. 295; 40, с. 443]; *Петрун* [3, с. 222]; *Петруна* [3, с. 222; 38, с. 295]; *Петрунгівський* [38, с. 295]; *Петруневич, Петрунівський* [3, с. 222]; *Петруненко* [38, с. 295]; *Петрунець* [33, с. 272]; *Петрунецький* [38, с. 295]; *Петруник* [33, с. 272; 38, с. 295]; *Петрунин, Петрунич, Петрунішин, Петруні, Петрунів, Петрунівський* [38, с. 295]; *Петрунік* [33, с. 272]; *Петрунін* [7, с. 178]; *Петрункевич, Петруновський* [38, с. 295]; *Петрунцьо* [43, с. 323]; *Петрунчак* [3, с. 222; 33, с. 272; 38, с. 295]; *Петрунчик, Петрунчинський* [38, с. 295]; *Петрунь* [3, с. 222; 40, с. 443]; *Петрунь* [13/Од м]; *Петрунька* [38, с. 295]; *Петрунькін* [20, с. 637]; *Петрунько* [3, с. 222; 6, с. 123; 7, с. 178; 33, с. 272; 38, с. 295; 40, с. 444]; *Петруньо* [38, с. 295]; *Петруньо* [40, с. 444]; *Петруньо* [13/Лв обл]; *Петруня* [3, с. 222; 36, с. 78; 38, с. 295]; *Петруняк* [3, с. 222; 33, с. 272; 38, с. 295; 40, с. 444]; *Петруняк* [13/Лв обл; 20, с. 637]; *Петруняка* [38, с. 295]; *Пётрус* [38, с. 295; 40, с. 444]; *Петруса* [38, с. 295]; *Петрусевич* [8, с. 93; 38, с. 295]; *Петрусенко* [3, с. 222; 8, с. 93; 38, с. 295]; *Петрусик* [3, с. 222; 38, с. 295]; *Петрусінський, Петрусиняка* [38, с. 295]; *Петрусів* [3, с. 222; 38, с. 295]; *Петрусівич* [40, с. 444]; *Пётрусь* [8, с. 93]; *Петрусь* [3, с. 222; 33, с. 272; 38, с. 295; 40, с. 444]; *Петруськів* [38, с. 295]; *Петрусяк* [3, с. 222; 33, с. 272; 38, с. 295]; *Петрутик* [38, с. 295]; *Пётрух* [14/Лв обл]; *Петрух* [3, с. 222; 38, с. 295]; *Петруха* [3, с. 222; 29, т. II, с. 812; 38, с. 295]; *Петрухан* [38, с. 295]; *Петрухин, Петрухін* [33, с. 272]; *Петрухненко, Петрухнець, Петрухно* [38, с. 295]; *Петрухов* [33, с. 272]; *Петрухович* [3, с. 222]; *Петрущик, Петручак, Петрученко, Петручення* [38, с. 295]; *Петрущик* [7, с. 178; 38, с. 295]; *Петручко* [38, с. 295]; *Петручківський* [3, с. 222]; *Петручок* [38, с. 295]; *Петручок* [43, с. 323]; *Петручук* [38, с. 295]; *Петрюк* [3, с. 223; 33, с. 272; 38, с. 295]; *Петрюка, Петрюченко* [38, с. 295]; *Пётря* [6, с. 130; 7, с. 178]; *Петряєнко, Петряк, Петрякович, Петрян, Петрянич* [38, с. 295].

Петруша I. Походження: а) утворене від *Петр[о]* або *Петр* за допомогою поліморфемного суфікса **-уш-а**; б) утворене від народного варіанта *Петруша* за допомогою суфікса-флексії **-а**.

II. Приклади: *Петруша* Богдановичь, 51 зв.; *Петруша* Тимохв±євичь, 100; *Петруша* Старый, 363 зв.; *Петруша* Ти(м)ковичь, 448.

III. Варіанти, кількість носіїв: *Петруша* 4: Чрк 1, Крс 1, Б 1, Крп 1; *Петруша* 1: Чрг.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Семень *Петрушъка*, 139 зв.; Петро *Петрушка*, 173; Ко(р)н±й *Петрушъка*, 332; б) (в інших пам'ятках) Антон *Петрушин*; Федор *Петрушенко* (Миргород. полк 1718 р.) [28, с. 183]; Андр±й *Петруша*; Яковъ *Петрушанка* (Черніг. полк, 1732 р.) [15, с. 104]; Петро *Петруша* (1756 р.) [1, т. V, с. 232]; *Петрушак* (Pietruszak) (Прикарпатська Львівщина, 1819-1820 рр.) [38, с. 261]; *Петруша* (1858 р.) [35, с. 22].

V. Пам'ятки, словники: пор. *Пе(т)руше(ц)* Па(н)чи(ч) (Острожчина, 1570 р.) [23, с. 39].

VI. Сучасний словник: розм. *Петруша* від оф. *Петро* [32, с. 143; 38, с. 293].

VII. Прізвища: *Петруша* [7, с. 178; 38, с. 295]; *Петрушак* [38, с. 295; 40, с. 444]; *Петрушанко*, *Петрушанський*, *Петрушевець* [38, с. 295]; *Петрушевич* [3, с. 222; 38, с. 295; 40, с. 444]; *Петрушевський* [3, с. 222; 8, с. 94; 38, с. 295]; *Петрушенко* [3, с. 222; 7, с. 178; 33, с. 272; 38, с. 295]; *Петрушин* [7, с. 178; 38, с. 295]; *Петрушина*, *Петрушинець*, *Петрушінич*, *Петрушінський*, *Петрушівський* [38, с. 295]; *Петрушов* [20, с. 637]; *Петрушович* [38, с. 295]; *Петрушок* [3, с. 222; 38, с. 295]; *Петрушук* [38, с. 295]; *Петруш* [43, с. 323].

VII. Паралелі: рос. *Петруша* (< Пётр) [37, с. 251].

Петрушко I. Походження: а) утворене від *Петр[о]* або *Петр* за допомогою поліморфемного суфікса **-уш-к-о**; б) утворене від народного варіанта *Петруш* за допомогою суфікса **-к-о**.

II–III. *Петрушъко* Ля(л)ченько, 111 зв. (Крс).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Каръпъ *Петрущєнъко*, 112; Данило *Петрущєнъко*, 189 зв.; Аньдрушъко *Петрущє(н)ко*, 189 зв.; Пилипъ *Петрущє(н)ко*, 205; б) (в інших пам'ятках) *Petro Petruszko* (Острожчина, 1604 р.) [23, с. 143]; *Петрушкевич* (Pietruszkiewicz) (Прикарпатська Львівщина, 1785–1788 рр.) [39, с. 261].

V. Пам'ятки, словники: Я *Петр□шко* М□шатичь городничій л□цкій сзнаваю сим моимъ листомъ (Луцьк, 1506 р.) [41, т. I, с. 131]; Петрушко (1569 р.) [44, с. 68]; *Петр□(ш)ко* з сыно(м) свои(м) Никифоро(м) (Брацлав, 1597 р.) [12, с. 681].

VI. Сучасний словник: розм. *Петрушко* від оф. *Петрб* [32, с. 144; 38, с. 293].

VII. Прізвища: *Петрушкєвич* [3, с. 222; 33, с. 272; 38, с. 295]; *Петрушкін* [20, с. 637]; *Петрушко* [3, с. 222; 13/Плт обл; 29, т. II, с. 813; 33, с. 272; 38, с. 295]; *Петрушков* [8, с. 94]; (жін.) *Петрушкова* [36, с. 78]; Петрущак [3, с. 222; 38, с. 295; 33, с. 272; 40, с. 444]; *Петрущенко* [7, с. 178; 38, с. 295; 33, с. 272].

VII. Паралелі: рос. *Петрушко* (< Пётр) [37, с. 251]; болг. *Петрушко* (< Петруш < Петр + -уш) [14, с. 527].

Список умовних скорочень

Б – Білоцерківський полк; *Бр* – Брацлавський полк; *див.* – дивись; *жін.* – жіноче (ім'я, прізвище); *зв.* – зворотний бік аркуша; *Кв* – Київський полк; *Кли* – Кальницький полк; *Кив* – Канівський полк; *Крп* – Кропивнянський полк; *Крс* – Корсунський полк; *Лв м* – м. Львів; *Лв обл* – Львівська область; *М* – Миргородський полк; *Миргород* – Миргородський; *Н* – Ніжинський полк; *Од м* – м. Одеса; *оф.* – офіційний варіант імені; *П* – Переяславський полк; *Плт* – Полтавський полк; *Плт обл* – Полтавська область; *Полт.* – Полтавський; *пор.* – порівняй; *Прл* – Прилуцький полк; *р.* – рік; *Рвн обл* – Рівненська область; *розм.* – розмовний варіант імені; *ст.-во* – староство; *т.* – том; *Трн обл* – Тернопільська область; *Ум* – Уманський полк; *ч.* – частина; *Чг* – Чигиринський полк; *Черніг.* – Чернігівський; *Чрг* – Чернігівський полк; *Чрк* – Черкаський полк.

Список використаної літератури

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775 / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Т. 5 : Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / упоряд. : Л. З. Гісцова, Л. Я. Демченко, Т. Л. Кузик, Л. М. Муравцева. – К. : ВІПОЛ, 2008. – 528 с.

2. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. – К., 1859–1914. – Ч. 1 – 8.

3. Богдан Ф. Словник українських прізвищ у Канаді / Ф. Богдан. – Вінніпер ; Ванкувер, 1974. – 354 с. / Bogdan F. Dictionary of Ukrainian surnames in Canada. – Winnipeg – Vancouver, 1974. – 354 s.

4. Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах / упорядник Сергій Павленко. – К. : Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2009. – 1054 с.

5. Горпинич В. О. Вся Гуляйпільщина в іменах та прізвищах : словник / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ, 2007. – 382 с.

6. Горпинич В. О. Прізвища степової України : словник / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 2000. – 408 с.

7. Горпинич В. О. Прізвища Дніпровського Припоріжжя : словник / В. О. Горпинич, І. А. Корнієнко. – Дніпропетровськ : Пороги, 2003. – 272 с.

8. Горпинич В. О. Прізвища Середньої Наддніпрянщини : словник / В. О. Горпинич, Ю. Б. Бабій. – Дніпропетровськ : Пороги, 2004. – 140 с.

9. Денисюк В. В. Антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII – XVIII ст. : монографія / В. В. Денисюк. – К. : Міленіум, 2006. – 203 с.

10. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. : зб. документів / упоряд. В. Й. Горобець. – К. : Наукова думка, 1993. – 392 с.

11. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / упор. С. Павленко. – К. : Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2007. – 1144 с.

12. Документи Брацлавського воєводства 1566 – 1606 років / упор. М. Крикун, О. Піддубняк. – Львів : Наукове Товариство імені Тараса Шевченка, 2008. – 1217 с.

13. Записи авторів статті.

14. Илчев С. Речник на личите и фамилитне имена у българите / С. Илчев. – София : Изток-Запад, 2012. – 832 с.

15. Именная роспись Черниговского полка 1732 года. – Х. : Харьковский частный музей городской усадьбы, 2010. – 144 с.

16. Картотека Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у м. Львові. – Рукопис.

17. Кравченко Л. О. Антропонімія Лубенщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Л. О. Кравченко. – К., 2002. – 347 с.

18. Лексикон словенороський Памва Беринди / підгот. тексту і вступна стаття В. В. Німчука; [відп. ред. К. К. Цілуйко]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.

19. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. : збірник актових документів / підгот. до видання О. М. Машгабей,

В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило; [відп. ред. І.П. Чепіга]. – К. : Наукова думка, 1986. – 223 с.

20. Новикова Ю. М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / Ю. М. Новикова ; [під ред. Т. Ю Ковалевської і І. Є. Намакштанської]. – Донецьк : Вебер (Донецька філія), 2007. – 996 с.

21. Однороженко О. Родова геральдика Русо-Влахії (Молдавського господарства) кінця XIV–XVI ст. / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – Х., 2008. – 156 с.

22. Описи королівщин в землях руських XVI віку : т. 1 : Люстрації земель Галицької й Перемиської / під ред. Михайла Грушевського // Жерела до історії України-Руси / Наукове Товариство імені Шевченка. – Львів, 1895. – 312 с.

23. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / упор. В. Атаманенко ; [ред. Л. Винар]. – Острог, 2004. – 384 с.

24. Осташ Р. І. Українські власні особові імена середини XVII століття як об'єкт лексикографії / Р. Осташ // Діалектологічні студії. 4 : Школи, постаті, проблеми / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів, 2004. – С. 392–411.

25. Павловский А. П. Грамматика малороссийского наречия / А.П. Павловский. – СПб. : В типографии В. Плавильщикова, 1818. – 115 с.

26. Панцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини/ С.Є Панцьо. – Тернопіль : Книжково-журнальне видавництво „Тернопіль”, 1995. – 132 с.

27. Перепис Подільського козацького полку 1659 року // Крикун М. Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття : статті і матеріали / Микола Крикун. – К. : Критика, 2006. – С. 67 – 97.

28. Присяга Миргородського полку 1718 року. / опрацювали Д. Вирський і Р. Москаленко. – К. : Інститут історії України НАН України, 2012. – 233 с.

29. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ : у двох томах / Ю. Редько ; Наукове Товариство ім. Шевченка. – Львів, 2007. – Т. 1 – 2.

30. Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / підготували до друку : О. В. Тодійчук (гол. упорядник), В. В. Страшко, Р. І. Осташ, Р. В. Майборода. – К. : Наукова думка, 1995. – 592 с..

31. Скрипник Л. Г. Власні імена людей : словник–довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська ; за ред. В.М. Русанівського. – К. : Наукова думка, 2005. – 335 с.
32. Словник варіантів власних імен північно-західної України : А – Я / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; [упорядник Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 372 с.
33. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / [гол. ред. Лук'янюк К. М]. – Чернівці : Букрек, 2002. – 424 с.
34. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. / ред. Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1978. – 591 с.
35. Список козацьких родів Сосницького повіту. Ч. 1. Ревізкі сказки 1858 р. Зошит 1. Містечка Синявка, Стольне і села / уклад Євген Чернецький. - Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2010. – 40 с.
36. Стехна П. М. Сучасні прізвища Запорізької Приазовщини : словник / П. М. Стехна. – Дніпропетровськ, 2009. – 91 с. (Ономастика і апелятиви ; вип. 33).
37. Суперанская А. В. Словарь народных форм русских имен / А.В. Суперанская. – М. : Книжный дом „ЛИБРОКОМ”, 2010. – 368 с.
38. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк ; [відп. ред. І. М. Железняк]. – К. : Довіра, 2005. – 510 с.
39. Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття : з етимологічним словником / І. Фаріон. – Львів : Літопис, 2001. – 371 с.
40. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник / П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 703 с.
41. Шамрай М. А. Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15–17 ст. з фонду Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського / М. Шамрай ; НАН України. – К. : НБУВ, 2005. – 332 с.
42. Archiwum książat Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1887–1910. – Т. I – VII.
43. Stephen P. Holutiak-Hallick. Dictionary of Ukrainian surnames in the United States / Stephen P. Holutiak-Hallick, Jr. ; [Slavic Onomastic Research Group]. – [New York], 1994. – 493 s.
44. Mytnik I. Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku / I. Mytnik ; [Uniwersytet Warszawski ; Katedra Ukrainistyki]. – Warszawa, 2010. – 412 s.

45. André de Vincenz. *Traité d'anthroponymie houtzoule* / André de Vincenz. – München : Wilhelm Fink Verlag, 1970. – 613 s. (Forum slavicum. Band 18).

Анотація

У статті лексикографічно опрацьовано частину чоловічих власних імен із початковою літерою **П**, зафіксованих у списках полків Реєстру Війська Запорозького 1649 року. Розглянуто їх походження, фонетичні і словотвірні зміни, указано на кількість носіїв кожного імені у пам'ятці.

Ключові слова: *ономастика, Реєстр Війська Запорозького 1649 року, власне особове ім'я, лексикографія, словотвір.*

Аннотация

В статье лексикографически обработано часть мужских собственных имен, начинающихся на литеру **П** и зафиксированных в списках полков Реєстра Войска Запорожского 1649 года. Рассмотрено их происхождение, фонетические и словообразовательные изменения, указано количество носителей каждого имени в памятнике письменности.

Ключевые слова: *ономастика, Реєстр Войска Запорожского 1649 года, личное собственное имя, лексикография, словообразование.*

Summary

The part of male proper names with initial **P** letter recorded in the lists of regiments of the Register of Zaporozhzhya Army of 1649 has been worked out lexicographically in the article. Their origin, phonetical and word formation changes have been considered; number of bearers of each name in the Register has been specified.

Key words: *onomastics, Register of Zaporozhzhya Army of 1649, personal proper name, lexicography, word formation.*

УДК 811.161.2'373.23

Павлюк В. А.

*Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського*

МОТИВИ НОМІНАЦІЇ ДИТЯЧИХ ТА ШКІЛЬНИХ ПРИЗВИСК

У багатьох культурах традиція давати один одному прізвиська є й досі достатньо сильною. Вона не просто жива, але й стійко зберігається серед людей різних вікових категорій. Прізвисько – найменування, яке іноді

дається людині (крім справжнього прізвища та імені) і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок [7, с. 108]. Прізвиська особливо великого значення набувають у дитячому та шкільному колективах. Вони є продуктом духовної творчої енергії, виразником своєрідності українського менталітету.

В українській антропоніміці відомі дослідження Г. Є. Бучко, Л. Т. Масенко, І. Д. Сухомлина, М. Л. Худаша, П. П. Чучки, в російській – Є. Ф. Даниліної, З. П. Нікуліної, П. Т. Поротнікова, Л. О. Сергєєвої, Г. Я. Симиної, М. М. Ущакова, але умови появи, функціонування та еволюції прізвиськ у дитячому та шкільному колективах ще недостатньо вивчені та потребують глибокого наукового осмислення.

Мета дослідження полягає у висвітленні мотивів номінації, а також функціональних особливостей дитячих та шкільних прізвиськ.

Термін *прізвисько* ономасти трактують по-різному. Проте всі ці дефініції неповні, однобічні, переважно акцентовані на однакових чинниках появи народно-побутових антропонімів, тоді як інші важливі фактори або зачеплені частково, або залишені поза увагою. Г. Є. Бучко зауважує, що „сам термін прізвисько навіть по відношенню до індивідуальних іменувань не має чітких границь, він досить невизначений і неоднозначний” [1, с. 60]. П. П. Чучка вважає, що „прізвисько – вид антропоніма, неофіційне особове найменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу” [8, с. 532]. І. І. Огієнко зазначає: „Прізвисько – найменування, яке дається іноді людині, особливо у сільських громадах, щоб характеризувати її зовнішній вигляд, вдачу, звички” [5, с. 127].

Зазвичай лінгвісти у дефініціях терміна „прізвисько” репрезентують якийсь один фактор появи і побутування антропоніма, що має бути врахованим, але не повинен бути визначальним для всіх неофіційних найменувань. Зокрема, Я. Бистронь указує, що прізвиська – „це живі утворення” [12, с. 196], А. Мирославська – „прізвиська зазвичай даються жартома, глузуючи, мають експресивне забарвлення” [4, с. 96], А. Коваль – „прізвиська – це характеристики, які даються позаочі, коли про когось розмовляють у третій особі” [3, с. 74]. Я. Чорненький в основу прізвиська кладе асоціацію [11, с. 177]. В. Чабатенко зазначає, що у прізвиськах відображені культурні, соціально-економічні й політичні обставини народного життя, виявлена естетика народного мислення, образність та дотепність народного мовлення [10, с. 177]. О. Даниліна розглядає

прізвиська як соціальні знаки [2, с. 54]. Б. Унбегаун ділив прізвиська на дві основні групи – прізвиська, які вживаються з метою охарактеризувати особу – її поведінку, моральні, інтелектуальні чи фізичні властивості (так звані „особові”), та прізвиська, які утворилися шляхом перенесення за аналогією назви тварини, рослини, предмета і т. ін. на особу – так звані „переносні” [9, с. 346].

Прізвисько – вид антропоніма. Додаткове ім'я, дане людині оточенням відповідно до її характерної риси, обставини її життя, якої-небудь аналогії [6, с. 115].

Особове ім'я – це юридично зафіксоване слово, за допомогою якого (разом із формою по батькові та прізвищем) здійснюється індивідуалізація, чи, як кажуть фахівці, легалізація особи. За чинними в нашій країні законами, батьки зобов'язані зареєструвати дитину протягом трьох місяців після її народження. Зафіксована в актовій книзі і у свідоцтві про народження тричленна формула має бути точно відтворена.

У ранньому віці дитина добре запам'ятовує своє ім'я. Воно одночасно представляє її індивідуальність іншим та дарує її самій дитині. Ім'я відбиває національну належність дитини, виступає мірилом його соціальної захищеності, є визначальним фактором у надбанні індивідуальності. Воно відрізняє дитину від інших і одночасно вказує на її стать (як правило, дітям не подобаються імена, які можуть належати і хлопчикам, і дівчаткам), тому в таких випадках частіше вживаються прізвиська. Коли в колективі є кілька людей з однаковими іменами, то ймовірність виникнення прізвиськ зростає. Дитина пізнає своє ім'я у спілкуванні з іншими раніше, ніж прізвище. Ім'я індивідуалізує дитину і одночасно ідентифікує її з певною культурою. Проте у наш час дуже поширеними стали імена з інших культур.

Дитина дуже рано ідентифікує себе зі своїм іменем і не уявляє себе поза ним. Можна сказати, що ім'я людини знаходиться в основі особистості. Дитина відстоює право на своє ім'я і протестує, якщо її називають іншим іменем або прізвиськом, хоча представляється іншим іменем, яке їй подобається більше, ніж особисте.

Ідентифікація із власним іменем виражається в особливій зацікавленості до людей, які мають таке саме ім'я, до героїв літературних творів. У цьому випадку дитина гостріше переживає події, що відбуваються з тезкою, з цікавістю ставиться до його долі. Все, що має стосунки до імені дитини, набуває для неї особливого, особистісного сенсу.

У дитячому віці людина починає усвідомлювати, що вона має індивідуальне ім'я. За нормальних взаємин у родині вона любить своє ім'я, тому що постійно чує ніжне звертання до себе. Тонка ідентифікація з дитиною, що виражається у способах звертання по імені, забезпечує її особисту стійкість, дає змогу підтримувати дитину у прагненні гідного ставлення до неї.

При народженні дитини батьки вибирають її ім'я лише за красою звучання, не враховуючи, що є книги, де тлумачиться значення імені, яке рідко збігається з характером людини. І вже з перших місяців життя дитина може набувати іншого імені, прізвища, де буде відображена найяскравіша риса характеру. Найпершими, хто дає дитині прізвишко, як це не дивно, є батьки. І роблять це вони від величезної любові до своєї дитини, тому такі прізвишка є дуже ніжними і приємними. До звичних, а саме: *Лялечка, Пупик, Крихітка, Сонечко, Лапулечка*, – додаються і більш оригінальні.

Найпоширенішими є прізвишка дітей, які походять від назв тварин, птахів і навіть комах. Батьки „нагороджують” своїх дітей різними прізвишками цієї номінації: *Котеня, Їжачок, Левенятко, Комарик, Бджілка, Ластівочка, Метелик, Горобчик*, можна навіть почути *Мушка, Клопик, Жабеня, Мишка, Бегемотик, Слоненя*.

Часто батькам подобається гра слів: *Катя-Котеня, Вероніка – Ніка, Світлана – Лана, Владислава – Слава*; римуння: *Глібчик – хлібчик, Ванька-встанька, Настя-щастя, Настя-трастя, Юля-пуля, Машика-ромашика, Наташика-комашика, Христя-в намисті*. Є багато і рослинних, зокрема і квіткових, прізвишок, наприклад: *Ромашечка, Трояндочка, Калинка, Смородинка, Вишенька, Черешенька, Васильочок, Ягідка, Пуп'яночок*.

Іноді дітям дають прізвишка за зовнішністю: *Вухастик, Товстунчик, Пухлик, Соплюшка, Лапухастик*; за характером: *Шило, Пружинка, Плаксун, Сміянна, Хохотунчик, Рюмса*.

Головний мотив таких прізвишок – виразити свою любов до дитини. В основі таких прізвишок лежить порівняння, яке зумовлюється мотивацією. Батьки порівнюють за такими ознаками, як добрий, пухнастий, милий, красивий, смачний, м'який. Ці прізвишка мають позитивний відтінок. Хоча з вуст батьків чуються і не дуже приємні прізвишка: *Плакса, Нюня, Кишкомот, Голопопик, Пиявочка, Термінатор*, але вони вимовляються з любов'ю і не ображають.

У дитячих садочках прізвишка створюються вже дітьми. Вони можуть нічого не означати, окрім дитячої моди. Прізвишко може бути

утворене від імені, прізвища або як завгодно ще, важливо, щоб воно не містило у собі негативного енергетичного заряду стосовно дитини. Часто у дитячому колективі нікого не називають іменами, а лише прізвиськами: *Вінні, Кенгу, Крихітко Ру, П'ятачок* і т. д., згодом з'являються *Аанги, Котари, Соки, Тофи, Моми*.

Коли дитина приходять до школи, вона гостро рефлексує на те, як реагують однокласники на її домашнє, дитяче ім'я. Якщо вона помічає іронію, насмішки, то зразу ж намагається змінити дискомфортні ситуації, пов'язані з реакцією на її ім'я. Дитина просить родичів називати її якимось інакше.

Прізвиська виникають у невеликих замкнених колективах, де люди постійно спілкуються; там прізвисько виразно вмотивоване, воно підказане певною ситуацією й нагадує її постійно. Крім ситуації, це може бути зовнішність, риси характеру, поведінка, звички, мова. Найдовше тримаються прізвиська, в яких переплітається кілька мотивів (і прізвище, і зовнішній вигляд, і характер).

Місцем, де прізвиська особливо бурхливо виникають, видозмінюються і зникають, є школа, точніше IV – VII класи. У старших класах дитячі прізвиська ще пам'ятають, але користуються ними рідше, тут переважно інтерпретуються прізвища – у бік скорочення й „уніфікації” (*Іванов – Іван, Петровський – Петро, Самарський – Самара, Лебедєв – Лебідь, Бобров – Бобер, Барановський – Баран, Лисенко – Лисий, Рибачук – Риба, Шевченко – Шева, Ангеліна – Ангел, Богачук – Богач* та ін.). Прізвиська, похідні від прізвищ, звичайно не містять в собі нічого образливого чи, навпаки, приємного. Вони нейтральні, наближаються до імен і нерідко використовуються як неповні імена. Школярі часто вдаються до зміни прізвиськ за досить своєрідною аналогією: *Воробйов – Пташка, Судаков – Риба, Шаляїн – Кепка, Шмельов – Бджілка, Зайцев – Кролик, Лапиши – Макарон*. Багато прізвиськ – і не лише у шкільному і студентському середовищі – характеризують зовнішність людини: *Пишка, Довгий, Хацик, Мавпочка, Короткий, Малий, Товстун, Очканиха, Хмарочос, Глухман*; характер та якості: *Прилипало, Вундеркінд, Бригадирша, Ботан, Шеф, Спортсмен*.

Прізвиська, які даються учням, не дуже приховуються, вони виступають як своєрідний умовний знак замкненої корпорації, крім того, це спосіб вираження емоцій. Прізвиська можуть залишатися на все життя, можуть змінюватися, а можуть просто забуватися. Найчастіше

забуваються дитячі прізвиська, бо вони перестають відповідати зовнішності чи характерові цієї людини.

У старшокласників стають популярними прізвиська в Інтернеті, тому що потрібно себе зареєструвати, узяти мережеве ім'я. Можна взяти особисте ім'я чи прізвище, але всі намагаються вигадати щось оригінальне, яке властиве тільки певній особі, щось навіть епатажне, зухвале. Наприклад, смішні прізвиська: *Монітор Клавіатурович, Фунтік, Крокодилер, Мальвіна, Зовсім блондинка*; вишукані: *Валетта, Віннілон, Ердельєтта, Дронго*; дехто любить називати себе іменами вампірів, царів, літературних героїв. Це надзвичайно цікавий та унікальний випадок, тому що прізвисько дає собі сама людина і простір для творчості неосяжний. І, що цікаво, таке найменування може супроводжувати людину усе життя.

Отже, прізвисько – набуте, неофіційне ім'я людини. Воно найчастіше фіксує бажані (зазвичай, коли дається дитині батьками) чи реальні риси та властивості його носія, підкреслює особливий сенс цих якостей і ознак для оточення. Це найяскравіший атрибут людини. Прізвиська є в усіх групах населення. Найчисленніші вони у дитячих та шкільних колективах. Прізвиська можуть підкреслювати соціальну активність і бути засобом приниження чи образи, вважатися проявом симпатії або любові. Зовсім непогано отримати прізвисько, але важливо, щоб воно було доброзичливим, позитивним, приємним.

Список використаної літератури

1. Бучко Г. Неофіційні та сімейно-родові іменування в сучасній антропонімі Бойківщини / Г. Є. Бучко, Г. Д. Бучко // *Przezviska I przydomki w jezykach slowianskich. – Czesc 1. – Rozprawy Slawistyczne. 14. – Lublin, 1998. – S. 59 – 69.*

2. Данилина Е. Прозвища в современном русском языке / Е. Данилина // *Восточнославянская ономастика : материалы и исследования. – М. : Наука, 1978. – С. 281 – 301.*

3. Коваль А. Життя і пригоди імен / А. Коваль. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 154 – 163.

4. Мирославская А. Н. О древнерусских именах, прозвищах и прозваниях / А. Н. Мирославская // *Перспективы развития словянской ономастики/ [отв. ред. А. В. Суперанская, Н. В. Подольская]. – М. : Наука, 1980. – С. 202 – 213.*

5. Митрополит Іларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови / Іларіон Митрополит. – Вінніпег : [б.в.], 1995. – Т. 4. – 465 с.
6. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 198 с.
7. Словник української мови : в 11-ти т. [ред. кол. – І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 8. – 876 с.
8. Українська мова. Енциклопедія / видання друге, виправлене і доповнене. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.
9. Унбенгаун Б. Русские фамилии / Б. Унбенгаун. – М. : Прогресс, 1989. – 440 с.
10. Чабаненко В. А. Прізвиська в системі експресивних засобів народнорозмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей) / В. А. Чабаненко // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К. : Наукова думка, 1976. – Вип. 14. – С. 16 – 20.
11. Чорненький Я. Асоціація і творення прізвиськ в сучасній українській мові / Я. Чорненький // Slawistyka 2. Uniwersetet Opolski : zeszyty naukowe. – Opole, 1997. – S. 101 – 107.
12. Bystron J. S. Nazwiska polskie / J. S. Bystron. – Lwow – Warszawa, 1936. – 296 s.

Анотація

У статті йдеться про мотиви номінації й функціонування дитячих та шкільних прізвиськ, визначено їх роль і місце в неофіційній антропонімії.

Ключові слова: антропонім, ім'я, прізвище, прізвисько, дитячий колектив, шкільний колектив.

Аннотация

В статье идёт речь о мотивах номинации и функционирования детских и школьных прозвищ, определена их роль и место в неофициальной антропонимии.

Ключевые слова: антропоним, имя, фамилия, прозвище, детский коллектив, школьный коллектив.

Summary

The article considers the motives of nomination and functioning of children and school nicknames, define their role and place in the informal anthroponomy is defined.

Key words: anthroponym, name, surname, nickname, children's group, school's group.

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА З КОМПОНЕНТОМ *-їд(-їж-)*

Споконвіку людство турбує проблема достатку харчових продуктів, які є життєдайним енергетичним запасом всякого живого організму. Таким для людини на зорі її існування постала їжа, а все їстівне мусило закарбуватися у слові всіх етносів земної планети. Тут маємо розмаїття лексичних одиниць, серед яких своєрідне місце посідають страви, пов'язані із процесом споживання, уподобання їжі, які згодом закріпилися за носіями як прізвиська, а потім – прізвища. У сучасних лексикографічних працях (ЕСУМ, II, с. 325; РУС, III, с. 278; СУМ, IV, с. 258 – 261; ССУМ, I, с. 649 – 651; УЛВН, с. 149; Яценко, I, с. 237 та ін.) висвітлено етимологію слова „*їсти*”, його словотвірний потенціал, семантичне багатство, синоніміку, фразеологічні утворення тощо, але цілісна характеристика українських антропонімів, пов'язаних зі споживанням їжі, на жаль, залишилася поза увагою дослідників. Адже й вони організують певну систему й фіксують особливості українського менталітету, творять феномен національного духу за специфічними ознаками.

Безсумнівно, прізвиськові назви виникли в середовищі живого народного мовлення на основі загальноновживаних слів, на зразок *борцоїд*, *головоїд*, *дармоїд*, *кашоїд*, *молокоїд*, *м'ясоїд*, *куркоїд*, *ракоїд*, *рибоїд*, *салоїд*, *сироїд*, *юшкоїд* та похідних від них. Вони побутують:

а) у живому мовленні, напр. : *Спасибі за обід, що наївся дармоїд* (Номис, с. 530); *Тих куркоїдів, як жидів не жили* (Номис, с. 79);

б) у художній літературі, публіцистиці: *Це той перший, що розпинав Нашу Україну, А вторая доконала Вдову сиротину. Катю! Катю! Людоїди! Найлись обоє!* (Шевченко, с. 125); *Його чули колись у цьому степу невизначні, як сама давнина, кіммерійці, кобилодоїльці, молокоїди убогі, скіти жорстокі, савромати, аляни, гуни, древні войовничі слов'яни* (Чапленко, с. 5); *А може, вони й про мене отак ... дармоїдка?.., зринула в голову підленька думка* (Грицюк, с. 25); *Слова, слова, слова. Я не збагнув спешу буквоїдної лінгвістики. Букви, букви і правила. Але я зрозумів, що слова мають свою душу і натхнення. Є у великих словах якась дійсна сила* (Шаян, с. 19); *Хоча я* (Світлана Пиркало – А. П.) *думаю, що цей*

постмодерн раніше чи пізніше закінчиться чимось не дуже гарним для самого постмодерну. Власне як було з класицизмом, відродженням, *ets.*, за всіх умов все коли-небудь закінчується **самопоїданням**, на це вказували і Хемінгвей, і Бродський (ДЧ, 2008, № 4, с. 7); Дороші бунтували вперше... Вказували на портрети товаришів Сталіна, Ворошилова, Калініна, Петровського і кричали: „Люди! Отямтеся! Досить нам годувати паразитів! Це ж банда! Сіли грабіжники нам на шию і думають лише про себе! Шкуродери! **Дармоїди!**” (Шкварчук, 5). Тут попри традиційні словотвори з компонентом **-їд-** знаходимо й неологізми: у М. Зерова – „**сонетоїди**” (Зеров, с. 53) та „**зайвоїди**” у поезії О. Зайвого: *Я – Зайвий, – та від того не зазнався Про що й повідомляю зайвознавцям, Хоч Олександр Зайвий не з еліти, – З’явилися зайволюби й зайвоїди...* (Зайвий, с. 3).

Ще дошкульнішої характеристики набувають новотвори-шпигачки М. Лукаша в гумористичній мініатюрі „Увага: акценти!”: *Він високо в ціні стоїть, Але по правді менше стОїть: Проходить як фашистОїд, А сам по суті – фашистОїд* (Лукаш, с. 36).

Останнім часом у пресі набувають обергтів стійкі словосполучення, в яких **-їд-** віддзеркалює економічний рівень нашої країни: *Власне, такий економічний клімат і склався на початку року, то ж Юлія Тимошенко, судячи зі всього, мала твердий намір увійти у серця українських виборців як керівник доброго та щедрого „уряду проїдання”. Однак ці надії перекреслила світова економічна криза...* (ШП, 18.02.2009, с. 1) або акумулює зміст заголовків публіцистичних та художніх творів, як-от: В. Луценко – „*Рафаель і юшкоїди або Як не стати тяглом історії*” (Батьківщина, с. 11).

А в оповіданні С. Черкасенка „Ахметка” цей компонент набуває іншого значення і використовується як просторіччя: *Яка там душа в мухоїданина!*, до якого письменник подає такий коментар: Так вимовляють робітники слово *магометанин* (Черкасенко, II, с. 88);

в) у науковій літературі: **Україноїдство**. *Українофобство, україноненавистництво. Та, не зазначивши виразно свого становища, наші парламентарні заступники, з одного боку, лишили себе під знаком питання, з другого, – допустили відпоручнику галицьких москвофілів попарадувати в ролі репрезентанта „австрійської Русі” і дали привід ріжним хоругвоносцям казенного російського слов’янофільства (нерозлучно, звичайно, з таким же казенним **україноїдством**) розпустити слину на тему „ізолюваності українців серед слов’янства”*

(Клімчук, с. 96). Фіксуємо синоніми до лексеми *песиголовець* – *бесиголовець*, *велетень-людоїд*, *сироїд*... В основу номінації *велетень-людоїд*, *сироїд* покладено вірування українців, що песиголовці їли живих людей (Тяпкіна, с. 121). „Головним артилеристом” став перший секретар Дніпропетровського обкому партії, член Політбюро ЦК Компартії України О. Ватченко. Він виявився сумлінним виконавцем волі політичного керівництва, яке його вміло використало за рахунок не лише сурової партійної дисципліни, а й тому, що основний негативний образ роману, Володька Лобода, досить влучно „списаний” з деяких штрихів біографії дніпропетровського „*юшкоїда*” (Пашенко, с. 90).

Назви, що відображають захопленням кимось, чимось: *Бабойд* (любить жінок) (Наливайко, с. 53).

Зустрічаються в синонімічних рядах й оцінні композити, що різняться лише однією з частин складного слова: *книгогряз* – *буквоїд*; *людожер* – *людоїд*; *живодер*, *живолуп* – *живоїд*, *жироїд* (Нагель, с. 14; СОНОУМ, с. 52, 63, 39); *людоїд* – *головоїд* (Грінч., I, с. 303); *куркуль*, *глитай* – *мироїд* (ССУМ, I, с. 738; СОНОУМ, с. 67).

Такі лексеми наявні у професійних жаргонізмах, як-от: *внутрішній шахтний дармоїд* (жарт.-ірон.) – внутрішній шахтний транспорт; група осіб, відповідальна за доставку матеріалу та лісу в шахту (Стешенко, с. 194) та у фразеологізованих утвореннях суспільно-політичного тексту службових документів: *крихойди з кремлівських буфетів* – Про тих, хто за найменшу плату прислужує вождям Кремля (*Слухайте, ви – ...крихойди з кремлівських буфетів! Хіба вам говорити до українського народу?*) [Сушко, с. 87];

г) у публіцистичних творах: ... і коли правда, що се москвофільське прописціанто продиктоване і навіть оплачене з Росії російськими охоронителями і *україноїдами*, то треба признати, що мадам Пошльопкіна і сим разом саму себе висікла (Грушевський, II, с. 59);

д) досить продуктивно цей компонент виступає як у традиційних, так і в нових номінаціях у сучасній періодиці, наприклад: *Чимало років він очолював профспілкову організацію театру ім. Івана Франка. Знаю: у цій нетворчій діяльності його і поважали, і любили не як сумлінного функціонера-буквоїда, а як розсудливу, задушевну людину, що опинилася на посаді чиновника. Знали: Розтальний розсудить не за буквою і духом припису, а за судом серця* (Шарварок, с. 7); *Після футбольного матчу збірної Росії та України мій знайомий довог обурювався колофутбольним*

московським твалтом. Найдошкульніше допекло йому те, що українців називали „салоїдами” (Шарварок, с. 8); Європа, як беззуба баба, що сидить на припічку і вигріває свої старі кістки і не хоче втрутитися в бандитизм, яким займається мало не щоденно Москва, воюючи зі своїми сусідами, обзиваючи їх то чучмеками, то салоїдами, то лісовими недоносками, то фашистами-прибалтами (Укр. Слово, с. 6); Перемогу Володимира Литвина не можна назвати тріумфом. 226 голосів „за” жорстокої політичної конкуренції можуть виявитися фатальними, оскільки в майбутньому досягти такого результату буде ще важче. Приклад **комуноїда** й екс-спікера Олександра Ткаченка – яскрава ілюстрація (Червак, с. 1); Даватиме виття криваво, **сироїдно** і різатиме страх, мов небуття вогонь (Чхан, с. 29). Та зятятим **рибоїдам** не слід впадати у відчай, адже існують види риб, які можна вживати в їжу, зовсім не переймаючись їхньою екологічною чистотою (ЗД, 20 – 26.01.2009, с. 3); **Сироїди** допускають уживання хліба, тільки приготовленого переважно з необробленого зерна і без дріжджів. На думку **сироїдів**, після термічної обробки умирає життєдайність їжі...Проте **сироїдіння**, як універсальний засіб від усіх хвороб, себе не виправдовує (ВЗ, 8 – 14.08.2002, с.6); ...За вісім тижнів у „**яйцеїдів**” маса тіла зменшувалася на 65 % більше, ніж у їхніх харчових опонентів (ВЗ, 1 – 7.01.2008, с.8).

Такі мовні одиниці знаходимо в науковій, навчальній та довідковій літературі, як-от: **н'огт'ойїд** – „панарицій” (Баденкова, с. 14), **коропоїд** (УРЕ, 11, с. 207), **каротиноїди**, **ревматоїдний** артрит (ЗД, 16 – 22.10.2007, с. 6), **жемойдь** – „жерун, обжера” (ЕСУМ, с. 192), **бузиноїд** < бузин(а) – „подібний до О. Бузини” („Утім, поки є „**бузиноїди**”, пан Гужєва та їже з ним будуть на коні й при грошах” (ЛЮ, 21. 07, с. 3; ЛСІ, 2007, с. 22); **Напередодні Наума ... до „кашоїда” мав прийти хрещений батько з букварем** (Скуратівський, с. 208).

Цікаві народні словотвори з цими компонентами наявні в живому мовленні говіркових масивів України. Так, наприклад, у буковинських говірках зафіксовано: **ЗАЇДАНКА**, -и, ж. Рязанка. Кельм., Сок. *А заїданка зна'ете яка'? То ря'жанка* (Братанівка Сок.) (СБГ, с. 131), а в галицьких: **ЇДУНИ** (с.Верхобуж Злч) (Наливайко, с. 596).

Іноді вони формують заголовки статей: „**Сироїдіння** – аргументи за і проти” (ВЗ, с. 6), „**Заїди** в куточках рота” (ЗД, 29.06 – 5.07.2010, № 25, с. 4), „Наші діти **недоїдають** м'яса, риби, молока...”, „**Яка їжа** – такий і інтелект” (ЗД, 22 – 28.06.2010, № 24, с. 3), „Шлях між **людоїдами**”

(Домчин, с. 8); заголовки художніх творів: „*Славоїди*”, „Тріумф *гичкоїдів*” (Рабенчук, с. 74, 70); назви збірників, видавництва: „*Дармоїди*” (Логоза, с. 8); „*Буквоїд*” (ЛБ, с. 2) і т. п.; використовуються як псевдоніми: *Їж* (Павликів, с. 167) – псевд. воїна ОУН – УПА Михайла Іванка; *Мухойд* (Дей, с. 259) – псевд. О. А. Мочаловського; *Неїжмак* (Дей, с. 268, 483) – псевд. М. Ф. Комарова; є топонімами: *ми спокійно проїхали польовими дорогами через село Несихойжа...* (Ромашук, с. 23).

Семантика розглядуваних загальнономовних лексем досить прозора: *буквоїд* – „формаліст, педант, який надає великого значення дрібницям і за дрібницями не бачить суті” (СОНОУМ, с. 18), *м’ясоїд* – „той, хто любить м’ясо або харчується ним (на відміну від вегетаріанця)” (СУМ, IV, с. 839); *сиroyд* – „людина, що вживає сире м’ясо як їжу; той, хто любить сир” (СУМ, IV, с. 201); *людоїд* – „1. Дикун, що їсть людське м’ясо; // перен. Про надзвичайно жорстоку людину, схильну до насильства, вбивства; 2. Персонаж казок, що поїдає людей (частіше дітей) (СУМ, IV, с. 569), *сиroyїжко* – „той, хто любить їстівні гриби сиroyїжки” (СУМ, IV, с. 201); *салоїд* – „той, хто любить сало”, *малоїд* – „той, хто з’їдає мало їжі”, *довгоїд* – „той, хто любить, не поспішаючи, трапезувати”, *ненаїда* – „той, хто постійно хоче їсти чи не наїдається досита”; *об’їда* – „той, хто об’їдається, переїдає”; *дармоїд* – „той, хто живе на чужий кошт, чужою працею” (ССУМ, I, с. 398); *кашойд* – „дітлах, який мусив „чимало каші з’їсти, щоб опанувати наукою” (Скуратівський, 209), *короїд* – „жучок-шкідник бурого або чорного кольору, що живе під корою, рідше – в деревині та корі дерев” (СУМ, IV, с. 296) і т. п. Тих же, хто не любив уживати якихось страв, називали *неїжмак, неїжпаска, неїжхліб, неїжкаша* тощо.

Отже, в живомовній стихії українського народу побутували слова, які давали достатню характеристику індивідам щодо споживання певних страв (*борцоїд, короїд, ракоїд, рибоїд, салоїд*), ознаки ситості (*об’їда*), своєрідних харчових уподобань (*крейдоїд, клейоїд, медоїд*) чи їх несприйняття (*неїжмак, неїжхліб*) або темпів поїдання (*скороїд*). Вони закріплюються за носіями як прізвиська, а потім успадковуються за родинами як прізвища. Про це свідчать різноманітні фіксації українських пам’яток XV – XXI ст.

Переважна більшість із них твориться за такою моделлю – іменник + -їд- (-їж-) з еднальним -о-, -е: *Бабоїд* (ХСХУ, с. 38), *Довгоїда* < довго їсти (Реєстр, с. 262), *Калоїд* (Реєстр, с. 278), *Короїд* (АА, с. 14; Горп. ПСУ, с. 310; СПМД, с. 206; Редько, СУП, с. 177; УРЕС, с. 206;), *Кашеїда*

(Довідник, с. 52) *Кашуїдиха* (Наливайко, с. 350); *Квашоїд* (АА, с. 15), *Кресїда* < крейду їсти (Реєстр, с. 256), *Макоїд* (Горп. ПСУ, с. 327; Редько, с. 149; Редько, СУП, с. 177; СПМД, с. 255), *Малоїд* (Наливайко, с. 52, 396; Фаріон, с. 235), *Маслоїд* (АА, с. 20; Бористен, 2007, № 10, с. 19; Редько, 153), *Мосеїда* < Мосійова їда (Реєстр, с. 218), *Мукоїд* (Галич, с. 10; Горп. ПСУ, с. 327), *Мукоїда* (ВОІВС, с. 150; ОН МВС України, с. 226), *Мухоїд* (Довідник, с. 90; АА, с. 26), *М'ясоїд* (Реєстр, с. 107, 306; Редько, с. 162; Січеславський край, 11, с. 2; АА, с. 30; Сіренко, с. 254; УРЕС, 11, с. 567), *М'ясоїдов* (Горп., Корн., с. 204), *Ракоїд* (МУ, с. 36; УР, 2000, 17. 04), *Салоїд* (АА, с. 34; Редько, с. 195; СПМД, с. 368; Шартавська, с. 85), *Силоїд* (АА, с. 35; Редько, СУП, с. 177), *Сироїд* (Редько, с. 199; ДПТНУ, 2002; ОН МВС України, с. 92; Горп. ПСУ, с. 314, 327; Горп., Корн., с. 221; Гумецька, 6; АА, с. 36; УР, 23.11.2000), *Сероїд* (Січеславський край, I, с. 80), *Скороїд* (СПМД, с. 387), або іменник + *-їд-* + суфікс *-енк-о-*: *Куроїденко* (Реєстр, с. 145), *Макоїденко* (Реєстр, с. 401), *М'ясоїденко* (Реєстр, с. 349, 401), рідше прислівник + *їж* + суфікс *-к-а/о-*: *Сироїжка* (ШП, 24.03.2010, с. 7), *Сироїжко* (Горп. ПСУ, с. 259; Павликів., с. 102; УР, 20.04.2008) та ін.

Менш поширеними є моделі прислівник, займенник + єднальний *о* + *-їд-*: *Дармоїд* (Панцьо, с. 51; Митрополит Іларіон, с. 277; Редько, СУП, с. 177), *Дармоїдка* (Грицюк, с. 23), *Самоїд* (Реєстр, с. 360; Кравченко, с. 151) та антропонімічні словотвори: а) заперечна частка: *не* + *ї* + *л* - *о*; *не* + *їж* + суфікс *-к-о* або + іменник + флексія *-а* або суфікс *-енк-о-*: *Неїло* (Іваннікова, с. 263); *Неїжко* / *Несжко* (СПМД, с. 290 – 291), *Неїжмак* / *Неїжмак* (Мета, с. 4; СП, 9 – 15.04.2009, с. 4; СПМД, с. 291; Україна молода, с. 4; УР, 19.03.2008), *Неїжкаша* (АА, с. 17), *Неїжпапа* (АА, с. 10), *Неїжпаска*, *Неїжсало*, *Неїжхліб*, *Неїжхліба* (Горп. ПСУ, с. 63, 56; Позн., с. 294; Редько, ДУП, с. 164; Реєстр, с. 33; Яворн., Т, 190 – 191), *Неїжхлібенко* (Іваннікова, с. 234; Реєстр, с. 445); б) *не* + *на* + *-їд-* - *а* + суфікси *-енк-о-*; *-ов-ськ-ий*: *Ненаїда* (Реєстр, с. 383), *Ненаїденко* (Реєстр, с. 393), *Ненаїдовський* (Реєстр, с. 393); в) префікс *об* + суфікси *-їд-*, *-чик-*: *Об'їдчик* (Горп., ОА, с. 134); *пере* + *їд* + суфікс *-енк-о-*: *Переїденко* (Редько, с. 178; Літ. Україна, с. 4).

Серед цих антропонімів знаходимо такі, носії яких зробили значний внесок у розвиток української культури й науки: *Короїд* Олексій Степанович, економіст, чл.-кор. АН УРСР (УРЕС, с. 206); поети: *Кашеїда* Анатолій Федорович; *Мухоїд* Микола Данилович (ПУ, с. 117,

203); борці за незалежність України – Рондзіста Марія Дмитрівна (у дівоцтві – *Сироїжка*) [ШП, 24.03.2010, с. 7].

Список умовних скорочень назв використаних джерел

- АА* – Архів автора
- Баденкова* – Баденкова В. М. Народна медична лексика Бузько-Інгульського ареалу : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / В. М. Баденкова. – Запоріжжя, 1999. – 20 с.
- Батьківщина* – Батьківщина : громадсько-політичний часопис Дніпропетровської організації ВО „Батьківщина”. – Дніпропетровськ. – 2010. – 21 січня.
- Бористен* – Бористен : літературно-мистецький, публіцистичний та науково-популярний щомісячник. – Дніпропетровськ. – 2007. – № 10.
- ВЗ* – Ваше здоров’я. – 2002. – 8 – 14 серпня.
- ВОІВС* – Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – Одеса. – 2001. – № 3.
- Галич* – Галич В. Антропомія рукописної спадщини Олеса Гончара / В. Галич. – Рівне, 1995
- Горпинич* – Горпинич В. О. Ономастика і апелятиви / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 2000.
- Горп. ПСУ* – Горпинич В. О. Прізвища степової України : словник. – Дніпропетровськ, ДДУ, 2000. – 408 с.
- Грицюк* – Грицюк С. Таємні рани провин : повісті. – К. : Котигорошко ЛТД, 1994.
- Грінч.* – Словарь української мови : в 4-х т. / упор. Б. Грінченко. – К., 1907 – 1909.
- Грушевський* – Грушевський М. Твори : у 50 т. / М. Грушевський. – Львів : Світ, 2002.
- Гумецька* – Гумецька Л. Л. Незабутні імена української науки : програма всеукраїнської наук. конф. 8 – 9 лютого 2001 р. – Львів, 2001.
- Дей* – Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.) / О. І. Дей. – К. : Наукова думка, 1969. – 559 с.
- Довідник* – Довідник Спілки письменників України : адреси і телефони. – К. : Український письменник, 1994.
- Домнич* – Домнич В. Шлях між людоїдами / В. Домнич // Народний лікар України. – 2000. – Квітень.
- ДПТНУ* – Дошка пошани „Они сражались за Родину” Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, 2002.
- ДЧ* – Друг читача. – 2008. – № 4. – С. 7.
- ЕСУМ* – Етимологічний словник української мови : в 7 т. – К. : Наукова думка, 1982 – 1985.
- Зайвий* – Зайвий О. Автопортрет / О. Зайвий // Січеславський край. – 1999. – № 4.
- ЗД.* – Здоров’я і довголіття. – 2007 – 2009.
- Зеров* – Зеров М. Сонети і елегії / М. Зеров. – К. : Час, 1990.
- Іваннікова* – Іваннікова К. Фольклористика Півдня України: сторінки історії / К. Іваннікова. – Запоріжжя, 2008.

Клімчук – Лексика публіцистики Михайла Грушевського : короткий тлумачний словник / укладач Г. П. Клімчук. – Кривий Ріг, 2010.

Кравченко – Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини / О. Л. Кравченко. – К. : Факт, 2004. – 197 с.

Лагоза – Лагоза В. Дармоїди / В. Лагоза. – К. : Радянський письменник, 1962.

ЛБ – Левый берег. – 2009. – № 38. – 6 – 12 февраля.

ЛУ – Літературна Україна. – 1998. – 19 березня.

ЛСІ (2007) – Лексико-словотвірні інновації (2007) : словник / К. Коротич, С. Лук'яненко, А. Нелюба та ін.; за ред. А. Нелюби. – Х. : ХІФТ, 2009.

Лукаш – Лукаш М. О. Шпигачки / М. Лукаш. – К. : Ярославів Вал, 2003.

Мета – Мета : україномовна газета США. – Філадельфія, 1999. – Вересень – жовтень.

Митрополит Іларіон – Митрополит Іларіон. Митрополит Мученик Арсеній Мацієвич : історична монографія / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1964.

МУ – Міліція України. – К., 1999. – № 5 – 6.

Нагель – Нагель В. В. Оцінні найменування осіб в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ століття. : автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / В. В. Нагель. – Дніпропетровськ, 2008.

Наливайко – Наливайко М. Я. Неофіційна антонімія Львівщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / М. Я. Наливайко. – Тернопіль, 2011.

Номис – Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / М. Номис. – К. : Либідь, 1993.

ОН МВС України – Освіта та наука МВС України: шлях у 10 років. – Дніпропетровськ, 2001.

Павликів. – Павликівська Н. Словник псевдонімів ОУН – УПА / Н. Павликівська. – Вінниця : О.Власюк, 2007.

Панцьо – Панцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини / С. Є. Панцьо. – Тернопіль, 1995. – 132 с.

Пашенко – Пашенко В. О. Олесь Гончар і компартійна номенклатура: до джерел конфлікту / В. О. Пашенко // Український смисл. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2007. № 1 – 2.

ПУ – Письменники України : довідник / упоряд. Д. Г. Давидюк, Л. Г. Кореневич, В. П. Павловська. – Дніпропетровськ : ВПОП „Дніпро”, 1996.

Рабенчук – Рабенчук В. Сходження на вулкан // Січеслав : літературно-мистецький та публіцистичний часопис Національної Спільки письменників України. – Дніпропетровськ. – 2008. – № 4. – Вересень – грудень.

Ресстр. – Реєстр війська Запорозького 1649 р. – К. : Наукова думка, 1995.

Редько – Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. – К. : Радянська школа, 1968. – 255 с.

Редько, СУП – Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наукова думка, 1966. – 216 с.

Ромашук – Ромашук В. Спогади поручика “Черноти” : бібліографічний нарис / В. Ромашук. – Запоріжжя, 2002.

РУС – Русско-украинский словарь : в 3-х т. – К. : Глав. ред. УСЭ, 1981.

СБГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуїванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

Сіренко – Сіренко В. Ватчина : роман / машинопис / В. Сіренко. – Дніпропетровськ 1990.

Січеславський край, I – Січеславський край. – 1997. – № 5. – Березень.

Січеславський край, II – Січеславський край. – 1997. – № 8. – Квітень.

Скуратівський – Скуратівський В. Святій вченості // Українська мова : зб. текстів для переказів на вступних екзаменах у ЗОШ / Л. І. Мацько, О. М. Мацько, С. О. Караман, О. М. Сидоренко та ін. – К. : Магістр – S, 1998.

СОНОУМ – Попова І. С. Словник оцінних найменувань осіб української мови / І. С. Попова, В. В. Корольова. – Дніпропетровськ : Пороги, 2009.

СП – Слово Просвіти. – 2009. – 9 – 15 квітня.

СПМД – Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська / авт.-упоряд. Т. С. Пристайко, І. С. Попова, І. І. Турута, М. С. Ковальчук. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007.

ССУМ – Словник синонімів української мови : у 2-х т. – К. : Наукова думка, 2001.

Стешенко – Стешенко Д. В. Короткий словник професіоналізмів і професійних жаргонізмів шахтарів селища Володарська Свердловського району Луганської області / Д. В. Стешенко // Лінгвістика : збірник наукових праць. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. – № 3.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1971 – 1980.

Сушко – Сушко О. І. Функціонування фразеологічних одиниць у текстах службових документів першої половини ХХ століття : навчальний посібник / О. І. Сушко. – Слов’янськ : ПП „Канцлер”, 2010.

Тяпкіна – Тяпкіна Н. І. Демонологічна лексика української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Н. І. Тяпкіна. – Запоріжжя, 2006.

Україна молода – Україна молода. – 1995. – 7 березня.

Укр. слово – Чорногуз О. Відкритий лист до Європарламенту. Копія – В. Ф. Януковичу // Українське слово : всеукраїнський громадсько-політичний тижневик. – 2010. – № 12. – 24 – 30 березня

УЛВН – Українська літературна вимова і наголос : словник-довідник. – К. : Наукова думка, 1973.

УР – Українське радіо.

УРЕС – Український радянський енциклопедичний словник : в 3-х т. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1966 – 1968.

Фаріон – Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці ХVIII – початку ХІХ століття. З етимологічним словником / І. Фаріон. – Львів : Літопис, 2001. – 371 с.

- ХСХУ* – Хто є хто в Україні. – К. : Вид-во „К.І.С.”, 2006.
- Чапленко* – Чапленко В. Чорноморці, або кошовий Харко з усім товариством / В. Чапленко. – Нью-Йорк, 1957.
- Черкасенко* – Черкасенко С. Твори : в 2-х т. / С. Черкасенко – К. : Дніпро, 1991.
- Червак* – Червак Б. Канівська пастка / Б. Червак // Українське слово. – 2002. – 30 травня – 5 червня.
- Чхан* – Чхан М. Легенди про козаків / М. Чхан. – Дніпропетровськ : Січ, 1991.
- Шарварок* – Шарварок О. Артист / О. Шарварок // Літературна Україна. – 2007. – 11 січня.
- Шарварок* – Шарварок О. Сало – воно і в Москві сало / О. Шарварок // Літературна Україна. – 1999. – 11 листопада.
- Шартавська* – Шартавська О. В. Українські прізвища з негативним забарвленням / О. В. Шартавська. – Дніпропетровськ, 1997. – Рукопис.
- Шаян* – Шаян В. Віра предків наших / В. Шаян. – Гамільтон – Канада, 1987.
- Шевченко* – Шевченко Т. „Я так її, я так люблю...” : вибрані вірші та поеми / упор. і прим. М. М. Павлюка; вст. ст. М. Г. Жулинського. – К. : Либідь, 2004.
- Шкварчук* – Шкварчук В. Мужність нескорених / В. Шкварчук // Бористен. – 1997. – № 4. – Квітень.
- ШП* – Шлях перемоги. – 2009–2010.
- Яворницький* – Яворницький Д. І. Словник української мови / Д. І. Яворницький. – Катеринослав : Слово, 1920.
- Яценко* – Яценко І. Т. Морфемний аналіз : словник – довідник : у 2-х т. / І. Т. Яценко. – К. : Вища школа, 1980 – 1981.

Анотація

Стаття продовжує цикл публікацій про антропоніми української мови, утворені на основі конкретного слова чи його компонента. У ній розглядаються способи творення українських прізвищ із компонентом **-їд- (-їж-)**, визначається семантика антропонімних одиниць та їх роль у духовному житті суспільства.

Ключові слова: *прізвище, прізвисько, псевдонім, синонімічні ряди, моделі словотворення.*

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций об антропонимах украинского языка, образованных на основе конкретного слова или его компонента. В ней рассматриваются способы образования украинских фамилий с компонентом **-їд-(-їж-)**, определяется семантика антропонимов и их роль в духовной жизни общества.

Ключевые слова: *фамилия, прозвище, псевдоним, синонимические ряды, модели словообразования.*

Summary

This article continues cycle of published works about anthroponyms of Ukrainian language. Anthroponyms were built on the base of special word or its components. Ways of Ukrainian surnames' building with components (-ід-, -їж-) are considered in the article. Semantics of anthroponyms' units is defined. Their role in inner life of society is investigated.

Key words: *syname, nickname, pseudonym, synonymis lines, patterns of word building.*

УДК 81'373.231

Свистун Н. О.

*Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

КАТЕГОРІЯ ОСОБОВОГО ІМЕНІ

Власне ім'я розглядається переважно як мовне явище в аспекті його лінгвістичного та історичного розвитку. Ім'я – це знак, на основі якого індивідуалізується та ідентифікується особа.

В енциклопедії „Українська мова” подається таке трактування: „Ім'я особове – вид антропоніма; надається людині при народженні, в рідкісних випадках його обирає сама доросла людина при зміні імені. Ім'я особове має функцію індивідуалізації, тобто називає (ідентифікує) одиничний, єдиний, неповторний факт дійсності, в даному разі – людину. Будь-яке ім'я фактично може позначати не одну людину (повторюваність імен пов'язана з певною обмеженістю їхньої кількості). Індивідуалізаційну функцію воно виконує лише в конкретному випадку” [7, с. 203].

У „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” подано такі значення лексеми „ім'я”:

- 1) особиста назва людини, що дається їй після народження;
- 2) те саме, що назва (називання речі своїми іменами);
- 3) те саме, що слава (репутація): *Не псувати доброго імені* [2, с. 397].

Нас цікавить перша позиція, оскільки предметом наукових зацікавлень ми вибрали особові імена людей.

Власні особові імена досліджувалися ще давньоєгипетськими, давньогрецькими і давньоримськими вченими. Як особливий клас слів вони були виділені стоїками, зокрема Хрісіпом, проте й пізніше – в епоху

Відродження, у Новий час (Т. Гоббс, Г. Лейбніц, Дж. Локк), протягом усього XIX століття (Х. Джозеф, Д. Міллер) продовжувалася дискусія, у якій було обговорено чимало як конкретних, однозначних тверджень, що приймалися різними вченими, так і цілком протилежних суджень та концепцій.

Цікавість до людини в усьому розмаїтті її проявів не міг не позначитися на концепції імені, що перетворювалося на межову категорію, оскільки ставало точкою перетину зовнішнього і внутрішнього світів, специфічно відбивало сутність людської природи. Власні імена як своєрідна частина лексичного складу мови є цінним джерелом для різноманітних аспектів лінгвістичних досліджень. Так, А. Білоусова дослідила імена осіб та їх синтаксичні особливості, Л. В. Бублейник – значення способу номінації в міжмовних лексико-семантичних співвідношеннях, О. Ю. Карпенко – особові імена як концепти та форми їх профілювання, А. М. Кравчук – реалізацію семантики власної назви в польській ономастичній фразеології, В. М. Михайлов – статус антропонімів у системі сучасної російської літературної мови, Ю. Омельченко – мистецтво давати імена, О. В. Суперанська – особові імена в офіційному і неофіційному використанні, А. В. Сулова – застарілі календарні імена в сучасній російській мові. Проблема дослідження особових імен перебувала у колі дослідницьких зацікавлень С. Б. Веселовського, А. Г. Гафурова, Т. А. Закашчикової, В. А. Кудрявцевої, А. Г. Ликова, Л. Т. Масенко, А. Мейє, С. М. Пахомової, В. І. Тагунової, Т. І. Тепляшиної, Б. А. Успенського, Й. Ю. Федаса, Ю. В. Цимбалюка, М. М. Шанського, Г. Ф. Шила, В. А. Щаніцина.

Сучасні офіційні імена українців такі ж давні, як і офіційно-діловий стиль сучасної української мови. Вони склалися як система тільки у XIX столітті. Історично їм передувала система канонічних імен. Лише у XIX ст. визначилося те коло імен, які з часом усталилися в офіційно-діловій сфері.

Дослідники значну увагу приділяють іншомовним варіантам власних особових імен. Так, П. П. Чучка зазначає, що іншомовні варіанти часто проникали в напівофіційні та навіть і в офіційні записи громадян української національності на різних землях України впродовж усієї її історії [11, с. 19]. Більшість іменних варіантів, поширених в Україні та на сусідніх землях, справді наділена національними рисами. Національну специфіку становлять лише кілька залишкових дохристиянських імен варязького, дако-фракійського, тюркського походження, що властиві

деяким із названих регіонів, а також група західноєвропейських календарних імен, які поширилися тут головним чином протягом XX ст. [11, с. 19]. Отже, в генетичному відношенні слов'янські імена майже однакові, основним джерелом для них є греко-латинський християнський календар. Проте у час багатовікової фонетичної і морфологічної адаптації кожна мова виробила свої національні офіційні варіанти чи еквіваленти для кожного з календарних імен.

На особливу увагу заслуговує питання про українські автохтонні власні особові імена. В історії антропонімії усіх народів, що прийняли християнство, відбувається цілий переворот, яким була заміна давніх автохтонних власних імен новими, християнськими іменами, основу яких становили введені у „Святці” і церковний календар власні імена староеврейського, грецького і латинського походження [9, с. 150; 12, с. 14].

Якщо йдеться про давні слов'янські імена (насамперед композити), то вони перебували у колі дослідницьких зацікавлень П. Шафарика та Й. Коллара, а в ширшому лінгвістичному плані – Ф. Міклошича. Певна заслуга в дослідженні імен належить іноземним ученим А. Фіку та Г. Остгофу. Слов'янський іменослов (слов'янські особові імена в алфавітному порядку) подав М. Морошкін. Південнослов'янські імена вивчалися Т. Маретичем, західнослов'янські – Ф. Палацьким, Ф. Лоренцом, В. Ташицьким. Якщо ж узяти до уваги східнослов'янські, зокрема українські власні імена, то вони довго не досліджувалися. В українській лінгвістиці різнопланово і за різними аспектами дослідження українських власних імен вперше здійснив П. П. Чучка [10]. Ученим проаналізовано багатий фактичний матеріал, систематизовано та подано цікаві власні наукові спостереження.

У сучасній слов'янській антропонімії спадкові автохтонні слов'янські особові назви за лексико-семантичними і структурно-морфологічними ознаками переважно поділяють на три групи:

- 1) особові власні імена-композити;
- 2) особові власні імена відкомполітного походження;
- 3) особові власні імена відапеллятивного походження [6, с. 145].

Дослідження цих імен показує, що запропонована класифікаційна схема дуже загальна, вимагає удосконалення в напрямі поділу груп на підгрупи, встановлення критеріїв їх розмежування.

Проблемі розмежування відкомполітних і відапеллятивних слов'янських особових назв присвячено праці М. О. Демчук. Вона

зазначає, що „складність вирішення проблеми розмежування відкомполітичних і відапеліативних слов'янських особових назв виявляється в тому, що справжні мотиви виникнення багатьох із них досі невідомі” [3, с. 69]. Авторка, досліджуючи слов'янські автохтонні особові власні імена, пропонує виділити ще окремих, четвертий різновид – „особові власні імена, незрозумілі за первісною сигніфікацією”. На думку М. О. Демчук, виділення цього типу власних особових імен в окрему групу цілком виправдане, оскільки продиктоване реальними фактами загальнослов'янської історико-антропонімної дійсності [3, с. 70]. Способи творення відкомполітичних слов'янських автохтонних власних імен характеризували у своїх працях різні дослідники, зокрема В. Ташицький (польський учений), Я. Свобода (чеський ономаст), М. О. Демчук, М. Л. Худаш, І. М. Железняк (українські вчені). Зокрема, низку праць висвітленню подібної проблеми присвятила І. М. Железняк. Усічення компонентів імені досліджував П. П. Чучка, який засвідчує такі основні способи скорочень: 1) апокопа – усічення кінцевої частини імені; 2) синкопа – усічення внутрішньої (середньої) частини імені; 3) афреза – усічення початкової частини імені. Це прості види усічень. Існує також комбінований спосіб скорочення – усічення кінцевої і внутрішньої частин імені (апокопи і синкопи), так звані складноскорочення [10].

Слов'янські автохтонні власні особові імена-композити в чеських та українських прізвищах дослідила Л. Р. Осташ [4].

Антропонімійна система динамічна. Вона, як зазначає В. Д. Бондалетов, рухома не лише в діахронічному плані (змінюється склад імен), а й у синхронічному (імена, вживані в конкретний період життя мови, взаємопов'язані між собою) [1, с. 92]. Саме тому синхронічний та діахронічний аналізи, маючи різні предмети дослідження в межах одного об'єкта – мови або котрогось її елемента, – доповнюють один одного та дають змогу простежити і сучасний стан іменника, і його зміни у процесі історичного розвитку. Досліджуючи іменник певного регіону, доцільно виділяти в ньому синхронічні зміни для того, щоб, по-перше, вивчити системні зв'язки структурних елементів та їх функціонування в конкретний момент життя мови і, по-друге, уявити собі історію мови шляхом зіставлення якомога більшої кількості синхронних зрізів [1].

Взявши за основу якісно-кількісний метод, запропонований В. Д. Бондалетовим, дослідники виділяють широковживані і маловживані

імена. Для цього кількість носіїв кожного року (зрізу) ділиться на кількість імен. Одержане число, заокруглене до цілого, є середнім коефіцієнтом однойменності (СКО). Імена з кількістю носіїв, що дорівнює СКО і вище, – широкоживані, нижче за СКО – маловживані.

Суцільне дослідження особових імен певної території, здійснене протягом тривалого часу, уможливує виявлення діахронічних змін іменника певної території та основні тенденції, що діють при цьому (одні імена зникають, інші – з'являються). Списки особових імен у різних населених пунктах виявляються досить подібними, і ця подібність зростає, однак зближення іменників різних територій не спричинює їх повного збігу. Локальне варіювання складу імен, подібно до хронологічного варіювання, залишається істотною рисою динаміки антропонімічної системи. Учені досліджували структуру і динаміку реальних іменників окремих регіонів.

Протягом останнього тисячоліття система власних імен українців зазнала кардинальних структурних та функціональних змін. Першим кроком у створенні нового національного іменника було руйнування донаціональної системи власних імен, функціонування якої ґрунтувалося на більш-менш чіткому розмежуванні сфер уживання імен-церковнослов'янізмів та їх народнорозмовних відповідників. Перші вживалися передусім у текстах на релігійну тематику, у літературних творах і офіційних документах, другі побутували переважно в різних формах усного мовлення.

Із філософського погляду імена характеризує видатний учений, філософ П. А. Флоренський [8]. У публікації рукопису „Імена” з його особистого архіву він дає тлумачення імені і зазначає, що у мові повинен обов'язково бути присутній особливий розряд слів, що обслуговують сторони пізнання – конкретних категорій і понять. Таким розрядом слів самопізнання людство визнавало і визнає імена. Важливе місце, на думку вченого, займає запозичення імен, оскільки, запозичуючи ім'я, народ бере одну із його морфологічних ознак, наприклад, *Matthoya, Mamviy / Matfiy, Feodor / Fedir, Theodor* – це сукупність імен, які мають спільну систему, хоча фонемний склад цих імен різний. Імена запозичуються, перекладаються, підлягають аррадикації, морфологічним змінам – і так набувають нового вигляду, у більшості випадків дуже далекого від первинного. Імена є дуже цінним елементом культури, це „ядро, основа

особистості”, особовий інваріант, в якому поєднується семема, морфема і фонема (звук, значення, єдність форми і змісту).

Суттєвим чинником у дослідженні особових імен є також лексикографічні джерела.

Важливу роль відіграє екстралінгвальний фактор. Суспільне функціонування особових імен, зокрема їх вибір, має в житті людей велике значення. Важливими є й громадсько-правові аспекти, тому зрозуміло, що в цій галузі чільне місце посідає мовна культура, невід’ємною частиною якої є граматичні аспекти. Мовна культура, яка реалізується в галузі особових імен, опирається, з одного боку, на мовні фактори, що базуються на теорії літературної мови, на її науковому описі і на соціолінгвістичних дослідженнях, з іншого боку, – на позалінгвістичні фактори, які ґрунтуються на теоретичних знаннях про закони розвитку суспільства в синхронному та діахронічному планах і на пізнанні, запозиченому із соціальної психології. Імена, що використовуються в певну епоху чи конкретний період історичного розвитку, взаємно впливають одне на одного.

С. М. Пахомова, досліджуючи сербську антропонімію XIV ст. на матеріалі Деканських грамот, теж вказує на розвиток антропоформул у слов’янських (і не слов’янських) мовах під впливом екстралінгвальних факторів. Основна причина – соціальна: внаслідок зміни структури суспільства та стосунків між його членами важливим стало не тільки називати особу, а й ідентифікувати її, визначати її місце серед інших членів соціуму. Другою причиною дослідниця називає невідповідність кількості імен числу денотатів, що виникає, з одного боку, внаслідок скорочення списку імен, а з іншого – у результаті постійної зміни демографічної ситуації, коли збільшення чисельності населення не супроводжується розширенням кола функціонуючих у суспільстві імен [5].

Динамічні зміни найчастіше відбиваються у власних особових іменах людей. Одні імена виходять з ужитку, набуваючи статусу маловживаних і рідкісних, інші входять до активного вжитку, здобуваючи статус широкоживаних та найуживаніших.

Отже, система імен, яка побутує на сьогоднішній день, ще вимагає вивчення, проте антропонімічні дослідження вже мають багате наукове підґрунтя, яким є наукові статті та монографії вчених. У процесі розвитку антропоніміка удосконалюється, аналізуються різні підходи до тлумачення особового імені та власних назв загалом, а самі імена можуть

функціонувати у різних аспектах дослідницьких зацікавлень сучасної ономастичної науки і стати підґрунтям для подальших наукових розвідок.

Список використаної літератури

1. Бондалетов В. Д. Русская ономастика / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. Бусел В. Т.]. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.

3. Демчук М. О. Українські автохтонні власні особові імена праслов'янського походження / М. О. Демчук // Мовознавство. – 1983. – № 1. – С. 68 – 71.

4. Осташ Л. Р. Слов'янські автохтонні власні особові імена-композиції в чеських та українських прізвищах / Л. Р. Осташ // Мовознавство. – 2002. – № 2 – 3. – С. 22 – 38.

5. Пахомова С. М. Сербська антропонімія XIV століття в контексті становлення формул іменування (на матеріалі Деканських грамот) / С. М. Пахомова // Ономастика та етимологія : зб. наукових праць на честь 65-річчя І. М. Железняк : статті. – К., 1997. – С. 187 – 200.

6. Селищев А. Происхождение русских фамилий, русских имён и прозвищ / А. Селищев. – М. : Просвещение, 1968. – 455 с.

7. Українська мова. Енциклопедія : [авт.-укл. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко]. – К. : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2000. – 752 с.

8. Флоренский П. А. Имена / П. А. Флоренский. – М. : ЭКСМО-Пресс, Х. : Фолис, 1998. – 912 с.

9. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.

10. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена : конспект лекцій / П. П. Чучка. – Ужгород : Видавництво УДУ, 1970 – 104 с.

11. Чучка П. П. Антропонімія як засіб етнічної ідентифікації людності / П. П. Чучка // Мовознавство. – 1988. – № 1. – С. 11 – 21.

12. Majtan M. Meno pre nase dieta / M. Majtan, M. Povazaj. – Bratislava : Obzor, 1985. – 200 s.

Анотація

У статті розглядається теоретичний аспект особового імені. Подається трактування і науковий опис різних проблем у дослідженні особових імен як знаків, на основі яких ідентифікується та індивідуалізується особа.

Ключові слова: іменник, особове ім'я, християнське ім'я, церковне ім'я.

Аннотация

В статье рассматривается теоретический аспект личного имени. Предлагается трактовка и научное описание разных проблем в исследовании личных имён как знаков, на основе которых идентифицируется и индивидуализируется личность.

Ключевые слова: *именник, личное имя, христианское имя, церковное имя.*

Summary

In the article deals the theoretical aspect of the personal name. Presented interpretation and scientific description of the various problems in the study of personal names as a sign on which is identified and individualized person.

Key words: *set of names, personal name, Christian name, church name.*

УДК 811.161.2'373.2(09)

Торчинський М. М.

Хмельницький національний університет

УКРАЇНСЬКА ОНОМАСТИКА: ІСТОРІЯ, СЬОГОДЕННЯ, ПЕРСПЕКТИВИ

Ювілейна (15-а) ономастична конференція передбачає підведення певних підсумків вивченню власних назв, тим паче, що історія таких студій налічує багато десятиліть (а якщо рахувати фрагменти таких студій, то і століть). Безумовно, такий аналіз уже неодноразово виконувався, адже практично у кожній монографії чи дисертації робиться огляд літератури; наявні й окремі наукові праці, присвячені цій проблемі (наприклад, стаття А. Зубка „Українська ономастика: здобутки та проблеми” [див.: 7] або довідник М. М. Торчинського „Ономастичні студії в Україні...” [див.: 24]). Водночас щороку появляються нові напрацювання, що дає підстави постійно переглядати здобутки і визначати перспективи у теорії найменувань. Саме з орієнтацією на те, що в українській ономастиці уже зроблено, а що потребує ґрунтовного опрацювання чи певного уточнення, ми і плануємо висвітлити це питання.

На нашу думку, варто погодитися з А. Зубком, який розвиток ономастики як наукової дисципліни умовно розділив на три етапи: перший (XI – середина XIX ст.) – створення перших словників власних назв і поява наукових рзвідок із зазначеної проблематики; другий (друга половина

XIX ст. – перша половина XX ст.) – початок академічних філологічних досліджень з ономастики; третій (друга половина XX ст. – початок XXI ст.) – проведення ономастичних досліджень філологами і спеціалістами-істориками [див.: 7, с. 264]. Можливо, доцільно у третьому періоді виокремити два підперіоди – з 1959 до 1991 рр. і з 1991 р. до сьогодні, що пов'язано зі зміною аспектів, статусу (насамперед мовного), орієнтирів та інших атрибутів вивчення власних назв у Радянському Союзі і незалежній Україні. У будь-якому разі, характеристика напрацювань вітчизняних ономастів здійснюватиметься нерозривно, починаючи з часів створення Української ономастичної комісії і до сьогодні.

Перші спроби пояснити українську пропріальну лексику робляться ще в давньоруських (київськоруських) літописах. Зокрема, Нестор-літописець у „Повісті минулих літ” намагався з'ясувати походження деяких топонімів і племенонімів; у писемних пам'ятках періоду Київської Русі засвідчено численні приклади тлумачення власних особових імен та інших географічних назв. Спроби з'ясувати походження й етимологію окремих онімів фіксуються і в перших українських словниках.

У II половині XIX – на початку XX ст. онімний матеріал описували, вивчали або використовували у зв'язку з дослідженням історії українського народу і мови М. Арандаренко, М. Астряб, О. Андріяшев, Я. Головацький, В. І. Григорович, М. С. Грушевський, Г. А. Ільїнський, М. М. Кордуба, М. Корнилович, О. Лазаревський, В. Ляскоронський, М. О. Максимович, Л. Падалка, Я. Рудницький, Є. Сіцінський, О. І. Соболевський, І. І. Срезневський, М. Ф. Сумцов, І. М. Філевич, І. Я. Франко, В. Ю. Чубенко, О. О. Шахматов, В. М. Ястребов та ін. [див.: 7, с. 265 – 266; 29, I, с. 16]. Особливу вартісність мають систематизації антропонімів, виконані В. Ю. Охримовичем, М. Ф. Сумцовим та І. Я. Франком. Однак у цілому XIX ст. і початок XX ст. характеризуються домінуванням ономастичних студій описового характеру, причому значна частина таких праць активно використовує дані „народної етимології” (звичайно, іноді інформація про власні найменування була досить цікавою).

Після відносної стабілізації політичної ситуації в Україні, яка увійшла до складу Радянського Союзу, ономастичні студії частково активізувалися. Зокрема, при Академії наук УРСР була створена топонімічна комісія, у роботі якої брали участь відомі українські вчені П. Клименко, М. Ткаченко, А. Ярошевич та ін. Опубліковані „Короткі правила правопису. Словнички імен, географічних назв, назв різних

установ” (1925 р.), „До правопису слов’янських прізвищ” (1927 р.), „Адміністративна карта Української РСР. Показчик географічних назв” (1941 р.) тощо [див.: 7, с. 265]. Незважаючи на відсутність аналітики, ці праці заслуговують на увагу насамперед обсягом описаного матеріалу, значна частина якого могла бути втраченою.

Після другої світової війни в ономастичних дослідженнях пропріальна лексика продовжує більше використовуватися як допоміжний матеріал. У цей час також з’являються наукові праці Л. Л. Гумецької, Н. П. Дзятківської, А. К. Кара-Моско, В. М. Михайлова, О. Ф. Ріпецької, які мали важливе значення для вітчизняної ономастики.

„Поворотним моментом у розвитку української ономастики став 1959 р., ... коли в Києві відбулася I Республіканська ономастична нарада. Після її рішення в 1960 р. створюється Українська ономастична комісія, ... яка започаткувала регулярне проведення Республіканських ономастичних конференцій і видала 15 випусків своїх „Повідомлень” (1966 – 1977)” [29, I, с. 16].

На зміну епізодичним спостереженням над окремими групами пропріальної лексики з II пол. XX ст. з’являються фундаментальні загальнотеоретичні праці і вузькоспеціалізовані дослідження семантики та структури різних класів онімів: антропонімів, топонімів, зоонімів і космонімів. Продуктивно розвивається літературна ономастика. Традиційно актуальними залишаються питання граматичної будови і правопису власних назв. Досліджуються і дотичні до пропріальної лексики імена: етноніми, катойконіми і відтопонімні прикметники, географічна номенклатура [див.: 29, I, с. 45 – 46].

Власне, із цього часу і можна більш детально схарактеризувати основні напрями ономастичних досліджень і визначити їхні перспективи.

Загальноприйнятим є поділ ономастичних студій на теоретичні, прикладні й описові.

Опрацювання загальнотеоретичних питань ономастики має вагоме значення для всебічного аналізу власних назв, оскільки індивідуальні особливості окремих онімів безпосередньо залежать від спільних ознак усіх пропріативів. Свій внесок у теорію номінації зробили й українські ономасти О. О. Белей, А. О. Білецький, Д. Г. Бучко, К. Й. Галас, Л. В. Горожанкіна, І. М. Железняк, В. М. Калінкін, О. П. Карпенко, О. Ю. Карпенко, Ю. О. Карпенко, Н. Л. Колмакова, О. С. Компан, А. П. Критенко, Г. П. Лукаш, В. В. Лучик, В. В. Німчук, Т. С. Олійник,

Є. С. Отін, М. І. Романюк, О. С. Стрижак, М. І. Сюсько, В. І. Ткачук, К. К. Цілуйко, М. М. Торчинський, З. Т. Франко, П. П. Чучка, В. П. Шульгач та багато інших дослідників.

Окремого розгляду потребує питання формування ономастичної терміносистеми, яке безпосередньо стосується характеристики онімної лексики. Ця проблема активно розробляється протягом останнього півстоліття Д. Г. Бучком, Н. Г. Івановою, І. І. Коваликом, В. В. Німчуком, Я. П. Редьковою, М. М. Торчинським тощо, є і певні напрацювання, оскільки від проекту української ономастичної термінології В. В. Німчука [див.: 19] українська ономастика дійшла до „Словника української ономастичної термінології” Д. Г. Бучка [див.: 3], яким можна справедливо гордитися. При цьому активно використовуються й іншомовні ономастичні терміносистеми: як російські (описані насамперед у працях Н. В. Подольської й О. В. Суперанської), так і західноєвропейські, представлені, зокрема, в енциклопедіях „Слов’янська ономастика” і „Польські власні назви” та довіднику „Основна система і термінологія слов’янської ономастики”. Незважаючи на це, і сьогодні, на нашу думку, існує чимало прогалин у структурі термінопозначень, передусім денотатно-номінативного спрямування. На жаль, через відсутність коштів не видано словник, який готується у Хмельницькому національному університеті, а скорочений його варіант немає сенсу публікувати, оскільки, по-перше, це буде часткове повторення уже наявних видань, а по-друге, основною засадою укладання нашої терміносистеми є максимальне залучення до неї нових елементів (все, що може бути описане в ономастичних студіях, мусить мати термінопозначення!). Є надія, що відділ термінології в Інституті української мови НАН України теж підготує словник, проте хотілося б, щоб були усунені недоліки, пов’язані, наприклад, зі структуруванням космонімів, топонімів та інших секторів онімного простору.

Останнім часом з’являються нові напрями ономастичних досліджень. Зокрема, О. Ю. Карпенко започаткувала когнітивну лінгвістику, у якій з’ясовується буття в ментальному лексиконі власних назв і на основі диференційних властивостей пропріальних одиниць розв’язуються питання, як ментальний лексикон справляється з величезними кількостями онімів, як кодується і трансформується в мові мозку концепт з одним-єдиним референтом і як власні назви взаємодіють, пов’язуються в межах ментального лексикону з іншими його складниками [11, с. 10].

У цьому руслі виконують свої дослідження В. Ю. Неклесова, Г. В. Ткаченко та інші науковці.

Типологічна ономастика передбачає вивчення власних назв за допомогою ономастичного мислення, ономастичних традицій і смаків, ономастичних ідей, які реалізуються схожими або відмінними способами, підтверджують гіпотезу про ізоморфізм та аломорфізм в онімії різних країн. Основна ідея – онімні явища однієї мови розглядаються через природу аналогічних явищ іншої мови або навіть кількох мов. Зразками типологічних студій є монографія „Типологічна ономастика” [див.: 23], а також дисертаційні і монографічні дослідження О. М. Алексєєвої, В. М. Богуцького, В. О. Горпинича, М. В. Жарикової, В. Ф. Ібрагімової, В. В. Катернюк, В. О. Кравченко, Н. В. Марченко, К. В. Першиної, О. В. Петрової, Т. І. Поляруш, О. О. Рогач, О. М. Скляренка, О. М. Скляренко, Ю. В. Собкова, Л. Т. Стичишиної, Чжоу Шао Бо, М. М. Юрківа.

Окремішність фольклорної ономастики як специфічного напрямку ономастичних студій намагається довести Н. С. Колесник, яка у максимально повному обсязі дослідила кількісний та якісний склад функціональних особливостей українських фольклорних особових імен, засвідчених обрядовим пісенним фольклором з урахуванням як жанрових особливостей фольклорних творів, так і часу й місця (вибірково) їх фіксації і побутування [див.: 13].

Фольклорні ономастикони (оніми у казках, фраземах, пареміях, замовляннях тощо) англійської, німецької, польської, російської, української мов) описували також І. М. Апоненко, В. А. Вересаєв, І. Ф. Заваринська, Ю. В. Ковалюк, А. М. Кравчук, Є. П. Кудріна, Н. С. Лалаян, О. А. Мороз, Н. М. Пасік, О. О. Порпуліт, М. І. Редька, О. В. Сафронова, Ю. А. Фірсова, Н. В. Шкляєва і А. В. Юдін.

Практичні аспекти досліджень, пов'язані з перекладом, акцентною і фонологічною структурою, правописом, відмінюванням, валентністю морфем тощо українських онімів, детально розкривають у наукових працях С. Л. Авдєєва (Ковтюх), Н. С. Афанасьєва, Б. П. Бендзар, О. В. Бурда-Лассен, А. А. Бурячок, В. О. Горпинич, А. Г. Гудманян, Л. І. Гуцул, В. В. Жайворонок, Г. Ю. Касім, О. М. Кашталян, О. І. Крижанівська, В. Я. Нежнипапа, Ю. М. Новикова, Ю. К. Редько та інші мовознавці.

Як джерела ономастичної та позамовної інформації і водночас як зразки правильного використання пропріальних одиниць виступають численні лексикографічні зібрання антропонімів (Г. Л. Аркушин, Л. О. Белей,

В. О. Горпинич, О. І. Дей, В. Іраклієвський, Ю. А. Ісат, Б. Комаров, А. Краснящих і К. Беляєв; Т. Лещук, Т. Дуліба і Ю. Павлюк; Г. Лозко, К. Лук'янюк, Н. Бабич, Н. Колесник, М. Скаб і Я. Редька; М. Д. Матіїв, І. В. Мороз, Л. О. Осташ і Р. І. Осташ; Л. А. Пономаренко, Т. С. Пристайко, І. С. Попова, І. І. Турута і М. С. Ковальчук; Л. Г. Скрипник, О. Слюсар, П. М. Стехна, І. І. Трійняк, І. Д. Фаріон, В. А. Чабаненко, П. П. Чучка), топонімів (Г. Л. Аркушин, О. Л. Бабічева, А. Т. Бевзенко, Т. Беценко, М. С. Богомаз, Д. Г. Бучко, С. О. Вербич, М. М. Габорак, К. Є. Гагкаєв, В. О. Горпинич, І. М. Железняк, Ю. О. Карпенко, Г. Ю. Касім, А. П. Корепанова, М. Ю. Костриця, О. І. Крижанівська, Ю. М. Кругляк, В. В. Лобода, Л. Т. Масенко, В. С. Мороз, А. М. Перепаца, Л. В. Петринка, О. С. Стрижак, Н. М. Торчинська і М. М. Торчинський; В. А. Чабаненко, В. П. Шульгач, М. Т. Янко, А. П. Ярещенко) та інших класів власних назв: ергонімів, етніонімів, міфонімів тощо (А. О. Білецький, А. С. Зеленько, І. Я. Козовик, К. Костів, О. В. Кровицька, Н. М. Лесовець, З. О. Мацюк, О. Ф. Немировська і Т. В. Немировська, Є. С. Отін, С. Плачинда, Н. І. Станкевич). Крім цього, чимало ономастичних словників наявні у дисертаційних дослідженнях як додатки до них.

Звичайно, не всі словники оформлені на належному рівні; на жаль, трапляється і чимало псевдонаукової інформації (яка передусім ґрунтується на даних „народної етимології”), проте у свій час вони відіграли певну позитивну роль, задовольняючи цікавість читачів до різних аспектів творення та функціонування власних назв. Оскільки до видання готуються регіональні історико-етимологічні словники ойконімів України, то хочеться вірити, що принаймні у них буде науково достовірна і водночас цікава й об'ємна інформація.

Осібню слід виділити навчально-методичні роботи, за допомогою яких до занять ономастикою залучаються молоді дослідники. Серед методичних рекомендацій, конспектів лекцій і подібних матеріалів можна назвати дослідження й українських учених Г. Л. Аркушина, С. Д. Бабишина, В. А. Герасимчук, К. Б. Зайцевої, М. В. Карпенко, Н. С. Колесник, В. М. Михайлова, С. М. Пахомової, Н. І. Рувьової, Р. У. Таїч, М. М. Торчинського. Таке ж с прямивання мають і науково-популярні публікації, автори яких (І. В. Глинський, А. П. Коваль, Л. Т. Масенко, О. С. Стрижак, З. Т. Франко) у доступній формі знайомлять широке коло читачів передусім з антропонімами і топонімами.

У виданнях енциклопедичного характеру переважно поєднуються загальнотеоретичні аспекти, пов'язані з проблемами виокремлення та функціонування онімів, з питаннями, зорієнтованими на словотвір, семантику і деякі інші особливості окремих різновидів власних назв. Аналогічно можна говорити і про численні збірники наукових праць, які друкуються в Україні, зокрема про спеціальні ономастичні альманахи (на кшталт: „Студії з ономастики та етимології” у Києві, „Записки з ономастики” в Одесі, „Ономастика і апелятиви” у Дніпропетровську, „Λογος ὀνομαστικῆς”, або „Ономастичні науки”, у Донецьку). Такі питання активно обговорюються також на всеукраїнських ономастичних конференціях.

Підсумовуючи сказане стосовно теоретичних і прикладних аспектів ономастичних досліджень, зазначимо постійну потребу в узагальненні результатів описових студій, що одночасно сприятиме накресленню перспектив на подальше вивчення певних класів онімних одиниць. Водночас необхідно пропагувати здобутки ономастики серед широкого читацького загалу, що можливе шляхом видання науково-популярних праць і словників. Зрештою, варто виробити певний алгоритм аналізу власної назви, оскільки наявні схеми досить різнотипні (наприклад, складаються від кількох пунктів до чотирьох десятків [див.: 25, с. 42–44]).

Слід зазначити, що саме положення теоретичної ономастики, перш ніж стати надбанням широкого кола науковців, повинні активно обговорюватися, проходити тривалу апробацію. Ми вдячні В. В. Лучику за детальний аналіз нашої дисертації і монографій, за позитивну оцінку їх у цілому і конструктивну критику окремих положень [див.: 17]. Найбільше зауважень викликала розширена структура ономастикону, однак ми вважаємо, що термін „хоробелетристикопоетонім”, навіть незважаючи на його розміри, все-таки кращий, ніж описова конструкція „власна назва просторової одиниці, яка використана у прозовому художньому творі”. Аналогічно можна говорити і про різні типи власних назв, які виокремлюються за способом творення чи особливостями функціонування: вони мають бути загальноприйняті, тоді легко буде порівнювати результати, отримані дослідниками. Звичайно, тут свою діяльність має активізувати Українська ономастична комісія, на засіданнях якої варто обговорювати такі проблемні питання, схвалювати теми дисертаційних досліджень, рекомендувати до друку вагомі у науковому плані монографії. До цих пір така поважна інституція, на жаль, існує лише формально.

Взагалі ж основними критеріями, на яких ґрунтується значна частина ономастичних студій описового характеру і які не викликають суттєвих заперечень у дослідників, є насамперед спосіб творення, мотивація і семантика твірної основи (тобто етимологія). Бажано було б при цьому встановлювати перехресні взаємозв'язки між групами пропріальних одиниць, що дозволить змалювати об'єктивну картину онімного простору української мови.

Найбільш поширеними серед описових в українській ономастиці стали антропонімічні, топонімічні та поетонімічні студії.

Предметом вивчення антропонімістів є імена, прізвища, прізвиська, псевдоніми тощо – як сучасні, так і колишні (іноді – комбінованого зразка), а особливою активністю відзначаються описи систем особових імен та прізвищ, причому аспекти дослідження суттєво відрізняються (як на рівні певних типів вказаних пропріативів, так і хронологічних зрізів) [див.: 25, с. 45].

Власні особові імена (українські і російські) описані у дослідженнях С. Л. Брайченко (Одеська область), Т. В. Буги (Центральна Донеччина), Л. О. Жмурко (Ізмаїльщина), Л. Л. Зайчикової (м. Одеса), О. Ю. Касім (Одещина), Г. В. Кравченко (м. Донецьк); Л. Л. Кракалії (Буковина), О. Ю. Медведєвої (Болградський і Кілійський р-ни на Одещині), Л. Р. Осташ (слов'янські імена у Чехії), С. М. Пахомової (складені іменування донаціонального періоду), Н. О. Свистун (м. Тернопіль), І. Д. Скорук (м. Луцьк), О. В. Черноус (м. Кіровоград), у яких антропоніми переважно аналізуються протягом певного хронологічного зрізу, а увага звертається передусім на їхні локально-темпоральні особливості та продуктивність. Наприклад, у дисертації М. Л. Худаша [див.: 26.] розглядаються особливості еволюції генетично автохтонних і церковнослов'янських особових імен чоловічого населення України XI – початку XIX ст. як ідентифікаційної основи і джерела формування українських прізвищ та прізвиськ.

Найбільше антропонімічних студій присвячено опису етимологічних, дериваційних, семантичних та інших атрибутів прізвищ (прізвищевих назв). Визначальними у цьому плані можна вважати роботи П. П. Чучки [див.: 27] і Ю. К. Редька [див.: 22], які завдяки глибокому теоретичному підґрунтю і досконалим практичним зразкам для наслідування сприяли активізації антропонімічних досліджень в Україні у наступні роки. Це

стосується і студій І. Д. Сухомлина та І. М. Железняк, у яких розглядаються проблеми історичної антропоніміки.

Аналіз сучасних і колишніх прізвищ (прізвищевих назв) України або її якоїсь частини поєднують роботи Ю. Б. Бабій (Середня Наддніпрянина), Б. Б. Близнак (Гуцульщина), Н. Ю. Булави (Північна Донеччина), Г. Є. Бучко (Бойківщина), Н. Б. Вирсти (Покуття), Н. І. Головчак (німецькі прізвища Закарпаття), В. О. Горпинича (Подніпров'я), І. І. Льченко (Нижня Наддніпрянина), І. А. Корнієнко (Дніпровське Припоріжжя), Л. О. Кравченко (Лубенщина), О. О. Марочкіної (Розточчя), Т. В. Марталогі (Північний Степ), С. І. Лебеденко (Дніпропетровськ), Ю. М. Новикової (Центральна і Східна Донеччина), Р. М. Падалки (Слов'янський р-н на Донеччині), Г. Д. Панчук (Опілля), В. Д. Познанської (південно-східна Україна); Н. І. Рувьової (Західне поділля), Ю. І. Фернос (Уманщина), С. В. Шеремети (Північна Тернопільщина).

Власне діахронічними є дослідження В. П. Буркат, С. В. Глущика, В. О. Горпинича, О. Я. Добровольської, І. В. Єфименко, І. Д. Красовського, О. Д. Неділько, Г. П. Півторака, Л. О. Тарновецької, Г. В. Тимошик, І. Д. Фаріон, В. О. Шевцової, Л. В. Ящук, які стосуються території України або окремих її регіонів. Оскільки до XIX ст. розмежування прізвищ (прізвищевих назв) і прізвищ (а ще раніше – й особових імен) було досить проблематичним, то закономірно, що історичні розвідки з антропоніміки М. О. Демчук, В. В. Денисюка, Л. В. Карлової, Р. І. Керсти, Р. І. Осташа, С. Є. Панцьо, М. І. Сенів можна вважати комплексними студіями усіх різновидів антропонімів, хоча, звичайно, кожна робота має за основний предмет дослідження якийсь один тип власних особових назв, передусім – імена. Прізвиська (неофіційні найменування) описані у роботах М. Я. Наливайко (Львівщина), Н. М. Федотової (Луганщина) і Н. М. Шумської (Західне Полісся).

У дослідженнях Г. В. Бачинської, Л. О. Белея, Т. Д. Космакової, І. І. Козубенко, В. М. Кам'яця, Л. Т. Масенко, Н. М. Петриці, А. М. Поповського, В. В. Тимінського комплексність предмета дослідження є їхньою визначальною рисою, і цінність таких студій зростає завдяки тому, що порівнюється антропонімійний матеріал, різний не лише територіально чи хронологічно, а й номінативно.

Окремо варто виділити роботи Т. М. Бережної, Н. Я. Бияк, І. В. Бойчука, Л. М. Бражнік, А. Г. Гудманяна, О. В. Кисельової, В. М. Мазниченко, Є. М. Музі, О. К. Смирнової та Л. В. Сосніної, у яких

аналізується перехід антропонімів (топонімів, інших пропріальних одиниць або в цілому онімів) з однієї мови в іншу.

Дослідження С. М. Медвідь (Пахомої) [див.: 18] можна кваліфікувати як завершальний етап у вивченні антропонімів. Основний предмет дослідження – багатолексемні антропонімні формули, однак аналізуються і однолексемні іменування як спосіб ідентифікації особи, що передував системі формул. Опрацьований фактичний матеріал дозволив об'єктивно дослідити вплив екстралінгвальних факторів (традицій, релігії, держави, віку, статі, моди тощо) на вибір формули іменування особи.

Концептуальні засади, узагальнення й висновки роботи Н. М. Павликівської „поглиблюють уже відомі та формують нові знання про українську антропонімію, окреслюють місце псевдонімів у системі пропріальної лексики” [21, с. 7]. Вагоме значення для антропоніміки мають і наукові праці теоретико-етимологічного спрямування В. П. Шульгача.

Таким чином, вивчення літератури, у яких опрацьовувалися загальні і часткові проблеми аналізу власних особових назв, дозволяє зробити такі висновки: 1) антропоніми одними з перших потрапили у поле зору ономастів; 2) більш детально схарактеризовано імена і прізвища (проте немає повного охоплення окремих регіонів); 3) на належному рівні з'ясовано етимолого-словотвірну структуру особових імен (походження, шлях і час виникнення, етимологію, структуру, мотив номінації, спосіб творення, семантику твірної основи) та окремі функціональні (стилістичні функції, етнокультурну знаковість, емоційно-експресивні ознаки, продуктивність і поширення в певних регіонах) й екстралінгвальні особливості; 4) менше уваги приділено денотатно-квалітативним особливостям імен (які, проте, в антропонімії проявляються не досить виразно), а також кодифікаційному аспекту (особливо варіативності, правопису, відмінюванню тощо); 5) аналіз прізвищ в основному реалізований на рівні визначення способу творення, семантики твірних основ, мотиву номінації та продуктивності антропомоделей, проте досить часто вказані критерії змішуються; 6) на поглиблене дослідження чекають насамперед стилістичні та кодифікаційні особливості прізвищ і прізвищевих назв, а також деякі їхні етимолого-словотвірні ознаки; 7) найбільш комплексною є характеристика імен по батькові, що пов'язано з нескладністю реалізації такого завдання; 8) практично відсутній аналіз прізвищ і власних назв посад та почесних найменувань [див.: 25, с. 48 – 49].

Грунтовно й різнопланово виконуються і топонімічні студії (насамперед – аналіз власних назв річок, поселень і невеликих географічних об'єктів).

Безумовно, особливе значення для подальшого розвитку топоніміки мали перші дисертаційні дослідження насамперед Ю. О. Карпенка [див.: 12], у якому детально описано топонімікон Буковини, а також роботи К. Й. Галаса (ойконімія Закарпаття), А. П. Корепанової (гідронімія басейну Нижньої Десни), І. В. Муромцева (гідронімія басейну Сіверського Дінця), О. Ф. Ріпецької (топонімія басейну межиріччя Одеру і Вісли), О. С. Стрижака (гідронімія Полтавщини, Запоріжжя, Херсонщини) і Є. М. Черняхівської (ойконімія Львівщини). Ці студії тривалий час слугували певним орієнтиром у виборі предмета наукових пошуків та принципів аналізу топонімії, у структуруванні праць, використанні літератури і порівнянні отриманих результатів аналізу топонімікону з уже наявними висновками. І надалі, незважаючи на певні розбіжності у критеріях аналізу, простежується спільний підхід до характеристики топонімів, що ґрунтується на визначенні семантики твірної основи, способу словотворення і мотиваційних відношень, які виникали між денотатом і власною назвою в момент номінації.

Більшість робіт, особливо з гідроніміки, відзначається поглибленим етимологізуванням власних географічних назв; значну цінність становлять словники, наявні в текстах робіт або в додатках до них. Обсягом і повнотою аналізу, комплексним зіставленням з аналогічними студіями вітчизняних і зарубіжних дослідників насамперед заслуговують на увагу наукові праці І. М. Желєзняк [див.: 6], О. П. Карпенко [див.: 10], В. В. Лучика, [див.: 16], Є. С. Отіна [див.: 20], [див.: 28], у яких об'єктом дослідження є водні об'єкти басейнів відповідно Середньодніпровського Правобережжя, Центрального Полісся, Середнього Дніпро-Бузького межиріччя, південно-східної України, межиріччя Західного Бугу і Случі. Гідронімія (разом з іншими класами топонімів) також ґрунтовно аналізується у наукових працях В. А. Бушакова (історична топонімія Криму [див.: 4]), О. І. Іліаді (праслов'янська топонімія Балкан [див.: 8]), В. В. Лободи (Північнопричорноморська топонімія [див.: 14]).

Зразками регіональних студій є й описи гідроніміконів С. О. Вербича (басейн Верхнього Дністра), О. П. Карпенко (Нижнє Правобережнє Подніпров'я), Ю. В. Кравченко (Великий Луг Запорізький), Л. Т. Масенко (басейн Південного Бугу), М. Д. Матієва

(басейн Стрию), Я. П. Редькви (Західне Поділля), В. П. Шульгача (басейн Стиру).

Регіональним проблемам присвячено і значну частину сучасних досліджень, у яких аналізується ойконімія Харківщини (Ю. А. Абдула), Північної Тернопільщини (І. О. Волянюк), Прикарпаття (М. М. Габорака, В. О. Яцій), Північної Хмельниччини (Н. М. Герета), Вінниччини (Л. Л. Дика), Черкащини (І. С. Гонца), Сумщини (О. В. Іваненко), Опілля (В. В. Котович), Полтавщини (А. В. Лисенко), Рівненщини (Я. О. Пура), Південно-Західного Поділля (М. М. Торчинський), Карпат (М. Л. Худаш). У такому ключі підготував свою роботу і Д. Г. Бучко [див.: 2], який не лише описав понад 650 назв поселень Покуття, а й встановив визначальні принципи, за якими здійснювалося іменування населених пунктів України.

Ареальні дослідження в українській ойконіміці спрямовані на вивчення пропріальних одиниць із суфіксами *-івц-*і, *-инц-*і (Д. Г. Бучко), *-ич-*і (О. А. Купчинський), *-ів*, *-ин* (З. О. Купчинська), *-ець*, *-иця* (Н. Є. Михайличенко), *-*јь* (*-*ја*, *-*је*) (Л. Н. Радьо), *-ан-*и (*-ян-*и) (І. Б. Царалунга). Подібною є і робота М. П. Мриглода, у якій аналізуються ойконіми Правобережної України з християнськими іменами в основах.

Останнім часом активізувалося вивчення мікротопонімів, особливо у Центральній і Західній Україні, свідченням чого можуть бути роботи В. Ф. Баньої (басейн р. Уж), Н. І. Бицько (мікрогідронімія Тернопільщини), Л. П. Білінської (Покуття), Н. В. Вебер (Івано-Франківщина), О. Б. Галай (урбанонімія Ужгорода), О. Ф. Заїнчовської (Кіровоградщина), Х. І. Зикань (м. Ужгород), Н. Й. Кидибиц (м. Берегове), Л. Б. Костик (назви непротічних вод Буковини), Н. І. Лісняк (Західне Поділля), Р. О. Ляшенка (м. Кіровоград), О. І. Михальчук (Підгір'я), Н. М. Павликівської (назви непротічних водоймищ Поділля), В. Є. Полякова (м. Сімферополь), О. І. Проць (Північна Львівщина), Я. О. Пури (Рівненщина), Н. В. Сокіл (Сколівщина), Е. А. Черепанової (Чернігівсько-Сумське Полісся), І. Г. Чеховського (Чернівецька область), Н. Р. Яницької (центральні і східні райони Львівщини).

Цикл досліджень (З. О. Валюх, Т. О. Гаврилова, В. О. Горпинич, В. В. Лучик, І. М. Шпілько) орієнтований на вивчення відтопонімних похідних. Різнопланові питання, які, проте, мають безпосередні стосунки до багатьох проблем, пов'язаних із комплексним аналізом топонімів, розглядаються в роботах Р. Р. Абкадірова, О. Є. Афанасьєва, Л. Л. Василюк,

О. К. Данилюк, В. В. Кихтюк, Т. Г. Купач, Н. Б. Таранової, Н. В. Шкляєвої та інших географів та істориків.

У цілому аналіз названої вище літератури уможливив зробити такі висновки: 1) топоніми, як і антропоніми, домінують як об'єкти ономастичних студій; 2) із-поміж власних географічних назв переважно аналізуються ойконіми та гідроніми; епізодично – хороніми та ороніми, а також певні різновиди мікротопонімів; практично відсутні дослідження номінацій підводних і підземних об'єктів; 3) опис ойконімів пов'язаний в основному зі з'ясуванням особливостей їх творення (етимології, семантики твірної основи, мотиву номінації, способу деривації, часу і шляху виникнення, продуктивності словотвірного типу, структури); епізодично (переважно у словниках) наводиться екстралінгвальна і кодифікаційна інформація; немає дисертаційних досліджень найменувань поселень окремих областей у Центрі і на Сході України; 4) аналогічно аналізуються і гідроніми (передусім найменування рік і частково озер), які відзначаються поглибленим етимологізуванням і часто конотують додаткові значення, зокрема і на рівні символів; водночас кодифікаційний аспект у таких дослідженнях виражений недостатньо чітко; відсутні дослідження гідронімів в окремих центральних областях України; 5) серед територіонімів активно досліджуються номінації регіонів, об'єктів рельєфу (переважно макро- і мезоороніми), великих островів і півостровів, вулиць і площ; 6) епізодично характеризуються власні назви лісових насаджень, шляхів сполучення, частин міст і сіл, а також інші мікротопоніми, етимологія яких часто загальнозрозуміла і не вимагає додаткових наукових пошуків; значна частина таких власних географічних назв, функціонуючи переважно лише у мовленні, перебуває на межі зникнення і терміново потребує якщо не вивчення, то хоча б письмової фіксації; 7) на поглиблене дослідження чекають насамперед денотатно-квалітативні, функціональні, стилістичні та кодифікаційні особливості багатьох класів власних географічних назв; необхідно також з'ясувати етимолого-словотвірні ознаки значної частини топонімів, зокрема і загальновідомих [див.: 25, с. 53 – 54].

„Останнім часом за кількістю, різнобічністю, географією на перше місце в ономастиці виходять поетонімічні студії, у яких увага звертається переважно на загальнотеоретичні питання та функціональні особливості пропріативів, однак часто ігноруються проблеми, пов'язані з виникненням таких власних назв. Додатково дисертаційні роботи з поетоніміки

групується за мовною належністю досліджуваного матеріалу (україно-, російсько-, англійсько- тощо) та характером (методологією) студій (загальнотеоретичні, описові, зіставно-порівняльні)” [25, с. 53 – 54]. Варто зазначити, що однозначно зарахувати дослідження до якоїсь однієї групи не завжди можливо через різноплановість завдань, які ставить перед собою дослідник. Це, зокрема, стосується і докторської дисертації Л. О. Белея, першої в Україні, присвяченої вивченню літературно-художніх антропонімів. Віднесення її до робіт і практичного, і загальнотеоретичного спрямування зумовлене тим, що у ній, поряд з аналізом функціонально-стилістичних особливостей ЛХА, „уточнюються поняття та систематизується вживання термінів літературно-художньої антропоніміки, визначається статус літературно-художньої антропонімії в національному антропоніміконі, встановлюються специфічні ознаки ЛХА, окреслюється джерельна база та ресурси української літературно-художньої антропонімії” [1, с. 6].

Літературні антропоніми стали предметом вивчення й О. П. Горенко, яка поставила за мету окреслити цілісну теоретичну й емпіричну моделі різнорівневого функціонування антропоетонімів у творах американських романтиків, обґрунтувати провідну концепцію тлумачення літературного антропоніма як гносеологічного, соціокультурного та художньо-естетичного чинника, який відіграє суттєву роль у процесі романтичного світосприйняття і міфотворення [див.: 5, с. 3].

Більш широко теоретичні проблеми поетичної ономастики описані в дисертаційному дослідженні В. М. Калінкіна, після захисту якого поетоніміка поповнилася низкою положень, аксіом і постулатів, на основі яких уможливилось формування вихідних принципів цього наукового напряму. Особливо вартісними є положення про специфіку семантики поетоніма, яка відрізняється як від семантики так званих „реальних” власних імен, так і від семантики апелювативів, а також визнання завданням поетонімічних досліджень з’ясувати взаємини між ім’ям, образом і денотатом [див.: 9, с. 20].

Актуальність дослідження Г. П. Лукаш „зумовлена потребою побудови теорії конотативної онімії на матеріалі українського конотонімікону; важливістю комплексного вивчення конотативних власних назв із позицій цієї теорії для встановлення принципів формування українського конотонімікону та чинників його розвитку; відсутністю монографічних праць, присвячених аналізу механізму

появи конотонімів як чинника збагачення лексичного складу мови; а також потребою систематизації фактичного матеріалу з української конотонімії” [див.: 15, с. 5].

Теоретичні питання літературної ономастики також розроблялися і в інших роботах насамперед Ю. О. Карпенком, а також Є. М. Беліцькою, М. В. Бувською, Л. М. Буштян, А. І. Вегеш, І. Герус-Тарновецькою, Л. І. Дукою, В. Ю. Канною, Н. Є. Касьяненко, В. М. Михайловим, І. І. Маруніч, Є. М. Музею, Є. С. Отінім, Н. В. Уховою, О. В. Філатовою, Т. В. Чуб, і увага в них зверталася на проблеми ономастичної конотації, оказіональності онімів, специфіки їх перекладу (на матеріалі художньої літератури) тощо.

Особлива цінність описових студій визначається тим, що саме на них ґрунтується більшість досліджень теоретичного характеру. Аналізуються українські та російські ономастикони (або власні назви певних різновидів) і окремих творів: „Повісті минулих літ” (М. Ю. Вишина), „Запрошення на страту” В. Набокова (Е. О. Кравченко), „Дванадцять стільців” і „Золоте теля” І. Ільфа і Є. Петрова (І. О. Мариненко), „Твоя зоря” О. Гончара (О. Ф. Немировська), „Хвилі Чорного моря” В. Катаєва (Т. Д. Сулова); і творчості певних письменників: О. Гончара (В. М. Галич), К. Паустовського (О. Б. Іванова), П. Куліша (О. В. Климчук), А. П. Чехова (Л. І. Колоколова), В. Кожелянка (М. В. Максимюк), Л. Костенко (М. Р. Мельник, Л. П. Петрова), О. Блока (С. Г. Мисик), А. Ахматової (С. А. Нагачевська), М. Коцюбинського (Т. В. Немировська), Яра Славутича (Л. І. Селіверстова), М. Салтикова-Щедріна (Р. У. Таїч), М. Горького (І. І. Турута), Т. Шевченка (М. В. Фененко), М. Хвильового (О. О. Усова), І. Буніна (І. В. Черновалюк), В. Дрозда (Л. Д. Шестопалова), Ю. Яновського (Т. В. Шотова-Ніколенко), І. Тургенева (Т. Ф. Шумаріна); прози В. Аксьонова (Н. І. Іванова), В. Винниченка (Г. П. Лукаш), В. Стуса (А. В. Лупол), Є. Маланюка (Г. І. Мельник), О. Пушкіна (Л. М. Захарова, І. В. Мурадян); малої прози І. Франка (О. Р. Сколозdra), повістей М. Гоголя (Л. В. Біла); драматургії Лесі Українки (Т. І. Крупеньова, В. В. Мержвинський); і в цілому жанрів: художньої прози 60–80-х рр. ХХ ст. (С. С. Аксьонов), науково-фантастичних текстів (О. Ю. Андрієнко), післявоєнних сатиричних творів (Н. В. Ботвіна), історичних оповідей (Т. М. Вінтонів), історичної прози II пол. ХХ ст. (Т. Б. Грищенко), художньої прози про Київську Русь (Н. М. Жовта), творів романтичного жанру (В. М. Калінкін), української поезії ХІХ – ХХ ст.

(Т. Ю. Ковалевська), українських сатиричних романів (Л. П. Кричун), поезії шістдесятників (Т. М. Можарова), сатирично-гумористичних текстів І. Франка і В. Самійленка (Т. М. Наумова), української драматургії XIX – XX ст. (Н. Ф. Попович), російських історичних романів (В. І. Рогозіна), української поезії II пол. XX ст. (І. В. Хлистун), української художньої літератури (Я. М. Шебештян); 177; 269; 327; 380; 447; 613; 894; 921]. Роботи Т. В. Бакастової, К. Б. Зайцевої, Т. О. Качановської, Л. В. Литвин, А. О. Невструєвої, О. Д. Петренко, С. М. Співак і Н. Ю. Тодорової виконані на матеріалі поетоніміконів англійської, німецької, французької та польської мов. Спільними для названих вище досліджень є характеристика семантичних, стилістичних й іноді дериваційних (структурних) особливостей літературних онімів.

Відсутність зіставлень і порівнянь отриманих результатів як між окремими авторами, так і між історичними періодами і жанрами спричинена недостатньою кількістю виконаних досліджень. Частково цей недолік компенсується написанням робіт компаративного характеру, на кшталт наукових праць Н. В. Павлюк, А. С. Попович, А. В. Соколової, О. П. Яцури.

Наукові студії О. В. Борисович, І. І. Браги, Ю. А. Грушевської, А. В. Данильченко, Д. В. Дергача, В. І. Ільченка, М. Д. Кожушко, С. М. Кудиби, Н. С. Лисої, Т. В. Стасюк присвячені побутуванню онімів у текстах інших типів: рекламі, рецензії, пресі тощо. Іноді власні назви не є безпосередньо предметом дослідження, однак досить детально характеризуються (А. М. Василенко, О. О. Стоколос-Ворончук, О. Ю. Тупиця). Це саме можна сказати і про вивчення ідіолектів українських письменників.

Власне бібліоніми не належать до поетонімів, однак із ними тісно пов'язані, що й підтвердив аналіз заголовків різножанрових творів, виконаний Л. Б. Бойко, О. В. Воронюк, Л. Ф. Грицюк, Т. В. Желтоноговою, А. М. Коваленко, Н. А. Литовченко, Л. А. Маньковою, В. Н. Ронгінським, С. В. Сибіренко-Ставроянї, Л. І. Солодкою, О. Н. Траченко, М. М. Челецькою.

У цілому вивчення історії студювання поетонімів дозволило зробити такі висновки: 1) останнім часом поетонімікон досліджується найбільш активно; 2) аналіз власних назв, зафіксованих у художніх творах, часто поєднується з вирішенням загальнотеоретичних питань ономастики; 3) у багатьох наукових студіях детально характеризується процес конотування пропріативів, що дозволяє укладати словники конотонімів, які можна вважати зразками для функціонально-семантичного аналізу

власних назв; 4) особливо продуктивно у поетонімічних дослідженнях аналізуються антропопоетоніми або увесь ономастикон у сукупності; менш активно описуються топопоетоніми та космопоетоніми; епізодично – ідеопоетоніми, прагмапоетоніми й ергопоетоніми; 5) матеріалом для поетонімічних студій можуть бути окремі твори або вся творчість певного автора чи кількох із них, а також різні жанри художньої літератури та фольклору; іноді характеризуються особливості використання власних назв і в інших функціональних стилях (насамперед у публіцистичному); 6) визначальною особливістю наукових праць українських поетонімістів є характеристика ними іншомовних власних назв (передусім російських та англійських); 7) схема аналізу літературних онімів в основному передбачає з'ясування їхніх семантичних, стилістичних й іноді дериваційних (структурних) та хронологічних особливостей; 8) аналіз бібліонімів як окремого розряду ідеонімів, що тісно пов'язаний із поетонімією, ґрунтується на характеристиці їхньої структури, прагматики, семіотики, лінгвопоетики та інших ознак; 9) на поглиблене дослідження чекають денотатно-квалітаивні, твірні та кодифікаційні особливості багатьох класів власних назв, засвідчених у художніх творах; 10) завершальним етапом поетонімічних студій може стати створення загальнономовного словника власних назв, зафіксованих у творах українських письменників (принаймні кінця XVIII – початку XXI ст.); 11) слід розмежувати функціонування пропріативів у художньому мовленні та в інших стилях української мови; 12) поетоніми є розрядом власних назв, які у своїй характеристиці найбільше позбавлені комплексності [див.: 25, с. 56 – 57].

Із-поміж інших класів власних назв останнім часом активно студіюються ергоніми (передусім їхні структурно-семантичні ознаки), причому такі дослідження виконуються на матеріалі й української (Закарпаття – О. О. Белей; Одеса – Н. В. Кутуза; Луганськ – Н. М. Лесовець; Київ – М. М. Цілина, Л. Н. Соколова; Харків – С. О. Шестакова), й інших мов (А. В. Беспалова, О. Г. Мікіна).

Звертається увага і на етроніми: характеризуються українські назви етносів (В. Л. Іващенко, Н. Л. Коваленко, А. П. Момрик), російські (Г. М. Лагошняк), англійські (О. В. Коновалова, Ю. В. Святюк) тощо. Окремі монографічні дослідження присвячені історії становлення етнономінацій (В. П. Петров, О. С. Стрижак), тобто, по суті,

активізується етимологічний аспект досліджень (разом із хронологічним, семантичним і частково кодифікаційним).

Дослідження міфонімів (і слов'янських, й античних) представлене науковими працями А. М. Василенко, В. А. Вересаєва, Н. В. Павлюк (міфоніми у художньому мовленні), В. Войтович, В. Ф. Давидюк, а також лексикографічними й енциклопедичними виданнями; таким чином описуються насамперед екстралінгвальні, а також семантичні, етимологічні, хронологічні й деякі інші особливості міфонімії.

Епізодично появляються роботи, в яких аналізуються лексико-семантичні (рідше – структурні та граматичні) ознаки геортонімів (І. В. Бочарова), теонімів (М. І. Зубов), кінофільмонімів (О. В. Книш), школонімів (Л. О. Куковська), хрононімів (С. А. Реммер, Чжоу Шао Бо), зоонімів (О. Л. Кирилюк, А. В. Моргун, М. І. Сюсько, Я. М. Шебештян), космонімів (Ю. О. Карпенко, М. Москаленко) і прагматонімів (товарних знаків) (Я. В. Браницька, О. В. Вінарева, М. М. Дзюба, М. А. Курушина, О. О. Приймак, С. О. Шестакова, С. А. Яценко).

Розглядаються й інші питання, які стосуються переважно функціональних та екстралінгвальних особливостей пропріальних одиниць або функціонування іншомовних номінацій (Л. В. Гнаповська, Н. Г. Іванова, М. А. Кирилюк, О. В. Кисельова, М. Д. Кожушко, Н. Л. Колмакова, Л. В. Нуждак, Т. С. Олійник, М. І. Романюк, В. І. Ткачук, М. А. Цюпа, Ю. Р. Юсип-Якимович).

Отже, засвідчено, що: 1) інші класи власних назв (крім антропонімів, топонімів й поетонімів) рідко стають об'єктом вивчення ономастів; 2) в окремих студіях характеризуються структурні та семантичні особливості ергонімів, проте цього вочевидь недостатньо (особливо це стосується регіонального вивчення номінацій колективів, зайнятих у сфері виробництва та сервісу, й об'єднань людей та інших денотатів за політичними, ідеологічними й іншими ознаками); 3) монографічні студії з етніміки в основному містять етимологічну інформацію (разом із хронологічною, семантичною і частково кодифікаційною); 4) аналіз міфонімів, здійснений переважно у виданнях словникового та енциклопедичного типу, передбачає розгляд їхніх екстралінгвальних, а також семантичних, етимологічних і хронологічних особливостей; 5) останнім часом активізуються дослідження пропріативів функціонального, етнокультурного і прагматичного плану; 6) визначальною рисою українських ономастичних студій є наявність значної кількості досліджень іншомовних власних назв (в основному

російських та англійських); 7) епізодично характеризуються лексико-семантичні, структурні, граматичні, етимологічні та інші ознаки прагматонімів, ідеонімів, космонімів, зоонімів і теонімів, тому вивчення цих розрядів онімної лексики слід активізувати; 8) ґрунтового вивчення також потребують словотвірні, денотатно-квалітативні, стилістичні та кодифікаційні особливості прагматонімів (зокрема найменувань споруд, зведених людиною із житловою, виробничою, розважальною та іншою метою; назв транспортних засобів; номінацій окремих предметів і товарів) та ідеонімів (зокрема назв творів мистецтва та інших номінацій, у ньому засвідчених; найменувань засобів масової інформації і текстів; власних назв часових проміжків і подій); 9) саме аналіз основних атрибутів ідеонімів, прагматонімів та ергонімів дозволить зробити висновки про шляхи і способи, характерні для теорії номінації сьогодення [див.: 25, с. 58].

У цілому спостереження над історією українських ономастичних студій засвідчили, що на сьогодні вивчення пропріальної лексики займає одне із чільних місць у вітчизняних лінгвістичних студіях. Водночас в онімному просторі існує чимало прогалин, які, безперечно, можуть бути усунені шляхом наполегливої праці усіх, хто присвятив свою наукову діяльність вивченню власних назв.

Список використаної літератури

1.Белей Л. О. Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII – XX ст. : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Л. О. Белей. – Ужгород, 1996. – 394 с.

2.Бучко Д. Г. Ойконімія Покуття : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.02 – українська мова / Д. Г. Бучко. – Чернівці, 1992. – 35 с.

3.Бучко Д. Г. Словник української ономастичної термінології / Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Х. : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.

4.Бушаков В. А. Історична топонімія Криму : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.13 – мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії / В. А. Бушаков. – К., 2005. – 37 с.

5.Горенко О. П. Літературний антропонім : концепт та інтерпретація (на матеріалі творів американських романтиків) : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.01.06 – теорія літератури; 10.01.04 – германська література / О. П. Горенко. – К., 2009. – 36 с.

6.Железняк И. М. Среднеподнепровское Правобережье и этногенез славян (на материале гидронимии) : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.03 – славянские языки / И. М. Железняк. – К., 1988. – 37 с.

7.Зубко А. Українська ономастика: здобутки та проблеми // А. Зубко // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери: [монографія] / О. В. Абакумов, Г. Є Бучко, Д. Г. Бучко та ін. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 263 – 282.

8.Іліаді О. І. Праслов'янська топонімія Балканського ареалу : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.03 – слов'янські мови / О. І. Іліаді. – К., 2009. – 45 с.

9.Калінкін В. М. Теоретичні основи поетичної ономастики : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.02 – російська мова; 10.02.15 – загальне мовознавство / В. М. Калінкін. – К., 2000. – 35 с.

10.Карпенко О. П. Структура и генезис гидронимов Нижнего Правобережного Поднепровья : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 – мови народів СРСР (український мови) / О. П. Карпенко. – К., 1985. – 19 с.

11.Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.15 – загальне мовознавство / О. Ю. Карпенко. – К., 2006. – 41 с.

12.Карпенко Ю. А. Топонимия Буковины : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 661 – мови народів СРСР (укр. мови) / Ю. А. Карпенко. – К., 1967. – 29 с.

13.Колесник Н. С. Особові імена в українських народних обрядових піснях: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Н. С. Колесник. – Тернопіль, 1998. – 22 с.

14.Лобода В. В. Севернопричерноморская топонимия (общие и региональные проблемы украинской топонимической системы) : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.02 – мови народів СРСР (український мови) / В. В. Лобода. – К., 1979. – 52 с.

15.Лукаш Г. П. Український конотонімікон: структура і чинники формування: автореф. ... доктора філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Г. П. Лукаш. – К., 2011. – 38 с.

16.Лучик В. В. Гідронімія Середнього Дніпро-Бузького межиріччя : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 – українська мова / В. В. Лучик. – К., 1995. – 49 с.

17.Лучик В. В. Спроба охопити неохопне (Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 546 с.; Структура онімного простору української мови. Частина II.

Функціонування власних назв. – Хмельницький, 2009. – 374 с.) / В. В. Лучик // Українська мова. – 2010. – № 2. – С. 135–140.

18. Медвідь С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.03 – слов'янські мови; 10.02.01 – українська мова / С. М. Медвідь. – К., 2000. – 408 с.

19. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія / В. В. Німчук // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К. : Наукова думка, 1966. – Випуск 1. – С. 24–43. – (Проект).

20. Отин Е. С. Гидронимия юго-восточной Украины : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.19 – общее языкознание / Е. С. Отин. – К., 1974. – 44 с.

21. Павликівська Н. М. Українська псевдонімія ХХ століття: автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Н. М. Павликівська. – К., 2011. – 38 с.

22. Редько Ю. К. Современные украинские фамилии (происхождение, словообразование, территориальное распространение) : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 661 – языки народов СССР / Ю. К. Редько. – К., 1969. – 32 с.

23. Скляренко О. М. Типологічна ономастика : [монографія] : у 5 кн. – Книга перша : Лексико-семантичні особливості онімного простору / Олексій Скляренко, Ольга Скалярєнко. – Одеса: Астропринт, 2012. – 416 с.

24. Торчинський М. М. Ономастичні студії в Україні: бібліографічно-інформаційний довідник / М. М. Торчинський. – Хмельницький : ХНУ, 2007. – 123 с.

25. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01 – українська мова / М. М. Торчинський. – К., 2010. – 504 с.

26. Худаш М. Л. Украинская антропонимия XI – начала XIX вв. (мужские имена) : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.02 – языки народов СССР (укр. язык) / М. Л. Худаш. – Ужгород, 1980. – 45 с.

27. Чучка П. П. Антропонимия Закарпатья : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.661 – языки народов СССР (украинский язык) / П. П. Чучка. – К., 1970. – 42 с.

28. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд межиріччя Західного Бугу і Случі : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 – українська мова; 10.02.03 – слов'янські мови / В. П. Шульгач. – К., 1998. – 31 с.

29. Słowiańska onomastyka. Encyklopedia / pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślukowej przy współ J. Dumy. – Warszawa; Kraków : Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 2002 – 2003. – T. 1 – 2.

Анотація

У статті описано історію українських ономастичних студій. Особливу увагу звернено на дослідження власних назв, виконані у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Також накреслено низку перспективних завдань, які варто розв'язати дослідниками онімної лексики у найближчому майбутньому.

***Ключові слова:** українська ономастика, історія вивчення власних назв, перспективи ономастичних студій.*

Аннотация

В статье описана история украинских ономастических исследований. Особое внимание обращено на исследования онимов, выполненные во второй половине ХХ – вначале ХХІ веков. Также намечен ряд перспективных задач, которые следует решить исследователям онимной лексики в ближайшем будущем.

***Ключевые слова:** украинская ономастика, история изучения онимов, перспективы ономастических исследований.*

Summary

The article describes the history of Ukrainian onomastic studies. Particular attention is paid to the study of proper names, made in the second half of ХХ – beginning of ХХІ century. Also outlined a number of future challenges to be resolved by researchers onyms vocabulary in the near future.

***Key words:** Ukrainian onomastics, the study of the history of proper names, prospects onomastics studies.*

УДК 81'42-811.161.1

Фандуль О. М.

Хмельницький національний університет

ПРИЗВИЩА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ, УТВОРЕНІ СУФІКСАЛЬНИМ СПОСОБОМ

В Україні не згасає інтерес мовознавців до дослідження прізвищ, їх походження, поширення, будови. У сучасній ономастичній літературі лінгвісти все частіше зосереджують увагу на локальних словотвірних

процесах, тому об'єктом їх наукових зацікавлень є прізвища окремих регіонів (Ю. Б. Бабій, Б. Б. Близнюк, Н. Ю. Булава, Л. О. Кравченко, Г. Д. Панчук, П. П. Чучка, С. В. Шеремета та ін.). Проблема чіткого визначення способів деривації прізвищ, їх кількості має неоднозначну інтерпретацію.

Морфологічний спосіб творення власних назв, зокрема прізвищ, має такі різновиди: афіксальний, безафіксний, складання, конверсія [див.: 25]. У цій науковій розвідці ми досліджуємо прізвища, які утворилися суфіксальним способом словотвору, засобами вираження яких є продуктивні патронімні (**-енк-о**, **-евич/-ович**, **-ич**) та поліфункціональні (**-ук/-'ук**, **-чук**, **-ик/-ік**, **-чик**, **-ак/-'ак**, **-чак**, **-к-о**) форманти. Для останніх функція патронімічності є вторинною, адже первісно в апелятивній лексиці вони виконували функцію атрибутивності або демінутивності. Багато лексем оформилися як прізвища семантичним способом, уже маючи у своїй структурі певні фіналії, зокрема **к-о**, **-ук/-'ук**, **-чук**, **-ик/-ік**, **-чик** тощо, як словотвірні форманти або як елемент кореня, що призвело до функціональної невизначеності таких суфіксів у час становлення прізвищ [1, с. 130].

Традиційно дослідники виокремлюють прізвища з патронімічними, посесивними і поліфункціональними формантами і кваліфікують їх суфіксальними утвореннями. Однак ми схильні вважати прізвища, оформлені посесивними формантами **-ов/-ев/-єв**, **-ів/-їв**, **-ин/-ін** і формантами відносності **-ськ(ий)/-зьк(ий)/-цьк(ий)**, продуктом морфолого-синтаксичного способу творення, тому описували їх у попередніх публікаціях.

Актуальність обраної теми зумовлена потребою дослідити прізвища Центральної Хмельниччини суфіксального способу деривації, які ще не були предметом спеціального монографічного вивчення. Об'єктом нашого дослідження обрано сучасні прізвища Центральної Хмельниччини, утворені суфіксальним способом.

Тенденції у використанні патронімічних і поліфункціональних суфіксів розглядатимуться у порядку спадання частотності їх використання.

Модель із суфіксом -ук/-юк, -чук. На території Центральної Хмельниччини з-поміж суфіксальних утворень найвищою актуальністю характеризуються антропоніми з патронімами **-ук/-юк**, **-чук**. Ю. К. Редько зазначає, що за кількістю прізвища на **-ук**, **-чук** посідають перше місце серед іменникових прізвищ, утворених суфіксальним

способом, і становлять 16,57%; а основне значення суфіксів **-ук, -чук** – це вираження походження [21, с. 151, 153].

П. П. Чучка стверджує, що давній український демінутивний суфікс, який, крім об'єктивної здібності, здатний виражати й суб'єктивну оцінку, зокрема пестливість, іронію, а часом навіть зневагу, спроможний утворювати катойконіми (*довжанюк, жуківчук [...]*), а головне – назви сина від батькового чи материного іменування (*Антонюк, Меланчук, Поштарюк*) [31, с. XXXVI].

Генезис форманта **-ук/-юк, -чук** залишається спірним. На думку П. П. Чучки, сучасна українська словотвірна модель на **-ук, -'ук** могла сформуватися під впливом тюркських демінутивних утворень десь у XIII – XIV ст. на Буковині чи в Молдові, а звідси поступово поширювалася на північний захід аж до білоруських земель [31, с. XXXVII]. В. В. Німчук намагається довести слов'янське походження утворень на **-ук, -чук** [див.: 18]. В. Мартинов виводить походження форманта **-ук** із балтійського **-uka**, про що, на його думку, крім фонетики, засвідчує й лінгвогеографія, зокрема західноросійсько-білорусько-українсько-польський ареал, який сусідить із балтійським [16, с. 31].

На слов'янському мовному ґрунті ономастичний формант **-ук** найбільше поширений у білоруській [9, с. 8] та українській [10, с. 137] мовах. Перші українські писемні фіксації особових назв із суфіксом **-юк/-чук** сягають XIII ст. і походять саме із Закарпаття [31, с. XXXVII].

Твірними основами прізвищ Центральної Хмельниччини із суфіксами **-ук/-юк, -чук** виступали:

а) інішомовні й християнські чоловічі та жіночі імена різних структурних моделей: *Артем'юк, Валентюк, Вальчук, Гасюк, Гордіюк, Грицюк, Демчук, Доротюк, Едвардчук, Захарчук, Іванчук, Кирилюк, Кондратюк, Левчук, Маланчук, Маринчук, Марійчук, Назарук, Ничипорук, Одійчук, Процюк, Романчук, Семенюк, Сидорук, Соломійчук, Тарасюк, Устимчук, Федонюк, Юрчук, Якобчук;*

б) давньослов'янські імена-композиції та відкомпозиційні деривати: *Богайчук (Бог < Бог[ухваль]), Гуцалюк < Гуць < Гудс < Гуд[и]с > ц[лавь], Казмирчук < Каз[имирь], Казюк < Казь, казь < [Добро]казь чи Каз[имирь], Колибабчук, Колібабчук < Колибаб[а], Маціборук < Масіборъ, Собчук < Соб[ълавь], Соб[егордь], Стасюк < Ста[ні]с[лав], [Св]стах[ій];*

в) давньослов'янські відапелятивні імена і прізвиська: Багнюк, Бевзюк, Боришук, Варенчук, Волосинчук, Гедзюк, Головатюк, Деркачук, Житарчук, Зеленчук, Ковбасюк, Кременюк, Кришталюк, Мовчанюк, Петлюк, Подлюк, Приймачук, Рудюк, Сердюк, Сіданюк, Смолюк, Терпичук, Цапук, Цимбалюк, Черватюк, Щербатюк;

г) апелятивні означення особи: Атаманчук, Богомазюк, Вознюк, Войтюк, Гетманюк, Гуменчук, Дударчук, Дячук, Знахарук, Ксендзюк, Кучерук, Литвинюк, Москалюк, Музичук, Овчарук, Патерук, Писарук, Рибачук, Солярчук, Стадничук, Теслик, Шинкарук, Шклярук.

Серед прізвищ на **-ук/-юк, -чук** є й такі, що утворено семантичним способом (*Барсук, Каблук, Близнюк*).

Деякі антропоніми кваліфікуємо як утворення подвійної словотвірної мотивації. Прізвища на зразок *Бондарчук, Гайдук, Ковальчук, Поліщук, Татарчук, Шевчук* можуть бути як морфологічними, так і семантичними утвореннями: пор. *Бондарчук* (бондарчук – „помічник бондаря” (Гр.)), *Ковальчук* (ковальчук – „учень коваля” (Гр.)).

Модель із суфіксом -енк-о. Високий ступінь актуальності у творенні прізвищ Центральної Хмельниччини виявив формант **-енк-о**. Ю. К. Редько називає суфікс **-енк-о** одним із найпродуктивніших і найбільш характеристичним формантом українських прізвищ. І зазначає, що прізвища, утворені за його допомогою, становлять 10,57% прізвищ, утворених шляхом суфіксації [21, с. 121]. Патронімічні назви з формантом **-енк-о** мали первісно демінутивне значення [17, с. 24].

Вчені висловлюють різні міркування щодо походження суфікса **-енк(о)**. На думку В. І. Сімовича, іменники на **-енк(о)** виникли із форми середнього роду здрібнілих прикметників на **-еньк-ий** (енькъ > еньк-о > енко) [22, с. 73]. За спостереженнями О. Б. Ткаченко, український суфікс **-енк-о**, рос. **-енк-а**, білор. **-енак**, болг. **-енац**, ст.-сл. **-енець** та інші становлять собою форманти, утворені приєднанням суфікса **-(ь)ко** до іменникових основ на **-ен** [24, с. 47], а розвиток відповідних прізвищ мовознавець відносить до XIV – XV ст. [24, с. 51]. М. Л. Худаш стверджує, що суфікс **-енок** українській мові не властивий, і його генезу в українській антропонімії треба ще дослідити: з'ясувати, чи він у давнину мав автохтонне українське поширення, чи, може, в українській мові поширився із сусідньої антропонімії [29, с. 47].

Важливо зазначити, що особові назви з суфіксом **-енк(о)** вперше фіксують латино-польські писемні пам'ятки із західноукраїнської території у першій половині XV ст. [28, с. 122].

Твірними основами прізвищ на **-енк(о)** виступають:

а) церковно-християнські чоловічі імена різних структурних моделей: Авраменко, Герасименко, Захарченко, Лаврусенко, Марченко, Огієнко, Остапенко, Панасенко, Сидоренко, Терещенко, Федоренко;

б) церковно-християнські жіночі імена різних структурних моделей: Вальченко, Гальченко, Гапченко, Марунченко, Наталенко;

в) давньослов'янські відкомпозитні й відапелятивні імена і прізвиська: Бугаєнко, Вдовиченко, Головенко, Кудленко, Лисенко, Любченко > Люб[омиръ] або [Бого]любъ, або жіночого імені Любов, Сліпенко, Титаренко, Усенко, Хатенко, Хмизенко, Цибенко, Яловенко;

г) апелятивні означення особи: Гончаренко, Димаренко, Колісниченко, Мазуренко, Москаленко, Осауленко, Пастушенко, Шлюсаренко, Титаренко.

Модель із суфіксами -ик/-ік, -чик. Дослідники української антропонімії стверджують, що формант **-ик** може виконувати патронімічну і демінутивну функції. Патронімічні утворення з суфіксами **-ик, -чик** при власних особових іменах на Закарпатті фіксуються із XVII – XVIII ст. [31, с. XXXII]. У пам'ятках української мови XIV – XVIII ст. він простежується у складі патронімів і демінутивів (*Бобрикъ, Мажарчикъ*) [28, с. 124]. У сучасній українській мові він належить до найпродуктивніших суфіксів, що творять демінутивні варіанти власних імен людей [12, с. 222].

Прізвища із суфіксом **-ик (-ік)**, як *Чабаник, Майк*, становлять досить значний відсоток у всіх областях України. Найбільше цих прізвищ записано в Харківській обл. (7,3 %), де вони посідають третє місце після прізвищ на **-енко** і утворених лексико-семантичним способом. На четвертому місці вони у Волинській обл. (5,2 %), на п'ятому – в Житомирській (3,7 %), Львівській (5,1 %), Тернопільській (5,7 %), Хмельницькій (4 %) і Чернівецькій (5 %) [21, с. 203 – 204]. За нашими спостереженнями, формант **-ик** посідає третє місце серед суфіксальних утворень на обстежуваній території.

Твірними основами антропонімів на **-ик, -чик** були:

а) церковно-християнські імена різної структури: Гаврилянчик, Лукасик, Петрашек, Собчик, Франчик;

б) давньослов'янські відкомполитні імена: Білик, Любчик, Рожик;
в) давньослов'янські відапелятивні імена та прізвиська: Бабик, Дзеник (дзень – 'вигук' (Гр.)), Кедик (кед = кедь = присл. 'коли' (Гр.)), Кобельник (кобеля – 'корзина', 'сумка' (Гр.)), Люлик (люля – 'колиска' (Гр.)), Пиндик (пинда – 'пиха, чванство' (Гр.)), Шульжик (шульга – 'лівша', 'ліва рука чи нога', 'рослина' (Гр.)).

г) апелятивні характеристики особи: Бортник, Воскобійник, Гарник, Дудник, Каретник, Олійник, Пасічник, Ситник.

Велика кількість антропонімів на **-ик** – це прізвиська лексико-семантичного способу деривації. До них ми відносимо антропоніми, співвідносні з іменниками чоловічого роду, прикметниками, що первісно функціонували як демінутиви, а також прізвиська, що утворилися від прізвиськ на позначення професії або роду заняття. Прізвиська, утворені від особових імен, кваліфікуємо як утворення подвійної словотвірної мотивації: їх можна трактувати як демінутивні семантичні утворення і як прізвиська морфологічного способу словотвору (патроніми): *Івасик, Лаврик, Сенік.*

Таким чином, антропоніми із суфіксом **-ик** – це один із поширених типів сучасних українських прізвиськ, який досить рівномірно розміщений на всій території України, в середньому від трьох до семи відсотків [21, с. 204].

Модель із суфіксом -евич/-ович. Аналіз словотвірної структури прізвиськ Центральної Хмельниччини виявив, що одними із продуктивних прізвисьцевих патронімних формантів є суфікси **-евич/-ович**.

С. М. Пахомова стверджує, що поява формантів **-евич/-ович** зумовлена тенденцією до нанизування суфіксів для збереження батьківської назви іншими поколіннями [19, с. 188]. Генетично суфікси **-ович, -евич** (**-евич** як різновид суфікса **-ович**) в особових назвах виникли способом злиття близьких за своєю функцією суфіксів **-ов, -ев + ич** і протягом свого функціонування служать активним словотвірним засобом вираження родинної належності сина до батька [13, с. 73]. Як відзначає Ю. К. Редько, прізвиська із суфіксом **-ович/-евич** властиві всім слов'янським народам, проте найпродуктивніше вони вживаються у південних слов'ян [20, с. 121].

На думку Л. Т. Масенко, спосіб іменування осіб назвами, утвореними від імені батька за допомогою суфіксів **-ич, -ович/-евич**, уже в період Київської Русі мав виразний становий характер. Ним мали право

користувалися лише представники соціальної верхівки суспільства. Привілеєм вважались найменування по батькові на **-ич**, **-ович**, **-евич** і в XIV – XVIII ст. [17, с. 15].

Як форма ввічливості і пошани до заслужених людей назви по батькові на **-ович**, **-евич** були широкоживаними і серед нижчих соціальних верств населення, – зауважує М. Л. Худаш [28, с. 133].

Ми вважаємо, що на досліджуваній території прізвища цієї моделі є типовими, а їх твірними основами виступали:

а) інішомовні й християнські чоловічі імена різних структурних моделей: *Абрамович, Андрусевич, Давидович, Захаркевич, Іваськевич, Калинович, Леонович, Максимович, Панкевич, Пашкевич, Федорович, Янович;*

б) церковно-християнські жіночі імена: *Маринович, Параскевич;*

в) давньослов'янські відкомполитні й відапелятивні імена і прізвиська: *Близнакевич, Богданович, Букевич, Воронович, Гладкевич, Дідушкевич, Дудкевич, Кротевич, Лисевич, Осович, Пасинкевич, Рutowич, Штанькевич;*

г) апелятивні означення особи: *Войтович, Козакевич, Кушнірович, Литвинович, Мазуркевич, Полякевич, Попович, Рабинович;*

Модель із суфіксами -ак/-як, -чак. Серед українських особових назв суфікс **-ак** набув поширення у XIV – XV ст. [2, с. 109]. Ю. К. Редько стверджує, що суфікс в основному патро- або матронімічний [21, с. 107].

Давній слов'янський поліфункціональний суфікс широко представлений як у загальних, так і у власних особових назвах [31, с. XXIX].

Іноді важко відділити патронімне значення від катоїконімного, атрибутивного, агентивного в дериватах із формантами **-ак/-як, -чак** через їх поліфункціональність і полісемантичність. Отже, у неоднозначних випадках походження утворень на **-ак (-'ак), -чак** слід виходити із семантичного характеру основи [27, с. 152].

Як показує досліджуваний матеріал, прізвища із суфіксами **-ак/-як, -чак** утворені від:

а) церковно-християнських чоловічих і жіночих імен різної структури: *Августиняк, Вальчак, Іцак, Маняк, Маруцак, Овсяк, Прокop'як, Процак, Томусяк, Федак.*

в) основ давньослов'янських відкомполитних імен: *Гримак (< Гримислав), Дзвняк (< Дзвен[иславъ]), Любчак;*

з) давньослов'янських відапелятивних імен і прізвиць: Бездушняк, Бульбак, Глуцук, Грубак, Древняк, Жабняк, Жилак, Клошняк, Лепчак, Мушак, Пишняк, Рижак, Рудак, Свистак, Свіжак, Хрип'як, Черняк;

д) апелятивних характеристик особи: Возняк, Воротняк, Задвірняк, Литвак, Піддубчак, Ратушняк, Рибчак.

Модель із суфіксом -к-о. У ділянці апелятивної лексики суфікс **-к-о** досить часто додається до дієслів і в такий спосіб утворює агентивні назви: *забуд'ко, з'ябко, смішко...* [30, с. 311]. Первинна функція **-к(о)** як в українській, так і у слов'янській мовах була демінутивною. Проте ще у староруську добу формант **-к(о)** втрачає демінутивно-експресивне значення і перетворюється в нейтральний структурний формант [5, с. 18]. Засобами вирізнення власної назви від загальної Ю. К. Редько називає заміни первісного **-ок** на суфікс **-к-о** і первісного **-а** на флексію **-о** у відапелятивних прізвищах [див.: 15].

З огляду творення прізвища на **-к-о** поділяємо на семантичні (відіменні) та морфологічні (вірапелятивні) утворення.

Твірними основами антропонімів із формантом **-к-о** виступали:

а) церковно-християнські чоловічі імена різної структури: Ананько, Жданко, Киричко, Романко, Савко, Сайко, Хомко, Шимко;

б) давньослов'янські відкомпозитні імена: Блажко, Собко;

в) давньослов'янські відапелятивні імена та прізвиська: Баклажко, Бобко, Дойко, Корейко, Наливко, Поцілуйко, Стойко, Ховавко, Швайко;

г) апелятивні характеристики особи: Литвинко (литвин – 'литовець', 'білорус' (Гр.); 'поліщук' (СУМ)), Ляшко (лях – 'поляк' (Гр.)).

Як підсумок зазначимо, що структурно-словотвірні типи прізвищ Центральної Хмельниччини формувалися під впливом загальноукраїнських мовних традицій у межах історичного словотвору і водночас набували регіональних особливостей функціонування. Здійснений аналіз прізвищ Центральної Хмельниччини, утворених суфіксальним способом словотвору, дозволив виявити, що форманти показують неоднорідну продуктивність – одні (**-ук/-юк, -чук, -енк-о, -ик/-ік, -чик, -евич/-ович, -ак/-як/-чак, -к-о**) є словотворчо активними, а інші (**-ець, -ан/-ян, -ун, -ло, -ій, -ай, -ич, -ок, -ач, -ей**) характеризуються низьким рівнем продуктивності і будуть проаналізовані у наступних публікаціях.

Список умовних скорочень назв використаних джерел

Гр. – Грінченко Б. Д. Словник української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К. : Наукова думка, 1996 – 1997. – Т. I – IV.

Ет. сл. – Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1982–1989. – Т. I–V.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.

Список використаної літератури

1. Бабій Ю. Б. Прізвища сучасної Середньої Наддніпрянщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Ю. Б. Бабій. – Одеса, 2007. – 242 с.

2. Бірыла М. В. Беларускія антрапанімічныя назвы ў іх адносінах до антрапанімічных назва ў іншых славянскіх моу (рускай, украінскай, польскай) / М. В. Бірыла. – Мінськ, 1963. – 57 с.

3. Бучко Г. Є. Семантична та словотвірна структура сучасних прізвищ Бойківщини / Г. Є. Бучко // Слов'янська ономастика / під ред. С. М. Медвідь. – Ужгород, 1998. – С. 36 – 45.

4. Грінченко Б. Д. Словник української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К. : Наукова думка, 1996 – 1997. – Т. I – IV.

5. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.

6. Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1982 – 1989. – Т. I – V.

7. Железняк И. М. Очерк сербохорватского антропонимического словообразования (суффиксальная система сербохорватской антропонимии XII – XV в.) / И. М. Железняк. – К. : Наукова думка, 1969. – 130 с.

8. Залеський А. М. Спостереження над українськими прізвищами XVII ст. (на матеріалі інвентаря с. Перегінське) / А. М. Залеський // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1964. – Т. VI. – С. 133 – 145.

9. Касим Е. Ю. Именник украинского населения Одесчины со II пол. XIX по 80-е гг. XX в.: автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02 – украинский язык / Е. Ю. Касим. – Ужгород, 1986. – 19 с.

10. Керста Р. Й. Особові назви, утворені від загальних назв на означення професії, роду занять / Р. Й. Керста // Питання історії української мови / відп. ред. Л. Л. Гумецька. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 141 – 158.

11. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі найменування / Р. Й. Керста. – К. : Наукова думка, 1984. – 152 с.

12. Ковалик І. І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення) / І. І. Ковалик // Територіальні діалекти і власні назви. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 216 – 225.

13. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини / Л. О. Кравченко. – К. : Факт, 2004. – 197 с.

14. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. Географічні назви на -ичі / О. А. Купчинський. – К., 1981. – 280 с.

15. Марталого Т. В. Антропонімія Північного Степу України : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Т. В. Марталого. – Кіровоград, 1997. – 255 с.

16. Мартынов В. В. Праславянская и балто-славянская суффиксальная деривация имен / В. В. Мартынов. – Минск, 1973. – 60 с.

17. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища / Л. Т. Масенко. – К. : Знання, 1990. – 48 с.

18. Німчук В. В. Українські прізвища з суфіксами -(')ук, -чук та етимологічно споріднені утворення / В. В. Німчук // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 209 – 215.

19. Пахомова С. М. Доля українських патронімів на -ич / С. М. Пахомова // Актуальні питання антропоніміки / від. ред. І. В. Єфименко. – К. : Академперіодика, 2005. – С. 174 – 186.

20. Редько Ю. К. Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими / Ю. К. Редько // Філологічний збірник. – К., 1958. – С. 112 – 129.

21. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К., 1966. – 214 с.

22. Сімович В. Як налаголошувати наші прізвища на -енко / В. Сімович // Onomastica. Мовознавчі статті (антропонімія). – Вінніпег, 1967. – № 34.

23. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.

24. Ткаченко О. Б. Українські прізвища з суфіксом -енко та споріднені утворення (питання походження) / О. Б. Ткаченко // Слов'янське мовознавство. – К., 1958. – С. 38 – 53.

25. Торчинський М. М. Українська ономастика : навчальний посібник / М. М. Торчинський. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 217 с.

26. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. – Львів : Літопис, 2001. – 371 с.

27. Худаш М. Л. До питання класифікації прізвищевих назв / М. Л. Худаш // 3 історії української лексикології / відп. ред. Д. Г. Гринчишин. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 96 – 160.

28. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К., 1977. – 236 с.

29. Худаш М. До питання генези українського антропонімного форманта -енко / М. Худаш, І. Фаріон // Слов'янська ономастика / відпов. ред. С. М. Медвідь. – Ужгород, 1998. – С. 212 – 219.

30. Чучка П. П. Антропонимия Закарпаття : дисс. ... докт. філол. наук : 10.02.02 – український язык / П. П. Чучка. – Ужгород, 1969. – 978 с.

31. Чучка П. П. Прізвища Закарпатських українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 703 с.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню українських прізвищ Центральної Хмельниччини, оформлених патронімічними і поліфункціональними формантами. Зроблено семантичний аналіз досліджуваних прізвищ. З'ясовано структурні особливості твірних основ антропонімів зазначеного регіону. Здійснено кількісний аналіз цих прізвищ.

Ключові слова: антропонім, апеллятив, прізвище, суфікс.

Аннотация

Статья посвящена исследованию украинских фамилий Центральной Хмельниччины, оформленных патронимными и полифункциональными суффиксами. Сделано семантический анализ исследуемых фамилий. Определены структурные особенности производящих основ антропонимов указанного региона. Осуществлен количественный анализ данных фамилий.

Ключевые слова: антропоним, апеллятив, фамилия, суффикс.

Summary

This article is devoted to the investigation of Ukrainian surnames of Central Khmelnytchyna formed from patronymic and multifunctional suffixes. Semantic analysis of the studied families is made. Structural features of anthroponyms' making basis of this region is found. The quantitative analysis of the surnames is carried out.

Key words: anthroponym, appellative, surname, suffix.

ПРИЗВИЩА ЖИТЕЛІВ М. НОВОВОЛИНСЬКА, ЩО ВКАЗУЮТЬ НА ПСИХІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ АБО ПОВЕДІНКУ ПЕРШОНОСІЯ

Для повноти інформації про сучасні українські прізвища, їх поширення та частотність, а також для розуміння історичних процесів формування, становлення і стабілізації українських прізвищевих назв треба мати повний інвентар цих антропонімів з усіх історико-етнографічних регіонів України та дані про кількість носіїв кожного прізвища. У зв'язку з цим серйозного вивчення в синхронії та діахронії потребує антропонімія Волинської області.

Мета дослідження – зафіксувати сучасні прізвища жителів м. Нововолинська Волинської області, що вказують на психічні властивості чи поведінку першоносія, та зробити їх лексико-семантичний і структурно-словотвірний аналіз. Для досягнення цієї мети виконано такі конкретні завдання: окреслено лексичну базу сучасних прізвищ жителів м. Нововолинська; встановлено апелятивну лексику, засвідчену в основах прізвищ; визначено лексико-семантичні підгрупи прізвищ; прокоментовано морфемно-словотвірну структуру місцевих прізвищ.

Об'єкт дослідження – сучасна антропонімія м. Нововолинська Волинської області. Предметом дослідження стали лексико-семантичні особливості лексичної бази та структура місцевих прізвищ.

Матеріал для дослідження прізвищ дібрано з актових книг відділів рацу, телефонних довідників. Джерелами порівняльного матеріалу слугували загальномовні та діалектні, а також етимологічні словники, словники прізвищ, лексикографічні праці тощо.

Прізвища жителів міста Нововолинська Волинської області, які вказують на психічні властивості або поведінку першоносія, об'єднують назви, основою для творення яких була певна характерна ознака особи, що вирізняла її з-поміж інших. Ю. К. Редько вважає, що такі антропоніми виникли з первісних прізвиць – вуличних кличок [1, с. 64]. Немає сумніву, що сучасні прізвища – це назви, позбавлені того первісного значення. У творенні прізвиць бралися до уваги найбільш специфічні ознаки людини. Однак деякі номінації за своїми внутрішніми

властивостями, можливо, виникали як іронічні прізвиська, виражаючи особливість, протилежну названій.

У межах зазначеної лексико-семантичної групи прізвищ жителів міста Нововолинська можна виділити такі підгрупи: а) назви осіб, що вказують на вдачу, характер; б) назви осіб за розумовими здібностями.

За походженням до найменувань, що початково вказували на вдачу, характер особи, належать такі прізвища: **Бабич** < *бабич* ‘любитель женского пола, волокита, ловелас’ (Гр., I, с. 14); **Бабій** < *бабій* ‘той, хто дуже упадає за жінками, залицяльник, зальотник’ (СУМ, I, с. 76), ‘чоловік, ласий до жінок’, ‘ловелас’, ‘чоловік, який охоче виконує жіночу роботу (кулінарія, вишивання, прання тощо)’, ‘боягуз’ (СГГ, с. 21); **Бабіюк** < *Бабій* < *бабій*; **Байда** < *байда* ‘безтурботна, гуляща людина, гульвіса’ (СУМ, I, с. 89), ‘гуляка, беспечный человек’, ‘прзвище неукложей женщины’ (Гр., I, с. 20); **Байдала** < *байдала* ‘нероба, ледар’ (ЕСУМ, I, с. 116); **Баламут** < *баламут* ‘порушник душевного спокою, спокусник, підбурювач, обдурювач, дурисвіт’ (ЕСУМ, I, с. 124); **Балдич** < **Балда** < *балда* ‘незграбна, неповоротка жінка’ (Гр., I, с. 24), ‘телепень, незграбна жінка’ (ЕСУМ, I, с. 126); **Бевз** < *бевзь* ‘бовдур, йолоп’ (ЕСУМ, I, с. 158), ‘олухъ, болванъ, простофиля’ (Гр., I, с. 36); **Болбас**, пор. діал. укр. *белбас* ‘вайло, ледар’ (СУМ, I, с. 155); **Бутеєць**, **Бутенко**, пор. *бута* ‘гордість, зарозумілість’ (Чуч. 2005, с. 101); **Ворошило**, **Ворошилов**, пор. *ворох* ‘інтрига, сварка’ (ЕСУМ, I, с. 429), тобто апелював *ворошило міг характеризувати сварливу людину; **Галай** < *галай* ‘запальна людина, крикун; зірвіголова’ (ЕСУМ, I, с. 476); **Галайда** < *галайда* ‘бродяга’ (ЕСУМ, II, с. 18), ‘безпритульний, блукач’ (Гр., I, с. 267); **Гайда** < *гайда* ‘гульвіса’, з пол. *gajda* ‘незграбна, слабка, дурна людина’ (ЕСУМ, I, с. 452), пор. ще гайда ‘вживається як заклик іти куди-небудь’ (СУМ, II, с. 16); **Гламосда**, пор. також білоруське *гламазда* ‘няварты чалавек, лішні ў хаце’ (ЭСБМ, III, с. 44); **Дружук** < *Друг* < *друг*, очевидно, ‘товариський, привітний чоловік’; **Легеца** < *легеца* ‘лежебок, підлиза’ (Чуч. 2005, с. 330); **Крикун** < *крикун*, тобто ‘неврівноважена людина’; **Мелесик**, пор. *мелесити* ‘потискати, тіпати, лупцювати, бити’ (ЕСУМ, III, с. 433), очевидно, ‘задикувата людина’; **Натягайло**, пор. *тягайло* ‘чоловік (хлопець) легкої поведінки’, а також *тягака* ‘волоцюга’, *тягальник* ‘працівник на сінокосі, який згрібає сіно’ тощо (ЕСУМ, V, с. 697); **Недбайло** < *недбайло*, очевидно, ‘лінивць’, ‘недбайливць’; **Мачула** < *мачула* ‘неповоротка, незграбна, нерозумна людина’ (ЕСУМ,

III, с. 423); **Піскун**, пор. *піскати* ‘пищати’ (Редько, II, с. 819), тобто ‘той, хто пищить’; **Ревутченко**, пор. російське *ревута* ‘ревун або горлань, плаксі’, ‘крикун’ (СРНГ, XXXV, с. 11); **Рева** < *рева* ‘плакса’ (Гр., IV, с. 9); **Скупейко** < *Скупий* < *скупий*, очевидно, ‘жадібна людина’; **Тупало** < *тупало* ‘людина, яка тупає’ (Гр., IV, с. 294), пор. також *тупати* ‘топати’, ‘ходити, стукаючи ногами, ходити не перестаючи, топтатися’, ‘обходжувати, доглядати, господарювати’ (Гр., IV, с. 294); **Тьохта**, **Тюхта** < *тюхтій*, тобто ‘важка, неповоротка людина’; **Чуханенко** < *Чухан(ь)* < *чухан(ь)* ‘той, хто чухається’ (Редько, II, с. 1179); **Шаланута** < *шаланут* або *шаланута* ‘легковажна, непутяща людина’, ‘пустун’ (Редько, II, с. 1183); **Шлапак** < *шлапак* ‘дурень, тюхтій, роззява’ (Редько, II, с. 1211), ‘той, хто під час ходьби чалапає ногами’ (Арк., II, с. 269); **Шумчук** < *Шумко* < *Шумкий* < *шумкий* ‘шумний, той, хто шумить’ (Гр., IV, с. 518), хоча можна зіставити і з *шумка* ‘танець’ (Гр., IV, с. 518).

Прізвище **Баглай** за походженням може бути зведене до апелятива *баглай* ‘тюхтій’ (Онишкевич, I, с. 61), який знайшов своє закріплення в українській ідіомі *баглай бити* (варіанти: *баглай напали*, *баглай вкинулись* тощо) (ЕСУМ I, с. 109). Семантично близьке, але одночасно і ширше російське народнорозмовне *баглай* ‘ледар, дармоїд, трутень, вайло’ (Даль I, с. 35), *баглай* ‘незграбна людина, вайло’, ‘ледар, нероба, дармоїд’, ‘дурний або блазнюватий’, ‘поганий бджолиний рій’ (СРНГ, II, с. 33).

Антропонім **Борзобогатий** пов’язаний із лексемою *борзобогатий*, яка виникла шляхом складання основ прикметників *борзий* ‘прудкий, моторний’ (СУМ, I, с. 218), ‘швидкий’ (Гр., I, 86; Онишкевич, I, с. 66; СГГ, с. 28) та *багатий*, очевидно, ‘людина, яка швидко розбагатіла’. Семантично споріднене українське прізвище **Скоробогатий**.

Як прізвище двоякої мотивації можна розглядати назву **Гудим**. Її можна зіставляти зі слов’янським ім’ям, утвореним шляхом часткового усічення постпозиційного компонента повного варіанта двохосновного імені *Гудимирь* (Чуч. 2011, с. 141). З іншого боку, в основі прізвища *Гудим* може лежати прізвисько *Гудим, яке утворилося лексико-семантичним способом від однойменного апелятива *гудим* у значенні ‘той, що гуде (про людину, тварину і т.ін.)’ (Чаб., I, с. 256). У східнослов’янських мовах існує багато споріднених за значенням апелятивів, пор. *гудимець* ‘вовк’ (Гр., I, с. 336; ЕСУМ, I, с. 613), ‘безперервно нити, ломити, боліти’ (СУМ, II, с. 189); *гудатарь* ‘той, хто гуде’, *гудець* ‘т. с.’, *гуд*, *гуда* ‘музика, гра’, *гудак* ‘музикант, скрипаль’,

гудити ‘ганити’, *гудкати* ‘базікати, плести чутки’, *гудило* ‘огудник’ (ЕСУМ, I, с. 613); староруське *гудати* ‘ганити’ (Срезн., I, с. 608); російське народнорозмовне *гудеть* ‘видавати гуд, гул, гурчання, протяжний звук’, *гудить* ‘грати на гудку’, *гудила*, *гудильщик*, *гудець* ‘музикант на гудку’, *гадалка* ‘іграшка’ (Даль, I, с. 405), *гудила* ‘людина з гучним голосом’, *гудило* ‘марнотрат, розпусник (розпусниця)’, *гудисто* ‘голосно’, *гудить* ‘осуджувати, ганити, гудити’ (СРНГ, VII, с. 207). Отже, семантика антропооснови прізвиська *Гудим відповідає значенню апелятива *гудим ‘людина, яка гуде’, а тому логічно припускати, що давнє відкомполітне ім’я *Гудим* і апелятив *гудим* пов’язані між собою. Очевидно, пізніше усічене ім’я *Гудим* почало асоціюватися з відповідним апелятивом *гудим* у значенні ‘той, хто гуде’.

Прізвище *Жигало*, очевидно, постало лексико-семантичним способом на базі апелятива *жигало*, пор. *жигайло* ‘підбурювач’ (ЕСУМ, II, с. 191), російське діалектне *жигал* ‘робітник, який добуває дьоготь шляхом сухої перегонки дерева’, *жигало* ‘забруднена сажею, вугіллям людина’, *жигало* ‘занадто рухлива, енергійна людина; злобна людина і под.’ (СРНГ, IX, с. 9, 163, 164). Також правомірно зіставляти *Жигало* з дієсловом *жигати, пор. укр. *джигати* ‘хльоснути, хльоскати, вдаряти, вдарити різкою’ (Гр., I, с. 375).

Первісне значення антропоніма *Луда* можна з’ясувати завдяки спорідненим слов’янським дериватам, на зразок російського діалектного *луда* ‘невідчеплива, надокучлива людина’, словенського *luda* ‘дурень, божевільний’ (ЕСУМ, III, с. 299).

У залученому для дослідження матеріалі дуже мало назв осіб, що вказують на інтелектуальні якості першоносія. До цієї групи можна віднести хіба що такі прізвища нововолинців: *Мудрак* *мудрак* ‘розумна людина, мудрагель’ (Редько, I, с. 714) або ‘чваньковита людина’ (Арк., I, с. 322); *Головій* < *головей* ‘тямуща людина’ (Редько, I, с. 222); *Незнайко* < *незнайко*, очевидно, ‘нетямуща людина’; *Гуль* < *гуль* ‘дурень, йолоп’ (ЕСУМ, I, с. 618); *Струць* < *струць* ‘дурень’ (Гр., IV, с. 220; ЕСУМ, V, с. 455).

На думку Ю. К. Редька, прізвиська за фізичними або психічними ознаками надавалися двісті чи більше років тому далеким предкам тих людей, які сьогодні є носіями утворених із цих прізвиськ родових прізвищ. Сучасні ж прізвища цього типу – назви, позбавлені будь-якого емоційного чи оцінного значення [1, с. 73].

Отже, прізвиська, що вказують на психічні властивості або поведінку першоносія, становлять вагому частку антропонімікону м. Нововолинська Волинської області. Аналіз дібраного й осмисленого фактажу яскраво свідчить, що найменувань, які передають негативну оцінку, значно більше, аніж назв на позначення позитивної характеристики чи ознаки. Кількісне співвідношення антропонімів, які підкреслюють позитивну оцінку, щодо негативних характеристик становить 1 : 10. Серед прізвиськ досліджуваної лексико-семантичної групи переважають лексеми зі значеннями ‘ледар’, ‘тюхтій’, ‘забіяка’, ‘гультай’, що виражені різними коренями. Домінування негативної оцінної лексики пов’язане, на нашу думку, з асиметричним характером оцінної шкали, де норма – переважно позитивна оцінка. Увагу ж мовців сконцентровано на відхиленнях від норми. Припускаємо, що строкатість апелятивів із негативною семантикою викликана прагненнями перевиховати людину.

Список умовних скорочень назв використаних джерел

Арк. – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х томах / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000.

Гр. – Словарь української мови : в чотирьох томах / упор. Б. Грінченко. – К. : Наукова думка, 1996–1997.

Даль – Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – Т. I – IV. – Москва : Русский язык, 1980.

ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Т. 1 – 11. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978–2006.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у семи томах. – Т. 1–6. – К. : Наукова думка, 1982–2012.

Он. – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 частинах / М. Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984.

Редько – Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвиськ : у 2-х томах / Ю. К. Редько. – Львів, 2007.

СГГ – Негрич М. Скарби гуцульського говору. Березови / М. Негрич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.

Срезн. – Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка : в трех томах, шести частях. – М. : Книга, 1989.

СРНГ – Словарь русских народных говоров. – Вып. 1–36. – Л. : Наука, 1965–2002.

СУМ – Словник української мови : в 11 томах. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

Чаб. – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни : у чотирьох томах / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : Вид-во Запорізького ун-ту, 1992.

Чуч. 2005 – Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 704 с.

Чуч. 2011 – Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Ужгород : Ліра, 2011. – 432 с.

Список використаної літератури

1. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища : [монографія] / Ю. К. Редько. – К. : Наукова думка, 1966. – 216 с.

Анотація

Проаналізовано прізвища жителів міста Нововолинська Волинської області, які вказують на психічні властивості або поведінку людини. З'ясовано, що базові апелятиви виражали в основному негативну оцінку.

Ключові слова: *антропонім, прізвище, прізвисько, апелятив.*

Аннотация

Проанализированы фамилии жителей города Нововолинск Волинской области, которые указывают на психические свойства или поведение человека. Определено, что базовые аппелятивы выражали в основном негативную оценку.

Ключевые слова: *антропоним, фамилия, прозвище, аппелятив.*

Summary

The surnames of citizens of Novovolynsk, Volyn region, which indicate for psychological qualities and behavior of a person had been analyzed. It was proved, that basic appellatives usually indicated negative mark.

Key words: *anthroponym, surname, nickname, appellative.*

УДК 81'373. 232

Царалунга І. Б.

Хмельницький національний університет

АНТРОПОНІМІКОН ВИЖВІВСЬКОЇ АКТОВОЇ КНИГИ XVII ст.

Антропонімія давніх писемних пам'яток є важливою складовою ономастикону. На сучасному етапі українська антропоніміка має значні здобутки у вивченні антропонімічних систем. Власні назви осіб комплексно проаналізовані у межах окремих історико-етнографічних регіонів: Закарпаття (П. Чучка), Бойківщини (Г. Бучко), Гуцульщини (Б. Близнюк), Лемківщини кінця XVII – поч. XIX ст. (С. Панцьо), Опілля (Г. Панчук), Буковини (Л. Кракалія, Л. Тарновецька), Тернопільщини

(Г. Бачинська, Н. Свистун, С. Шеремета), Верхньої Наддністрянщини (І. Фаріон), Середнього Полісся (І. Козубенко), правобережного Побужжя (Т. Космакова), Західного Поділля (Н. Рувьова), Лубенщини (Л. Кравченко), Середньодніпровського Лівобережжя (В. Шевцова), Середньої Наддніпрянщини (І. Сухомлин), південно-східної України (В. Горпинич, Т. Марталога, В. Познанська).

На широкому діахронному матеріалі здійснені розвідки М. Худаша, М. Сенів, С. Пахомової. У рамках певних синхронних зрізів виконані антропонімічні дослідження Л. Гумецької (XIV – XV ст.), М. Демчук (XIV – XVII ст.), Р. Керсти, І. Єфименко (XVI ст.), Р. Осташа, С. Бевзенка, О. Добровольської, І. Сухомлина, В. Франчук, А. Залеського (XVII ст.), О. Неділько, В. Шевцової (друга пол. XVII – перша пол. XVIII ст.), В. Денисюка (друга пол. XVII – XVIII ст.), І. Фаріон (кінець XVIII – поч. XIX ст.), С. Глушика (1765 – 1769 рр.), Л. Гарновецької (перша пол. XIX ст.), Л. Яшук (XVI – XVII ст.). Джерельною базою хронологічних студій слугують пам'ятки ділової та побутової писемності – актові книги, грамоти, метрики, погосподарські книги, козацькі реєстри, описи, переписи населення, ревізії тощо. Особливу цінність становлять документи, які ще не були об'єктом лінгвістичних досліджень, оскільки вони вводять у наукових обіг нові мовні факти, дають відомості для висновків про формування системи власних назв української мови.

Матеріал для нашої рзвідки взято із Виживівської актової книги – маловивченої пам'ятки українського ділового письменства XVII ст. Вибір джерела дослідження зумовлений, насамперед, тим, що вперше у центрі мовознавчих пошуків – власні назви осіб середньовічного м. Вижива (сучасне с. Нова Вижива Старовиживівського р-ну Волинської обл.). Антропонімікон Західного Полісся частково був предметом наукових зацікавлень Г. Аркушина, Л. Лісової, В. Покальчука, Н. Шульської [1; 2; 7; 5; 12], проте антропоніми Виживівської актової книги досі не вивчалися. Зокрема, в опрацьованих ста справах пам'ятки зафіксовано понад триста власних особових назв різної структури.

Як свідчать репрезентовані антропоніми, найменування осіб у виживівчан XVII ст. було неунормованим і здійснювалося у довільний спосіб. За кількістю структурних одиниць виділяємо одночленні, двочленні і тричленні найменування. Окрему групу номенів становлять так звані „описові” найменування, які ідентифікують особу за допомогою

апелятивного опису (Керста, с. 37). Інша їх назва – мішані, або антропонімічно-апелятивні іменування [10, с. 110].

Одночленні іменування використовувалися вижвівськими писарями досить часто. Із чоловічих назв осіб цього виду фіксуємо християнські (церковні) імена містян, повні, усічені, ускладнені суфіксами: *Есипъ* 146, *Іанъдръѣ* 161, *Лавринъ* 162, *Мартынъ* 145 зв., *Павло* 160, *Петръ* 141, *Трохимъ* 154 зв., *Хаскель* 144 зв., *Іакубъ* 140; *Васко* 141 зв., *Гапонъ* 188 зв., *Киръ* 179, *Марко* 142, *Миско* 141 зв., *Терешко* 146 зв., *Тимасиъ* 160 зв., *Тишъко* 175 зв., *Харко* 186 зв., *Хведко* 143, *Юрко* 158.

Окрім церковних імен, зрідка вживалися такі одночленні чоловічі іменування:

– давньослов'янські автохтонні відкомполітивні і відапелятивні імена: *Радко* 155 зв., пор. ОН Радиславъ, Радимиръ (Демчук, с. 36), *Жданъ* 259 (Демчук, с. 113), *Бакунъ* 35 зв., від ОН Бака, пор. Бака Федір, Бака Григорій (Бірыла, с. 197), похідне із суфіксом *-унъ*, який був засобом творення зневажливо-насмішливих назв типу *балакун*, *свистун*, пор. ОН Седунъ, Красунъ (Керста, с. 90);

– іменування за власним іменем або прізвиськом батька: *от Сошъковича* 257, *Левощевича* 154 зв., *Павленѣта* 145.

Засвідчена власна назва особи за етнічною належністю: *Сербень* 166, пор. ОН Сербинъ (Керста, 33). Знаходимо й відойконіміний антропонім: *Медешевскии* 257, який за походженням належить до так званих „відтопонімічних прикметників” [3, с. 210].

Одночленні жіночі власні назви репрезентовані головно християнськими іменами, повними й короткими: *Ганна* 153, *Зиновіа* 183, *Катерини* 277 зв., із *Марєю* 141 зв., *Гленою* 202 зв., *Просиміа* 193 зв., *Устимєю* 182; *Васіа* 149, *Луцею* 161 зв., *Любкою* 148, *Гдепкою* 157 зв.

Жіночі іменування із суфіксом *-иха*, які представляють самобутній східнослов'янський словотворчий тип андронімів [11, с. 235], знайшли своє відображення в однокомпонентних назвах осіб, що походять: від чоловічих християнських імен: *Вереміиха* 214, *Панасихи* 181 зв.; від чоловічих відапелятивних слов'янських автохтонних імен: *Бровчиха* 179, пор. ОН Бровко, від *бровко* – „кличка пса з великими бровами” (Реєстр, с. 531), *Каганіихи* 277 зв., пор. ОН Каганъ, від тюрк. *hakan* – „цар”, „хан” (Реєстр, с. 542), *Лакотихи* 144 зв., пор. ПН Локоть (Горпинич, 100). Виявлені поодинокі жіночі найменування посесивного походження з суфіксами *-ов/-ин*: *от Бровчини* 185, *Лотышовеи* 187, пор. відетнонімну

ОН Лотышь (Реєстр, с. 548), *обмеж Мирковей* 175 зв., пор. ОН Мирко (Демчук, с. 78). Фіксуємо й відойконімну жіночу назву особи: жоною своєю *Їжсьицкою* 143 зв.

Двочленні іменування вижвівчан становлять переважну більшість антропонімікону пам'ятки. За лексико-семантичними особливостями компонентів двочленні чоловічі назви осіб – це здебільшого найменування за власним іменем та патронімічною назвою, що містять:

– християнське ім'я і патронім на *-ич, -евич/ -ович*: *Андрєія Демєнич[a]* 146 зв., *Власа Демєнич[a]* 179 зв., *Іванови Савчичу* 174, *Ігната Куньчич[a]* 142, *Лавришови Нєродчичу* 278, *Макар Хотабич* 174 та *Макаръ Хотабкович* 194, *Мартинъ Оксютич* 158, 176 зв., *Мисіа Данилчича* 161 і *Мис Данилович[a]* 173, *Сєменови Лапчичу* 156, *Тимоиъ Таньчичъ* 36;

Воицєхъ Кресєвич 166 зв., *Гаврила Тимошевич[a]* 190, *Івана Жданєвич[a]* 164, *Івану Лавришевичу* 146 зв., *Мєлєха Митєвича* 36, *Іарошови Нєциєвичови* 152 зв.; *Аврамъ Пушькарович* 190 зв., *Аръхипъ Самсонович* 189 зв., *Васка Глѣбковича* 158, *Васка Приходович[a]* 189 зв., *Петра Пушькарович[a]* 191, *Стєцька Морозович[a]* 167 і *Стєцка Морозика* 188, *Іаном Щастновичєм* 140;

– християнське ім'я і патронім на *-ик*: *Васко Гонъчикъ* 193, *Васко Куцикъ* 166, *Гаврила Бибика* 185 зв., *Дмитра Дунъчєка* 153 зв., *Іванъ Козорєзикъ* 141, *Івана Лєвошыка* 214, *Кузми Дунчика* 142, зв., *Іаръмола Мажєджарика* 189 зв., *Іароша Ёдолрѣчєка* 185 зв.;

– християнське ім'я і патронім на *-ко*: *Стєпана Стужєка* 172, *Супрунь Гарашько* 185 зв., *Юхим Скучко* 145 зв., *Іацька Лозька* 141 зв.;

– християнське ім'я і патронім на *-ець*: *Васка Гонъца* 173, *Грицєви Порьдубцови* 277, *Кузма Дунєц* 151 зв.;

– християнське ім'я і патронім на *-еня*: *Мартина Івчєніата* 158 зв.;

– два християнських імені, із яких другий компонент, правдоподібно, був іменем батька чи іншого предка (пор. [6, с. 507]): *Хвєдка Гриніа* 185.

У Вижвівській актовій книзі наявні двочленні чоловічі іменування, що є назвами осіб за власним іменем та відапелятивним слов'янським іменем чи прізвиськом, серед яких виділяємо такі структурні різновиди:

– християнське ім'я і відапелятивне слов'янське ім'я чи прізвисько, пов'язане із внутрішніми та зовнішніми особливостями людини: *Мартина Нєродъки* 179 зв., *Хвєдко Шелєсть* 144 зв., *Сємена Короц* 172 зв.;

– християнське ім'я і відапелятивне слов'янське ім'я чи прізвисько на *-ица / -иція*, що використовувалося для утворення суфіксальних варіантів

як християнських імен (*Іваниця, Хомиця*) (Керста, с. 89), так і слов'янських автохтонних імен (*Балиця, Ступиця, Лисиця, Одениця*) (Демчук, с. 99, 139): *Аньтона Глушаници* 180, пор. прізвищеву назву *Глушаниця*, яка походить від нечленного прикметника *глух* (Чучка, с. 124);

Аньтон Кримніаница 172, *Матфеи Кримниці* 278, *Миска Кримниці* 276 зв., пор. апелятив *кремениця* – зменшене від *креміль* (Грінченко, II, с. 302), діалектні номени *кремениця* – „креміль; бот. кремена лікарська” (ГГ, 104), *криміница* – „гладкий, відшліфований камінь” (Гуйванюк, с. 234);

Мискови Кодненици 183, пор. назву с. *Кодня* Житомирського р-ну Житомирської обл. (СГН Укр, с. 201), відому з початку XVI ст. (SGKP, IV, с. 238), тож, можливо, це відойконімне утворення.

Ще один вид двочлених чоловічих назв пам'ятки – найменування за власним іменем та характеристикою особи, представлені такими компонентами:

– християнське ім'я і назва-вказівка на професію, заняття: *Васка Горцара* 166, *Лесія Ковалія* 151, *Матфеія Шевца* 191 *Радька Слусара* 156, *Степана Лисничого* 169 зв., *Хведка Ковалія* 141, *Іакубови Слусару* 140;

– християнське ім'я і назва особи за місцем походження або проживання: *Аньдр'ю Москалю* 162 зв., *Миколаємь Серьбиномь* 212 зв., *Васко Низ* 140, *Шимонем Борковским* 147, *Іан Зимницьки* 183, *Јана Пневського* 212 зв., *Івана Порьдубского* 167 зв.

Двочленні особові назви становлять найбільшу частину жіночих найменувань пам'ятки. За структурними та лексико-семантичними особливостями превалюють ті оніми, що складаються із християнського імені та посесивної назви на *-овна/-евна*: *Гап'ька Лисовна* 154, *Катєрини Мисковны* 163, *Марушкою Валєнтиновною* 152, *Ѓриш'ьки Ток'ьмаловны* 185 та *Ѓрисци Токмаліан'ьци* 185, *Полажка Юрковна* 185 зв., *З'ьн'ьки Пот'євны* 191 зв., *Насти Ковалєвны* 181, *Ѓрисци Короцєвни* 172 зв. На спосіб утворення таких назв указує описове найменування, яке містить християнське ім'я і вказівку на ім'я по батькові: *Маруш'ька, по отци Гарасимовна* 178.

Розмаїття антропоформул серед жіночих іменувань свідчить про неунормованість способів ідентифікації жінок. До прикладу, виявлені назви, що складаються із:

– жіночого християнського імені та андроніма на *-иха*: *Зиновии Карпихи* 183 зв., *Ѓрьш'ька Лап'ьчиха* 214 зв.;

– двох андронімів на *-иха*: *Хведчихи Трипачихи* 179;

– андроніма на *-иха* та посесива від чоловічого імені: *Мишґчиха Сєньдикова* 212 зв., *Хведчиха Дєниськова* 258 зв.;

– жіночого християнського імені та посесива на *-ов*: *Васіа Костукова* 187 зв., а також назва, у складі якої наявні два посесиви на *-ов*: *Іакимовое Поповичовєи* 144;

– жіночого християнського імені та назви за ім'ям чоловіка у формі присвійного прикметника на *-ск-*: *Уліанки Ковалскоє* 182 зв.;

– двох посесивів на *-ов -ск-*: *Щупаковскои Юрковскои* 276 зв.;

– жіночого християнського імені та відтопонімної назви на *-анка*: *Катєрини Росточаньки* 184 зв., *Куцєю Барнатанькою* 188 зв., *Оганка Марштанка* 161 зв., зокрема Л. Литвинчук припускає, що імена на *-анка* ідентифікують землевласниць [4, с. 145].

Таким чином, матеріали досліджуваної пам'ятки підтверджують думки науковців про абсолютну перевагу двочленних антропонімічних іменувань, що особливо спостерігається в документах XVI–XVIII ст. [6, с. 507; 4, с. 145].

Значно меншу кількість антропонімів Вижівської актові книги становлять **тричленні власні назви осіб**. Вони були засобом ідентифікації представників різних верств населення: шляхтичів і посполитих. Чіткої схеми їх не визначаємо через розрізненість структури та лексико-семантичних особливостей назв, серед яких можна виділити:

– чоловічі іменування із двома патронімічними складовими на *-ич, -евич/ -ович*: *Андрє Устнович [а] Сємакович[а]* 278, *Грицємь Моисєєвичєм Дворниковичєм* 180, *Іванови Іванович[у] Синовчєвич[у]* 186 зв., *Лукашє Хомич Лєсюкович* 175 зв., *Матфєи Устнович Сємакович* 278, *Миско Іванович Сємашькович* 193, *Радько Мискович Слусарович* 165, *Романа Сьновчєвич[а] Данилович[а], Савци Потфєвичу Карьповичу* 184, *Сємена Іванович[а] Стєцєвич[а]* 166 зв., *Трохима Куриловича Сємакович* 172 зв., *Іарошє Васкович Забєлич* 153;

– чоловічі іменування з однією патронімною складовою на *-ич, -евич/ -ович*: *Васка Куцика Либковича* 141, *Іван Карпович Пукаликь* 159 зв., *Трохима Гжкошькович[а] Скрымка* 182, *Андрѣи Іацкович Ковал* 277, *Ковал Стєпань Кузмич* 175 зв., *Хведунови Сєменовичу Горщарєви* 143, *Юрка Куньчич[а] Коваліа* 157 зв., *Іакуба Слусара Станиславовича* 140, *Єсипа жида Лєйбович[а],*

– чоловічі іменування без патронічних суфіксів *-ич, -евич/ -ович*: *Штепанови Вшолковському Рудніску 167 зв., Хведкови Приступи Ковикови 172 зв.*

Тричленні власні назви жінок представлені іменуваннями з посесивними складовими: *Марушською Преддзіатковичовою Зимницькою 183 зв., Мелаха Марциновна Кондратова 145, Полажска Іацькова Лакотиха 142 зв.*

До складу **описових антропонімів** Вижвівської актової книги входять такі структурні компоненти

– ім'я денотата + ім'я або прізвище у формі посесива того, за ким називається особа + апелятив на означення спорідненості або свояцтва: *Анѣтон, Стовков зїат 177, Івану, Борысовому сыну 258 зв., Васи, сестры Сошковича 257;*

– християнське ім'я + патронім (чи без патроніма) + вказівка на прізвищеву назву особи: *Семена Попович[а] прозвиском Кокоцувицины 174, Хведка Демидович[а] прозвиском Нишигть 147, Степанъ прозвиском Стовко 177.*

Огляд антропонімікону Вижвівської актової книги XVII ст. засвідчив використання різних способів ідентифікації особи, з-поміж яких найбільш продуктивною була двочленна модель найменування. До складу чоловічих і жіночих антропоформул входили повні та скорочені християнські імена, що мають абсолютну кількісну перевагу, порівняно із відтопонімними назвами, поодинокими слов'янськими автохтонними відкомполітичними й відапелятивними власними назвами і похідними від них. Окремий вид онімів становили описові найменування, які, крім імені денотата, вміщували апелятиви на означення спорідненості або свояцтва і вказували на прізвищеву назву особи.

Список умовних скорочень назв використаних джерел

Бірыла – Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. I: Уласныя імёны, імёны-манушкі, імёны по бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск, 1966.

ГГ – Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. В. Закревська. – Львів, 1997. – 230 с.

Горпинич – Горпинич В. О. Прізвища степової України : словник / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ, 2000. – 404 с.

Грінченко – Словарь української мови / упор. Б. Грінченко. – Т. I – IV. – К., 1907–1909.

Гуйванюк – Словник буковинських говірок/ за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці, 2005. – 688 с.

Демчук – Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в українській антропонімії XIV – XVII ст. / М. О. Демчук. – К., 1988.– 117 с.

Керста – Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К., 1984. – 152 с.

Реєстр – Реєстр Війська Запорозького 1649 року / підг. до друку О. В. Тодійчук, В. В. Страшко, Р. І. Осташ, Р. В. Майборода. – К., 1995. – 588 с.

СГН Укр – Горпинич В. О. Словник географічних назв України / В. О. Горпинич. – К., 2001. – 526 с.

Чучка – Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Ужгород : Ліра, 2011. – 428 с.

SGKP – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880–1902. – Т. I–XV.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Західнополіські прізвиська, утворені лексико-семантичним способом / Г. Л. Аркушин // *Acta Onomastica*. – Ročnik XLI–XLII. – Praha, 2001. – S. 7 – 17.

2. Аркушин Г. Л. Прізвиська-композиції в говірках Західного Полісся / Г. Л. Аркушин // *Słowiańskie composita antropomiczne*. – *Rozprawy Slawistyczne*. 16. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2000. – S. 39 - 44.

3. Бабій І. Прізвищеві назви на -ськ(ий) у волинян XIV – XV ст. / І. Бабій // *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. – 2004. – Вип. 34. Ч. II. – С. 209 – 213.

4. Литвинчук Л. В. Ідентифікація особи на Житомирщині початку XVII ст. (на матеріалі „Актової книги Житомирського актового уряду 1609 р.” / Л. В. Литвинчук // *Актуальні питання атропоніміки* / відп. ред. І. В. Єфименко. – К., 2005. – С. 138 – 146.

5. Лісова Л. Лексична база прізвищ Горохівщини, мотивованих індивідуальними ознаками першонасців / Л. Лісова // *Волинь-Житомирщина : історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. № 22 (I). – Житомир, 2010. – С. 257 – 266.

6. Осташ Р. І. Ідентифікація особи в Реєстрі / Р. І. Осташ // *Реєстр Війська Запорозького 1649 року* / підг. до друку О. В. Тодійчук, В. В. Страшко, Р. І. Осташ, Р. В. Майборода. – К., 1995. – С. 505 – 512.

7. Покальчук В. Ф. З історії антропонімії Волині / В. Ф. Покальчук // *Питання ономастики*. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 272 – 276.

8. Словник варіантів власних імен північно-західної України / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 372 с.

9. Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. – Т. I: А–И / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2009. – 412 с. ; Т. II : І–П. – 454 с.; Т. III : Р–Я. – 364 с.

10. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.

11. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія / П. П. Чучка. – Ужгород, 2008. – 670 с.

12. Шульська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Н. М. Шульська. – Луцьк, 2011. – 20 с.

Анотація

Стаття продовжує цикл публікацій автора про мову Вижвівської актовї книги XVII століття. Аналіз антропонімікону засвідчив використання різних способів ідентифікації особи, з-поміж яких найбільш продуктивною є двочленна модель найменування. До складу чоловічих і жіночих антропоформул входили повні та скорочені християнські імена, слов'янські власні назви і похідні від них.

Ключові слова: *антропонім, антропоформула, патронім, християнське ім'я, слов'янське ім'я.*

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора о языке Выжвевской актовой книги XVII века. Анализ антропонимикона показал использование различных способов идентификации личности, из которых наиболее продуктивной является двучленная модель наименования. В составе мужских и женских антропоформул использовались полные и сокращенные христианские имена, славянские имена и производные от них.

Ключевые слова: *антропоним, антропоформула, патроним, христианское имя, славянское имя.*

Summary

The article continues a series of author's publications about the language of Vyzhva Act Book the seventeenth century. The research of proper names showed the use of different methods of person's identification, the most productive of which is the binominal model name. The male and female anthropoformulas include full and abbreviated Christian names, Slavic names and their derivatives.

Key words: *anthroponym, anthropoformula, patronym, a Christian name, a Slavic name.*

**ПОЛЬСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У СТРУКТУРІ АНТРОПОНІМІКОНУ
(НА МАТЕРІАЛІ ПРІЗВИЩ СЕЛА АНДРІЇВКА
ЧЕМЕРОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Прізвища здавна привертали і продовжують привертати увагу мовознавців. Всебічне дослідження слов'янської антропонімії припадає на середину ХХ ст. і реалізується у працях українських (С. П. Бевзенка, В. О. Горпинича, О. Д. Неділько, Ю. К. Редька, К. К. Цілуйка, П. П. Чучки), російських (Н. В. Подольської, О. М. Селіщева, О. В. Суперанської), білоруських (М. В. Бірили, А. К. Устиновича) та інших ономастів.

На думку М. О. Демчук, досягнення української антропонімії (як історичної, так і сучасної) на загальнослов'янському антропонімічному фоні ще дуже скромні. Саме тому вивчення цих мовних явищ у широкій науковій перспективі є актуальним й одним із першочергових [2, с. 3].

Прізвище у перекладі з латинської – „сім'я, родина”, тобто це спадкове ім'я людини, що вказує на родовід. Прізвище – 1) найменування особи, набуте при народженні або вступі в шлюб, що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість; 2) найменування, яке іноді дається людині і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок [6, с. 108].

Вивчення прізвищ є складним процесом, який зумовлений різноманіттям і специфікою антропонімічного матеріалу в різних регіонах України. Особливий інтерес для дослідження прізвищевих антропонімікону становлять маловивчені антропооснови. Існують тисячі прізвищ, назви яких пов'язані з побутом, звичаями, характером, зовнішнім виглядом людей і родом їхньої праці. Таким чином, поштовхом для виникнення прізвищ стала необхідність точнішої ідентифікації осіб з однаковими іменами.

Мета нашого дослідження полягає у простеженні семантики прізвищ польського походження, які побутують на території села Андріївка Чемеровецького району Хмельницької області.

Перші поляки на подільських землях почали з'являтися ще за часів Київської Русі. То були вимушені переселенці – невеликі групи купців, ремісників та військових, захоплені Ярославом Мудрим після походів на

Польщу 1030 – 1031 років. У XVI столітті західне та центральне Поділля потрапило під володіння Польського королівства, й у більшості великих міст та сіл з'являються нові господарі – наближена до короля польська шляхта.

Однак масове освоєння Поділля польським етнічним населенням почалося лише після Люблінської унії 1569 р. Сприяли цьому як політика королівської влади, так і активізація католицького духовенства. Отже, на Поділлі почали поселятися не тільки магнати, але й службові люди, ремісники, селяни і шляхта.

Найбільша хвиля заселення поляків сягає початку XVIII ст., коли після завершення 27-річного турецького панування (1672 – 1699 рр.) на спустошені землі Поділля почали прибувати мазури – переселенці з польської Мазовії.

1699 року маєтки Поділля перебували у напівспустошеному стані – за роки турецької окупації багато селян-українців розбіглися по лісах, багато переселилися на Волинь. Аби швидко підняти з руїн маєтки, юний Томаш Йозеф за активної участі своєї матері Анни Глинської, яка на той час успішно керувала інтересами всієї великої родини Замойських, розпочав організацію переведення бідних селян Мазовії у свої подільські маєтки. Отримавши від короля маєтки тільки для новопоселенців, родина Замойських навесні 1700 року споруджує перший „караван” колонізаторів – мазури сім'ями відправляються у далеке для них Поділля. Згодом інші польські землевласники скористалися прикладом Замойських. Крім мазурів, на Поділля вирушила численна група малоземельної дрібної польської шляхти, яку також запросили магнати – переважно для військової служби. Ляхи – шляхта, хай і дрібна, але шляхта, а мазури – бідні простолюдини. Отож, поселилися мазури та „шляхта” у різних селях, що навіть й тепер можна чітко простежити. Так, село Андріївка Чемеровецького району Хмельницької області не є винятком. Про це свідчить, зокрема, побутування у цій місцевості польських прізвищ [4, с. 4].

Ми скористаємося класифікацією антропонімів за семантикою прізвищевих основ (Б. Б. Близнюк, Г. Є. Бучко, Л. О. Кравченко, С. Є. Панцьо, Г. Д. Панчук, В. Д. Познанська, С. В. Шеремета та ін.), відповідно розподіляючи аналізовані прізвища на: 1) прізвища, в основі яких онімна лексика; 2) прізвища, в основі яких апелятивна лексика. Зазначений підхід полягає у формуванні лексико-семантичних груп прізвищ за рубриками їх антропонімних основ [7, с. 3].

При з'ясуванні семантики твірних основ місцевих прізвищ польського походження ми враховували також перекази їхніх носіїв. Для дослідження було обрано лише прізвища із суфіксами **-ськ-ий, -цьк-ий, -ів-ськ-ий**.

До прізвищ, в основі яких відображено онімну лексику, належать *Войцеховський, Домбровський, Іваніцький, Кульчицький, Яновський*.

Основою прізвища **Войцеховський** стало польське ім'я Войцех (Wojsiech), яке було досить поширеним на теренах Західної України.

Домбровський – прізвище вказує на походження носія із с. *Домбровка* Чемеровецького району (сучасне Дубівка).

Іваніцький. Є декілька гіпотез щодо походження прізвища: 1) від слов'янського імені *Іван*; 2) від ойконіма *Іванів* – це село Калинівського району Вінницької області. Іванів, а раніше Янів, – давнє поселення на Поділлі. У XV ст. воно належало родині Мишків гербу Корчак. Саме друге трактування, на нашу думку, є більш імовірним.

Прізвище **Кульчицький** походить від найдавнішої форми слов'янських фамільних прізвиськ, утворених від географічної назви місцевості, вихідцем із якої був один із предків. Прізвисько **Кульчицький** мотивоване найменуванням села Кульчиці, розташованого в Самбірському районі Львівської області України. Ойконім Кульчиці походить від тюркської назви професії вуглепала – „кульчий”. Цілком ймовірно, що засновник роду Кульчицьких був уродженцем цього села.

Яновський – родоначальник цього прізвища був вихідцем із селища міського типу Янів Яворівського району Львівської області. Янів історична назва (1946 р. його було перейменовано в Івано-Франкове). Це містечко 1611 року заснував писар землі львівської, маршалок посольського двору Ян Свошовський на землях, подарованих йому польським королем Сигізмундом III. Мешканці містечка спеціалізувалися на обслуговуванні купців, які подорожували торговими шляхами з Варшави до Кам'янця-Подільського та з південної Росії до Сілезії. У першій половині XVIII ст. Янів отримав магдебурзьке право, що узаконило статус його як міста.

Інша група – це прізвища, в основі яких відбивається апелятивна лексика.

Блонський. Імовірно, прізвище походить від *блоня* – 'частина поля'; пор. з польс. – *blonia, blonie, bloń*, або від *болона* – 'перепонка, оболонка' (*blona*).

Бризіцький – від *бризастий* – чорний з білими смугами; пор. польс. *brzeziasty* – ‘перістий, червоно-білий’, споріднене з українським *березуна* (назва вівці).

Бринський – від польс. *bryndować się* – ‘чепуритися прикрашатися’, пор. заст. *bryndzić się* або *brynda* – ‘прикраса, коштовність, іграшка’. Саме тому, ймовірно, у цій місцевості паралельно використовують скорочену форму від прізвища Бринський – Бриндак.

Зарицький – від *заритися* – ‘зазіхати, бути пожадливым’; пор. польс. *zrok* – ‘зір’; *źrzeć* – ‘бачити, вглядатися’, *zrzeć, zdrzeć* – ‘достигати, дозрівати’.

Лісовський, за однією з версій, мотивоване польським апелятивом ‘лисця’ (польс. *lis*), що могло стати похідним до Лісовський (Lisowski). Зв’язок із назвою цієї тварини, на перший погляд, може говорити про мисливське ремесло пра-Лісовських, їх заняття торгівлею хутром цієї тварини. Ще один логічний варіант походження напрошується від слова ‘ліс’, ‘лісовий’, що може говорити про пра-Лісовських як власників територій або людей, що полювали та проживали в лісах тощо. На перший погляд, це дійсно може бути одним із варіантів походження, адже в українській, російській та польській мові слово ‘ліс’ звучить принаймні однаково: *ліс* – *лес* – *лас*. Однак, беручи до уваги саме польське походження та польський правопис і вимову (*ліс* – *лас*), прізвище мало б бути Ласовський (Lasowski). А так як воно починається на ‘ліс’, вочевидь, є великі сумніви стосовно польського ‘лісового’ варіанту походження. Виходячи із вищезазначеного, найімовірніше, прізвище все-таки мотивується назвою тварини. За польською легендою, рід ‘Лісів’ існував ще в XI ст. В історії польських родин у XV – XVI ст. яскраво згадується про польсько-литовську середню шляхту Лісовських (Lisowscy), елементом родинного герба яких була лисиця [1].

Ольховський – з польс. *olcha* – це вільха. В українську мову перейшла оригінальна основа прізвища, яка не трансформувалася під впливом фонетичних процесів, а залишилася в оригінальному звучанні Ольховський.

Памірський – від польс. *pater* – ‘хмара’, ‘чорна недошова хмара’, ‘мжичка, дрібний дощ, туман, що випадає у вигляді мжички; похмура погода з мжичкою’.

Чайковський походить від слова *чайка*. Суфікси **-ов-** і **-ськ-** свідчать про те, що предки власника цього прізвища перейшли до шляхти, тому і дещо трансформували своє прізвища.

Шатковський – від польсь. *szatkować* – ‘шаткувати, шатківниця’; пор. *szatek* – ‘лист капусти’, *szat, szata* – ‘одяг, шати; покрив’.

До прізвищ з непрозорою на рівні синхронії семантикою ми зараховуємо *Пухальський*.

Отже, у досліджуваній місцевості побутують відонімні та відапелятивні прізвища польського походження. З’ясувавши їх походження, можемо сказати, що польський вплив на антропонімікон Поділля спостерігається до цього часу.

Список використаної літератури

1. Васильченко В. Українські прізвища [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://etno.uaweb.org/lib/vasylczenko.html>

2. Демчук М. О. Слов’янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. – К. : Наукова думка, 1988. – 170 с.

3. Етимологічний словник української мови : в 7 томах / уклад. Г. П. Півторак, О. Д. Пономарів, В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко та ін. ; гол. ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка. – 1982 – 2012.

4. Ляхта С. Поляки заселяють Поділля / С. Ляхта // Нове життя. – 2013. – 21 червня. – С. 4.

5. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наукова думка. – 1966. – 216 с.

6. Словник української мови: в 11 томах. – Т. 8, 1977. – С. 108. прізвища [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/prizvyshhe>

7. Фернос (Блажчук) Ю. І. Антропонімія Уманщини XVII – початку XXI ст. : автореф. дис. ... канд. філ. наук : спец. 10. 02.01 – українська мова / Ю. І. Фернос (Блажчук). – К., 2008. – 21 с.

Анотація

У статті досліджуються польські запозичення у структурі антропонімікону (на матеріалі прізвищ села Андріївка Чемеровецького району Хмельницької області). Простежено передумови їх виникнення на території Західної України та зроблено спробу з’ясувати семантику місцевих прізвищ на **-ськ-ий, -цьк-ий, -ів-ськ-ий**.

Ключові слова: антропонімікон, прізвище, польський, етимологія.

Анотація

В статье исследуются польские заимствования в структуре антропонимикона (на материале фамилий села Андреевка Чемеровецкого района Хмельницкой области). Прослежены предпосылки их

возникновения на территории Западной Украины и сделано попытку выяснить семантику местных фамилий на **-ськ-ий, -цьк-ий, -ів-ськ-ий**.

Ключевые слова: антропонимикон, фамилия, польский, этимология.

Summary

This article investigates the structure of Polish borrowing anthroponimikonu (based on the names of villages Andrijiwka Chemerovets'kyi area Khmelnytsky region). Traced conditions of their occurrence in the Western Ukraine.

Key words: anthroponymikon, full, polish, etymology.

УДК 81'773.23; 81'373.611

Шульгач В. П.

Институт української мови НАН України

ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНА МІКРОСИСТЕМА З КОРЕНЕМ**ДЪЛВ-* (НА МАТЕРІАЛІ АНТРОПОНІМІЇ)

Базові, безафіксні, псл. *Дълба жін., *Дълбо сер., *Дълвь чол. відновлюються з урахуванням п'ятифонемної вокалізації *-ъ-* у бінарній сполучі „редукований + плавний”, властивій кореневим структурам зразка *ъlt* [24, с. 318]. До континуантів заголовних праформ слід віднести: ст.-укр. Степка *Долбенко*, 1666 р. [49, с. 308] – патронім на *-енко*, укр. *Довба* [44, с. 261], *Делба*, *Дільба* [67, с. 115, 122], *Дельба* [27, 7, с. 328], *Дульба* (м. Рівне), *Долба* (м. Біла Церква), *Длуб* – прізвисько (Житомирськ. обл.), *Довбине* – ойконім у Запорізькій обл., ст.-рос. Трифонко *Долбинъ*, 1649 р. [75, с. 533], (похідне) *Долбино*, 1595 р. – назва маєтку в колишньому Козельському пов. [2, с. 446], рос. *Долбов*, *Далбин*, *Дальбин* [ЖПГ], (похідні) *Долбино* (4) – ойконіми в колишніх Владимирській, Калузькій, Курській, Тверській губ., *Дульбово* (варіант *Дулебы*) – в колишній Псковській губ. [90, с. 50, 143], блр. *Доўба* [7, с. 134], *Далба* (м. Гомель), *Дылбо* [52, с. 171], (похідні) *Дульбово*, *Дылбы*, *Дялбы*, *Дыблино* – назви поселень у колишній Вітебській губ. [69, с. 45, 107, 113, 213], *Довбин* – ойконім у колишній Могильовській губ. [90, с. 44], пол. *Dalba*, *Delb*, *Delba*, *Dlub*, *Dolba*, *Dolba*, *Dulba* [91, II, s. 340, 385, 436, 460, 465, 568], чеськ. *Dolba* [78], ст.-слвц. *Martin Dloba*, 1683 р. [94, s. 440], слов'ян. *Дылбо* [47, с. 204], *Девбин* [89, с. 17]. На правах генетично слов'янського сюди слід долучити *Дельбо* – найменування царя бастарнів, згадане в 29 р. до н. е. в контексті

військових подій між бастарнами та балканськими племенами мезів, гетів і дарданів [22, с. 26].

До цього списку варто додати: а) форми із секундарними голосними після плавного на зразок укр. *Дулеба*, *Дулиба* [10, с. 54, 55] ~ діал. *дулѣба* ‘дурний’ [20, с. 209], *Долиба* [44, с. 262], *Долобово* – ойконім у Галичині [90, с. 64], ст.-рос. *Долобово*, XVII ст. – назва пустища в колишньому Углицькому пов. [50, с. 37], рос. *Дулуб* [37, 2007, № 1 – 13, с. 59], блр. *Дулуб* [7, с. 140], *Долубово* – ойконім у колишній Гродненській губ. [90, с. 64], пол. *Deleba*, *Dyliba* [91, II, s. 385, 603]; б) форми з переходом *-л- > -м-* (закономірна асиміляція плавного) та *-л- > -н-* (незакономірна асиміляція плавного або змішування сонорних *-м- ~ -н-*) на зразок укр. *Домба*, *Думба* [67, с. 126, 134], рос. *Домбинов*, *Дунбов* [21], серб. *Дунбо* [87, с. 119] і под.; в) форми з фонетичним розвитком *-л- > -л’- > -й-* (солодковзвучність): укр. Василь *Дуйбын*, 1732 р. [54, с. 93], ст.-рос. *Дойбино*, 1580 р. – назва населеного пункту в колишньому Тверському пов. [51, с. 439], рос. *Дайбов*, *Дайбин* [21] та ін.; г) форми з фонетичним розвитком *l > y / u* на зразок пол. *Daub*, *Deubowska* [91, II, с. 365, 418], чеськ. *Douba* [78]; г) форми на зразок укр. *Джамба* [10, с. 58], блр. *Дзалбы* – ойконім у колишній Вітебській губ. [69, с. 142], пол. *Dzalba*, *Dzialba* [91, II, с. 619, 624], слов’янськ. *Джолба* [89, с. 541], в яких після дентального розвинувся глайд (*j*), що призвело до африкатизації анлаута.

Стосовно апелативного опертя для цих і подібних до них антропонімів пор. укр. діал. *дѣба* – ‘рябий’ [65, с. 401], рос. діал. *далба* – ‘лахміття’ [82, с. 98], *ды’лба* – ‘висока кремезна людина’ [4, с. 433], блр. діал. *ды’мба* – ‘висока незграбна людина’ [68, с. 113], болг. *длѣб* – ‘долото’, схв. (застаріле) *dub* – ‘яма, отвір’ та ін. [83, 5, с. 206–207, стаття *дылбъ] < *дылба жін., *дылбъ чол.

Компонент **Дьlb-* входить до складу окремих композитів:

*Дьlbodervo: укр. *Довбодеревець* (м. Сарни Ровенськ. обл.).

*Дьlbonosъ: рос. *Долбонос* [21], блр. *Довбоносы* – ойконім у колишній Вітебській губ. [69, с. 37]. Щодо мотивації пор., наприклад, укр. діал. *довбонос* – ‘костолуз, *Scothraustes scothraustes*’ [18, с. 99], рос. діал. *долбоносый* – ‘довгоносий, з гачкоподібним, загнутим донизу носом (про людину чи птаха)’ [63, 8, с. 104].

*Дьlbosarъ: укр. *Думбасар* [27, 13, с. 144] < *Долбосар.

Антропонімний матеріал слов’янських мов дає підстави для відновлення праантропонімів-демінітивів:

*Дълбиць: укр. *Долбич* (Волинськ. обл.), *Думбич* [44, с. 276], рос. *Долбич* [21], хорв. *Dubić* [88, с. 144], пол. *Daubitz*, *Dolbicz* [91, II, с. 366, 465].

*Дълбикъ: укр. *Довбик* [67, с. 124], *Долбик* [29, с. 645], *Домбик*, *Домбик* [67, с. 126], рос. *Долбик* [21], блр. *Долбiк*, *Доўбiк* [7, с. 134], пол. *Dalbik*, *Dłabik*, *Dolbik* [91, II, с. 340, 435, 465], чеськ. *Dlobík* [78], ст.-слвц. *Adam Dlobik*, 1683 р. [94, s. 432]. Стосовно мотивації пор., наприклад, укр. діал. *дóвбик* – ‘баран’ (Миколаївськ. обл.), рос. діал. *дóлбик* – ‘дятел’ [57, с. 190] і под.

*Дълбъка, *Дълбъкъ: укр. *Долбка* [32, с. 526], ст.-рос. *Долобкино*, 1495 р. – ойконім у Новгородській землі [41, II, с. 277], пол. *Dalbek*, *Daubek*, *Dłubek*, *Doubek* [91, II, с. 340, 365, 436, 496], чеськ. *Doubek* [78] ~ рос. діал. *долбóк* ‘лоб’ [57, с. 190] та ін.

*Дълбрьсь: укр. *Долбець* [10, с. 49], блр. (похідне) *Доўбцы* – ойконім у Гомельській обл., хорв. *Dubac*, *Dubec* [88, s. 144] ~ рос. діал. *долбѐц* – ‘дятел’ [57, с. 189].

Лексико-словотвірну мікросистему іносуфіксальних похідних з коренем **Дълb-* можна представити так:

Деривати з *-j-* у суфіксі:

*Дълбайъ: укр. *Довбай* (Волинськ. обл.), *Долбайчук* [10, с. 49], *Домбай* [44, с. 264], *Донбай*, *Думбай* [27, 17, с. 58, 60], рос. *Далбаев*, *Долбаев*, *Донбаев* [48, 1, с. 109, 250; 2, с. 131], *Дамбаев* [21], *Дулбаев* [28, с. 431], хорв. *Dubaj* [88, s. 144], пол. *Dowbaj* [91, II, s. 497], чеськ. *Domhaj* [78] ~ рос. діал. *думба́й* – ‘велика видовжена скирта сіна’ [63, 8, с. 255] і т. п.

*Дълбѣја / *Дълбѣъ: укр. *Довбей* (*Довбий*) [79, с. 201], *Довбия* [27, 22, с. 433], *Довбій* [34, с. 156], *Долбей*, *Долбій* [10, с. 49], рос. *Долбеєво* – ойконім у колишній Новгородській губ. [90, s. 50], рос. *Далбеєв*, *Долбеєв* [48, 1, с. 109], *Дельбеєва*, жін. [36, с. 315], блр. *Долобей* [7, с. 124], хорв. *Dubej* [88, s. 144], пол. *Dołobiej*, *Dowbejko* [91, II, s. 468, 497] ~ рос. діал. *дымбѣй* – ‘непутяща людина’ [62, с. 83].

*Дълвиуъ: рос. *Дамбуев* [48, 1, с. 109]. Сюди ж слов’ян. (відантропонічне похідне) *Долбуи* – назва мастки, згадана під 1596 р. в одному з документів, виданих Віленською Археографічною комісією [1, XXXII, с. 313].

На основі укр. *Долбьяга* [30, с. 205], *Довбьяга* [55, с. 318] і под., співвідносних з апелятивною лексикою на зразок рос. діал. *долбѣга* ‘тупа людина’ [59, с. 67], можна постулювати псл. *Дълbѣга / *дълbѣга. Сучасне рос. *Долбищев* – рефлекс потенційного псл. *Дълbищѣ.

Деривати з *-x-* / *-š-* у суфіксальній морфемі:

*Дълбаха, *Дълбахъ, *Дълбахъ > *Дълбаць: укр. *Довбах* [44, с. 260], *Довбаиук* [10, с. 51], ст.-рос. Никита Матфеевич *Дулбаиеш*, 1686 р. [40, с. 134], рос. *Дайбах* [21], (похідне) *Дойбаиеш* – ойконім у колишній Псковській губ. [90, с. 48], блр. *Довбаи* (м. Гомель) ~ укр. діал. *дóвбаи* – ‘дятел’ [80, с. 111] та ін.

*Дълбеха / *Дълбехъ: укр. *Довбеха* [31, с. 35], рос. *Долбешкін* [44, с. 262], блр. *Долбешкін*, *Даўбешка* [7, с. 120] ~ укр. діал. *довбéха* – ‘йолоп; довбня; калатало’ [18, с. 99], *довбéшка* – ‘взуття, видовбане з дерева’ [16, с. 46], ‘великий дерев’яний молот’ [3, 1, с. 136], рос. діал. *долбё’шка* – ‘дурень’ [42, с. 223].

*Дълбіха, *Дълбіхъ, *Дълбіхъ > *Дълбіць: блр. *Дульбиш* [23, с. 57], (похідне) *Дамбиши* – ойконім у колишній Вітебській губ. [69, с. 132], ст.-рос. *Дойбихово*, 1539/40 рр. – ойконім у колишньому Тверському пов. [51, с. 102], пол. *Dłubisz* [91, II, s. 436].

*Дълбоха, *Дълбохъ, *Дълбохъ > *Дълбоць: укр. Яков *Довбои*, 1718 р. [53, с. 38], *Длубои* [10, с. 48], слвн. *Domboš* [95, s. 112], хорв. *Duboš* [88, s. 144] ~ укр. діал. *дóвбои* – ‘дятел’ [18, с. 99].

*Дълбіха, *Дълбіхъ > *Дълбіша, *Дълбіхъ, *Дълбіхъ > *Дълбіць: укр. *Дейбух* (Хмельницьк. обл.), *Довбуи* [10, с. 51], блр. *Долбуи*, *Доўбуи* [9, с. 228], *Долбуша* [21], пол. *Dołbusz*, *Dowbusz* [91, II, s. 465, 497] ~ укр. діал. *дóвбуи* – ‘нерозумна людина’ [66, с. 77], ‘дятел’ [80, с. 111], рос. діал. *долбу́ха* – ‘видовбаний з колоди човен’ [43, 2, с. 91], *дóлбуи* – ‘долото з залізною ручкою’ [82, с. 102], *долбу́ша* – ‘дерев’яна тарілка’ [60, 1, с. 37] та ін.

*Дълбуха, *Дълбухъ > *Дълбуша, *Дълбухъ, *Дълбухъ > *Дълбуць: укр. *Довбиш*, *Долбиш* (Київськ. обл.), *Доубышъ*, 1833 р. [17, ф. 394, оп. 1, од. зб. 33, арк. 30 зв.], *Довбиши* – ойконім у Житомирській обл., ст.-рос. (похідні) *Долбышино*, 1570/71 рр. – ойконім у колишньому Пошехонському пов. [5, с. 295], *Долбышкино*, XVI ст. – назва пустища в Новгородській землі [41, VI, с. 356], рос. *Долбышев* [21], блр. *Доўбыш* [7, с. 134], пол. *Dołbusz*, *Dowbusz* [91, II, с. 465, 497] ~ укр. (застаріле) *дóвбіши* – ‘литаврист’ [18, с. 99], рос. діал. *дóвбышка* – ‘знаряддя для обмолочування конопель’ [60, 2/1, с. 33].

Деривати з *-k-* / *-č-* у суфіксальній морфемі:

*Дълбакъ, **Дълб’акъ*, *Дълбакъ > *Дълбаць: укр. *Довбак*, *Донбак* [79, с. 200], *Дойбак* [44, с. 260], *Дзамбак*, *Долбач* [10, с. 49, 58], *Домбьяк* [67, с. 126], рос. *Далбаков* [48, 1, с. 109], *Дальбаков*, *Дыйбаков* [21],

Долбачев [21], запозичене в бурятський антропонімікон, Долбачев [44, с. 262], блр. Долбак [70, с. 189], Домбак [21], хорв. *Dubak* [88, s. 144], пол. *Dalbakowska, Delbakowski, Dlubak, Dalbaczuk, Dalbiak, Dlubacz, Dłobacz, Dolbiak, Dolbiak* [81, II, с. 340, 343, 365, 389, 435, 436, 460, 465] ~ укр. діал. довб́ак, дуб́ак, дувб́ак, до́вбач, до́бач, дувб́ач – ‘дятел’ [80, с. 111], болг. дѣлбѣч – ‘інструмент для довбання’ [12, с. 455], слвц. діал. *dlbák (dlubak)* – ‘млява людина’ [92, с. 320]. Пор. ще литовське прізвище *Дыльбаковскій* [21], запозичене зі слов’янських мов.

*Дълбука / *Дълбукъ: укр. Дейбук [67, с. 115], Дейбука [25, с. 592], ст.-блр. Довбуки, XVII ст. – гелонім у колишньому Гомельському старостві [1, XIII, с. 349], Даўбучкі – назва поселення в Гродненській обл.

Можна відновити деякі похідні з опорним *-l-* у суфіксі:

*Дълбелъ: хорв. *Dubelj* [88, с. 144], пол. *Deubel* [91, II, s. 416].

*Дълбулъ: блр. Доўбул [7, с. 126].

*Дълбыль: блр. Даўблі – ойконім у Вітебській обл., можливо, похідний від географічного терміна. Пор. блр. діал. доўбля – ‘лядо чи обліг, який обробляють вручну; скопане місце’ [86, с. 60].

*Дълбуль: рос. Долбылев [21].

Деривати з консонантом *-n-* у суфіксальній морфемі:

*Дълбанъ / *Дълбань: укр. Довбан [10, с. 51], Довбань [56, с. 128], Дойбан, Дойбань [21], Долобанько [67, с. 126] – форма з другим повноголоссям, Дойбаны – ойконіми в колишніх Подільській та Херсонській губ. [90, с. 48], рос. Дайбанов [44, с. 236], блр. Довбан (м. Гомель), слвн. *Douban* [95, s. 114], пол. *Dolban, Dołban, Dolbań, Dowban, Dowbań, Dulban* [91, II, s. 460, 465, 497, 568] ~ укр. діал. до́вбань – ‘молоток’ [15, с. 67], до́вба́нка – ‘предмет, видовбаний із суцільного шматка дерева’ [18, с. 99], длуба́н – ‘буряк чи картоплина, в яких середину виїли миші’ [3, 1, с. 135], рос. діал. дулба́н – ‘дурень’ [57, с. 64].

*Дълбень: укр. Довбенюк (Ровенськ. обл.), ст.-рос. (похідне) Дулбенево, 1627–1630 рр. – назва пустища на р. Кихті [72, с. 15], рос. (похідні) Долбенкино, Долбеники – ойконіми в колишніх Орловській та Новгородській губ. [90, с. 50], блр. Даўбэні – ойконім у Мінській обл., кваліфікований як литуанізм [8, с. 90], пол. *Dalbień, Dołbeń* [91, II, s. 340, 465] ~ рос. діал. долбе́нь – ‘дурень’ [42, с. 223], блр. діал. доўбе́нь – ‘дурень’ [76, 2, с. 34].

*Дълбонъ: пол. *Dołboń* [91, II, s. 465].

*Дьлвипь / *Сьдьлвипь: укр. *Довбун* [56, с. 128], *Здолбунів* – ойконім у Ровенській обл., рос. *Долбунов* [21], блр. *Даўбун* [7, с. 126], *Долбун* [74, с. 98] ~ укр. діал. *довбу́н* – ‘дятел’ [18, с. 99], рос. діал. *долбу́н* ‘т. с.’ [57, с. 190].

*Дьлвунь: ст.-укр. Шюлга *Долбыничъ*, 1504 р. [6, с. 173], укр. *Довбыня* [21].

*Дьлвьпъ, **Дьлвьп’а*: ст.-укр. Семен Кременчукъ *Долбня*, 1630 р. [75, с. 130], Мишка *Долбненко*, 1666 р. [49, с. 289], укр. *Довбня* [10, с. 51], *Довбні*, *Довбнівка* – ойконіми в Чернігівській та Полтавській обл., рос. Федор *Долбня*, 1707 р. [11, с. 388], *Долбнев*, *Далбнин* [21], ст.-блр. Наумъ *Долбничъ*, 1552 р. [75, с. 533], блр. *Даўбня*, *Доўбня* [7, с. 134], (похідні) *Долбнево*, *Долбневичи* – ойконіми в колишній Гродненській губ. [90, с. 50], пол. *Dolbnia*, *Dowbnia* [91, II, s. 465, 497] ~ укр. діал. *дóвбня* – ‘великий дерев’яний молот’ [3, 1, с. 136], ‘зневажлива назва для голови людини’ [19, с. 60], *дóбня* – ‘довбня, колода, на якій рубують дрова’ [80, с. 111], *дóвбень*, *-бня* – ‘нетямуща людина’ [15, с. 68], рос. діал. *дóлбень*, *-бня* – ‘дятел’, ‘дурень’ [63, 8, с. 104], *дóлбня* (лайливе) – ‘голова’ [58, с. 145], блр. *доўбня* – ‘молот’ та ін., зведені під гасло *дьлвьпа [83, 5, с. 207].

З-поміж похідних, мотивованих віддієслівними апелятивами, слід назвати також:

*Дьлbadlo: пол. *Dłóbalów* [91, II, s. 436] ~ укр. діал. *дóбалo*, *дóвбалo* – ‘дятел’ [80, с. 111], блр. діал. *дзэўбала* – ‘дурепа’ [84, с. 117], *ёўбала* – ‘нерозумний, дурень’ [73, с. 56] < *дзэўбáла, *дóубало* – ‘тупа людина’ [39, с. 227], рос. діал. *ды’лбалo*, *ды’мбалo* – ‘висока незграбна людина’ [57а, с. 294, 296], *долы’балo* – ‘високоросла людина’ [61, с. 479] – форма з секундарним голосним.

*Дьлbidlo: укр. *Довбило* (Ровенськ. обл.), блр. *Долбилов* (м. Мінськ), ст.-рос. Иванко Офонасьевъ с. *Долбиловъ*, 1495 р. [75, с. 533], Ивашко *Долбило*, 1626 р. [14, с. 70], рос. *Долбилов* [21]. Антропонім відобразився у складі географічних найменувань, пор., наприклад, ст.-рос. *Дойбилово*, 1539/40 рр. – ойконім у колишньому Тверському пов. [51, с. 102], рос. *Долбилова* (2), *Долбиловка* (2), *Долбилово*, *Домбилово* – ойконіми в різних регіонах [90, с. 50, 69], *Долби́лы* – назва поселення в Пермській обл. ~ укр. діал. *довбі́ло* – ‘інструмент для довбання, зубило’ [18, с. 99], рос. діал. *долбі́ло* – ‘висока незграбна людина’ [57, с. 38], ‘дятел’ [63, 8, с. 104].

Деривати з *-r-* у суфіксальній морфемі:

*Дьлbarъ: укр. *Довбар* [79, с. 201], блр. *Доўбар* [7, с. 134], *Даўбарова* (2) – ойконіми в Мінській обл., пол. *Dejbar*, *Delbar*, *Dhubar* [91, II, s. 381,

385, 436], слов'ян. (похідне) *Довбаришки* – ойконім у колишній Каунаській губ. [90, с. 44] ~ укр. діал. *довбár* – ‘дятел’ [80, с. 111], *дóвбар* – ‘майстер, що видовбує з дерева різні предмети’ [18, с. 99] і под.

*Дьlbirь, *Дьlbурь, *Дьlbura, *Дьlbурь: укр. *Долбир* [67, с. 125], ст.-рос. Жданъ Петровъ сынъ *Долбырь*, 1594 р. [71, с. 347], рос. *Домбирос* [48, 1, с. 32], *Дамбыра* [37, 2002, № 14–22, с. 54] – форми з лабіалізацією плавного.

*Дьlborь: укр. *Довбор* (Одеськ. обл.), пол. *Doubór*, *Dowbor* [91, II, с. 496, 497], чеськ. *Dambor* [78]. Сюди ж слов'ян. Янь *Довборь*, 1596 р. [46, с. 312], *Дауборова* / *Довборово* – назва поселення в колишній Віленській губ. [90, с. 45].

*Дьlburь: укр. *Думбур* [56, с. 136] ~ укр. діал. *довбур* ‘розумово обмежений’ (Миколаївськ. обл.), блр. *доўбуры* – ‘сінокоси між полями’, помилково віднесене до балтизмів [35, с. 66].

Деривати з *-s-* у суфіксальній морфемі:

*Дьlbasъ: укр. *Довбас* [10, с. 51], рос. *Долбасов* [21], пол. *Delbas*, *Dulbas*, *Dylbas* [91, II, с. 385, 568, 602] ~ укр. діал. *дóвбас* – ‘дятел’ [80, с. 111].

*Дьlbesa: укр. *Долбеса* [26, 1, с. 694].

*Дьlbosъ: пол. *Dulbos* [91, II, с. 568].

*Дьlbusa, *Дьlbusъ: рос. *Долбусова* ж. (Дніпропетровськ. обл.), *Домбус* (м. Калуга), *Долбусин* (Луганськ. обл.) ~ укр. діал. *дóвбусь* – ‘дятел’ [80, с. 111].

Деривати з *-t-* у суфіксальній морфемі:

**Дьlbatъ(jь)*: рос. *Долбатово* – ойконім у Брянській обл., пол. *Dlubata* [91, II, с. 435] ~ блр. діал. *даўбаты* – ‘дурень’ [68, с. 27] і т. п.

*Дьlbeta: укр. *Довбета* [10, с. 51].

*Дьlbitъ: рос. *Долбитиков*, *Домбит* [21].

*Дьlbotъ: укр. *Долботов* – ойконім у колишньому Мглинському пов., зафіксований в „Описі Новгород-Сіверського намісництва” 1779–1781 рр.

Активний дієприкметник теперішнього часу (до йотації) *ДьlbQть можна відновлювати на основі ст.-блр. (похідного, литуанізованого за допомогою суфікса *-ишки*) *Долбутишки*, 1592 р. – назва маєтку в колишньому Мінському пов. [1, XXXI, с. 114].

*Дьlbizna: пол. *Dolbizna*, *Dolobizna* [91, II, с. 465, 468]. Праслов'янська хронологія непевна з огляду на ареал.

*Дьlbuzъ: укр. *Долбуз* [44, с. 260], рос. *Долбузов* [21].

Псл. *Дълбежь можна відновлювати на основі укр. *Долбежи* – ойконім у колишній Чернігівській губ. [90, с. 45], рос. *Долбежев, Долбежов* [21] ~ рос. діал. *долбѣжь* – ‘про високу жінку’ [63, 8, с. 103]. Назва поселення *Долбежи* могла мати й топографічну мотивацію Пор. рос. діал. *долбежи* мн. – ‘твердий ґрунт; суглинок’ [63, 8, с. 103].

Фактичний матеріал дозволяє реконструювати низку праантропонімів, мотивованих апелюваннями з непродуктивними (або малопродуктивними) на сьогодні префіксальними морфемами. Пор.:

*Адълбь. Відновлюється на основі д.-руськ. *Адулбь* – ім’я одного з членів руського посольства 944 р., який підписав договір Русі з греками [33, с. 64–65]. Кореневе -у- < -о- під впливом лабіального детермінатива. Стосовно словотвірної моделі див. ще [81, с. 7–17, з літературою].

*Водълба < *Родълба: рос. *Будолбино* – ойконім відантропонімного походження в Болховському р-ні Орловської обл. (префіксальне -у- < -о- під впливом губного Б-).

*Їедълба: рос. *Чадамба* [37, 2001, № 14–26, с. 210] < *Чадалба (лабіалізація плавного).

*Кадълба, *Кадълбь: укр. *Кадовб* (Закарпатськ. обл.), *Кадолба* [27, 8, с. 537], *Кадуба* [44, с. 345], блр. *Кадоўба, Кадлубовіч* [7, с. 167], (похідне) *Кадолбино* – ойконім у колишній Вітебській губ. [69, с. 273], пол. *Kadlub* [91, IV, с. 428], слвц. *Kadlub* [93, s. 106] ~ укр. діал. *кадівб, кадуб* – ‘бочка для капусти’ [80, с. 111], рос. діал. *кадолба* – ‘лінива жінка’ [64, с. 7] та ін., подані під гаслами *кадълба, *кадълбь [83, 9, с. 113–114].

*Кадълбajь: пол. *Kadlubaj* [91, IV, с. 428].

*Кадълбъкъ: пол. *Kadlubek* [91, IV, с. 429].

*Кадълбica: пол. *Kadlubica* [91, IV, с. 429].

*Кадълбьсь: пол. *Kadlubiec* [91, IV, с. 429].

*Кодълба: укр. *Кодолба* [26, 7, с. 419].

*Надълба: пол. *Nadolba* [91, VI, с. 523] ~ рос. діал. *надолба* – ‘лежень’ [43, 5, с. 139], ‘дурень’ [63, 19, с. 243], блр. діал. *надоўб* – ‘остолоп, нерозумний’ [76, 3, с. 124] і под., див. [83, 29, с. 11–12: *nadolba, *nadolbь / *надълба, *надълбь].

*Надълбьнь: укр. діал. *надовбень* – ‘йолоп’ [18, с. 99], *надолобень* – ‘роззява’ [77, с. 314], *надовбня* – ‘пристосування, в яке закріплюють жердку для тесання ...’ [3, 2, с. 331], рос. діал. *надолбень* – ‘уперта людина’ [85, с. 92] і под.

*Недълба: укр. *Недовба* (м. Київ), блр. *Недовба* (м. Гомель).

*Obdylba: ст.-рос. Петръ *Одолба*, 1495 р. [75, с. 286], *Одолба*, 1560 р. [13, с. 22].

*Vudylbъ: укр. *Видолоб* [38, 2007, № 4, с. 171] – форма з другим повноголоссям.

Проаналізований матеріал дав можливість відновити понад 80 архетипів і вкотре засвідчив важливість пропріальної лексики для реконструкції праслов'янських лінгвістичних старожитностей.

Список використаної літератури

1. Акты, изд. Виленскою Археографическою комиссиею. – Вильна, 1886. – Т. XIII. – 480 с.; 1906. – Т. XXXI. – 586 с.; 1907. Т. XXXII. – 505 с.
2. Акты феодального землевладения и хозяйства / подг. к печати А. А. Зимин. – М., 1956. – Ч. II. – 663 с.
3. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок / Г. Л. Аркушин. – Луцьк, 2000. – Т. I – 2.
4. Архангельский областной словарь / под ред. О. Г. Гецовой. – М., 2004. – Вып. 12. – 480 с.
5. Архив П. М. Строева. I // Русская историческая библиотека. – Петроград., 1915. – Т. XXXII. – 896 стб.
6. Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. – К., 1907. – Ч. VIII/4. – 451 с.
7. Бірыла М. В. Беларуска антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апеліятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск, 1969. – 505 с.
8. Бірыла М. В. Літоўскія элементы ў беларускай анамастыцы / М. В. Бірыла, А. П. Ванагас. – Мінск, 1968. – 100 с.
9. Бобрык У. Мянускі і прозвішчы Рэчыцкага раёна / У. Бобрык // Сёмыя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні: матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі. Рэчыца, 1–2 кастрычніка 2010 г. / адк. рэд. В.М. Лебедзева. – Гомель, 2010. – С. 220 – 240.
10. Богдан Ф. Словник українських прізвищ у Канаді / Ф. Богдан. – Вінніпег; Ванкувер, 1974. – 354 с.
11. Булавинское восстание (1707–1708 гг.) // Труды историко-археографического института АН СССР. – М., 1935. – Т. XII. – 528 с.
12. Български етимологичен речник / съст.: В. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев и др. – София, 1971. – Т. 1. – 679 с.
13. Веселовский С.Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии / С. Б. Веселовский. – М., 1974. – 382 с.

14. Выпись из тверских писцовых книг Потапа Нарбекова да подьячего Богдана Фадеева 1626 года. – Тверь, 1901. – 146 с.

15. Глуховцева К. Словник українських східнословобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко. – Луганськ, 2002. – 233 с.

16. Гримашевич П. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок / П. І. Гримашевич. – Житомир, 2002. – 183 с.

17. Державний архів Волинської області (фонди).

18. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К., 1985. – Т. 2. – 570 с.

19. Євтушок О. М. Вивчення лексики говірок Рівненщини / О. М. Євтушок. – Рівне, 1997. – 163 с.

20. Желехівський Є. Малорусько-німецький словар / Є. Желехівський, С. Недільський. – Львів, 1886. – Т. 1. – 598 с.

21. Жертвы политического террора в СССР. Режим доступа : <http://lists.monu.ru>

22. Златковская Т. Д. Мёзия в I – II веках нашей эры (к истории Нижнего Дуная в римское время). – М., 1951. – 135 с.

23. Именной список раненых и больных офицерских и нижних чинов, помещенных в лечебных заведениях (По сведениям справочного отдела Красного креста). – Пг., 1914–1915. – Разн. пагин.

24. Казлова Р. М. Славянская гідранімія. Праславянські фонд. – Гомель, 2003. – Т. III. – 361 с.

25. Книга пам'яті України: Вінницька область. – К., 1994. – Т. 2. – 1083 с.

26. Книга пам'яті України: Дніпропетровська область. – Дніпропетровськ, 1993. – Т. 1. – 731 с.; 1995. – Т. 5. – 528 с.

27. Книга памяти Украины: Донецкая область. – Донецк, 1996. – Т. 7. – 541 с.; Т. 8. – 700 с.; 1997. – Т. 13. – 655 с.; 1998. – Т. 17. – 622 с.; 1999. – Т. 22. – 526 с.

28. Книга пам'яті України: Запорізька область. – Дніпропетровськ, 1995. – Т. 9. – 582 с.

29. Книга пам'яті України: Полтавська область. – Полтава, 1995. – Т. 2. – 788 с.

30. Книга памяти Украины по увековечению участников боевых действий, умерших в послевоенные годы: Донецкая область. – Донецк, 2002. – Т. 4. – 640 с.

31. Книга пам'яті України: Харківська область. – Х., 1994 – Т. 3. – 589 с.

32. Книга скорби Украины: Одесская область. – Одесса, 2000. – Т. 2. – 576 с.

33. Козлова Р. М. Проблемы славянской именной префиксации (производные с префиксом *a-) / Р. М. Козлова // Русский язык : межведомственный сборник / гл. ред. П. П. Шуба. – Минск, 1991. – Вып. 11. С. 61 – 72.

34. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини / Л. О. Кравченко. – К., 2004. – 197 с.

35. Лаучюте Ю. А. Словарь балтизмов в славянских языках / Ю. А. Лаучюте. – М., 1982. – 210 с.

36. Летопись авторефератов диссертаций. – М.

37. Летопись журнальных статей. – М.

38. Літопис авторефератів дисертацій. – М.

39. Лучыц-Федарэц І. І. Адмоўная экспрэсіўная лексіка : матэрыялы для слоўніка Брэстчыны / І. І. Лучыц-Федарэц // Народная лексіка / рэд. А. А. Крывіцкі, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск, 1977. – С. 221 – 237.

40. Мордвинов И. П. Тихвинская старина : сборник материалов к истории города Тихвина и Нагорного Обонежья (современного Тихвинского уезда) / И. П. Мордвинов // Сборник Новгородского общества любителей древности. – Новгород, 1911. – Вып. IV. – С. 1 – 144.

41. Новгородские писцовые книги, изд. Археографической комиссией. – СПб., 1862. – Т. II. – 890 стб.; 1910. – Т. VI. – 1074 стб.

42. Новгородский областной словарь / изд. подгот. А. Н. Левичкин и С. А. Мызников. – СПб., 2010. – 1435 с.

43. Новгородский областной словарь / отв. ред. В. П. Строгова. – Новгород, 1992. – Вып. 2. – 144 с.; 1994. – Вып. 5. – 163 с.

44. Новикова Ю. М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / Ю. М. Новикова. – Донецьк, 2007. – 994 с.

45. Носович И. И. Словарь белорусского наречия / И. И. Носович. – СПб., 1870. – 752 с.

46. Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг. – Вильна, 1909. – Вып. VII. – 362 стб.

47. Памятная книжка Ковенской губернии на 1887 год. – Ковна, 1886. – Разн. пагин.

48. Память / сост.: И. И. Кузнецов, П. Ф. Московских, П. М. Шубенко. – Иркутск, 1990. – Ч. 1. – 343 с.; Ч. 2. – 320 с.

49. Переписні книги 1666 року / ред. В.О. Романовський. – К., 1933. – 447 с.
50. Писцовые книги Угличского уезда XVII века / с предисл. и примеч. М.А. Липинского // Временник Демидовского юридического лицея. – Ярославль, 1886. – Кн. 41. – С. 1 – 112.
51. Писцовые материалы Тверского уезда XVI века / сост. А. В. Антонов. – М., 2005. – 760 с.
52. По праву памяти: Книга памяти жертв незаконных политических репрессий / сост. А. Забелин. Т. 1: Смоленский мартиролог. – Смоленск, 2001. – Т. 1. – 608 с.
53. Присяга Миргородського полку 1718 року / опрацювали Д. Вирський і Р. Москаленко. – К., 2012. – 233 с.
54. Присяга Миргородського полку 1732 року / опрацювали Д. Вирський і Р. Москаленко. – К., 2011. – 105 с.
55. Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ / Ю. К. Редько. – Львів, 2007. – Т. 1. – 720 с.
56. Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська / авт.-упоряд.: Т. С. Пристайко, І. С. Попова, І. І. Турута, М. С. Ковальчук. – Дніпропетровськ, 2007. – 498 с.
57. Словарь вологодских говоров: учебное пособие по русской диалектологии / ред. Т. Г. Паникаровская. – Вологда, 1985. – Вып. 2.
- 57а. Словарь говоров Русского Севера / под ред. А. К. Матвеева. – Екатеринбург, 2005. – Т. 3. – 388 с.
58. Словарь донских говоров Волгоградской области / под ред. Р. И. Кудряшовой. – Волгоград, 2011. – 703 с.
59. Словарь орловских говоров: учебное пособие по русской диалектологии / науч. ред. Т.В. Бахвалова. – Орел, 1990. – Вып. 3. – 135 с.
60. Словарь русских говоров Алтая / под ред. И. А. Воробьевой, А. И. Ивановой. – Барнаул, 1993. – Т. I. – 241 с.; 1997. – Т. 2/1. – 198 с.
61. Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / гл. ред. А. С. Герд. – Спб., 1994. – Вып. 1. – 512 с.
62. Словарь русских говоров Сибири / под ред. А. И. Федорова. – Новосибирск, 1999. – Т. 1/2. – 292 с.
63. Словарь русских народных говоров / под ред. Ф. П. Филина, Ф. П. Сороколетова и С. А. Мызникова. – М.; Л.; Спб., 1968. – Вып. 3. – 360 с.; 1972. – Вып. 8. – 369 с.; 1983. – Вып. 19. – 359 с.

64. Словарь смоленских говоров / под ред. А. И. Ивановой. – Смоленск, 1988. – Вып. 5. – 146 с.
65. Словарь української мови / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907. – Т. 1 – 494 с.
66. Словник луцьких жаргонізмів і сленгізмів / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк, 2011. – 272 с.
67. Словник прізвищ : практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини) / укладачі: Н. Д. Бабич, Н. С. Колесник, К. М. Лук'янюк (гол. ред.) та ін. – Чернівці, 2002. – 424 с.
68. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча / рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск, 1980. – Т. 2. – 728 с.
69. Список населенных мест Витебской губернии / под ред. А. П. Сапунова. – Витебск, 1906. – 514 с.
70. Справочник Брестской городской телефонной сети. – Минск, 1980. – 462 с.
71. Сторожев В. Н. Десятни и Тысячная книга XVI века / В. Н. Сторожев // Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции. – М., 1891. – Кн. VIII. – Отд. III. – С. 1–459.
72. Сторожев В. Н. Материлы для истории делопроизводства Поместного приказа по Вологодскому уезду в XVII веке. / В. Н. Сторожев. – Пг., 1918. – Вып. II. – 278 с.
73. Сцяцко П. У. Дыялектны слоўнік : з гаворак Зэльвеншчыны / / П. У. Сцяцко; навук. рэд. М. В. Бірыла. – Мінск, 1970. – 183 с.
74. Телефонный справочник Мозырского районного узла связи / сост. Н. Б. Винокур, С. А. Шутова. – Минск, 1984. – 195 с.
75. Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имен / Н. М. Тупиков // Записки Отделения русской и славянской археологии имп. Русского археологического общества. – 1903. – Т. 6. – С. 86 – 914.
76. Тураўскі слоўнік / рэд. А. А. Крывіцкі. – Мінск, 1982. – Т. 2. – 271 с.; 1984. – Т. 3. – 311 с.
77. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 2. – 371 с.
78. Чоловічі прізвища громадян Чеської Республіки за даними Міністерства внутрішніх справ ЧР станом на 1.04.2004. Режим доступу: <http://www.mvcr.cz>

79. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів, 2005. – 704 с.
80. Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник / Г. Ф. Шило. – Львів; Нью-Йорк, 2008. – 288 с.
81. Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії / В. П. Шульгач. – К., 2008. – Ч. I. – 413 с.
82. Элиасов Л. Е. Словарь русских говоров Забайкалья / Л. Е. Элиасов. – М., 1980. – 472 с.
83. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. – М., 1978. – Вып. 5. – 232 с.; 1983. – Вып. 9. – 197 с.; 2002. – Вып. 29. – 253 с.
84. Юрчанка Г. Ф. Сучаснае народнае слова: 3 гаворкі Месціслаўшчыны : слоўнік / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск, 1988. – 256 с.
85. Ярославский областной словарь : учебное пособие / науч. ред. Г. Г. Мельниченко. – Ярославль, 1987. – Вып. 6. – 155 с.
86. Яшкін І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін. – Мінск, 1971. – 256 с.
87. Јањатовић Ђ. Презимена срба у Босни / Ђ. Јањатовић. – Сомбор, 1993. – 404 с.
88. Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. – Zagreb, 1976. – 772 s.
89. Pamięć. Память / составители: Я. Пшимановский, Х. Прокопчук, Р. Мурани. пер. с польск. под ред. К. Козакевич. – Варшава, 1987. – Ч. 1 – 2.
90. Russisches geographisches Namenbuch / begr. von M. Vasmer. – Wiesbaden, 1966. – Bd III/1. – 240 s.
91. Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. – Kraków, 1992. – Т. II. – 673 s.; 1993. – Т. IV. – 682 s.; Т. VI. – 666 s.
92. Slovník slovenských nářečí / ved. red. I. Ripka. – Bratislava, 1994. – Т. I. – 933 s.
93. Trnava. Telefónny zoznam. 2004 – 2005. – Trnava, 2004. – 232 s.
94. Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku / Pripravili R. Marsina a M. Kušík. – Bratislava, 1959. – Т. II. – 595 s.
95. Začasni slovar slovenskih priimkov / odg. red. F. Bezljaj. – Ljubljana, 1974. – 723 s.

Анотація

Статтю присвячено реконструкції лексико-словотвірної мікросистеми з коренем *Dьlb- (на матеріалі антропонімії).

Ключові слова: антропонім, праслов'янський архетип, лексико-словотвірна мікросистема.

Аннотация

Статья посвящена реконструкции лексико-словообразовательной микросистемы с корнем *Dьlb- (на материале антропонимии).

Ключевые слова: антропоним, праславянский архетип, лексико-словообразовательная микросистема.

Summary

The article deals with the lexical-semantic microsystem with the *Dьlb-root (grounded on the anthroponymic material) reconstruction.

Key words: *anthroponym, Proto-Slavonic archetype, lexical word-building system*

УДК 811.162.1:81.373.2

Dąbrowska-Kamińska A.
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa

NAZWY OSOBOWE MIESZKAŃCÓW WOJEWÓDZTW RUSKICH W LUSTRACJACH Z XVIII w.

Przedmiotem artykułu jest materiał antroponimiczny pochodzący ze zbiorów Skarbu Koronnego Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, tj. Metryki Koronnej. Rozpatruję nazwiska, które w XVIII wieku, przełomowym dla ich stabilizacji, są nie do końca zbadane. Z lustracji województwa ruskiego, a były to: ziemia chełmska, halicka, lwowska, przemyska, i województwa podolskiego wyekscerpowałam blisko 400 nazw osobowych: imion, nazwisk, nazw profesji, przezwisk. Na terenach pogranicznych krzyżowały się wpływy ruskie, w tym ukraińskie, których dotyczą moje rozważania, z polskimi. Odwołuję się do źródeł rękopiśmiennych z XVIII wieku, w którym w języku polskim upowszechnił się system dwuczłonowy. W zaborze austriackim i rosyjskim posiadanie nazwiska staje się wtedy prawnym obowiązkiem każdego mieszkańca. Według uznanych monografii [8, s. 7; 10, s. 46] na przełomie XVIII i XIX wieku ukształtowała się także ukraińska antroponimia. Zatem w miejscu wcześniej

spotykanych osobowych formuł identyfikacyjnych, na Kresach pojawiają się nowe określenia, często narzucane przez władze, bądź też pozostają stare formuły nieco przekształcone, jednak wszystkie mają być przekazywane z pokolenia na pokolenie jak współcześnie nazwiska. Lustracje to spisy inwentarzowe, określające daną osobę tak, jak nazywana jest w miejscu zamieszkania. W tym celu urzędnik osobiście udawał się do wszystkich, aby ściągnąć podatki. Zapisywał określenia osób i miejsce ich zamieszkania, stan cywilny, majątkowy, zajęcie, a także – uzasadnienie niemożności wnoszenia opłat. Ponieważ artykuł ten dotyczy nazwisk, XVIII-wieczne źródła rękopiśmienne stanowią dobry punkt wyjścia do prześledzenia zmian zwyczajów nazewniczych aż po identyfikację formuł deskrypcyjnych wykazanych w lustracjach z ich odpowiednikami, odnotowanymi we współczesnych słownikach antroponimicznych. W wyżej wymienionych lustracjach urzędnicy posługiwali się zróżnicowanymi formułami identyfikacyjnymi określającymi mieszkańców, co pozwalało, m.in., na sprecyzowanie ich statusu, np. wśród nazwisk z sufiksem *-ski/-cki*: *Dębowski, Gurowski, Jurkowski, Kurowski, Lukowski, Łepynski, Michałowski, Podgajski, Rawicki, Rogowski, Runowski, Złoczewski*, trzy poprzedzone zostały skrótami: *W JmP, JP*. W formułach identyfikacyjnych: *Aleksander Slosars Skarbowy Liber* oraz *Taraski Aptekarz*, wyszczególniono zajęcie danych osób zapisane wielką literą. Urzędnik sporządzał wykaz umożliwiający pobór podatków, często używając potocznych określeń osób. Dowodzi tego niejednolitość formuł identyfikacyjnych, bowiem urzędnik tak zapisywał dane, aby móc najszybciej odnaleźć konkretnego mieszkańca. Na uwagę zasługuje wyodrębnienie tylko narodowości żydowskiej, inne – nie były precyzowane. Chciałabym tu odnieść się do faktu, że Żydzi byli zawsze w lustracjach dokładnie określani przez podanie ich narodowości. Nie spotkałam w lustracjach określenia Ukraińiec, Polak, bo koegzystowali oni na terenach Rzeczypospolitej od wieków, natomiast Żydzi, jak wnioskuję z ciągłego podkreślania ich narodowości, byli oceniani jako obcy. Możliwe, że często zmieniali miejsce pobytu, a brak stałego, dziedzicznego określenia uniemożliwiał ściągnięcie podatków.

Nazwiska właścicieli domów kończą się na *-ski* (*Bajkowski, Chorostkowski, Cziekliński, Jemieliński, Gosliczki*), są też inne określenia ich mieszkańców (*Barwierz, kowalczyk*). Najliczniej w lustracjach wystąpiły dwuelementowe formuły identyfikacyjne mieszkańców miast nieposiadających nieruchomości i zapisanych jako niezalegający z podatkami, złożone z imienia

chrzestnego oraz określenia dodatkowego [5, s. 9]. Należą do nich zapisy w brzmieniu ukraińskim, np. *Szczerzni Chromi, Hrycko Hasiuk, Michajło Maletucz, Jacob Niewtojko, Jurko Piekarczowicz*. Wyodrębniłam imiona z formacją patronimiczną utworzoną od dodatkowych określeń ojców za pomocą sufiksów *-enko, -ko, -owicz, -'uk*. Spotkałam dwa zapisy formuł identyfikacyjnych typu: imię z etnonimem, por.: *Korc Turczynenko, Iwanko Rusek*.

Mniej liczne są zapisy w brzmieniu polskim, por.: *Andrzej Bukowski, Jan Chmiel, Stanislaw Chmiel, Stanislaw Ciołek, Jan Kirhlicz, Jan Magwicz, Jan Ridzowski*. W analizowanym materiale wystąpił sufiks *-ski, -icz, -ek* w formułach głównie odapelatywnych. Uwzględniłam również imię z etnonimem: *Jan Mazur*.

W wyekscerpowanym materiale nazwy posiadaczy rozmaitych dóbr mają formę Gen. Sg.: *Stanisława Swietha, Woyciecha Jakimowskiego, Wawrzyńca Chmiela, Stanisława Luberka, Wawrzincza Nogaia*.

Wśród określeń jednoelementowych, z uwagi na rodzaj leksemu pełniącego funkcję nazewniczą, wydzieliłam następujące grupy: imiona polsko-łacińskiego pochodzenia w formie pełnej lub deminutywnej: *Wawrzyniec, Adamek, Sebastian* oraz imiona cerkiewno-ruskiego pochodzenia w formie deminutywnej: *Iwanko, Lewko*. Wystąpiła jedna formuła identyfikacyjna w formie nazwy odmiejscowej jednoelementowej: *Olchowski*. Formom odojcowskim towarzyszy sufiks *-ov*: *Abramow, Chaimczow, Kowalczikow, Kozaczkow* oraz sufiks *-in*: *Piethniczczin*. Wśród jednoelementowych – były także nazwy w Gen. Sing., np. *Jeozierowskiego, Godliczkiego, Włodeiowskiego*, pochodzące od form z sufiksem *-ski*.

Podstawową formułą nazewniczą służącą do identyfikacji osób np. w Barze w XVIII wieku były nazwy składające się z imienia i określenia dodatkowego, obok których występowały nazwy jednoelementowe oraz nieliczne przykłady nazw trójelementowych (por. *Moseczko Wolczkow Zid*). Deskrypcje takie mogły zawierać także więcej elementów, np. *Hrehory Syn Michała a wnuk Chwedora*.

W słownikach antroponimicznych potwierdzone są dość liczne określenia (pochodzące z lustracji) wykonawców zawodu, które w procesie proprializacji stały się nazwiskami: *Czobotar* (por. ukr. *czobotar*, pol. *szewc*) i *Szwiec* (por. współ. *szewc*), *Garncarz, Kowal, Kramarz, Krawiec, Kuśnierz, Łucznik, Studniarz*. Jednak już podczas lustracji były pisane wielką literą i stawiane po imieniu. Nie zawsze konsekwentnie – tu przykładem jest określenie *Kowal*,

napisane dwukrotnie wielką i dwukrotnie małą literą. Ponieważ spis sporządzony został przez jedną osobę, warto zwrócić uwagę na formułę: *Groc kowal*, *Juskowski kowal*. W tej postaci *Juskowski* i *Groc* są nazwiskami, natomiast *kowal* – określeniem ich zajęcia. Pozostali mają podane imiona i określenie *Kowal* zapisane wielką literą. Obecnie nazwisko *Kowal* w języku polskim i ukraińskim różni się jedynie akcentem (por. pol. *Kówal* i ukr. *Kováľ*’).

Część rzemieślników nosi imiona w brzmieniu ukraińskim: *Gnaczo*, *Iwan*, *Makar*, *Nestor*, *Olexiei*, *Pawlo*, *Wasył*, natomiast *Jozef*, *Pawel*, *Stasz*, *Tomas* – to imiona w brzmieniu polskim. Charakterystyczne dla języka polskiego są formuły identyfikacyjne typu: *Pawel Kuszniierz*, *Tomas Garncarz*, *Jacob Kowal*, *Jacob Studniarz*. Z kolei dla języka ukraińskiego typowymi formułami są: *Jaczko Krawiecz*, *Bohdaniec Czobotar(z)*, *Gnaczo Dziesiatnik*.

Cechy ruskie wystąpiły w określeniach wykonawców zawodów, np.: *Czobotarz* (ukr. leksem), *Dziesiatnik* (por. pol. *dziesiętnik*), *Zolotarz* (wsł. cecha fonetyczna – pełnogłos), ale i polskie *-arz* zamiast spodziewanego *-ar* w wygłosie, co czyni formy: *czobotarz*, *zolotarz* hybrydalnymi. Zapis określenia *Dziesiatnik* bez nosowości jest zapewne odbiciem ogólnej tendencji, charakterystycznej dla kresów, do usuwania z systemu fonemów *ę* i *o* (*a*). Jeżeli jednak odniesiemy się do wyżej wymienionych przykładów jako do niewielkich różnic w pisowni, to należy nadmienić, że często o formie decydowała proveniencja zapisującego.

W spisie wystąpili także żołnierze. Do formuł hybrydalnych należą tu zestawienia: *Iwan Grziszniak* (imię w brzmieniu ukr. i sufiks *-ak*) i *Piotr Pohercznik* (imię w brzmieniu pol. i sufiks *-ik* oraz *h* w miejscu prśl.* *g* w określeniu dodatkowym, zapisanym wielką literą).

Analiza materiału wyraźnie wykazuje, że wśród kobiet znaczenie miały wdowy, które po śmierci męża płaciły podatki, bo dziedzyczyły po nim, por.: *Romanicha Glusa Wdowa*, *dimicha Wdowa* (por. ukr. im. m. *Dmytro*, pol. *Dymitr*), *Xenka Wdowa* (por. im. ż. *Ksenia*), *Malanka Wdowa* (por. wsł. im. ż. *Melanija*, *Malana*, pol. *Melania*), *Ohrinka* (por. *Hryn*’, deminut. forma ukr. im. m. *Hryhoryj*, pol. im. m. *Grzegorz*) *Wdowa*, *Proporniczka Wdowa*, *Nasta* (por. im. ż. *Nastasja*, pol. *Anastazja*) *Wdowa Uboga* – podanie statusu majątkowego „uboga” i brak formy odmeżowskiej wskazuje na długie wdowieństwo. Formuła identyfikacyjna określająca kobiety, złożona z trzech elementów, czyli: imienia chrzestnego w formie deminutywnej, określenia stanu cywilnego i statusu majątkowego, występowała w XVIII wieku bardzo

rzadko, bo np. pod tytułem *Ubodzi* urzędnik zapisał: *Danczicha, Popadia, Jacobiecz Sthari, Ohrinka* Wdowa, *Marczin*. Uwzględniono także wśród nich *Popadię*, czyli żonę popa.

Spotyka się formy marytonimiczne z sufiksem *-owa* powstałe od imion męskich: *Emelianowa* Wdowa (por. ukr. im. m. *Jemelian*, pol. *Emilian*), *Michnowa* Wdowa (por. *Mychno*, deminut. forma ukr. im. m. *Mychajło*, pol. *Michał*), *Sienkowa* wdowa (por. wsł. im. m. *Semen*, deminut. forma: *Sienko*, pol. *Szymon*), *Stepanowa* Wdowa (por. ukr. im. m. *Stepan*, pol. *Stefan*). Wystąpiła także forma marytonimiczna z sufiksem *-owa* od nazwiska: *Wolowiczowa* Wdowa (tu: forma z pełnogłosem).

Wyróżnione przez określenie narodowości zostały następujące kobiety: *Czirnla Zidovka, Zilnicza Zidovka, Chawka Zidovka, Koszcina Zidowka, Biskowa* Zidowka Urzędnik zapisał w dwóch ostatnich formach sufiksy *-ina* oraz *-ova*.

Formy marytonimiczne z sufiksem *-owa* utworzone od imion mężów występują w spisach zarówno w brzmieniu ukraińskim (por. *Olexciowa, Chweda Iwanowa, Hliebowa, Makarowa*), jak i w polskim (*Jacobkowa, Christoffowa, Michalowa, Andrzejowa, Marcziszowa*).

Z sufiksem *-icha* wystąpiły: *Makaricha* Wdowa (por. ukr. im. m. *Makar*, pol. *Makary*), *Pawlicha* Wdowa (por. ukr. im. m. *Pawło*, pol. *Paweł*), *Wasylich*a Wdowa [por. wsł. im. m. *Wasylij*; pol. *Bazyli*; często spotykany zapis łac. *B* jako odpowiednika cyrylickiej litery *V (B)*]. Napotkałam także jednoelementowe nazwy z sufiksem *-icha*: *Manczicha, Danczicha, Romanicha, dimicha*.

Z sufiksem *-ina* wyodrębniłam: *Chweda hrinczina* (por. *Hryn'*, deminut. forma ukr. im. m. *Hryhoryj*, pol. im. m. *Grzegorz*), *Petrina* (por. ukr. im. m. *Petro*, pol. *Piotr*) *Strzeliecz, Zacharczina* (por. wsł. im. m. *Zachary*, pol. *Zachariasz*).

Najmniej liczne są formy marytonimiczne z sufiksem *-owa* utworzone od odapelatywnych określeń: *Kozłowa, Podernowa*. Wystąpiła jedna forma z tym sufiksem, utworzona od nazwy miejscowości: *Żelechowa* (: *Żelechow*).

Obok przyjętych form bliskich współczesnym żeńskim nazwiskom, jak *Rudnicka, Strzalkowska*, zdarzają się określenia kobiet typu: *Woycieha Puchalska* (żona Wojciecha), czy pośrednio dotyczące kobiety – matki: *Jaszek* (Janek) *Strzelczowej* oraz formuła opisowa typu *Katharzina Malzonka ...pana Mikolaia Kowaczewskiego*.

Przymiotnikowa końcówka *-ej* słowa *pani* typowa w stp. dla Gen., D., Abl. Sg. (rzeczowników prasłowiańskich tematów deklinacji **-ja* dla rodzaju żeńskiego, por. *Paniei Miedzirzeczkiej*, *Paniei Therhlikowskiej*) wystąpiła w zapisach z końca XVIII wieku, a uważa się [2, s. 126], że do końca XVII wieku została wyparta przez końcówkę *-i*.

W lustracjach z XVIII w. wystąpiły formuły identyfikacyjne typu: *Sthepanowi de Zorawie*, *Martinus Zaręba*, *Justyn cum Rudeńko alias Rudenko*, imię słowiańskie *Siemowit* (książę Mazowiecki i Belzki) oraz *Szymko z Kłątew*. Pierwsze z nich świadczą o przywiązaniu do łacińskich formuł identyfikacyjnych, druga o kontynuacji tradycji nadawania imion słowiańskich, trzecia pełni funkcję czysto lokatywną (analityczne określenia odmiejscowe stosowane były w nazewnictwie chłopów i mieszczan). W lustracjach zapisywano podatników stosując bardzo różne formuły, np.:

– imię w brzmieniu ukraińskim: *Adrynszko*, *Andriuszowi*, *Demko*, *Dimithro*, *Fedirowi*, *Fedorowi*, *Hawryłowi*, *Ihnat*, *Iwan*, *Iwaszko*, *Jozip*, *Lazar*, *Marko*, *Niestor*, *Ostap*, *Pfedor*, *Phedor*, *Stepan*;

– imię w brzmieniu ukraińskim oraz określenie dodatkowe zapisane wielką literą, np.: *Pawło Iwanowicz*, *Tymosz Jewżeżuk*, *Iwan i Sthepan Lisowicz*, *Łesko Łetuniuk*, *Petro Siranczuk*, *Bohdan Wasiołkowski*;

– imiona w brzmieniu ukraińskim oraz określenie dodatkowe zapisane wielką literą w Nom. Pl.: *Iwan i Petro Hradiuki*; *Phedor*, *Riczko Jablonowsszczi*; *Iwan*, *Pawło Kierdanowczi*; *Pawel*, *Iwaszko*, *Pietro*, *Phedor Markuszowce*; *Iwasko*, *Petrun*, *Petranowczi*; *Dachno*, *Pachno*, *Josko*, *Ostapko Wolkowie(..)czi*; *Dimithro*, *Niestor*, *Iwachno Żelechowskij*;

– imię w brzmieniu ukraińskim, słowo *syn* (zapisane niekonsekwentnie wielką lub małą literą) oraz imię ojca w Gen. Sg., np.: *Iliasz Syn Chrycia*, *Iwan Syn Klima*, *Tymko syn Jacka*;

– imię w brzmieniu ukraińskim, s (czyli: syn) oraz imię ojca w Gen. Sg. oraz dodatkowe określenie ojca zapisane wielką literą w Gen. Sg.: *Iwan sJędrzeia Juraszkowego*, *Fedor s Jana Hocały*;

– imię w brzmieniu ukraińskim, słowo *syn* oraz imię ojca w Gen. Sg. oraz dodatkowe określenie ojca zapisane wielką literą w Gen. Sg. oraz imię dziadka: *Hrehory Syn Michała a wnuk Chwedora*;

– imię w brzmieniu polskim: *Jan*, *Macziei*, *Pawel*;

– imię w brzmieniu polskim oraz imię ojca w Gen. Sg. oraz dodatkowe opisowe określenie ojca zapisane małą literą: *Bazylego Iwaszkowego bezpotomnie zeszłego*;

– nazwisko w brzmieniu pol., np.: *Branicki, Czarnecki, Koniecpolski, Lubaczoski, Lubomirski, Olewiński*. Zwykle nazwiska te poprzedzał tytuł, np. JW., kasztelan, podstoli, wojewoda, łowczy. Jako pierwsza mogła występować nazwa zawodu czy stanowiska (por. *Sendziemiu grodzkiemu Chmielniezkiemu, Leśniczemu Kałuskiemu Danielowi Makowskiemu*) oraz np. *ekonom Libiszewskij, komisarz Chądżyński, Danileckij, Caracziowski, Kozłowski*;

– dwoje imion chrzestnych oraz nazwisko na *-skj*: *Jozef Benedykt Leszczyński, Stanisław Alexander Siekierzynskij*;

– imię w brzmieniu pol. oraz określenie dodatkowe z sufiksem *-skj/-ckj* bądź *-ski/-cki* zapisane wielką literą, występujące w różnych przypadkach i liczbach: *Jędrzeiowi y Janowi y Piotrowi Benkowskim, Mikołaiowi Bienkowskiemu, Lukas Biernaszewskij, Stanisław Brzezinskij, Jacub Czieplowski, Jan Czopnic, Jan Czosiczki, Andrzej Głogowski, Franciszek Gutowski, Mikolai Carapezowski, Caracziowski, Jan Glembowskij, Jakubem Leszczkowskim, Jerzi Mikolai Niemojewskiego, Jacub Niezabithowscij, Teodor Orzychowski, Jędrzeiowi Pegowskiemu, Florian Piaseckij, P. Mikolai Potockiego, Andrzej Rogowskij, Jakub Skomorowskij, Raphala Szieniewskiego, Pana Andrzeia Szininskiego, Michał Wołuckij, Jan Zamoyski, Bartosza Zawackiego, Stefan Zarzynskij, Bazyli Zawalskij, Stanisława Znamierowskiego*;

– imię w brzmieniu pol., określenie zapisane wielką literą z sufiksem *-skj, -ckj* oraz informacje dotyczące ojca: *Jędrzej Benkowskij s.Mikołaja, Jan Borzeckij syn Jana Borzeckiego, Jan Wołuckij syn Stefana, Stanisław Wołuckij syn Jana, Piotr Zawalskij syn Jędrzeja, Jan Zaniewski syn Felicjana Zaniewskiego*;

– imię w brzmieniu pol. oraz odapelatywne określenie zapisane wielką literą: *Antoni Borek, Alexander Pietruszka, Ludwik Wilga*;

– imię w brzmieniu pol. lub ukr. oraz zapisane wielką literą określenie w Nom. Pl.: *Michał s. Klima Baykiewicz, Jan s Matwija i Alexander s Ostapa Kosińscy, ..i Ilko sJana Makowieccy, sFedora Szumscy*;

– niejasne: *Matwij Iwaszkowy sJędrzeja* (może przysposobiony);

– formuły hybrydalne: imię w brzmieniu pol., określenie dodatkowe z cechami kresowymi, por. *Janowi Hocałowi, Jadam Jakunowskij, Jan Kliniewicz, Grzegorz Koszeluk, Jan Naliwajczuk, Stephani Steczko, Marcin Tywosz, Stanisław Woromiej*.

Lustracje wsi różnią się od lustracji miejskich występowaniem formuł opisowych, zawierających więcej niż trzy elementy. Odnoszą się one do relacji

rodzinnych, stanu cywilnego i majątkowego. Często opisane są w nich obowiązki, np. „łany sołeckie obrabiają” *Petro i Iwan Hradiuki*. Nie wszystkie zapisy wyróżniają się starannością i konsekwencją, np. w zakresie grafii: występowanie joty w wygłosie nazwisk męskich na *-skj, -ckj*, w śródgłosie zawsze i w wygłosie (czasem) zapisywanej jako *i, ł* przedstawiane jako *l*, częste wahania między zapisem *f i ph, c i cz, s i sz*.

Przy deskrypcji *Katharzina Malzonka ...pana Mikolaia Kowaczewskiego* nie wystąpiło nazwisko, tylko określenie, czyją małżonką jest Katarzyna. Zapewne dopiero jako wdowa miałaby nazwisko podane przy swoim imieniu jak inne wdowy (pani Katarzyna Kowaczewska) w lustracjach.

W poniższej tabeli podane są przykładowe określenia rzemieślników, przezwiska oraz etnonimy z lustracji, które w procesie proprializacji stały się nazwiskami. Zachowały się i funkcjonują do dziś, co potwierdzają słowniki antroponimiczne. Frekwencję dzisiejszych posiadaczy nazwisk przytaczam za słownikiem (9) a obecność w źródłach ukraińskich według (8 i 3).

<i>Określenia z lustracji</i>	<i>Słownik K. Rymuta</i>	<i>Słownik J. K. Red'ki</i>	<i>Słownik P. P. Czuczki</i>
Czobotar	1	+	–
Garncarz	1118	–	–
Kowal	18827	+	+
Kramarz	2403	+	+
Krawiec	12960	+	+
Kuśnierz	3741	+	+
Łucznik	60	–	–
Studniarz	554	–	–
Szewc	3589	Szewczyk, Szewczuk	Szewczyk, Szewczuk
Szwiec	852	+	+
Chromy	994	+	+
Chmiel	15263	+	+
Hasiuk	569	+	+
Kapustnik	10	Kapusnyk	Kapusia
Ciołek	5340	–	–
Luberek	37	–	–
Mazur	67696	+	+
Nogaj	2611	–	–
Rusek	6252	Rusak, Rusnak	Rusnak

Większość określeń z lustracji funkcjonuje obecnie w języku polskim i ukraińskim jako nazwiska. Formuły identyfikacyjne z XVIII wieku, zarówno jednoelementowe, jak i dwu-, trój- i czteroelementowe znajdują kontynuację w polskich i ukraińskich słownikach antroponimicznych z XIX i XX wieku, z tym, że prawie każde imię, przezwisko, określenie zawodu, czy miejsca zamieszkania, w procesie proprializacji stało się podstawą odrębnego nazwiska. Najwcześniej ustabilizowały się nazwiska magnackie i szlacheckie. Inaczej kształtowały się określenia chłopów i mieszczan, w których do imion dodawane były m.in. nazwy zawodów, stanowisk, przezdyska. Kobiety uzyskiwały nazwisko po mężu, z chwilą jego śmierci. Przyczyną wprowadzenia obowiązkowych, dwuczłonowych, dziedziczonych z pokolenia na pokolenie nazwisk był m.in. pragmatyzm (element „ekonomii” w języku). Zbyt długie, wieloelementowe deskrypcje sprzyjały pojawianiu się nieścisłości, pomyłek, a w konsekwencji zbyt małe w stosunku do oczekiwanych były kwoty uzyskiwane z uiszczenia podatków. Lustracje, które powstały w celach gospodarczych, dzięki różnorodności formuł identyfikacyjnych w nich zawartych, hybryd polsko-ukraińskich i ukraińsko-polskich, świadczą dziś o nierozzerwalnych związkach kulturowych, przejawiających się w dziedzinie onomastyki.

Bibliografia

1. Dąbrowska-Kamińska A. Nazwiska Polaków typu: „Dilny”, „Woronienko”, „Tetera” / A. Dąbrowska-Kamińska // Animizacja i apelatywizacja / pod red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz. – Białymstok : Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, 2006. – S. 363 – 374,
2. Lehr-Spławiński T. Gramatyka historyczna języka polskiego / T. Lehr-Spławiński, Z. Klemensiewicz, S. Urbańczyk. –Warszawa : PWN, 1955.
3. Nazwiska z sufiksem -uk, -czuk w antroponimii polskiej na podstawie wybranych przykładów ze „Słownika nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku” Kazimierza Rymuta // Chrematonimia jako fenomen współczesności / pod red. Marii Biolik i Jerzego Dumy. – Olsztyn : Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 2011. – S. 137 – 150.
4. Rymut K. Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku / K. Rymut. – Kraków, 2003.
5. Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych, cz.1: Odapelatywne nazwy osobowe / opr. A.Cieślikowa przy współudziale J. Szymowej i K. Rymuta. – Kraków, 2000.

6. Wolnicz-Pawłowska E. Osiemnastowieczne imiennictwo w dawnym województwie ruskim / E. Wolnicz-Pawłowska. – Warszawa, 1978.

7. Бучко Д. Г. Словник української ономастичної термінології / Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Х. : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.

8. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К. : Наукова думка, 1984. – 162 с.

9. Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ / Ю. К. Редько. – Львів, 2007. – Т. 1 – 2.

10. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 235 с.

11. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів, 2005. – 703 с.

Анотація

У статті здійснено аналіз 400 особових назв. Серед них наявні антропоніми, в основах яких спостерігаються гібридні власні назви, що охоплюють апелятиви чи імена, типові для української та польської мов. Спосіб формування варіантів прізвищ ґрунтовно окреслено та з'ясовано.

Ключові слова: *антропонімія, дескриптивна (або ідентифікаційна) формула, особова власна назва.*

Аннотация

В статье сделан анализ 400 личных имен. Среди них зафиксированы антропонимы, в основах которых есть гибридные личные имена, которые объединяют апеллятивы или имена, типичные для украинского и польского языков. Способ образования вариантов фамилий тщательно описан и исследован.

Ключевые слова: *антропонимия, дескриптивная (или идентификационная) формула, личное имя собственное.*

Summary

The article contains a description of almost 400 surnames. This collection includes also hybrid formations which have in their base appellations or names characteristic for Ukrainian and Polish language. The ways of formation of the surname variants have been characterized and described.

Key words: *anthroponomy, descriptive formula, identifying formula, proper name.*

ORTOGRAFICKÁ A ONYMICKÁ NEURČITOSŤ VLASTNÝCH MIEN V SLOVENČINE (NA TOPONYMII ŽITNÉHO OSTROVA)¹

Vlastné mená (propríá) sú osobitnou súčasťou lexikálnej zásoby. Predstavujú binárny lexikálnosémantický protiklad k druhej skupine slov v lexikálnej zásobe – apelatívam. Apelatívum sa vyznačuje svojím sémantickým komponentom všeobecnosti (apelatívnosti), čo znamená, že pomenúva substanciu, jav, dej alebo činnosť ako objekt, ktorý je len jedným z mnohých totožných denotátov. V každom apelatíve, ktoré určitý denotát označuje, je obsiahnutá, okrem iných sémantických komponentov utvárajúcich semému (lexikálny význam slova), aj séma apelatívnosti, teda všeobecnosti, nevýnimočnosti označovaného objektu.

Propríá sú synchronne v porovnaní s apelatívami sémanticky vágne, až diachronne (niekedy etymologicky) prostredníctvom analýzy onymickej motivácie možno vygenerovať ich obsahovú stránku. Táto motivačná rekonštrukcia sa väčšinou končí až pri obsahovej stránke pôvodného apelatívneho motivanta, no pri sprostredkovanvej onymickej motivácii (transonymizácii) možno rekonštruovať aj obsahovú stránku propríí (napr. obsahový komponent lokalizácie: VN.: Štefanovský potok z ON. Štefanov; 18, 124), VN. Stoličný potok z apel. *stolica*, „potok tečúci stolicou, župou“ [2]; OM. Kopecký z apel. *kopec* „bývajúci na kopci“; obsahový komponent charakteristiky: VN. Smradľavý jarok z verba *smrdieť* „zapáchat“ [2], VN. Bystrina „bystrý potok“; OM. Veselý „pôvodný nositeľ sa vyznačoval veselou povahou“ a pod.). Obsahovú vágnosť propríí zo synchronného pohľadu nám potvrdzuje aj to, že bez detailného poznania objektu a bez apelatívneho doplnku, ktorým sa označuje druh pomenovaného objektu, by sme z propríá, ktoré pomenúva objekt, nevedeli o objekte takmer nič (napr. vlastné meno Mikuláš môže pomenúvať živú osobu, mesto, prameň a pod., čiže informácie o objekte sa vyjadrujú až po doplnení apelatívom: prameň Mikuláš, študent

---

¹ Štúdia vznikla ako súčasť grantovej úlohy VEGA 1/0510/12 *Diachrónna a synchronna hydronymia Žitného ostrova*.

Mikuláš, mesto (Plavecký/Liptovský) Mikuláš). Hovoríme tu o onymickej homonymii. Vzájomný vzťah proprií a apelatív možno z derivatologického hľadiska vnímať ako jeden z dynamických a produktívnych spôsobov obohacovania lexikálnej zásoby (proprializácia apelatív a apelativizácia proprií).

Propriá plnia dve základné funkcie – individualizačnú, identifikačnú a zároveň diferenciačnú. Individualizačná funkcia spočíva v tom, že vlastným menom pomenujeme individuálny, špecifický, výnimočný, neopakovateľný objekt. Identifikačnú a zároveň diferenciačnú funkciu vlastné meno plní tak, že prostredníctvom neho môžeme nositeľa (objekt) tohto vlastného mena spoľahlivo identifikovať medzi podobnými objektmi (v komunikácii teda vieme, o koho alebo o čo ide) a zároveň ho touto identifikáciou dokážeme aj od ostatných podobných objektov spoľahlivo diferencovať (odlíšiť). Ak niekoho oslovíme vlastným menom Adam, rozumie sa, že sa prihovárame jednému človeku, nositeľovi tohto vlastného mena, a nie niekomu inému zo skupiny ľudí (Michalovi, Petrovi, Jánovi a pod.). Prirodzene, ak by sme chceli osloviť konkrétneho človeka s menom Adam, no v skupine by sa nachádzalo viacero nositeľov s týmto menom, treba k tomuto menu doplniť ďalší identifikačný a zároveň diferenciačný znak – priezvisko, ktorým ho už dokážeme spoľahlivo identifikovať. V bežnom živote však niekedy, najmä pokiaľ ide o nositeľov populárnych a rozšírených priezvisk, ani priezvisko nemusí spoľahlivo identifikovať určitú osobu, preto sa v neoficiálnom styku nositeľom rovnakých mien a priezvisk pridávajú rôzne prívlastky (prímená), ktoré túto dvojmennú štruktúru dopĺňajú (v minulosti najmä prímená: Gejzeje Milka Milanova) alebo priamo nahrádzajú (prezývky: Jozef Beňa – prezývka Burgyňa). Vzhľadom na tieto dve, resp. tri najvýznamnejšie funkcie vlastných mien sa význam objektov – nositeľov propria, zvyrazňuje v jazyku aj graficky, pretože sa píše s veľkým začiatočným písmenom; táto ortografická osobitosť vlastných mien je však až následkom, nie príčinou. Výskum v oblasti didaktiky vlastného mena M. Belákovvej [1, s. 45] potvrdzuje, že: *„Hoci definovanie vlastného mena prostredníctvom jeho formálnej stránky nie je postačujúce, prevláda vo viacerých didaktických materiáloch.“* Didaktike vlastného mena sa podľa nej (tamže) nevenuje dostatočná pozornosť ani v okolitých krajinách (Nemecko, Poľsko, Česko, Francúzsko). J. Krško [14, s. 236] konštatuje, že: *„Žiaci si určite lepšie zapamätajú rozdiel medzi apelatívom a propriom, keď budú vedieť využívať jeho funkcie, ako keby mali dostať len suchú („gramatickú“) poučku o tom, že rozdiel je v písaní malého a veľkého*

písmena.“ Formálna rozdielnosť pri písaní apelatív a proprií sa však vždy v našom spisovnom jazyku nepociťovala. V prvom kodifikovanom slovenskom jazykovom útvare – v bernolákovčine, sa aj apelatíva, zrejme podľa vzoru nemeckej gramatiky, písali s veľkým začiatočným písmenom. V štúrovčine sa s veľkým začiatočným písmenom písali len apelatíva s honorifikačnou nacionálnou funkciou (*Slovenski, Tatranski* a pod.).

O vzájomnom vzťahu apelatív a proprií a ich vzájomných prechodoch sa dlhodobo vedie polemika. V. Blanár [3, s. 42; porov. 27, s. 14; 7, s. 49 – 54; 13, s. 262 – 266] uvádza, že sa v duchu tejto problematiky viedol v roku 1977 aj 13. onomastický kongres v Krakove. Nazdávame sa, že by sa pri vymedzovaní hraníc medzi apelatívami a propriami mohlo vychádzať z už skôr spomínanej sémantickej komponentovej analýzy. Vlastné meno má v skupine kategoriálnych (klasifikačných) komponentov príznak individuálnosti, apelatívum príznak všeobecnosti. Prechod vlastného mena k apelatívam závisí od frekvencie, miery používania určitého vlastného mena v spoločnosti, čím v dôsledku pragmatických činiteľov dochádza k sémantickým zmenám (k prenášaní významu na základe metafory a metonymie, čím často dochádza k frazeologizácii proprií), ktoré sú priamoúmerné oslabovaniu príznaku individuálnosti. Apelativizácia osobných mien sa realizuje v takých prípadoch, kde sa utvára konotačný priestor na prenášanie významu [porov. 20, s. 71]. Apelativizované propriá si do svojho sémantického inventára neprenášajú onymické príznaky pôvodného propria, ale dominantné vlastnosti objektu, ktorý propriom bol, respektíve je označovaný (napr. *donchuan, lolitka* atď.).

V dôsledku apelativizácie sa utvárajú apelatívno-propriálne homofóny (homonymia sa v písanom prejave odstraňuje písaním propria s veľkým začiatočným písmenom, v ústnom prejave ju však bez dajakého minimálneho informačného doplnenia rozlíšiť nemožno).

E. Pokorná [18, s. 117; podľa 6, s. 107] rozdelila proces apelativizácie na spontánnu a zámernú. Spontánna apelativizácia vzniká pri prenášaní výrazných vlastností a charakteristík nositeľov vlastného mena na iné osoby. Zámerná apelativizácia vychádza z potreby pomenovať výsledky významných vedeckých objavov (základné veličiny pri meraní), prípadne športových alebo iných javov a realizuje sa apelativizáciou osobných mien vynálezcov, respektíve prvých objaviteľov týchto javov.

Naopak, s narastajúcim individualizačným príznakom apelatíva sa všeobecné meno približuje k skupine proprií. Tu však už, prirodzene,

nezohráva dôležitú úlohu frekvencia používania apelatíva, ale iné spoločenské potreby (pomenúvacie, individualizačné a diferenciacné).

Z uvedeného nám vyplýva, že medzi apelatívmi a propriami nemôžeme vymedziť pevnú, statickú hranicu, ale pragmatický dynamický interval. Veľmi úzku hranicu s apelatívmi majú z vlastných mien najmä chrématonymá a anojkonymá (terénne názvy). R. Šrámek [27, s. 54] nazýva prienikovú skupinu slov medzi apelatívmi a propriami tzv. *prechodovým pásom*. M. Harvalík [7, s. 49] v rámci tohto prechodového pásu vyčleňuje špecifickú skupinu substantív, tzv. ambimodálne (obojznačné) mená: „*Tato pojmenování lze chápat jako (jen) jména obecná nebo jako (též) vlastní, přičemž v druhém případě se u nich vždy ozřejmuje a uplatňuje i jejich apelativní podklad.*“

Prechod medzi apelatívmi a propriami umožňuje v lexikálnej zásobe aj utváranie tzv. prienikových propriálno-depropriálnych slovotvorných hniezd, v ktorých je proprium derivačným východiskom (napr. *Don Quijote* → *donkichot*, *donkichotský*, *donkichotstvo* a pod.; 16, s. 47).

Nejednoznačnosť pri rozhodovaní o vlastnom či všeobecnom mene však nemusí byť spôsobená len významovými posunmi, ale aj nedostatočným prehľadom a poznaním používateľov jazyka. S nejednoznačnosťou spojenou s takýmto rozhodovaním sa o príznaku propriálnosti alebo apelatívnosti určitých objektov možno stretnúť takmer v každodennej komunikácii. Spôľahlivo a korektne sa rozhodnúť môže len ten, kto má o objektoch, pri ktorých je diskutabilná miera propriálnosti a apelatívnosti, dostatočné informácie. Ani dostatok informácií však nemusí byť spoľahlivým kritériom. Faktory, ktoré ovplyvňujú mieru neurčitosti, možno rozdeliť na niekoľko skupín:

1. Kontextová neurčitost'

Pri kontextovej neurčitosti nemožno bez minimálneho kontextu spoľahlivo rozhodnúť, či ide napríklad o hypokoristickú formu vlastného mena, alebo apelativizované hypokoristikum s preneseným významom, často s rôznymi expresívnymi negatívnymi citovými odtienkami, ktorými sa označujú určití nositelia. Minimálny kontext sa tu teda stáva jediným spoľahlivým identifikátorom propriálnosti alebo apelatívnosti určitého slova.

Do tejto skupiny teda možno zaradiť hypokoristiká, ktoré vznikli z OM.: kubo „hlúpy alebo nerozvážny človek vyznačujúci sa dobrosrdečnosťou, ktorý býva často terčom posmechu, truľo (obyč. ako nadávka)“; 24, s. 841; (z OM. Jakub), anča „hlúpa, jednoduchá dievka“ (z OM. Anna), dora „nešikovná dievča, nešikovná žena (často v nadávkach)“; 23, s. 730; (z OM. Dorota), jano

„hlúpy, bláznivý chlapec“; podľa SSSJ. 2 [24, s. 434] iba v spojení „bláznivý, ťahavý jano“ (z OM. Ján; v českom jazyku sa apelatívom *janeek* rovnako označuje „hlúpy, naivný človek“) a pod.

Do tejto skupiny však možno zaradiť aj apelativizované osobné mená, zväčša cudzieho pôvodu. Ide o také mená, ktorých reálny alebo fiktívni nositelia sa vyznačovali určitými výraznými charakterovými črtami, správaním alebo významnými činmi a neskôr sa tieto charakterové črty, spôsob správania alebo významné činy zachovali v mene; osobné meno sa apelativizovalo a apelatívom sa označujú ľudia s podobnými charakterovými črtami alebo správaním podobným pôvodnému nositeľovi alebo nositeľom osobného mena. Mnohé z takýchto apelativizovaných proprií sú internacionalizmami: cigáň „klamár“ (z EN. Cigán „príslušník etnickej skupiny“), cézar „za rímskeho principiátu jeden z titulov rímskeho cisára (využívajúci autoritu G. I. Caesara), neskôr za dominátu mladší spoluvládca; panovnícky titul najvyššieho stupňa (cisár, cár a i.); z OM. G. I. Caesar, donchuan „muž obľubujúci nezáväznú ľúbostnú dobrodružnosť, zvodca žien, záletný muž, záletník, sukničkář (z OM. Don Juan), 23, 719; donkichot „šľachetný človek, ktorý márne bojuje za neuskutočniteľné ideály, naivne až smiešne sa usiluje o nemožné, rojko, idealista, fantasta (z OM. Don Quijot), 23, 719; xantipa „neznášateľná, zlá, hašterivá žena“ (z OM. Xantipa).

Rovnako sem možno zaradiť aj apelativizované mená, ktorých nositelia sa v daktorej spoločenskej oblasti (veda, šport a pod.) niečím významným preslávili a tento skutok sa zachoval v apelativizovanej forme ich mena: ampér (z OM. André Marie Ampère), axel (z OM. Axel Paulsen), ohm (z OM. Georg Simon Ohm), rittberger (z OM. Werner Rittberger), tesla (z OM. Nikola Tesla).

V rámci tejto skupiny nemožno nespomenúť aj apelativizované toponymá, ktorými sa označujú rôzne objekty a apelativizované toponymum poukazuje na ich pôvod: menčester „pevná bavlnená tkanina s pásikovanou štruktúrou“ (z ON. *Manchester* „anglické mesto“), kuba „cigara strednej akosti“ (z názvu karibského štátu Kuba), charleston „spoločenský tanec severoamerického pôvodu v 4/4 takte a skladba v tomto takte“ [19, 64] (z ON. *Charleston* „mesto v Severnej Amerike“).

Ďalším zo zdrojov množstva apelativizovaných pomenovaní, ktoré vznikli z pôvodných mien, je Biblia. V nej možno hľadať pôvod takých apelatív s preneseným významom, ako sú: apokalypsa (podľa názvu Apokalypsa, meno poslednej knihy Nového zákona, kánonického apokalyptického spisu

s oficiálnym názvom Zjavenie sv. Jána; [23; 150, 151]), judáš (z OM. Judáš), lazár (z OM. Lazár; nositelia tohto mena boli v Biblii dvaja; jeden z nich, úbohý žobrák postihnutý malomocenstvom, ktorý ležal pri bráne boháča a márne ho prosil o zvyšky z boháčovho stola prehýbajúceho sa pod najrozličnejšími jedlami a nápojmi, sa spomína v Ježišovom podobenstve v Novom zákone v Evanjeliu sv. Lukáša (azda meno tohto nositeľa sa apelativizovalo); druhý Lazár bol priateľ Ježiša Krista, ktorý v Ježišovej neprítomnosti zomrel v Betánii a Ježiš ho aj štyri dni po jeho smrti vzkriesil z mŕtvych), samaritán (z EN. Samaritán; z ON. Samária); sodoma (z ON. Sodoma).

Zopár apelativizovaných proprií však má svoj pôvod aj v predkresťanskej mytológii, v tzv. pohanstve. Slovo parom sa používa ako „citoslovce vyjadrujúce zahrešenie, kliatbu“ (doparoma, bodaj ťa parom vzal; to je jeden parom „čert, zlý človek“) alebo častica s významom „nevedno“ (paromvie, paromhovie, paromžehovie); niekedy sa apelatívum parom uvádza aj ako šľak „čert, parom, diabol“ (bolí to ako šľak; šľak ho vie; vzniklo z OM. Perúna (Parom); ide o meno slovanského boha hromu), vesna knižne alebo poeticky má význam „jar“ [15, 830] (z OM. Vesna; meno slovanskej bohyně života a jari, ktorá zaháňa bohyňu zimy a smrti Morenu). Zaujímavosťou, pokiaľ ide o ortografickú stránku, je písanie mena Morena, pretože sa v slovenskom jazyku neapelativizovalo. Hoci pôvodne ide o vlastné meno slovanskej mytologickej bohyně smrti a zimy, ako vlastné meno sa na rozdiel od predchádzajúcich príkladov používa aj na označenie ručne vyrobenej slamenej postavy v šatách a na drevenom kole, ktorá sa v duchu tradícií zapáli a hodí do potoka; rituál má symbolizovať rozlúčku so zimou a začiatok jari (vynášanie Moreny). Na druhej strane sa zasa slovo poludnica berie ako apelatívum, hoci pôvodne išlo o OM. slovanskej mytologickej bytosti, ktorá sa zjavovala na poludnie. Slovo si aj v slovníkoch zachovalo pôvodný význam, no príznačnosť propriálnosti nie.

Množstvo apelativizovaných vlastných mien sa zachovalo aj vo frazémach. Vo frazémach, kde je pôvodné proprium jadrom frazémy, takže by neutralizácia príznačnosť propriálnosti (apelativizácia) mohla viesť k oslabeniu významu frazémy, sa proprium neapelativizovalo. Vo frazémach si propriálnu podobu zachovali iba jedny z najznámejších biblických osobných mien – Adam a Eva (Adamovo jablko, Adamovo rebro, v Evinom rúchu a pod.). Neapelativizovalo sa ani biblické meno Tomáš, ktoré sa používa iba v spojení *neveriaci Tomáš* či biblické osobné meno *Dávid* vo frazéme napr. (*súboj*)

Dávída s Goliášom. Zaujímavosťou je, že proprium Goliáš sa aj apelativizovalo – *goliáš* „veľký a silný, no nemotorný chlap“. Podobne sa vo frazéme *posielať niekoho, chodiť od Annáša ku Kaifášovi* neapelativizovali vlastné mená židovských veľkňazov, ktorí súdili Krista, pretože sa frazéma neviaže bezprostredne na charakteristiku nositeľov týchto mien, ale nositelia mena sa vnímajú ako známe biblické postavy, čiže ich apelativizovanie nie je potrebné. Na druhej strane sa osobné biblické meno Peter zachovalo len v apelativizovanej podobe vo frazéme *petrove kľúče* (svätý apoštol Peter bol strážca nebeskej brány); porov. [25, s. 53 – 54].

Vo viacerých frazémach sa však vlastné mená vo frazémach apelativizovali: (prekročiť) rubikon (z VN. Rubikon), achilova päta (z OM. Achilles).

Napätie proprií a apelatív vo frazeologizmoch si napr. vo frazémach ako *ísť do Spiša – ísť do spiša, ísť do Ležiachova – ísť do ležiachova*, ktoré vznikli na základe kalambúrnej kontaminácie apelatíva s vlastným menom, všima aj J. Krško [13, s. 262 – 266]. Formálna stránka týchto frazém je neustálená, ale J. Krško sa aj z dôvodu funkcie vyvolať frazémou zámernú asociáciu so skutočnými propriami Spiš a Ležiachov prikláňa k zachovaniu propriálnej formy týchto názvov v uvádzaných frazémach. Okrem toho si J. Krško všima aj utváranie fiktívnych toponým a z nich utvorených obyvateľských mien, ktoré majú asociovať podobnosť s lexikálnym významom apelatív, a tým vyvolávať u percipienta očakávané konotácie (napr. to sú Zivančania a prídu aj Driemotčania).

Do tejto skupiny možno v neposlednom rade zaradiť aj slová, ktorými sa označujú božské bytosti, no až z kontextu vyplýva, či ide o skutočné mená božských bytostí, alebo o všeobecné označenie. Náboženská terminológia, vyjadrujúc úctu k božským bytostiam, sa vyznačuje osobitnými ortografickými princípmi, pretože sa všetky časti mena píšu s veľkým začiatočným písmenom: pán boh „v časticiach pánbohvie, pánbohovie, bohvie s významom „nevedno“ (z OM. Pán Boh „najvyššia božská bytosť, stvoriteľ sveta“), ježiš „citoslovce zvolania, zdesenia“ alebo kristepane „citoslovce zvolania, zľaknutia (z OM. Ježiš Kristus, respektíve Kristus Pán).

2. Gnozeologická nejednoznačnosť

Do tejto skupiny možno zaradiť všetky slová a slovné spojenia, pri ktorých nemožno bez ovládania všeobecných poznatkov spoľahlivo určiť, či ide o vlastné meno, alebo o označenie objektu vo všeobecnosti. Môže ísť o názvy alebo všeobecné označenia vrchov, pohorí, dolín, riek, potokov, ale aj iných

objektov (kaštiele, hrady, zámky, inštitúcie, časopisy a pod.). Ťažko sa bez všeobecných poznatkov rozhodnúť, najmä pokiaľ ide o objekty, ktoré sa nachádzajú v iných krajinách, či slovo, ktoré označuje určitý objekt, možno vnímať ako vlastné meno, alebo len všeobecné meno: zo synchronného pohľadu pri slovnom spojení Žitný ostrov/žitný ostrov nemožno spoľahlivo určiť, či ide o názov určitej oblasti, alebo o ostrov, teda časť chotára, na ktorom sa pestuje žito; z diachrónneho pohľadu však motivačný rozbor toponyma *Žitný ostrov* jednoznačne dokáže, že adjektívna časť *žitný* s apelatívom *žito* vôbec nesúvisí, pretože názov motivovali objekty, ktoré sa tu nachádzali, a vznikol z nemeckého slova *schüte*, *schüt* „umelé hrádze proti záplavám“; nemecký názov *Schütt* neskôr prevzalo a do slovenčiny adaptovalo slovenské obyvateľstvo (*Schütt*, *Schüttinsel* > *Šuty*, *Šutný ostrov* > *Žitný ostrov*; porov. 29; s. 131, 132).

Možno však uviesť aj ďalšie príklady: Vysoké hory/vysoké hory, Bratislavský hrad/bratislavský hrad (ON. *Bratislava*), Čakanský kaštieľ/čakanský kaštieľ (ON. *Čakany*), Mierovský kaštieľ/mierovský kaštieľ (ON. *Mierovo*), Jazykovedný časopis/jazykovedný časopis.

Gnozeologickú nejednoznačnosť si však možno všimnúť aj na iných toponymických, napríklad mapových dokladoch (môžu byť domáce, latinské, nemecké, maďarské či české). Ak v minulosti tiekol obcou len jeden potok, respektíve sa v nej nachádzal len jeden vodný objekt (potok, jarok, jazero, rybník), a teda nebolo treba od seba odlišovať viacero objektov, obyvatelia takéto objekty často pomenúvali jednoduchým apelatívom, čiže ho ako vlastné meno nevnímali. Kartografi pri zakresľovaní objektov do máp a skriptori pri písaní donačných či metačných listín však zapisovali objekty s veľkým začiatočným písmenom. V mnohých, najmä mladších mapových a listinných dokladoch sa možno stretnúť so zmienkami o objektoch, pri ktorých nemožno spoľahlivo určiť, či ide o vlastné meno, alebo len o apelatívne označenie vodného objektu, napr. Potok/potok, Jarok/jarok, Rybník/rybník, Jazero/jazero. Z takýchto dokladov sa nedá spoľahlivo určiť, či zapisovateľ vnímal zápis ako vlastné meno objektu, alebo ho len všeobecne označil. Nejednoznačnosť spôsobuje najmä to, že takéto typy názvov sa od východiskového bezpríznačného apelatívneho motivanta odlišujú len graficky a nemožno na nich vnímať dajaký motivačný vzťah pomenovateľa k objektu. Istú mieru motivačného vzťahu k objektu možno skôr vnímať pri deminutívnych názvoch ako Jarček, Potôčik, Riečka, Studnička a pod., ktoré prostredníctvom

východiskového motivujúceho apelatíva vyjadrujú „motivačné informácie“ o veľkosti, prípadne aj dĺžke vodného objektu.

Takéto onymicky neurčité doklady sa však vyskytujú aj v inojazyčných zápisoch. V historických dokladoch o hydronymách nie sú známe latinské zápisy vodných názvov, pri ktorých by mohlo dochádzať k nejednoznačnosti, či ide o vlastné meno, alebo len o apelatívne označenie druhu objektu [porov. 26, s. 455]. Stáva sa však, že latinské apelatívum (*aqua, fluvius, rivus, rivulus, fons* a pod.) môže byť v dokladoch doplnené adjektívnym prívlastkom, čo môže viesť k rozdielnemu chápaniu označenia objektu (napr. VN. *Horúci prameň [8, s. 230] sa v latinskom zápise v Zoborskej listine uvádza ako *fervidus fons*, no sám autor monografie J. Hladký nevylučuje ani to, že ide o apelatívne pomenovanie objektu s takouto vlastnosťou vody). Najproblematickejšie z hľadiska rozlišovania apelatívnosti a propriálnosti sú najmä zápisy v mladších listinách. Kým pri maďarských zápisoch sú diskutabilné zápisy o objektoch napísané s veľkými písmenami (*csermely/Csermely, patak/Patak, árok/Árok, ér/Ér, ág/Ág* a pod.), pri nemeckých zápisoch toponým spôsobuje problém pri rozlišovaní vlastných mien akýkoľvek zápis, pretože v nemeckom jazyku sa aj apelatíva píšu s veľkým začiatočným písmenom (*Bach, Fluss, Graben*). Jediným spoľahlivým rozlišovacím kritériom sú dvoj- a viacslovné nemecké zápisy názvov, keď druhá, respektíve posledná časť názvu jednoznačne apelatívne označuje druh objektu.

Na území Žitného ostrova, ktorý je v súčasnosti predmetom nášho hydronomastického výskumu, sa nachádza viacero takýchto názvov. Názov *Foráš* pomenúval prameň neďaleko od obce Močenok. V listine sa uvádza v podobách *furras* [5, Nr. s. 69], no V. Šmilauer ho rekonštruoval ako *furras, Forras* [26, Nr. s. 275]. Názov prameňa vznikol proprializáciou maďarského apelatíva *forrás* „prameň, žriedlo“ [porov. 26, s. 457]. Názov *Lac pomenúval rybník, ktorý sa podľa V. Šmilauera [26, s. 334] nachádzal medzi Večou (v súčasnosti časť Šale) a Dlhou nad Váhom. V listine sa uvádza ako *piscina Lac, lac* [5, Nr. s. 69]. V. Šmilauer [26, s. 334] uvádza, že názov môže súvisieť s románskym *lac*. Nemožno vylúčiť, že názov patrí k typu názvov, ktoré vznikli proprializáciou apelatíva vo všeobecnosti označujúceho vodný objekt (porov. VN. *Foráš*), a že vznikol z latinského *lacus* „jazero, močiar, rybník, stojatá voda“. Podobne zasa nemožno vylúčiť ani to, že názov vznikol z maďarského apel. *láp* „plytký močiar zarastený rastlinstvom“; porov. topobázu *lak-* vo VN. *Lakšár* na Záhorí). Podrobnejšie nešpecifikovaný vodný

objekt (lat. *aqua* „voda“), ktorý možno rekonštruovať ako *Šárd, sa v povodí Malého Dunaja pri vtedajšej obci Vojtechovce v okrese Dunajská Streda (maďarský názov *Bélvata*; obec sa neskôr zlúčila s inými obcami do obce Nový Život) uvádza už v roku 1239 – 1241 v tvare *Sard (*Said*, *Saaid*); 26, Nr. 127. Názov motivovala charakteristika vodného objektu a vznikol azda proprializáciou deminutívnej podoby maďarského apelatíva *sár* (prípona *-d* má v maďarčine deminutívnu funkciu) s významom „blato, bahno“, čiže zrejme pomaly tečúci, a teda blatistý, bahenný vodný tok [porov. 9, s. 120, 121]. Rameno Váhu s názvom *Örém pri osade Hetméň (v súčasnosti miestna časť Šale) sa v roku 1251 – 1252 uvádza v tvare *Eurem* [26, Nr. s. 281]. Názov motivovala charakteristika vodného objektu a vznikol z maďarského apelatíva *örém* (*örém*) „tôňa“ [26, s. 457]. Miesta na toku, ktoré sa označovali ako tône, predstavovali hlboké a stojaté miesta, zväčša na starom koryte toku, pri ktorých boli brehy porastené stromovou vegetáciou, utvárajúcou tieň. Takéto miesta boli najvhodnejšie na rybolov. Presne nelokalizovaný rybník *Locs sa nachádzal niekde pri obci Sokolce. Doložený je v roku 1268 v tvare *Louch* [11, s. 261]. Názov motivovala funkcia vodného objektu a podľa V. Šmilauera [26, 8] vznikol z maďarského apelatíva *locs* „bahno, močiar“. Podobnú motiváciu má aj v rovnakej listine, v ktorej sa opisujú statky patriace k hradu Komárno, uvedený, presne nelokalizovaný rybník v tvare *Holostw* [11, 261]. Podľa V. Šmilauera názov vodného objektu vznikol proprializáciou maďarského apelatíva *halastó* „rybník“. Zo Žitného ostrova sú doložené aj dva pôvodom slovanské názvy poznačené maďarskou grafikou v tvaroch *Tanya* a *Haraszt*. Názvy vodných objektov možno rekonštruovať ako *Tôňa a **Chrast'*. Názov *Tôňa motivovala charakteristika vodného objektu a vznikol proprializáciou apelatíva *tôňa* „hlboké, stojaté miesto na vodnom toku vhodné na rybolov“. Názov **Chrast'* motivoval porast v okolí vodného objektu a vznikol z apelatíva *chrast'* „krovie, chrastina“ [porov. 26, s. 8].

S onymickou neurčitou pri proprializovaných apelatívach, najmä pokiaľ ide o diachrónny aspekt, sa však možno stretnúť aj pri ojkonymách. Obec s názvom *Prievoz* leží už na ľavej strane Malého Dunaja. Názov pravdepodobne motivovala poloha osady (osada, v blízkosti ktorej bol prievoz cez Dunaj) a vznikol proprializáciou apelatíva *prievoz* „miesto na prevoz z jedného brehu rieky na druhý breh“. Súčasná obec *Štvrtok na Ostrove* sa pôvodne nazývala iba *Štvrtok*. Názov sa prvýkrát uvádza v roku 1271 v tvare *villa Cheturthuc* [29, s. 123]. V listinách sa obec uvádza v maďarskom (*Csütörtök*) a slovenskom tvare (*Čtvrtek*, v ľudovom tvare *Stvrtek*). Názov

motivovalo označenie dňa v týždni, v ktorom mala osada právo organizovať trh, a vznikol proprializáciou apelatíva *štvrtok*. Obec so súčasným lokalizačným názvom *Most pri Bratislave* sa spočiatku v listinách pomenúvala iba názvom *Most*. Názov sa prvýkrát uvádza v roku 1283 v tvare *Pruk* [29, s. 122]. V listinách je doložený nemecký (*Bruck*) a maďarský tvar nemeckého názvu (*Pruk*). Názov motivovala prítomnosť objektu – mosta, ktorým sa dalo prejsť na druhú stranu jedného z viacerých ramien Dunaja.

Pravopisnou neurčitou sa môžu vyznačovať aj označenia mnohých (významných) dejinných udalostí. Práve ich významnosť zohráva často úlohu v tom, či ide o názvy špecifických, individuálnych udalostí, alebo len o názov udalosti vo všeobecnosti. Pri slovných spojeniach prvá svetová vojna, druhá svetová vojna, tridsaťročná vojna nejde o jednu konkrétnu významnú akciu, ale dlhodobé boje, no na druhej strane zasa ide o jednu významnú historickú udalosť. Rovnako dvojako možno pristupovať aj k slovným spojeniam Nežná revolúcia/nežná revolúcia, Arabská jar/arabská jar, Zamatová revolúcia/zamatová revolúcia, Oranžová revolúcia/oranžová revolúcia, Veľká októbrová socialistická revolúcia/veľká októbrová socialistická revolúcia, Februárové víťazstvo, Víťazný február/februárové víťazstvo, víťazný február, Pražská jar, Československá jar/pražská jar, československá jar. I. Hrubaničová [10, s. 15] uvádza, že k forme s malým alebo veľkým začiatočným písmenom mohlo viesť rozličné chápanie a hodnotenie pomenúvanej skutočnosti: pri písaní slovného spojenia s malým začiatočným písmenom mohol viesť fakt, že nešlo o jednu udalosť, ale o viacero po sebe nasledujúcich udalostí vo viacerých krajinách, táto forma slovného spojenia môže mať pôvod aj v ideologickom váhaní, či skutočne možno revolučnú vlnu považovať za udalosť dejinného významu, prípadne že ide o pomenovanie zvonka, nezaujato. Avšak posledným argumentom sa dá rovnako dobre zdôvodniť aj forma slovného spojenia s veľkým začiatočným písmenom, pretože je bežné, že v minulosti nemuseli dávať vlastné mená rôznym objektom len domáci, zaujatí obyvatelia, ale aj cudzí, vychádzajúc často z expresívnych príznakov (napr. prezývkové obyvateľské názvy). Forma s veľkým začiatočným písmenom môže mať svoje zdôvodnenie aj honorifikovaním významnej dejinnej udalosti pre určitý národ. Pri vysvetľovaní ortografickej normy písania takýchto typov názvov I. Hrubaničová [10, s. 15] uvádza: „*Miera neurčitosti vzniká všade, kde sú uplatniteľné viaceré prístupy (jazykovosystémové, hodnotové, ideologické, psychologické, citové), kde možno použiť viac argumentov, pričom*

spoločenstvo nedosiahne prirodzenú potrebu akceptovať a formálne dávať najavo iba jeden argument. Toto je hlbšie v nás ako akékoľvek zhora dané argumenty, ktoré musíme či už postupným sebakpresvedčaním a pochopením, alebo vynútením prijať”. Hoci s uvedenou citáciou musíme súhlasiť, nemožno takúto propriálnu neurčitost’ zovšeobecňovať, pretože v mnohých iných prípadoch sa ortografická norma spoľahlivo aplikovať dá a pri nich sú pravidlá propriálnosti a apelatívosti jednoznačné a nespochybniteľné.

3. Onymická disproporcía

Už skôr sme uvádzali, že vlastné mená sú mená a názvy jedinečných objektov. Keďže je jednou z hlavných funkcií vlastných mien individualizácia (1 meno, názov = 1 objekt), základným znakom objektu, ktorý je pomenovaný vlastným menom, by mala byť singularnosť tak v obsahu, ako aj vo forme. Plurálnosť oslabuje príznak propriálnosti, pretože potláča, resp. oslabuje individualizačnú funkciu vlastných mien – plurálnosť je pre vlastné mená príznaková. V slovenskom jazyku však možno nájsť množstvo príkladov, keď jedným vlastným menom neoznačujeme jeden objekt, ale viaceré objektov, čím označovaný objekt akoby strácal jedinečnosť a vníma sa ako všeobecný. Onymickou disproporčnosťou sa vyznačujú najmä etnonymá (mená národnosti a etník) a katojkonymá (obyvateľské mená): Dunajskostredčania, Šaľania, Slováci, Trnavčania, Ukrajinci a pod. Možno sa nazdávať, že túto zvláštnosť si všimol už L. Štúr v *Náuke reči slovenskej* [28, s. 113], keď uvádza, že niekedy sa zo zvláštnych mien (vlastných, pozn. autora článku) môžu stať všeobecné mená a naopak. Ako príklady na zmenu zvláštnych mien na všeobecné uvádza napr. etnonymá Slovan, Nemec, no zaujímavosťou je, že ako príklady na zmenu všeobecných mien na zvláštne uvádza etnonymá Čech, Slovák, Sas a pod.

Etnonymá a obyvateľské mená považujú niektorí jazykovedci za propriá, iní ich naopak považujú za apelatíva. V slovenčine sa hodnotia ako vlastné mená, no v Morfológii slovenského jazyka (1965) sa hodnotia ako „nepravé vlastné mená”. V sovietskej jazykovede sa podľa Semjanovej [21, s. 250] rovnako uplatňujú viaceré názory: niektorí ich vnímajú ako apelatíva (Vinogradov, Superanskaja), niektorí ako vlastné mená (Niknov, Členov) a niektorí ich považujú za prechodnú triedu medzi apelatívami a propriami (Beleckij). K prechodnej skupine sa podľa M. Semjanovej [21, s. 252] priklonil aj E. Pulgram, ktorý okrem skupiny „individual name” a „common noun” navrhol zaviesť skupinu skupinových antroponým, tzv. „class name” [porov. s. 17, 39].

4. Desémantizácia slov, ktoré označujú druh objektu

Spôsob písania takýchto vlastných mien narúša ortografickú normu v tom, že nejde o zložené názvy a všetky slová v názve sa pišu s veľkým začiatočným písmenom. Tieto názvy sú podobné klasickým dvojčlenným názvom, v ktorých druhá časť označuje apelatívne označenie druhu objektu, no v týchto názvoch sa apelatívna časť desémantizovala a v základnom význame lexikálny význam tohto slova vôbec nesúvisí s pomenúvaným objektom: Krásna Hôrka – ide o názov hradu, ale druhá časť neoznačuje druh objektu, ale skôr lokalizáciu (hrad nachádzajúci sa na vrchu, hore); existuje však aj názov Krásna hôrka, ktorý je pomerne častý a pomenúva napríklad les v Bratislave-Vinohradoch a vrch v obci Kraskovo pri Rimavskej Sobote; v týchto prípadoch už však apelatívum vrch sémanticky súvisí s objektmi les a vrch, preto sa píše s malým začiatočným písmenom; rovnako možno rozlíšiť názov Červený Kameň, ktorý pomenúva hrad, no slovo kameň v názve sémanticky nesúvisí s hradom; v názve vrchu Červený kameň však už apelatívum kameň sémanticky s apelatívom vrch súvisí, preto sa píše s malým začiatočným písmenom.

J. Krško [12, s.305] pri analýze výsledkov výskumu pravopisu predložkových terénnych názvov uviedol trochu odlišný princíp: „*Ak určité apelatívum, ktoré označuje druh pomenúvaného objektu, funguje v aktívnej slovnej zásobe jazyka, dá sa vnímať ako apelatívne označenie druhu objektu a malo by sa písať malým začiatočným písmenom. Ak sa však takéto apelatívum v aktívnej lexikálnej zásobe príslušného jazyka nepoužíva, môže byť napr. desémantizované, vníma sa ako osobitná propriálna súčasť zloženého názvu*”.

ZÁVER

Ako možno na všetkých štyroch vymedzených skupinách vidieť, onymická a ortografická miera neurčitosti môže byť spôsobená rôznymi jazykovými (onymická neurčitosť, desémantizácia názvu) či spoločenskými vplyvmi (konotácia, pragmatickosť). Aj na uvedených príkladoch je vidno, že hranica medzi apelatívami a propriami je v mnohých prípadoch veľmi úzka a predstavuje dynamický prechodový pás, v ktorom nastávajú dva druhy pohybov – od apelatív smerom k propriám a od proprií smerom k apelatívam. Krehkú hranicu možno markantne badať aj na uvedených toponymických príkladoch z územia Žitného ostrova, no podobné hydronymá sú doložené z celého územia Slovenska. Uvažovať možno azda nad tým, či napríklad doklady ako potok/Potok, jarok/Jarok, jazero/Jazero a pod. je prípustné vnímať

ako apelatíva, alebo ako propriá, pretože ak aj obyvatelia určitej mikrosociety označovali miestny vodný tok jednoduchým priamym apelatívnym označením objektu, toto pomenovanie do istej miery spĺňalo identifikačnú funkciu – pomenúvali ním jeden konkrétny objekt, nie ako objekt v rámci druhu viacerých totožných objektov. Keďže však takéto pomenúvanie bolo prípustné iba tam, kde nebolo viac takýchto objektov, nemožno názvu pripísať diferenciačnú funkciu vlastného mena, pretože nebolo od čoho tento objekt diferencovať. Takéto pomenúvanie zaiste nespĺňa podmienky tradičnej motivačnej situácie a takéto typy vlastných mien nemajú v porovnaní s inými hydronymami ani takú onymickú platnosť, pretože ich akčný rádius je veľmi úzky. Vlastné meno funguje iba v rámci úzkej skupiny ľudí.

Skratky

EN – etnonymum; *ON* – osadný názov; *OM* – osobné meno, *VN* – vodný názov.

Literatúra

1. Beláková M. Vlastné meno ako príbeh a hra. Didaktika vlastného mena / M. Beláková. – Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2010. – 131 s.

2. Beláková M. Hydronymia Stoličného potoka M. Beláková. – Rukopis práce? 2012. – 84 s.

3. Blanár V. Teória vlastného mena : Status, oraganizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii / V. Blanár. – Bratislava : Veda, 1996. – 250 s.

4. Cambel S. Rukoväť spisovnej reči slovenskej / S. Cambel. – Turčiansky Svätý Martin : Vydanie Kníhkupecko-nakladateľského spolku, 1902. – 375 s.

5. CDSL. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae / ed. R. Marsina. – Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. – Tomus I. (805 – 1235; 1971; 472 s. + 32 s. prílohy), II. (1235 – 1260; 1971; 640 s. + 32 s. príloha).

6. Dvonč L. Apelativizácia a proprializácia / L. Dvonč // IX. slovenská onomastická konferencia : zborník referátov / zost. M. Majtán. – Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1987. – S. 106 – 112.

7. Harvalík M. K prechodům mezi apelativní a propriální sférou jazyka / M. Harvalík // Súradnice súčasnej onomastiky : zborník materiálov zo 16 slovenskej onomastickej konferencie / zost. M. Považaj, P. Žigo. – Bratislava : Veda, 2007. – S. 49 – 54.

8. Hladký J. Hydronymia povodia Nitry / J. Hladký. – Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2004. – 294 s.

9. Hladký J. Hydronymia povodia Dudváhu / J. Hladký. – Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis 2011. – 199 s.

10. Hrubaničová I. Miera neurčitosti v jazyku / I. Hrubaničová // SME, Publicistika, Od slova do slova, 2012, – S. 15

11. Chaloupecký V. Staré Slovensko / V. Chaloupecký. – Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1923. – 444 s. + 5 s. príloha

12. Krško J. Hranica medzi apelatívami a propriami a písanie predložkových terénnych názvov / J. Krško // Varia VIII / zost. M. Nábělková, Ľ. Králik. – Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1999. – S. 302 – 308.

13. Krško J. Napätie apelatívnych a propriálnych vzťahov vo frazeologizmoch / J. Krško // Kultúra slova, roč. 42. – 2008. – č. 5. – S. 262 – 266.

14. Krško J. Odborová didaktika v príprave a v ďalšom vzdelávaní učiteľa materinského jazyka a literatúry / J. Krško // Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej pri príležitosti životného jubilea doc. / paed Dr. Milana Ligoša, CSc. Ed. E. Príhodová. – Ružomberok : Filozofická fakulta KU, 2010. – S. 235 – 240.

15. KSSJ. Krátky slovník slovenského jazyka : 3 vydanie / red. J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. – Bratislava : Veda, 1997. – 948 s.

16. Nábělková M. Propriá a depropriá vo výkladovom slovníku / M. Nábělková // Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia : zborník referátov ; zost. E. Krošláková. – Bratislava – Nitra : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická, 1994. – S. 47 – 51.

17. Opělková-Karólyiová M. Etnonymum a obyvateľské meno / M. Opělková-Karólyiová // Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia : zborník referátov ; zost. E. Krošláková. – Bratislava – Nitra : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická, 1994. – S. 38 – 40.

18. Pokorná E. Apelativizovaná jména v české slovní zásobě / E. Pokorná // Slovo a slovesnost, roč. 39. – 1978. – S. 16 – 125. Podľa DVONČ, L. : Apelativizácia a propriálnizácia // IX. slovenská onomastická konferencia ; zost. M. Majtán. – Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1987. – S. 106 – 112.

19. Pravidlá slovenského pravopisu. Tretie, upravené a doplnené vydanie. – Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2000. – 592 s.

20. Rutkowski M. O apelatywizacji nazw własnych / M. Rutkowski // Súradnice súčasnej onomastiky : zborník materiálov zo 16. slovenskej

onomastickej konferencie ; zost. M. Považaj, P. Žigo. – Bratislava : Veda – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2007. – S. 67 – 73.

21. Semjanová M. O mieste etnonyma a obyvateľského mena na rovine apelatívum – proprium / M. Semjanová // Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia ; zost. M. Majtán. – Bratislava : Veda, 1980. – S. 249 – 253.

22. Skladaná, J. Ukryté v slovách. Trinásť komnata a 131 tajomných slovných spojení / J. Skladaná. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, 2012. – 240 s.

23. SSSJ. Slovník súčasného slovenského jazyka. Zv. 1. (A – G) / ed. K. Buzássyová, A. Jarošová. – Bratislava : Veda, 2006. – 1134 s.

24. SSSJ. Slovník súčasného slovenského jazyka. Zv. 2. (H – L) / ed. K. Buzássyová, A. Jarošová. – Bratislava : Veda, 2011. – 1088 s.

25. Šimková M. Biblické vlastné mená v súčasnej slovenčine / M. Šimková // Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia ; zost. E. Krošláková. – Bratislava – Nitra : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická, 1994. – S. 52 – 56.

26. Šmilauer V. Vodopis starého Slovenska / V. Šmilauer. – Praha – Bratislava : Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy, 1932. – 564 s. + 3 s. príloha.

27. Šrámek R. Úvod do obecné onomastiky / R. Šrámek. – Brno : Masarykova univerzita v Brně, 1999. – 191 s. + 22 s. prílohy.

28. Štúr Ľ. Náuka reči slovenskej vistavená od Ľudevíta Štúra / Ľ. Štúr / Faksimile pôvodného vydania na vydanie pripravili Ľ. Ďurovič, S. Ondrejovič. – Prešporok : Nákladom Tatrína číslo I., 1846. – 216 s.

29. Varsik B. Z osídlenia západného a stredného Slovenska / B. Varsik. – Bratislava : Veda, 1984. – 260 s.

30. Internetový zdroj: Internetový vyhľadávač Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Hľadať v slovníkoch. Slovníky – korpus. Dostupné na: <http://slovníky.korpus.sk/?w=>

Анотація

Власні назви й апелјативи у словниковому запасі слов'янських мов перебувають ніби у контрпозиції, проте вони не ізольовані між собою, оскільки серед них досить часто трапляються динамічні взаємопереходи. Саме такі переходи є основою апелјативації і пропріалізації. Ці два явища зумовлюють певною мірою невизначеність. Часто ми не можемо без контексту достовірно з'ясувати, чи ці слова будуть функціонувати як апелјатив чи як пропріатив.

Ключові слова: *апелятивізація, пропріалізація, власна назва, апелятив, топонім.*

Аннотация

Собственные имена и апеллятивы стоят в лексическом запасе славянских языков как будто в контрпозиции, но они не изолированы друг от друга, среди них довольно часто случаются динамические переходы и взаимности. Эти переходы лежат в апеллятивизации и проприализации. Эти два явления часто обуславливают некоторую степень неопределенности. Во многих случаях мы не можем без контекста надежно решить, будут ли слова ситуационно восприниматься как апеллятив или как проприум.

Ключевые слова: *апеллятивизация, проприализация, имя собственное, апеллятив, топоним.*

Summary

The proper names and appellatives stand in the vocabulary of Slavic languages against each other, but they are not isolated from one another, but among them are quite dynamic transitions and reciprocity. These transitions lie in appellativization and proprialization. These two phenomena often in language cause some degree of uncertainty. In many cases we can't without broader context reliably decide whether the any word in a particular situation seen as appellativum, or proprium.

Key words: *appellativization, proprialization, proper name, appellativum, toponym.*

НАШІ АВТОРИ

Бачинська Галина Василівна, кандидат філологічних наук, доцент (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)

Буга Тетяна Володимирівна, кандидат філологічних наук, старший викладач (Донецький національний університет)

Бурдунок Оксана Вікторівна, аспірант (Інститут української мови НАН України)

Вербовецька Оксана Степанівна, асистент (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)

Вирста Наталія Богданівна, кандидат філологічних наук, асистент (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)

Вільчинська Тамара Володимирівна, старший викладач (Хмельницький національний університет)

Врублевська Тетяна Василівна, здобувач (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського)

Денисюк Василь Вікторович, кандидат філологічних наук, доцент (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)

Добролюба Галина Миронівна, кандидат філологічних наук, доцент (Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Домбровська-Камінська Анна, викладач (Університет імені Кардинала Стефана Вишинського, Варшава, Польща)

Дячук Інна Валеріївна, аспірант (Хмельницький національний університет)

Заводни Андрей, викладач (Трнавський університет у Трnavі, Словаччина)

Карпенко Ольга Петрівна, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник (Інститут української мови НАН України)

Карпенко Олена Юріївна, доктор філологічних наук, професор (Одеський національний університет імені І. І. Мечникова)

Ковтюх Світлана Леонідівна, кандидат філологічних наук, доцент (Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка)

Колесник Наталія Степанівна, кандидат філологічних наук, доцент (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

Лісова Лариса Олександрівна, аспірант (*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки*)

Луньо Леся Євгенівна, асистент (*Львівський національний університет імені Івана Франка*)

Матіїв Микола Дмитрович, кандидат філологічних наук, доцент (*Республіканський вищий навчальний заклад „Кримський університет культури, мистецтв і туризму”*)

Матіїв Тетяна Зіновіївна, старший викладач (*Таверійський національний університет імені В. І. Вернадського*)

Михальчук Оксана Іванівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник (*Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України*)

Наливайко Марія Ярославівна, кандидат філологічних наук, асистент (*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка*)

Нестерчук Оксана Григорівна, аспірант (*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки*)

Нуждак Людмила Василівна, кандидат філологічних наук, викладач (*Ужгородський національний університет*)

Осташ Любов Романівна, кандидат філологічних наук, доцент (*Львівський національний університет імені Івана Франка*)

Осташ Роман Іванович, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник (*Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України*)

Павлюк Віта Анатоліївна, здобувач (*Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського*)

Поповський Анатолій Михайлович, доктор філологічних наук, професор (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*)

Сапогівська Альона Анатоліївна, магістр (*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*)

Свистун Ніна Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент (*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка*)

Торчинський Михайло Миколайович, доктор філологічних наук, професор (*Хмельницький національний університет*)

Фандуль Оксана Миколаївна, аспірант (*Хмельницький національний університет*)

Хвіщук Олександр Віталійович, студент (*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки*)

Царалунга Інна Богданівна, кандидат філологічних наук, доцент (*Хмельницький національний університет*)

Шатковська Оксана Петрівна, старший лаборант (*Хмельницький національний університет*)

Шульгач Віктор Петрович, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник (*Інститут української мови НАН України*)

**За достовірність інформації і відсутність плагіату відповідальність
несуть автори наукових статей**

**Свої зауваження, побажання і пропозиції можна висловити у листах,
дзвінках та електронних повідомленнях**
(поштова адреса: 29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 22, поштове
відділення 16, а/с 217, Торчинському Михайлу Миколайовичу;
електронна адреса: omoma_hnu@ukr.net;
тел. 096-95-93-660).

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА**

Збірник наукових праць

*Випуск шостий
Частина перша*

Відповідальний за випуск *Торчинський М. М.*
Технічна коректура *Торчинської Н. М.*
Верстка та макетування *Дубчака В. В.*

ISBN 978-617-683-024-5

Підписано до друку 20.08.2013 р.
Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 18,07.

Наклад 100. Замовлення 84

Віддруковано Хмельницьким державним центром
науки, інновацій та інформатизації
29000, м. Хмельницький, вул. Свободи, 36.

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК 4375 від 26.07.2012 р.